

Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного
Міністерство оборони України

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

Мазурін Олексій Володимирович

УДК: 94: 355.45: 323.2 (4+73+47+57) «19/20»

ДИСЕРТАЦІЯ

**ІСТОРИЧНИЙ ДОСВІД ВИКОРИСТАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ ПРОВІДНИХ
КРАЇН У НЕЙТРАЛІЗАЦІЇ ЗАГРОЗ ВНУТРІШНІЙ БЕЗПЕЦІ ДЕРЖАВИ
(друга половина XX - початок XXI ст.)**

032 – історія та археологія

Гуманітарні науки

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ О. Мазурін

Науковий керівник: Виздрик Віталій Степанович, доктор історичних наук,
професор.

Львів – 2025

АНОТАЦІЯ

Мазурін О.В. Історичний досвід використання збройних сил провідних країн у нейтралізації загроз внутрішній безпеці держави (друга половина XX - початок XXI ст.) – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії у галузі знань 03 – гуманітарні науки, спеціальність 032 – історія та археологія. – Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, Міністерство оборони України. – Львів, 2025.

У дисертаційному дослідженні вперше систематизовано історичний досвід використання збройних сил провідних країн для нейтралізації внутрішніх загроз безпеці держави у другій половині XX – на початку XXI ст. Описано особливості залучення збройних сил урядами різних держав до виконання нетипових завдань, зумовлених необхідністю реагування на громадські заворушення різної інтенсивності, активізацію сепаратистських рухів, прояви внутрішнього тероризму, масштабні міграційні кризи, загрози економічній стабільності. У межах визначених хронологічних меж простежено історичну еволюцію використання армій у забезпеченні внутрішньої безпеки, здійснено порівняльний аналіз участі військових підрозділів у виконанні схожих за характером внутрішніх завдань, окреслено ключові зміни у підходах до визначення внутрішніх функцій армій. На основі розгляду конкретних історичних прикладів здійснено якісний аналіз практичного застосування війська для вирішення внутрішньодержавних проблем та оцінено ефективність їх використання, а також визначено сутність нормативно-правових трансформацій, що регламентують залучення збройних сил для розв'язання питань внутрішньої безпеки. Проаналізовано стратегічні прорахунки, допущені під час таких операцій, та їхні наслідки для військово-цивільних відносин і системи державного управління. Особливу увагу приділено аналізу питання відношення населення й громадських організацій до залучення армії до питань забезпечення правопорядку та практиці використання інструментів цивільного контролю над силовими структурами. Охарактеризовано типові ризики, пов'язані з можливим

порушенням демократичних норм, ескалацією внутрішніх конфліктів та довготривалим впливом на суспільно-політичну стабільність. Доведено, що провідні демократичні держави, навіть за умови нормативно-правового обмеження використання армії у внутрішній політиці, неодноразово застосовували військові підрозділи для нейтралізації загроз, які не могли бути ефективно подолані винятково силами правоохоронних органів. На основі аналізу конкретних історичних подій продемонстровано, що успішність використання військових контингентів значною мірою залежала від чіткого правового регулювання, міжвідомчої координації та забезпечення громадянського контролю.

На основі дослідження досвіду США, СРСР та Великої Британії, як провідних геополітичних гравців періоду «холодної війни», визначено ключові відмінності у використанні збройних сил для вирішення питань внутрішньої безпеки, які полягали у нормативному регулюванні, ступені цивільного контролю та функціональній ролі армії. Доведено, що використання збройних сил не належало до конституційних функцій армій, водночас їх залучення ставало вимушеним заходом у ситуаціях, коли рівень внутрішньої загрози перевищував спроможності правоохоронних органів. Між тим демократичні держави обмежували використання армії чіткими правовими рамками, вдосконалювали військову доктринальну базу та покращували заходи цивільного контролю над армією. Активна участь громадськості в дискусіях щодо меж використання армії, а також ефективні механізми парламентського контролю сприяли вдосконаленню юридичних меж застосування військової сили та забезпеченню балансу між вимогами безпеки і демократичними свободами. А при тоталітарному політичному режимі СРСР застосування армії як репресивного інструменту для забезпечення політичної лояльності населення до влади та придушення громадянських свобод регламентувалося особистими директивними вказівками правлячої верхівки, а будь-яка інформація про ці події всіляко замовчувалася. У кінцевому результаті це сприяло зростанню протестних настроїв, створювало інституційну кризу всередині армії та підірвало довіру до державної влади та привело до краху СРСР. Обґрунтовано, що результативність застосування збройних сил у забезпеченні

внутрішньої безпеки визначалася рівнем правового регулювання, суспільною підтримкою їх залучення та здатністю військових підрозділів ефективно адаптуватися до виконання нетипових завдань.

Встановлено, що у другій половині XX століття збройні сили виконували внутрішні завдання переважно у сфері підтримки громадського порядку та економічної безпеки держави. Завершення «холодної війни» поступово спричинило переосмислення концептуальних засад застосування армії для вирішення питань внутрішньої безпеки. На прикладі США, Великої Британії та Франції продемонстровано, що в умовах виникнення нових геополітичних загроз, розвитку міжнародного тероризму на початку XXI століття, збройні сили почали активно залучатися як до боротьби з тероризмом, так і для нейтралізації гібридних загроз та виконання ширшого спектру заходів з підтримки цивільної влади. Доведено, що залучення армій до виконання внутрішніх завдань було обумовлене еволюцією загроз, ефективна протидія проти яких потребувала консолідації сил усього суспільства.

Продemonстровано, що демократичні країни ефективно використовували унікальні можливості військового відомства для пом'якшення наслідків економічних криз, уникаючи силових заходів. Описано розвиток специфічних внутрішніх функцій збройних сил, що стосувалися забезпечення економічної безпеки, зокрема використання військових підрозділів або армійських фахівців вузьких спеціальностей для підтримки безперебійної роботи ключових галузей промисловості та інфраструктури під час загальнодержавних страйків. На прикладі пандемії COVID-19, продемонстровано використання збройних сил у проведенні протиепідемічних заходів, що передбачало екстрену підтримку системи охорони здоров'я, забезпечення логістики, контроль за дотриманням карантинних заходів у складних умовах.

Проаналізовано історичні події пов'язані з питаннями безпеки державних кордонів та міграційними кризами. Встановлено, що збройні сили США брали активну участь у стримуванні нелегальної міграції та у заходах «війни з наркотиками», що передбачало розширення повноважень військових у здійсненні

прикордонного контролю та підтримці правоохоронних органів у боротьбі з транснаціональними загрозами. Продemonстровано особливості використання збройних сил країн Європи, які протягом останнього десятиліття активно залучалися для реагування на гібридні загрози та міграційні кризи в умовах критичного навантаження на прикордонні служби.

Проаналізовано характер змін у внутрішніх функціях Збройних Сил України, які з моменту набуття незалежності визначалися необхідністю подолання радянської спадщини та адаптацією до нових геополітичних умов. Визначено, що ключові перетворення у внутрішніх функціях були обумовлені необхідністю реагування на зростаючі гібридні загрози з боку РФ та у межах інтеграційної стратегії, спрямованої на наближення до стандартів НАТО та посилення обороноздатності держави. Визначено, що подальша адаптація Збройних Сил України до нових викликів має базуватися на інтеграції світового досвіду з реагування на внутрішні загрози, розширенні функціонального потенціалу військових підрозділів та зміцненні механізмів взаємодії з партнерами у сфері колективної безпеки. Сучасні вимоги до ЗС з нейтралізації внутрішніх загроз включають адаптивність та оперативність дій без шкоди для демократичного устрою з метою підтримки легітимності держави, особливо в умовах зовнішньої дестабілізації.

Практичне значення отриманих результатів полягає у можливості їх застосування для вдосконалення нормативно-правового регулювання залучення збройних сил до виконання внутрішніх завдань безпеки, розробки сценарних моделей кризового реагування, інтеграції військових структур у систему управління ризиками та адаптації оборонної політики до динамічних безпекових викликів. Одержані результати також можуть бути використані для формування сучасних концепцій забезпечення внутрішньої безпеки держави в умовах складних гібридних загроз.

Ключові слова: національна безпека, збройні сили, держава, демократія, тероризм, міграція, пандемія, гібридна війна, інформаційна війна, внутрішні функції збройних сил, державне управління, міжнародна безпека, співпраця, НАТО, Російсько-українська війна.

SUMMARY

Mazurin O.V. The historical experience of the use of armed forces by leading states in countering threats to internal state security (from the second half of the 20th century to the beginning of the 21st century).

The dissertation is submitted in fulfillment of the requirements for the award of the degree of Doctor of Philosophy on a specialty 032 – history and archeology. Hetman Petro Sahaidachnyi National Army Academy, Ministry of Defense of Ukraine, Lviv, 2025.

The dissertation presents the first systematic study of the historical experience of using the armed forces of leading countries to neutralize threats to internal state security from the second half of the 20th century to the early 21st century. It examines the specific features of how governments have deployed military forces to perform atypical tasks in response to civil unrest of varying intensity, the rise of separatist movements, domestic terrorism, large-scale migration crises, and threats to economic stability. Within the designated chronological scope, the historical evolution of military involvement in internal security was traced, and a comparative analysis of military participation in similar types of internal tasks conducted. The dissertation highlights fundamental changes in the doctrinal interpretation of internal military functions. Through the examination of the historical cases, the dissertation provides a qualitative analysis of the practical use of the military in resolving domestic challenges, evaluates the effectiveness of such engagements, and identifies key legal and regulatory transformations governing the deployment of the armed forces for internal security purposes.

Strategic miscalculations during such operations and their consequences for civil-military relations and state governance have been analyzed. Special attention is given to public and civil society attitudes towards military involvement in law enforcement and the development of civilian oversight mechanisms. The study identifies typical risks associated with the potential violation of democratic norms, the escalation of internal conflicts, and long-term effects on sociopolitical stability. The analysis confirms that leading democratic states, despite legal and constitutional restrictions on the domestic use of the military, have repeatedly resorted to such measures when law enforcement agencies alone proved insufficient in addressing serious threats. It is demonstrated that the

effectiveness of such deployments largely depended on clear legal frameworks, interagency coordination, and the presence of robust civilian control.

A comparative analysis of the United States, the United Kingdom, and the Soviet Union – key geopolitical actors during the Cold War – highlights substantial differences in armed forces' employment for internal security. These differences related to legal regulations, the degree of civilian control, and the functional roles assigned to the military. The research establishes that domestic deployment was not a constitutional function of the armed forces; however, in cases where internal threats exceeded the capacity of civilian institutions, military involvement became a necessary response. While democratic countries imposed strict legal boundaries, refined doctrinal bases, and improved mechanisms of civil oversight, the USSR under a totalitarian regime through top-down directives from the ruling elite used the military as a repressive instrument for enforcing political loyalty and suppressing civil liberties, concealing the information about it from the public. Ultimately, this contributed to growing social discontent, institutional crisis within the military, and the erosion of public trust in government, culminating in the collapse of the USSR. The findings affirm that the effectiveness of military engagement in internal security was determined by the level of legal regulation, public support, and the armed forces' ability to adapt to non-traditional missions.

The study demonstrates that in the second half of the 20th century, the armed forces were mainly used to support public order and economic stability. Following the end of the Cold War, there was a conceptual shift in the role of the military in internal affairs. The cases of the United States, the United Kingdom, and France illustrate that in response to emerging geopolitical threats and the rise of international terrorism in the early 21st century, armed forces were increasingly involved in counterterrorism, hybrid threat response, and a broader range of civil support operations. It is argued that such involvement was driven by the transformation of threats that required a whole-of-society response, including the military.

The study highlights how democratic states effectively utilized the unique capacities of their armed forces to mitigate the consequences of economic crises, while avoiding coercive approaches. It outlines the evolution of specialized internal functions of the

military related to economic security, including the deployment of military units or technical specialists to ensure the continued functioning of key sectors during national strikes. The use of armed forces during the COVID-19 pandemic is examined as a case study, demonstrating their role in public health support, logistics, and quarantine enforcement in emergency conditions.

The dissertation also analyzes historical events involving border security and migration crises. It establishes that the U.S. military was actively engaged in deterring illegal migration and in supporting the «war on drugs», which expanded the role of the military in border enforcement and cooperation with law enforcement against transnational threats. European countries have also increasingly relied on their armed forces over the past decade to respond to hybrid threats and migration-related pressures in situations of critical strain on border services.

The transformation of the internal functions of the Armed Forces of Ukraine since independence is also examined. These changes were driven by the need to overcome the Soviet legacy and to adapt to a new geopolitical environment. The study finds that recent reforms have been shaped by growing hybrid threats from the Russian Federation and Ukraine's strategic course toward NATO integration and national defense enhancement. It argues that future adaptation of Ukraine's armed forces must rely on the incorporation of best international practices in domestic crisis response, expansion of functional capabilities, and strengthening of interoperability with collective security partners. The contemporary requirements for military involvement in internal security include adaptability and operational responsiveness that do not compromise democratic governance, ensuring legitimacy and stability especially in the conditions of the external destabilization.

The practical significance of the research lies in its potential to support the improvement of legal frameworks regulating military engagement in internal security tasks, the development of crisis response scenarios, the integration of armed forces into national risk management systems, and the adaptation of defense policy to evolving security challenges. The findings can also contribute to shaping modern concepts of internal security in the face of complex hybrid threats.

Keywords: national security, armed forces, state, democracy, terrorism, migration, pandemic, hybrid warfare, information warfare, internal functions of the armed forces, international security, public administration, cooperation, NATO, Russo-Ukrainian War.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та іноземних виданнях

1. Мазурін О.В. Історичний досвід Збройних сил Великої Британії у боротьбі із внутрішньодержавним тероризмом. *Південний архів (історичні науки) : збірник наукових праць*. 2023. Вип. 44. С. 11-18. DOI: 10.32999/ksu2786-5118/2023-44-2
2. Мазурін О.В. Історичний досвід застосування збройних сил США у вирішенні міграційних проблем у роки холодної війни. *Військово-науковий вісник*. 2023. Вип. 39. С. 111-125. DOI: 10.33577/2313-5603.39.2023.111-125
3. Мазурін О.В. Роль збройних сил США у розв'язанні кубинської імміграційної кризи 1994 року. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 1 (7). С. 732–742. DOI: 10.52058/2786-6165-2023-1(7)-732-742
4. Мазурін О.В. Особливості використання збройних сил США для стримування незаконної імміграції під час президентства Дональда Трампа (2017–2021). *Новітня доба*. 2023. Вип. 11. С. 195-206. DOI: 10.33402/nd.2023-11-195-206
5. Мазурін О.В. Танки «Абрамс» у Вейко – чому і як збройні сили США були застосовані у протистоянні з тоталітарною сектою «Гілка Давидова». *«Актуальні питання гуманітарних наук» Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 65. Т. 2. С. 45-51. DOI:10.24919/2308-4863/65-2-5
6. Мазурін О. В. Історичний досвід застосування наукових установ Збройних сил США у протидії пандемії COVID-19. *«Theory and Practice» Pomeranian University in Shupsk*. 2022 .Vol 12. P. 163-178. DOI: 10.34858/SSTP.1.2022.10

Статті, які додатково відображають результати дослідження.

1. Мазурін О.В. «Соціальна роль» чи внутрішні функції: Збройні сили СРСР у 80-90-х роках ХХ ст. *Військово-науковий вісник*. 2003. Вип. 5. С.141 -149.
2. Гусєв В.І. Мазурін О.В. Збройні сили України у вирішенні нагальних внутрішньодержавних проблем. *Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Української Академії державного управління при Президентові України*. 2003. Вип. 3. С. 154 -160.
3. Гусєв В.І. Мазурін О.В. Збройні сили СРСР у вирішенні внутрішньодержавних проблем наприкінці існування Радянського союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Держава та армія..* 2003. № 474. С.102 -109.
4. Гусєв В.І. Мазурін О.В. Боротьба з тероризмом як нове завдання збройних сил деяких розвинених країн світу. *Наукові записки Національного університету «Острозька Академія»: історичні науки*. 2004. Вип. 4. С. 506 -514.

Матеріали апробаційного характеру

1. Мазурін О. В. Досвід використання Сухопутних військ Збройних Сил Польщі у протидії пандемії COVID-19 // *Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності: збірник тез доповідей науково-практичної конференції* (м. Львів, 18 листопада 2021 р.). Львів: Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2021. С. 161–162
2. Мазурін О. В. The Armed Forces of Ukraine domestic roles in 1991–2001 // *Science and Industry: Abstracts of the 34th International Scientific and Practical Conference* (Berlin, 1–2 June 2022). Berlin: Littera Verlag, 2022. P. 107–111.
3. Мазурін О. В. The Red Army as an Economic Oppression Tool of the Soviet State in 1917–1922 // *Розвиток науки та техніки під час воєнного стану: матеріали СХІІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Херсон, 25 жовтня 2022 року). Херсон: 2022. С. 134–138.
4. Мазурін О. В. Участь збройних сил США в гуманітарній підтримці «Маріельської переправи» // *Scientific Research in the Modern World: Abstracts of the*

2nd International Scientific and Practical Conference (Toronto, 7–9 December 2022). Toronto: Perfect Publishing, 2022. P. 494–504.

5. Мазурін О. В. Участь збройних сил США в операціях «Babylift», «New Life» та «New Arrivals» // *Нові напрями розвитку науки під час воєнного стану*: матеріали СХІV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Одеса, 12 грудня 2022 року). Одеса: 2022. С. 239–243.

6. Мазурін О. В. Why the History of the Harkis Is Pertinent to Contemporary Times? // *Історичні та соціально-політичні аспекти трактування колабораціонізму*: матеріали науково-практичного семінару (м. Київ, 24 березня 2023 року). Київ: ВІКНУ імені Тараса Шевченка, 2023. С. 80–84.

7. Мазурін О. В. «RATE» – інноваційна технологія контролю здоров'я військовослужбовців Збройних Сил США // *Зброярня: історія розвитку озброєння та військової техніки*: матеріали IV Міжнародної наукової конференції (м. Львів, 21 лютого 2024 року). Львів: НАСВ, 2024. С. 180–182.

8. Мазурін О. В. Військові технології на захисті кордону – досвід США // *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXXII Міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2024* (м. Харків, 22–25 травня 2024 року). Харків: НТУ «ХПІ», 2024. С. 1585.

9. Мазурін О. В. Збройні сили Франції у протидії міграційним загрозам внутрішній безпеці в ХХІ ст. // *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*: матеріали XLVII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Краків, 7 серпня 2024 року). Краків: ВАДНД, 2024. С. 197–201.

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ.....	13
ВСТУП.....	16
РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія дослідження.....	26
1.2. Джерельна база.....	48
1.3. Методологія дослідження.....	52
Висновки до розділу 1.....	60
РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ	
ПРОВІДНИМИ ДЕРЖАВАМИ СВІТУ У ВИРІШЕННІ ВНУТРІШНІХ	
ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВИ В ПЕРІОД «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»	
2.1 Використання Збройних сил США у вирішенні внутрішніх проблем	
федеративної держави	62
2.2. Збройні сили Великої Британії у операціях з підтримання внутрішньої	
безпеки та єдності держави	92
2.3. Репресивно-каральна функція армії у тоталітарних державах (на прикладі	
СРСР).....	104
Висновки до розділу 2.....	118
РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАВДАНЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ У	
ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ПОСТЫПОЛЯРНОГО	
ПЕРІОДУ.	
3.1. Актуалізація участі збройних сил у виконанні внутрішніх безпекових	
завдань в умовах посилення міжнародного тероризму	121
3.2. Кореляція застосування силових можливостей збройних сил держав із	
ступенем розвитку внутрішніх загроз.....	145
3.3. Використання Збройними Силами України демократичних стандартів у	
забезпеченні внутрішньої державної безпеки	180
Висновки до розділу 3.....	211
ВИСНОВКИ.....	213
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	223
ДОДАТКИ.....	281

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ І СКОРОЧЕНЬ

«9/11»	–	Терористичний акт 11 вересня 2001 р. у США
AIM	–	Рух американських індіанців англ.: American Indian Movement
BLM	–	Протестний рух «Життя чорних мають значення» англ.: Black Lives Matter
COVID-19	–	Коронавірусна хвороба (штам SARS-CoV-2) англ.: Coronavirus Disease
DARPA	–	Агентство передових оборонних дослідницьких проектів англ.: Defense Advanced Research Projects Agency
EUNAVFOR MED	–	Морська операція Європейського Союзу в Середземному морі англ.: European Union Naval Force Mediterranean
GIGN	–	Група втручання французької жандармерії фр.: Groupe d'Intervention de la Gendarmerie Nationale
HMS	–	Корабель Її (Його) Величності англ.: Her (His) Majesty's Ship
JTF	–	Об'єднана оперативна група (ЗС США) англ.: Joint Task Force
JTF-N	–	Об'єднана оперативна група Північ англ.: Joint Task Force North
MACA	–	Військова допомога цивільним органам влади англ.: Military Aid to the Civil Authorities (термін, що використовується у Великій Британії); Військова допомога цивільним органам влади англ.: Military Assistance to Civil Authorities (термін, що використовується у США)
MI5	–	Військова розвідка, Відділ 5. (Контррозвідка та агентство безпеки Сполученого Королівства) англ.: Military Intelligence, Section 5
MSCA	–	Military Support to Civil Authorities англ.: Військова підтримка цивільної влади
NORAD	–	Командування аерокосмічної оборони Північ. Америки англ.: North American Aerospace Defense Command
RUC	–	Королівська поліція Ольстера англ.: Royal Ulster Constabulary

SAS	—	Спеціальна повітряна служба англ.: Special Air Service
USAINTC	—	Розвідувальне командування Сухопутних військ США англ.: U.S. Army Intelligence Command
USNORTHCOM	—	Північне командування Збройних сил США англ.: United States Northern Command
АТО	—	Антитерористична операція
АТФ	—	Бюро алкоголю, тютюну, вогнепальної зброї і вибухових речовин Міністерства юстиції США англ.: Bureau of alcohol, tobacco, firearms and explosives.
БпЛА	—	Безпілотний літальний апарат
ВВ	—	Внутрішні війська
ВМС	—	Військово-морські сили
ВМФ	—	Військово-морський флот
ВО	—	Військовий округ
ВООЗ	—	Всесвітня організація охорони здоров'я
ВПС	—	Військово-повітряні сили
ВРУ	—	Верховна Рада України
ВСП	—	Військова служба правопорядку
ГКЧП	—	Державний комітет з надзвичайного стану
ДАІШ	—	Ісламська Держава Іраку та Леванту (також скор. ІДІЛ) з араб. Ад-Даулят аль-Ісламія фі ль-Ірак уа аш-Шам
ДПСУ	—	Державна прикордонна служба України
ДРГ	—	Диверсійно-розвідувальна група
ДСНС	—	Державна служба України з надзвичайних ситуацій
ЕТА	—	«Еускаді та Аскатасуна» баск. «Euskadi Ta Askatasuna»
ЄС	—	Європейський союз
ЗЗМУ	—	Захист від зброї масового ураження
ЗМУ	—	Зброя масового ураження
ЗС	—	Збройні сили
ЗСУ	—	Збройні Сили України
ЗУ	—	Закон України
ІПСО	—	Інформаційно-психологічні спеціальні операції
ІРА	—	Ірландська республіканська армія англ.: Irish Republican Army
КДБ	—	Комітет державної безпеки СРСР
ККК	—	Ку-клукс-клан
КМУ	—	Кабінет Міністрів України

КПРС	–	Комуністична партія Радянського Союзу
МВС	–	Міністерство внутрішніх справ
МДБ	–	Міністерство державної безпеки (СРСР)
МНБ	–	Міністерство національної безпеки (США)
МНС	–	Міністерство надзвичайних ситуацій
МПС	–	Митно-прикордонна служба США
НГ	–	Національна гвардія
НГУ	–	Національна гвардія України
НДР	–	Німецька Демократична Республіка
НЗФ	–	Незаконні збройні формування
НКДБ	–	Народний комісаріат державної безпеки
ОДКБ	–	Організація договору про колективну безпеку
ОІРА	–	Офіційна Ірландська республіканська армія англ. Official Irish Republican Army
ОК	–	Оперативне командування
ООС	–	Операція об'єднаних сил.
ПДВ	–	Повітрянодесантні війська
ПЗРК	–	Переносний зенітно-ракетний комплекс
ПС	–	Повітряні сили
РА	–	Радянська армія
РБ	–	Республіка Білорусь
РНБО	–	Рада національної безпеки і оборони України
РФ	–	Російська Федерація
РХБ	–	Радіаційний, хімічний, біологічний
СБО	–	Сектор безпеки і оборони
СБУ	–	Служба безпеки України
СВП	–	Саморобний вибуховий пристрій
СІЗО	–	Слідчий ізолятор
ТІРА	–	Тимчасова Ірландська республіканська армія англ. Provisional Irish Republican Army
УГКЦ	–	Українська греко-католицька церква
ФБР	–	Федеральне бюро розслідувань
ФЕМА	–	Федеральне агентство з надзвичайних ситуацій англ.: The Federal Emergency Management Agency
ЦВС	–	Цивільно-військове співробітництво
ЦВС	–	Цивільно-військове співробітництво
ЧАЕС	–	Чорнобильська атомна електростанція
ШВЛ	–	Штучна вентиляція легень

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. У ХХІ ст. зміни у системі міжнародної безпеки набули нової, загрозливої динаміки. Сучасне безпекове середовище характеризується значним рівнем непередбачуваності та невизначеності. Розпад СРСР не забезпечив стабільності на європейському континенті – намагання РФ реконструювати радянську імперію спричинило зростання збройного насильства та появи нових форм гібридної агресії. Відбувається руйнація системи міжнародної безпеки, що була створена після Другої світової війни. Описуючи контекст сучасної безпеки, світова наукова спільнота відмічає, що кордони між зовнішніми й внутрішніми загрозами стираються. Інформаційні операції створюють внутрішні політичні кризи, терористичні атаки у центрі європейських міст перетворюються у локальні війни без залучення армії. Масова нелегальна міграція, діяльність транснаціональних злочинних організацій, радикальних антиурядових та сепаратистських рухів спричиняють реальні ризики дестабілізації ситуації всередині країни та становлять загрозу самій державності. Історія демонструє, що в ряді випадків характер та динаміка внутрішніх загроз не має альтернативи, аніж залучення армії для їх нейтралізації. В особливості це актуально, коли правоохоронні органи перевантажені або неспроможні самотійно та ефективно їм протистояти. В таких умовах, збройні сили стають гарантом не лише зовнішньої, а й внутрішньої стабільності та безпеки.

Протягом останнього десятиліття Україна функціонує в умовах унікальної гібридної безпекової реальності, що поєднує протистояння агресії РФ та протидію системним спробам агресора дестабілізувати внутрішню ситуацію у країні шляхом підривної агентурної діяльності, пропагандистського впливу та економічного тиску. Постає питання, якими засобами держава ефективно зможе забезпечити внутрішню безпеку в умовах нових гібридних загроз. Україна, яка сьогодні захищає не лише себе, а й безпеку демократичних країн Європи, має всі шанси стати прикладом розробки нових дієвих моделей внутрішньої безпеки.

Історичний аналіз того, як провідні демократичні держави – США, Велика Британія, Франція – використовували збройні сили в межах демократичних

правових систем для вирішення питань внутрішньої безпеки, є надзвичайно актуальним у сучасних умовах, оскільки дозволяє виявити ефективні механізми балансу балансу між достатнім рівнем безпеки та необхідністю дотриманням громадянських прав та свобод, формує підґрунтя для розробки демократично легітимної моделі застосування армії в умовах гібридних та асиметричних загроз. В цей же час, дослідження радянського досвіду використання армії у внутрішній політиці сьогодні є етико-політичним імперативом для України для подолання радянської спадщини, її деконструкції у правовій та інституційній сферах. Критичне осмислення радянського досвіду усуває небезпеку «інституційного відкату» у формі надцентралізованого застосування сили, дозволяє ідентифікувати системні ризики надмірного втручання армії у внутрішні справи, уникнути функціонального повторення авторитарних практик.

У вітчизняній історіографії питання внутрішнього використання збройних сил у провідних країнах в історичній перспективі залишається недостатньо дослідженим. На тлі зростання складності безпекових викликів постає об'єктивна потреба не лише в окремих дослідженнях, що фокусуються на специфічних загрозах або короткострокових фазах розвитку подій, а насамперед у комплексному аналізі, який охоплює тривалий історичний період з метою виявлення чинників, що сприяли еволюції підходів до застосування армій для нейтралізації внутрішніх загроз.

Опрацювання цієї тематики здатне закласти аналітичний фундамент для формування прогностичних сценаріїв розвитку безпекової політики, в яких досягається принциповий баланс між забезпеченням державної безпеки та збереженням громадянських свобод, а збройні сили функціонують у межах демократичного мандата, а не як політично ангажований силовий ресурс. Особливої актуальності досліджувана тематика набуває в умовах, коли провідні глобальні безпекові інституції, зокрема НАТО у стратегічному проекті «Multiple Futures Project: Navigating Toward 2030», офіційно визнали зростання непередбачуваності майбутніх загроз і визначили як пріоритет розширення спроможностей збройних сил адаптуватися до умов гібридних та внутрішніх криз, але при збереженні спроможностей виконувати традиційні оборонні завдання .

Таким чином, актуальність дослідження визнається практичною потребою виробити інституційну модель застосування збройних сил в умовах внутрішньої нестабільності, одночасно уникаючи «реактивної» безпекової політики та зміцнюючи систему цивільного демократичного контролю над силовими структурами. Дослідження дає змогу здійснити систематизацію історичного досвіду, критично переосмислити практики застосування збройних сил у внутрішній безпеці з точки зору їх ефективності, а також закласти передумови для формування оновленого концептуального бачення національної безпеки із урахуванням провідних міжнародних підходів та урахуванням національного контексту.

Об'єкт дослідження – історичний досвід використання збройних сил у забезпеченні національної безпеки.

Предмет дослідження – використання збройних сил провідними державами світу для нейтралізації внутрішніх загроз державній безпеці у контексті історичного досвіду другої половини XX – початку XXI ст.

Мета дослідження – теоретичне осмислення історичного досвіду з другої половини XX – початку XXI ст. щодо використання збройних сил провідними державами світу для нейтралізації внутрішніх загроз та вироблення відповідних практичних рекомендацій для України.

Для досягнення мети роботи визначено наступні завдання:

1. Розкрити історіографію, виявити джерельну основу та сформувати методологію дослідження.
2. Узагальнити досвід застосування збройних сил США у вирішенні внутрішніх проблем держави в умовах біполярної системи.
3. Визначити особливості застосування збройних сил Великої Британії у операціях з підтримання внутрішньої безпеки в період «холодної війни».
4. Розкрити репресивно-каральну функцію армії в тоталітарних державах на прикладі колишнього СРСР.
5. Виявити передумови актуалізації участі збройних сил у виконанні внутрішніх безпекових завдань в умовах посилення транснаціонального тероризму.

6. Простежити кореляцію застосування силових можливостей збройних сил держав із ступенем та характером нових загроз та рівнем обмеження демократичних прав та свобод.

7. Проаналізувати обґрунтованість і передумови використання ЗС України демократичних стандартів у вирішенні завдань внутрішньої державної безпеки.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційна робота виконана на кафедрі гуманітарних наук відповідно до плану наукової та науково-технічної діяльності Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного та в рамках наукового напрямку «Дослідження теорії і практики зміцнення воєнно-політичних, воєнно-стратегічних та економічних основ безпеки України».

Дослідження виконано в рамках науково-дослідної роботи «Взаємодія збройних сил і громадянського суспільства в умовах сучасних війн і збройних конфліктів», шифр «Суспільство», номер державної реєстрації 0123U102207, Національної академії сухопутних військ ім. гетьмана Петра Сагайдачного. Автор підготував частину розділу «Роль збройних сил у вирішенні питань державної безпеки у країнах, що стали ареною військових конфліктів у кінці XX - поч. XXI ст.».

Хронологічні межі дослідження, визначені як 1945-2022 рр., обумовлені ключовими історичними, політичними та соціальними процесами, що відбувалися протягом цього періоду та вплинули на використання ЗС для нейтралізації загроз внутрішній безпеці. Завершення Другої світової війни 1945 р. відзначає початок нової ери у глобальній політиці та безпеці, періоду початку формування нових підходів до безпеки як на міжнародному, так і на внутрішньому рівні. Вибір 2022 р. як кінцевої межі дослідження зумовлений можливістю охопити сучасний контекст використання збройних сил у зв'язку зі змінами поглядів на процеси забезпечення безпеки через агресією РФ проти України.

Географічні межі дослідження. США, Велика Британія та СРСР виступали основними геополітичними гравцями періоду «холодної війни», визначаючи ключові вектори розвитку світової політики. Їхній статус країн-переможниць у

Другій світовій війні та участь у формуванні світового порядку (заснування ООН, створення військово-політичних альянсів, ядерне стримування) підкреслюють доцільність їх включення до дослідження. Крім того, аналіз їх досвіду дає змогу зрозуміти, як великі держави адаптували внутрішню політику до нових геополітичних викликів.

Демократичні країни, як США та Велика Британія, демонструють різні підходи до забезпечення внутрішньої безпеки. Американська федеративна система із сильним акцентом на обмеженні участі ЗС у внутрішніх завданнях і британська унітарна модель, яка централізовано контролює військові ресурси, ілюструють альтернативні шляхи вирішення проблем внутрішнього порядку. Велика Британія, на відміну від країн континентальної Європи, не має жандармерії, що надає її досвіду додаткової унікальності. Натомість, СРСР, як тоталітарна держава, використовував ЗС для підтримки режиму шляхом репресій та силового стримування, що дозволяє дослідити роль армії як інструменту політичного контролю та тиску.

Включення Франції до дослідження у постбіполярний період, дає змогу простежити трансформацію ролі ЗС у реагуванні на внутрішні загрози, такі як тероризм, у країні, де історично функції внутрішньої безпеки виконувала жандармерія, а роль армії в боротьбі з внутрішніми загрозами була обмеженою. У той же час, у період «холодної війни» Франція була зосереджена на колоніальних конфліктах, таких як війна в Алжирі, які мають обмежену релевантність для дослідження. Стратегічна автономія Франції та вихід з інтегрованої військової структури НАТО в 1966 р. обмежили її участь у спільних заходах Альянсу, що звужує можливості для порівняльного аналізу.

Дослідження досвіду України націлене на отримання результатів, які можуть бути використані на практиці для вдосконалення підходів до забезпечення внутрішньої безпеки. ЗСУ також отримали унікальний досвід у протистоянні гібридним загрозам, який може слугувати практичним підґрунтям для вдосконалення підходів до забезпечення внутрішньої безпеки в сучасних умовах для країн Західного світу. Таким чином, порівняльний аналіз зазначених країн дає змогу

дослідити, як різні політичні системи формують підходи до використання ЗС у внутрішньодержавних завданнях, забезпечуючи баланс між безпекою, законністю та правами людини. Також дослідження вищеназваних країн дає можливість прослідити залежність внутрішніх функцій армії від політичного режиму, від рівня розвитку відносин влади та суспільства.

Методи дослідження. У дослідженні використано загальнонаукові принципи історизму, наукової об'єктивності, системності, сходження від абстрактного до конкретного. У процесі опрацювання джерельного матеріалу використані загальнонаукові методи аналізу та синтезу, абстрагування, системно-структурний метод. Спеціально-наукові: хронологічний, історико-генетичний, компаративний, синхронний методи. Конкретно-наукові методи: проблемно-хронологічний квалітативного аналізу літератури, герменевтичний, евристичний та «DOTLMS».

Наукова новизна отриманих результатів.

Уперше:

- на основі аналізу конкретних історичних подій висвітлено процес трансформації використання національних збройних сил провідними країнами світу у нейтралізації загроз внутрішній безпеці та визначена сутність моделей внутрішньодержавного застосування армій США та Великої Британії в період «холодної війни» з акцентом на інституційну еволюцію, цивільно-військові відносини та дотримання конституційних норм демократичного суспільства;

- введено до наукового обігу значний масив маловідомих історичних джерел, архівних документів розвідувальних служб та силових структур досліджуваних країн, зокрема Конгресу США, Центрального розвідувального управління, міністерств оборони США, Великої Британії та Франції;

Удосконалено:

- концептуальні засади використання збройних сил та основні тенденції трансформації парадигми їх застосування для вирішення внутрішньодержавних проблем в демократичному суспільстві;

- підходи до визначення основних напрямів аналізу специфіки й динаміки залучення збройних сил до реагування на актуальні внутрішні загрози, такі як:

масові заворушення, сепаратизм, тероризм, економічна дестабілізація, організована злочинність, незаконна міграція.

- напрямки трансформації внутрішніх функцій збройних сил та відповідного правового удосконалення регулювання і посилення міжвідомчої взаємодії силових структур у зв'язку з появою нових гібридних та воєнних загроз внутрішній безпеці країн;

- обґрунтування історичної необхідності формування безпекової доктрини внутрішнього застосування армії в Україні на основі стандартів країн НАТО, принципів демократичного контролю та поваги до прав і свобод громадян.

Нового рівня дослідження набули проблеми:

- методологічні основи дослідження джерельної бази використання армій провідних країн світу у вирішенні внутрішньодержавних безпекових завдань;

- визначення національних особливостей застосування збройних сил провідних країн світу у нейтралізації внутрішніх загроз, пов'язаних із стримуванням нелегальної імміграції;

- аргументація залежності ефективності застосування армії для вирішення внутрішніх безпекових завдань від рівня суспільної підтримки та правового регулювання;

- викриття злочинів тоталітарного та авторитарного режимів колишнього СРСР з використанням збройних сил;

- обґрунтування політико-етичних засад допустимого втручання збройних сил у цивільне життя демократичного суспільства під час здійснення терористичних актів, масштабних заворушень, міграційних криз чи епідеміологічних надзвичайних ситуацій;

- аргументація зростання ролі збройних сил у забезпеченні стійкості демократичних держав до гібридних і багатовимірних загроз та характеристика ролі армії, на яку в сучасному світі покладені не лише функції оборони, але й виконання силових та несилових завдань із забезпечення внутрішньої безпеки та стабільності держав.

Практичне значення одержаних результатів. Дослідження має прикладне значення для фахівців у сфері безпеки, а також може сприяти удосконаленню системи внутрішньої безпеки та оборони, формуванню нових положень стратегії державної безпеки. Його результати можуть застосовуватись у діяльності науково-дослідних установ, аналітично-експертних центрів, а також у процесі розробки навчальних програм у вищих навчальних закладах, скласти основу для написання узагальнюючих праць із історії сучасних конфліктів.

Викриття карально-репресивної природи застосування радянської армії, як інструменту контролю та примусу, виконує важливу суспільно-історичну функцію з подолання радянської тоталітарної спадщини, відновлення правди про минуле та руйнації хибних історичних наративів країни-агресора.

Дослідження закладає підґрунтя для створення сценарних моделей реагування на внутрішні виклики за участю збройних сил із урахуванням міжнародних практик в безпекових проектах на кшталт «NATO Multiple Futures». Висновки дослідження можуть слугувати основою для публічного обговорення розширення ролі армії в демократичному суспільстві, сприяючи формуванню балансу між свободою і безпекою, критичному переосмисленню досвіду і впровадженню нових демократично легітимних моделей цивільно-військових відносин.

Результати дослідження впроваджено у навчальний процес Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного та внесені у методичні розробки навчальних дисциплін: «Розвиток армій та військової справи у XX – на початку XXI ст.», «Політологія та соціологія», «Історія війн та воєнного мистецтва» (акти впровадження кафедри воєнної історії факультету бойового застосування військ від 27.11.2024 р. та Кафедри гуманітарних наук Інституту морально-психологічного забезпечення від 27.11.2024 р.). Пропозиції та рекомендації дослідження використані у підготовці історико-аналітичних матеріалів та у проведенні тематичних заходів з проблем національної безпеки Управління масової інформації Міністерства оборони України, Інформаційного агентства Міністерства оборони України, Центра інформаційних ресурсів та Центральної

телерадіостудії Міністерства оборони України (довідка Управління масової інформації Міністерства оборони України №2535/882 від 23.12.2024 р.) [Додаток А].

Особистий внесок здобувача. У дисертації представлено самостійне наукове дослідження, в якому всі наукові положення, висновки та рекомендації є результатом особистих напрацювань автора. У роботі використано виключно ті положення з праць, написаних у співавторстві, які безпосередньо ґрунтуються на індивідуальному дослідницькому внеску здобувача.

Апробація результатів дослідження. Роботу обговорено та схвалено в ході публічної презентації на засіданні кафедри гуманітарних наук Інституту морально-психологічного забезпечення (МПЗ) Національної академії сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, а також на 9 конференціях (серед яких 3 міжнародних та 6 всеукраїнських): науково-практичній конференції «Застосування Сухопутних Військ ЗС України у конфліктах сучасності» (Львів, 18 листопада 2021 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Science and Industry» (Берлін, 1–2 червня 2022 р.); міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Розвиток науки та техніки під час воєнного стану» (Херсон, 25 жовтня 2022 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Scientific research in the modern world» (Торонто, 7–9 грудня 2022 р.); міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Нові напрями розвитку науки під час воєнного стану» (Одеса, 12 грудня 2022 р.); науково-практичному семінарі «Історичні та соціально-політичні аспекти трактування колабораціонізму» (Київ, 24 березня 2023 р.); міжнародній науковій конференції «Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки» (Львів, 21 лютого 2024 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я» (Харків, 22–25 травня 2024 р.); міжнародній науково-практичній конференції «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» (Краків, 7 серпня 2024 р.).

У межах журналістської діяльності в 2004-2021 рр. автор підготував близько сотні публікацій у засобах масової інформації, зокрема репортажів, документальних фільмів, радіовиступів та тематичних відеопрограм, присвячених аналізу застосування Збройних Сил України та інших держав у забезпеченні внутрішньої

безпеки. Розміщення цих матеріалів на офіційних медіаплатформах сприяло поширенню результатів дослідження серед широкої аудиторії, включаючи науковців, військових експертів, журналістів та громадськість. Це підвищило суспільну значущість проблеми роботи, сприяло публічному обговоренню ролі збройних сил у внутрішньодержавних операціях та створило можливості для обміну думками і досвідом щодо практики їх залучення у кризових ситуаціях.

Структура та обсяг дисертації. Дослідження побудовано за проблемно-хронологічним принципом, складається із анотації, переліку умовних позначень і скорочень, вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел та додатків. Загальний обсяг дисертації – 288 сторінок, із них основного тексту – 212 сторінок (9,6 авторських аркушів). Список використаних джерел налічує 503 найменування.

РОЗДІЛ 1. ІСТОРІОГРАФІЯ, ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА, МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія дослідження

Проблематика застосування ЗС для нейтралізації загроз внутрішній безпеці держави привернула значну увагу світової наукової спільноти після завершення «холодної війни» і залишається об'єктом активних досліджень сьогодні. Використанню армії для протидії новітнім безпековим викликам, зокрема в умовах стрімкого розвитку інформаційних технологій, присвячений ряд праць військових експертів, фахівців з історії, політології, національної безпеки, державного управління, права та соціології. Академічні дослідження зосереджуються на розумінні механізмів і наслідків внутрішнього використання ЗС, їх ефективності, а також на правових та етичних питаннях, пов'язаних із правами людини, демократичними принципами та межами військового втручання в цивільне життя.

Історіографію цієї проблематики можна поділити на три тематичні блоки:

1. Дослідження, що висвітлюють застосування збройних сил як військової організації держави для нейтралізації внутрішніх загроз та аналізують політико-правові аспекти такого застосування; узагальнюють форми і методи внутрішньодержавного використання збройних сил у відповідь на загрози внутрішній безпеці.

2. Праці, які досліджують діяльність збройних сил окремих країн у виконанні силових внутрішньодержавних завдань протягом визначеного періоду часу або аналізують конкретні випадки такого застосування.

3. Дослідження, присвячені аналізу природи та динаміки окремих типів внутрішніх загроз, а також механізмам державного реагування, зокрема через залучення армії як інструменту забезпечення внутрішньої безпеки.

До першої групи віднесено праці аналітично-проблемного характеру, які відображають історичний процес видозміни ролі ЗС країн світу у залежності від завдань, обумовлених ризиками та загрозами внутрішній безпеці держав. Тема використання збройних сил провідних країн для нейтралізації внутрішніх загроз почала активніше висвітлюватися у науковій літературі в 2000-х роках. Ряд європейських та американських авторів проаналізували сучасні виклики та ризики

національній безпеці і дослідили можливості держав протистояти ним. Серед можливих сценаріїв забезпечення внутрішньої безпеки держави було розглянуто і роль та історичний досвід застосування ЗС у вирішенні внутрішніх проблем. Аналіз їх досліджень підтверджує, що автори не прийшли до однозначного трактування проблеми і на сьогодні це питання ще знаходиться на стадії розробки та дискусії. Більшість авторів підтримують наратив, що сьогодні у демократичному світі спостерігається тенденція використання застосування армії для виконання завдань із забезпечення внутрішньої безпеки, втім вони мають різні погляди на негативні наслідки втручання військових у традиційно цивільні сфери. Загалом, характер дискусій відображає складність цієї проблеми з різних сторін, починаючи від нормативно-правового забезпечення і закінчуючи впливом на сам характер та принципи демократичного суспільно-політичного устрою. Необхідність визначення ролі армії в демократичному суспільстві в нових умовах екзистенціальних загроз та підкреслює необхідність подальших досліджень у цій галузі.

С. Гантінгтон у аналітичній статті «Нові обставини, старі ролі» у 2003 р. висловив свої погляди на трансформацію функцій армії в умовах тогочасних безпекових викликів. Він відзначає, що в новому тисячолітті ЗС, які історично створювалися для ведення традиційної війни, залучаються до ширшого спектра операцій, таких як гуманітарна допомога, підтримання миру та боротьба з тероризмом. Такі місії часто потребують поєднання військової точності з політичною чутливістю, що створює значні операційні виклики. С. Гантінгтон підтверджує справедливість своїх теорій, що баланс між автономією армії та цивільним контролем є ключовим елементом ефективного функціонування ЗС. Однак, він відмічає, що в умовах появи нових викликів і нетрадиційних завдань армії, баланс між її автономією та цивільним контролем стає ще більш важливим, адже розширення функцій може створювати напруження між військовими й цивільними органами, в разі перетину їх обов'язків. Дослідник також наголошує, що організаційні структури армії мають також бути адаптовані до нових безпекових реалій [273].

Військовий науковець Д. Тревіс з Центру стратегічного лідерства при Військовому коледжі армії США, зазначає, що в умовах глобалізації сучасних викликів має бути переглянута класична теорія об'єктивного контролю С. Гантінгтона, яка передбачає ізоляцію ЗС від політики. Д. Тревіс пропонує «прагматичну» теорію військово-цивільних відносин, що передбачає участь ЗС у політичних процесах у вирішенні стратегічних питань, взаємодію армії з цивільними інституціями, враховуючи політичний контекст і загрози безпеці. За поглядами військового дослідника, армія не лише захищає державу, але й активно залучається до формування політичних рішень, особливо в кризових ситуаціях. Це не означає політизацію, а радше стратегічну інтеграцію в цивільні структури. Для цього армія повинна навчатися політичній грамотності та міждисциплінарній співпраці. Таким чином, робота підполковника Д. Тревіса пропонує новий підхід до цивільно-військових відносин, який враховує сучасні реалії багатовекторних загроз та розширеної участі армії в їх нейтралізації [413].

Й. Калкман з Академії оборони Нідерландів у пошуках причин феномену збільшення внутрішньодержавного використання ЗС, робить наголос на необхідності дослідження питання «функція проти політики». Аргументи на користь функціональної перспективи полягають в тому, що підвищення ролі армій всередині країни є відповіддю на реальні загрози, що еволюціонують в межах національних кордонів. ЗС часто є єдиною інституцією, здатною ефективно протистояти цим загрозам завдяки незрівнянному арсеналу їх можливостей. Натомість, політична перспектива ґрунтується на положенні, що зміни функцій армій є політично мотивованими. Після закінчення «холодної війни», військове керівництво для збереження високого рівня фінансування, підтримки «суспільної легітимності» цілеспрямовано шукає нові внутрішні завдання. Дослідник відмічає, що участь ЗС у нейтралізації внутрішніх загроз, може вимагати нового способу військового управління: традиційна ієрархічна військова побудова виявляється недосконалою у подоланні внутрішніх криз і вимагає певного ступеню децентралізації. Й. Калкман також висловлює стурбованість, що в міру того, як роль ЗС у забезпеченні внутрішньої безпеки розширюється, цивільний контроль може ослабнути, а роль

вплив армії на формування політики може непропорційно зрости. Крім того, активне застосування війська у охороні правопорядку може призвести до надмірного застосування сили, обмеження свободи зібрань, пересування чи слова [288].

Зростання внутрішньодержавної ролі ЗС після завершення «холодної війни» відмічає і професор Брістольського університету Т. Едмундс. Він пояснює як соціально-політичною динамікою, так і функціональними військовими імперативами. У ХХІ ст. зникнення значних зовнішніх військових загроз і зростання внутрішніх спонукало європейські країни зменшити чисельність армій, створюючи натомість гнучкіші, професійні мобільні військові структури. Т. Едмундс наголошував, що розпад Югославії змусив країни Європи переосмислити традиційну роль армії у внутрішніх конфліктах. Участь у збройних конфліктах на Балканах великої кількості недержавних озброєних формувань підривала монополію на насильство, якою зазвичай володіють ЗС. У такому фрагментованому середовищі здатність армії забезпечувати безпеку держави послаблюється. Це викликає необхідність переоцінки спроможностей ЗС справлятися з нетрадиційними викликами безпеці, вважає Т. Едмундс [223].

Дж. Кларк, директор програми з громадської безпеки Європейського центру досліджень проблем безпеки ім. Дж. Маршалла, відмічає, що армії у ХХІ ст. все частіше будуть виконувати широкий спектр нетрадиційних завдань, не всі з яких добре функцій підходять для ЗС. В той же час перевантаження армії цивільними обов'язками ставить під загрозу її боєздатність та може перетворити її на високовартісну розбалансовану державну службу. Одним із варіантів вирішення цієї дилеми дослідник бачить у створенні високоспеціалізованих військових підрозділів з конкретною метою підтримки цивільної влади під час кризових ситуацій та інтеграцію їх у відповідні національні структури [189, 191]. Крім того, дослідник відмічає, що залучення армій до нейтралізації внутрішніх загроз невідривно пов'язано із проблемою втручання озброєної державної інституції у цивільну сферу. Дж. Кларк сформулював цю проблему таким чином: «Солдат схильний застосовувати силу в першу чергу, тоді як представник правоохоронних органів застосовував би силу лише як останній засіб» [190]. На думку вченого, саме критерій

«застосування сили» має слугувати для визначення завдань, які доцільно доручати військовим силам. Крім того, наголошується на вимогах розробити нові регулятивні інструменти для уникнення ймовірних зловживань та забезпечення спроможності ЗС ефективно виконувати типово правоохоронні завдання [190].

Головний історик Повітряних сил США у 1981-1991 рр., професор Р. Кон зазначає, що внутрішнє використання ЗС не є новим історичним явищем, воно все частіше стає нормою. Крім того, залучення ЗС, яке мало би бути тимчасовим заходом, часто переростає у довготривалу практику. Війна з тероризмом, яка не має чітких географічних та часових обмежень, наводиться Р.Коном, як приклад. Оскільки ЗС беруть на себе більше внутрішніх обов'язків, стає складніше провести чітку межу між цивільними і військовими функціями, що може призвести до вкоріненої військової присутності в державному управлінні. Подібна практика може призвести до дублювання зусиль цивільних відомств, спричинятиме відволікання ресурсів ЗС та погіршення їхньої здатності вести бойові дії [299]. Серед іншого, Р.Кон зауважує, що зростання довіри громадськості до ЗС на тлі послаблення парламентського нагляду сприяє ерозії цивільного контролю. Зниження професіоналізму ЗМП також призводить до неналежної поінформованості суспільства про проблеми у цивільно-військових відносинах. Крім того, прихильність офіцерського корпусу до певних політичних поглядів (зокрема, підтримка певних партій) загрожує підірвати політичний нейтралітет, якого традиційно очікується суспільством від ЗС [297].

Питання рівнів впливу внутрішнього застосування ЗС на легітимізацію влади підняла А. Леандер. Дослідниця стверджує, що положення про зміцнення держав через централізацію насильства і ресурсів під час воєнних криз не є актуальним у сучасному глобалізованому світі. Сьогодні держави дедалі частіше залежать від іноземних урядів та міжнародних корпорацій, а це впливає на їхню автономність і змінює характер відносин між державою та суспільством. Крім того, А. Леандер доводить, що сучасні тенденції до децентралізації контролю над засобами примусу (через ПВК або інші парамілітарні формування) негативно впливають на здатність держави ефективно використовувати армію для виконання внутрішніх завдань [310].

Значне місце у дебатах світової наукової спільноти посідає місце питання «розмиття кордонів між поліцією та армією», що зумовлено змінами в потребах держав реагувати на внутрішні загрози у XXI ст. Дослідник з Празького університету Т. Вейс наголошує, що глобалізація призвела до того, що військове і правоохоронне відомства часто поділяють обов'язки у боротьбі з тероризмом, охороні кордонів та гуманітарних інтервенціях. Т. Вейс підкреслює, що «розмиття ролей» часто обговорюється «в широких термінах» без достатнього емпіричного підґрунтя чи точних визначень. Дослідник наголошує на необхідності ретельного державного управління цими процесами [497]. Т. Вейс та такі дослідники, як Р. Кон [297], Д. Люттербек [318] також підкреслюють небезпеку того, що цивільні відомства і державні органи управління переймають військовий стиль мислення у міру того, як ЗС стають більш залученими у внутрішні справи. Процес «мілітаризації» створює ризик, що у кризових ситуаціях пріоритет надаватиметься силі та примусу, а не дипломатії. Як приклад наводиться зростаюче використання відділами поліції у Західному світі військової тактики дій, техніки озброєння, систем спостереження та армійську підготовку поліцейських спецпідрозділів. З іншого боку, дослідники А. Шнабель та М. Крупанські відмічають, що залучення ЗС для нейтралізації внутрішніх загроз може запобігти надмірній мілітаризації інших відомств, якщо армії виконуватимуть спеціалізовані, важкі завдання. ЗС можуть значно посилити можливості державного реагування, у ситуаціях, коли цивільні правоохоронні органи перевантажені. Поліцейські сили, які користуються військовими технологіями, краще підготовлені до вирішення ситуацій підвищеного ризику, особливо у сфері протидії тероризму. Матеріально-технічне забезпечення і підготовка ЗС забезпечують негайну підтримку, якої може бракувати цивільним органам. Крім того, роль ЗС в обміні розвідданими є необхідною вимогою у глобалізованому світі. Дослідники підкреслюють, що розвиток нових функцій відбувається для «актуалізації ЗС», коли рівень традиційних зовнішніх військових загроз вважається низьким [388].

Важливими в контексті внутрішньодержавного застосування ЗС є дослідження українського науковця В. Богайчука. Він розглядає армію, як невід'ємну частину

політичної системи суспільства яка одночасно є як об'єктом, так і інструментом політики. В. Богайчук описує внутрішні функції армії у їхньому зв'язку з політичними цілями та доводить фундаментальну важливість ролі ЗС, у підтриманні стабільності держави під час внутрішніх соціальних потрясінь, у стримуванні деструктивних антидержавних сил. Дослідник, відмічав, що поява додаткових функцій армії в мирний час свідчить про зміну її традиційної ролі [10].

Дослідження українського філософа М. Требіна базуються на осмисленні історичних моделей взаємодії армії і політичної влади у різних соціокультурних контекстах. Автор, проводячи ретроспективний аналіз ролі армії як політичного суб'єкту, вводить концепцію «модусу буття» як методологічного інструмента для розуміння специфіки військово-політичної взаємодії в різних суспільствах – тоталітарному, авторитарному, демократичному. Також М. Требін детально розглядає 9 типів взаємодії армії і політичної влади, серед яких: об'єктивний контроль, поліцейський контроль, гарнізонний стан, преторіанська держава, патерналістська модель тощо. Ця типологія дозволяє вийти за межі лінійного аналізу «втручання армії в політику» і розглядати її ЗС, як постійного учасника політичного процесу. Автор доводить, що цілковита деполітизація армії неможлива: навіть у демократичному суспільстві вона залишається інституцією із власними інтересами і ресурсами [119].

Серед праць цього напрямку досліджень у сфері призначення і використання збройних сил слід відмітити роботу А. Гриценка і Г. Перепелиці «Про функції Воєнної організації держави». На основі поглибленого аналізу використання ЗС держав світу, автори класифікують функції щодо захисту національних інтересів у воєнній сфері, виділяючи при цьому зовнішні, внутрішні, основні, неосновні, загальні та специфічні функції [28]. Розглядаючи питання можливості застосування армій у нейтралізації внутрішніх загроз, А. Гриценко у 2000 р. запропонував поділ функцій ЗС на несилові, як-то ліквідація наслідків стихійних лих, та силові, які передбачають можливість застосування зброї або сили [27].

О. О. Радченко та Д. Дзвінчук аналізують трансформацію міжнародної безпекової системи під впливом російсько-української війни, розглядаючи її як

ключовий тригер формування нового світового порядку, що зміщує Уніполярну систему (яка у 1991 р. змінила Ялтинсько-Потсдамську). Автори простежують історичні етапи змін безпекових парадигм та підкреслюють роль «крихких держав» у сучасних конфліктах. Науковці доводять, що війна в Україні стала каталізатором переходу до нової міжнародної системи безпеки, довела неефективність існуючих міжнародних безпекових механізмів [222]. Висновки авторів чітко вказують на зміну ролі армій у новому світопорядку, де міждержавні конфлікти доповнюються гібридними операціями, інформаційною та економічною боротьбою, як частиною ширшої стратегії силового впливу.

До *другої групи* віднесено праці, які висвітлюють історію розвитку внутрішньодержавної ролі ЗС в окремих країнах. У межах дослідження цієї історіографічної групи дано послідовний огляд найважливіших наукових праць, які присвячені еволюції внутрішньодержавної ролі армій США, провідних країн Європи, СРСР та України.

Працівник Армійського центру військової історії США П. Шейпс у роботі «Роль федеральних збройних сил у внутрішніх заворушеннях, 1945-1992» ґрунтовно розкриває політичний та соціальний контекст участі військових підрозділів в ході придушення громадських безпорядків в США в ХХ ст. Автор відкрито обговорює проблеми професійної підготовки та дисципліни, з якими стикалися підрозділи ЗС США. В той же час, на значному фактичному матеріалі він доводить, що випадки безвідповідального застосування зброї у ході заворушень були виключеннями з правил. Дослідник демонструє, що силове використання армії у внутрішніх конфліктах, ставало для влади США вимушеним засобом у ситуаціях кризи правоохоронних органів, а рішення державних лідерів щодо використання військ приймалися вкрай виважено [385].

Важливим дослідженням внутрішньодержавного застосування ЗС США є робота «Солдати на домашньому фронті» професора Сиракузького університету В. Бенкса та професора Вермонтського університету С. Дайкуса. Книга, яка призначена для вивчення юристами, є ґрунтовним дослідженням дотримання верховенства права військовослужбовцями ЗС США під час виконання

правоохоронних завдань. Автори систематично аналізують участь армії, досліджуючи історію судових рішень та нормативних актів. Автори приходять до висновку, що у випадках застосування ЗС всередині США уряд, як правило, дотримувався правових меж, однак суспільство повинно пильно стежити за можливістю перевищення владою повноважень в умовах появи нових загроз та нестабільності. В. Бенкс і С. Дайкус передбачають ймовірність криз не безпечніших за події «9/11», тому наголошують, що внутрішня функція армії США залишається і надзвичайно важливою та пропонують максимально чітко конкретизувати правові рамки, що лімітують повноваження цивільного та військового керівництва [153].

Також участь ЗС США у виконанні правоохоронних завдань висвітлюють праці Д. Руденя [378] Д. Котловскі [302], британської дослідниці Е. Крік [197]. Вітчизняний дослідник П. Когут детально аналізує перехід ЗС США від допоміжної до провідної ролі в операціях «війни з наркотиками» та доводить, що такі заходи контролю на кордоні із Мексикою, як будівництво загороджень та всеохоплюючих мереж спостереження, беруть початок у кінці 1980-х [61]. Г. Малахов висвітлює зміщення фокусу антитерористичної політики США на проведення міжвідомчих превентивних заходів [81].

Історик з Університету Де Монфора Е.Сандерс [379] значну увагу в своїх дослідженнях приділяє участі Британської армії у конфлікті у Північній Ірландії, проливаючи світло на хід військових операцій та такі суперечливі інциденти, як «Кривава неділя». Е. Сандерс відмічає, що складність класифікації конфліктів на кшталт північноірландських заворушень полягає в розмитості меж між заворушеннями, повстаннями та організованою війною. Конфлікти в межах власних кордонів держави, особливо в ліберальних демократіях, створюють труднощі у визначенні моменту, коли заворушення досягають рівня, що вимагає військового втручання. Автор наголошує, що рішення Британського уряду про введення військ базувалося на сприйнятті безпекової ситуації як такої, що перевищує масштаби звичайних громадських заворушень, проте ще не досягає рівня повноцінної війни. Така оцінка викликала складні правові питання щодо визначення правил застосування сили, зауважує Е. Сандерс. Також вагомий внесок в розуміння

внутрішньодержавної діяльності ЗС Великої Британії у період «Клопотів» зробили М. МакКлірі [328], Дж. Ворнер [493], П. Нейман [347], М. Шекета [135] та інші. НГШ ЗС Великої Британії з 1979 по 1985 рр. сер Е. Брамолл доводив винятковість ситуації в Північній Ірландії та підкреслював, що використання ЗС у підтримці поліції має бути зосередженим на допоміжних завданнях [171]. Дж. Маршалл досліджував випадки використання ЗС Великої Британії для підтримання життєво важливих послуг під час страйків або трудових конфліктів [323].

Важливими для повноти дослідження є роботи, які дозволяють оцінити загальні тенденції внутрішньодержавного застосування армій у країнах Європи. Роль ЗС Іспанії у боротьбі як з сепаратизмом ЕТА, так і з джихадистським тероризмом описують П. Когут та Л. Трофимович. Науковці розкривають інституційну трансформацію, що полягала у створенні єдиної розвідки, тісну взаємодію ЗС із поліцією та Цивільною гвардією, охорону транспортної інфраструктури в ході операції ЗС «Ромео-Майк» [121]. Також П. Когут детально вивчав історичні аспекти застосування ЗС Італії для протидії мафії в ході операції «*Vespri Siciliani*», тероризму та злочинності у операції «*Strade Sicure*». Автор демонструє унікальний у європейському контексті підхід, що полягає у активному залученні армії до внутрішньої безпеки, що рідко зустрічається у західноєвропейських країнах. В роботах автора показано, що мілітаризація громадського простору в Італії стала частиною політичної та безпекової культури, а не винятковим заходом [62]. Дж. Кларк описує ЗС Італії як «багатофункціональний інструмент», який активно виконує широкий спектр внутрішніх завдань – від антитерористичних операцій до зупинки незаконного бізнесу. Дослідник передбачає потенційний конфлікт між армією та карабінерами через конкуренцію за ресурси і повноваження та вводить категорію «територіальний контроль» як унікальний для Італії вимір внутрішнього використання армії, що відрізняється від функцій «оборони» та «реагування на катастрофи» [189]. Зміни у поглядах на роль Бундесверу у забезпеченні безпеки країни, які були спричинені появою нових загроз в ХХІ ст., описують М. Онищук, О. Мельников та І. Храбан [91], Б. Міфтахов [86].

Оскільки предмет дисертаційного дослідження охоплює ЗС СРСР, без вивчення ролі яких неможливо описати період «холодної війни», виникає необхідність дати стислу характеристику роботам пропагандистів радянської системи. Потрібно відмітити, що праці, які були присвячені виконанню внутрішньодержавних завдань арміями світу, без винятків заідеологізовані, мають кон'юнктурний характер і не відповідають сучасним оцінкам історичних подій. Фахівці в галузі марксистсько-ленінського вчення про армію, такі як А.Гречко, В. Варенніков, В. Мілованов, К. Воробйов, спростовували наявність внутрішньої силової функції в «арміях соціалізму», ігноруючи численні історичні приклади протиправного, і навіть злочинного їх використання радянським керівництвом. Праці радянських авторів відтворювали офіційну ідеологію, яка стверджувала, що з перемогою соціалізму в СРСР та ліквідацією «експлуататорських класів» існування ЗС обумовлюється лише зовнішніми обставинами, бо в радянській країні досягнута «непорушна морально-політична єдність» суспільства. На підставі цих догм такі автори, як Т. Бєлащенко та В. Сєребрянніков, активно формували ідеологічні штампи про «буржуазні армії», які зображувалися аморальними, жорстокими та бездуховними карателями. Цей образ насаджувався громадськості, особовому складу та пропагувався країнам-сателітам. Втім і станом на сьогодні не існує узагальнюючих праць, в яких повно та неупереджено розглядається внутрішня роль ЗС СРСР. Автори наукових праць в цьому напрямку часто вказують на те, що архівні документи, які могли б пролити світло на участь РА у виконанні внутрішніх завдань досі залишаються засекреченими. Значна частина досліджень будується на спогадах учасників подій, в яких відсутня диференціація між військовослужбовцями армії та внутрішніх військ, що причиняє труднощі у проведенні достовірного аналізу. Переважна більшість робіт описують соціальні і політичні причини заворушень у СРСР, а роль ЗС у придушенні громадських виступів висвітлюється у загальних рисах. Праці радянських та переважної більшості російських авторів відмічаються ідеологічною заангажованістю, поширенням упереджених історичних наративів, відсутністю критичного аналізу історичних політичних та військових процесів у зв'язку з новим ідеологічним наративом ідеалізації історії російської імперії.

Участь ЗС СРСР у здійсненні репресивних заходів проти населення України в повоєнний час частково висвітлювали українські науковці І. Патриляк, О. Сущук, В. Ухач, А. Жив'юк, В. Ільницький, Л. Бондарук [11], Я. Антонюк, В. Трофимович та Л. Трофимович [4]. Робота А. Когута [60], що присвячена дослідженню особливостей каральної операції «Запад» 1947 р. дає змогу оцінити масштаби залучення РА під час проведення депортацій населення органами МДБ. Криворізький історик А. Дольчук [36] розкрив участь РА у силовому придушенні виступу українців проти свавілля радянської міліції, відомого, як Бунт в Соцмісті 1963 р. Серед закордонних авторів слід відмітити працю американського історика С. Берона, який детально дослідив події Новочеркаського розстрілу у 1962 р. та участь радянських військ у масовому вбивстві страйкуючих робітників. Автор демонструє, що Новочеркаська трагедія стала важливим історичним індикатором глибоких протиріч в радянській державі, показала готовність режиму застосовувати силу проти власних громадян для підтримання контролю над суспільством [156].

Т. де Ваал, британський історик, експерт з питань Кавказького регіону, у своїй праці «Чорний сад. Вірменія та Азербайджан у мирі та війні» вивчає етнічні, політичні та історичні чинники, що підживлювали конфлікт у Нагірному Карабасі. Історик описує як brutальне втручання радянських ЗС у етнічні зіткнення призвело до посилення конфлікту. Де Ваал доводить, що під час подій «Чорного січня» 1990 р. армія здійснила масові вбивства цивільних у Баку, що ще більше погіршило ситуацію в регіоні, розпалило азербайджанський націоналізм і прискорило розпад СРСР. Історик відмічає, що після 1991 р. РФ відігравала складну і дестабілізуючу роль у нагірно-карабаському конфлікті, надаючи як пряму, так і непряму підтримку обом ворогуючим сторонам [207].

Професор політології Б. Тейлор вводить організаційно-культурний підхід для пояснення небажання радянських військовиків брати участь у здійсненні силових внутрішніх завдань вже наприкінці існування СРСР. Між тим їх участь у каральних операціях у Тбілісі 1989 р. та Вільнюсі 1991 р. засвідчила повну деградацію конституційного обов'язку радянської армії, деморалізувала військових та представників силових структур, позбавила керівництво СРСР легітимності й

призвела до розпаду СРСР. У пострадянській РФ нові керівники країни почали надавати перевагу лояльності, а не професіоналізму у своїх підходах до управління ЗС. Цей підхід визначив трансформацію усіх силових відомств у централізований апарат примусу та боротьби з політичним інакомисленням, прихід до «мілітократії», як стилю державного управління починаючи з 2000-х [403; 404; 405]. Історик С. Бланк натомість вважає, що зростаюча політизація РА, яка активно відбулася між 1988 і 1991 рр., підірвала контроль компартії і сприяла більш широкому політичному занепаду. У цей період відбулося зміщення пріоритету ЗС СРСР від виконання завдань зовнішньої оборони до здійснення жандармських функцій спільно із КДБ і МВС [167].

У перші роки після здобуття Україною незалежності військово-політичне керівництво держави вживало цілеспрямованих заходів для того, щоб забезпечити формування ЗСУ від організаційних та ідеологічних надбудов, характерних для радянської армії. У процесі законотворчості було зроблено все для того, щоб унеможливити застосування армії для виконання каральних функцій або для зміни конституційного устрою. Втім, починаючи з 2000-х років, вважаючи, що Україна недостатньо враховує досвід інших держав, які все частіше змушені застосовувати ЗС для протидії внутрішнім загрозам, українські дослідники В. Горбулін, О. Литвиненко, С. Поляков, А. Гриценко [27; 28], Г. Понмаренко [99], О. Кузьмук [70] почали обговорювати проблеми застосування ЗС для вирішення внутрішньодержавних завдань на сторінках спеціалізованих видань. Необхідність адаптувати роль армії до характеру загроз у часи загострення міжнародного тероризму доводили С. Трофімов, Ю.Серветник та В. Бзот [110], Р. Іваницький та С.Печериця, В. Строгий [116]. У 2006-му А. Єрмоленко підкреслював: «як свідчить міжнародний досвід, деякі внутрішні загрози можуть трансформуватись і розростатися до вкрай загрозливих розмірів, що обумовлює ймовірність залучення до їх нейтралізації армії як провідного суб'єкта воєнної організації держави (наприклад, у випадку протидії тероризму). На жаль, нашим законодавством такий перебіг подій не передбачено, відповідний світовий досвід не враховано» [38]. Наголошував автор і на негативній тенденції, коли розвиток ЗС та інших військових

формування відбувається окремо та без узгодження. Г. Єфімов активно досліджував проблемні питання функціонування воєнної організації держави, участі ЗС провідних країн світу у боротьбі з тероризмом, реформи територіальної оборони. Автор обґрунтовано вказував на окремі протиріччя української законодавчої бази стосовно реагування на внутрішні загрози національній безпеці. Наприклад, ще у 2007 р., на відсутність необхідного нормативного врегулювання використання підрозділів ЗСУ у проведенні антитерористичних операцій у мирний час [40].

Проблема недостатнього розвитку механізмів цивільного контролю над сектором безпеки та оборони в Україні та необхідність активного впровадження стандартів провідних демократичних країн залишалася у фокусі уваги вітчизняних науковців. Окреслювалися негативні наслідки відсутності відповідної реформи для силових структур: падіння авторитету і суспільної довіри, політизація, корупція, втягування у конкурентну боротьбу бізнес-структур, нецільове використання бюджетних коштів, соціальна деградація, ослаблення охорони стратегічно важливих об'єктів, падіння боєготовності військ тощо. Г. Ситник відмічав, що нові внутрішньодержавні ролі ЗС у нейтралізації загроз спричинених наркобізнесом, організованою злочинністю, внутрішніми безпорядками, релігійним та етнічним екстремізмом вимагають удосконалення цивільно-військових відносин [111].

До третьої групи належать дослідження, що зосереджені на аналізі характеру та еволюції окремих типів внутрішніх загроз таких як тероризм, транскордонна злочинність, незаконна масова міграція та гібридні загрози. Необхідно відмітити, що незважаючи на значний обсяг робіт, у цій категорії зосереджуються на оцінці національної безпекової політики, ролі і стійкості цивільних структур у реагуванні на кризові явища, на соціальних, правових та етичних аспектах таких, як проблеми дискримінації, ксенофобії, легітимності державного примусу тощо. У значній частині робіт участь ЗС у реагуванні на відповідні загрози розглядається фрагментарно або побіжно, обмежене коло публікацій спеціально аналізує роль армії у внутрішній безпеці як окремий предмет дослідження.

Феномен гібридних загроз у контексті «гібридної війни» опинився під прискіпливою увагою світової та вітчизняної наукової спільноти через російську

агресію проти України. Втім, незважаючи на великий масив наукових праць присвячених визначенню сутності нових гібридних конфліктів, розкриттю характеристик комплексного використання інформаційних, політико-правових, економічних та кібернетичних засобів впливу разом із терористичними атаками, тема застосування армії у протидії внутрішнім загрозам, як частині гібридної війни розкривається лише дотично. Дослідження європейських авторів зосереджені переважно на інформаційних операціях та міграційній кризі. Науковці з США роблять основний акцент на кібербезпеці. В Україні вагомий внесок у дослідження гібридної війни зроблено М. Требіним, О. Радченком, Є. Магдою [72], Г. Ситником [112]. Однією з основоположних праць у галузі є монографія під редакцією В. Горбуліна «Світова гібридна війна: український фронт». Автори праці відзначають, змінність самого поняття «гібридна війна» яке формулюють, як поєднання військових і невійськових методів впливу спрямованих на дестабілізацію держави зсередини. У монографії формулюється гіпотези про гібридну війну як новітній вид глобального протистояння. Автори приділяють значну увагу «внутрішньополітичному фронту» гібридної агресії РФ. Йдеться про атаку на національну ідентичність, втручання у політичні процеси, провокування міжетнічних та мовних конфліктів. Пропонуючи реформи у сфері безпеки та впровадження системної політики національної єдності, науковці підкреслюють, що саме ЗСУ мають залишатися стрижнем сил оборони [109].

Аналітик з Університету Центральної Флориди Д. Роу у своїх дослідженнях відійшов від політичної аксіоматики «гібридної загрози». Автор розглядає її як проміжну форму між зовнішньою війною та внутрішнім конфліктом, як внутрішньо-зовнішній виклик, на який потрібно відповідати шляхом реформування військової стратегії, залучення ЗС до захисту інфраструктури, внутрішньої агентурної розвідки, кіберзахисту та стратегічних комунікацій. Д. Роу доводить, що армія має бути модернізована не тільки технологічно, але й концептуально до рівнів здатності діяти в умовах правової невизначеності, відсутності ідентифікації противника, інформаційної війни та політичного розколу. Автор прямо вказує: США повинні створити власні «гібридні сили», здатні діяти у складних середовищах [369].

Спільне дослідження Шведського університету оборони та Європейського центру передового досвіду з протидії гібридним загрозам також спостерігають процеси злиття внутрішньої та зовнішньої безпеки. Стверджується, що гібридні загрози спрямовані не на підлив спроможностей ЗС, а на суспільні інституції та колективну психологію, вони навмисно націлюються на розбіжності між поколіннями, етнічними групами, культурними, політичними та релігійними переконаннями. Метою використання гібридного інструментарію є внутрішня дестабілізація без війни. Відбувається відхід від мислення часів «холодної війни»: розмивається різниця між комбатантами і цивільними особами. Хід втручання РФ у внутрішні справи України у 2013-14 рр., згідно із аналізом авторів звіту, демонструє обмеженість традиційної дихотомії між зовнішньою обороною (сфера армії) та внутрішнім порядком (сфера поліції) в умовах гібридних загроз. Г. Тревертон та його колеги визначають, що в умовах гібридної війни ЗС мають виконувати стабілізаційну функцію у фазі невизначеності, коли державні інститути паралізовані, а легітимність влади підривається інформаційними операціями [414].

Гібридні загрози як центральний виклик для НАТО розглядає Д. Дженіні. Альянс сьогодні не зможе автоматично реагувати на гібридні атаки – спочатку постраждала держава має визнати ці дії порушенням свого суверенітету, оформити політичну позицію та факт втручання. Для оцінки уразливості держави автор пропонує аналітичну модель «PMESII+», яка включає оцінку політичних, військових, економічних, соціальних, інформаційних, інфраструктурних та інших компонентів. Д. Дженіні наголошує, армія у гібридній епосі є інструментом внутрішньої стабільності та підтримки цивільного простору. ЗС повинні бути частиною мережевої архітектури безпеки, де вони співпрацюють з дипломатами, правоохоронцями, кіберфахівцями й інформаційними структурами [252].

В. Бенкс, Р. де Невер, М. Валлерстайн висувають тезу у роботі «Боротьба з тероризмом», що застосування армії всередині країни для боротьби з тероризмом вимагає виняткового обґрунтування. Автори вважають, що ЗС не мають виступати основним органом реагування на внутрішні терористичні загрози, їх використання доцільне тоді, коли масштаби їх наслідків критично перевищують можливості

цивільного реагування – у разі терактів із використанням ЗМУ, що спричинить соціальний колапс і потребу в екстреному забезпеченні правопорядку [154].

Еволюцію європейського підходу до боротьби з тероризмом демонструють дослідження М. Гуцало. Авторка демонструє перехід країн ЄС під впливом терактів у Мадриді 2004 р. та Лондоні 2005 р. від «м'яких» профілактичних заходів до застосування військової сили та розширення повноважень спецслужб. М. Гуцало показує, що якщо США після «9\11» обрали стратегію боротьби з тероризмом, засновану на превентивних військових ударах за межами країни, ЄС надає перевагу комплексному підходу, що включає внутрішнє застосування армії [32].

Питання використання ЗС для забезпечення безпеки кордонів, особливо у контексті міграційних криз, стало предметом численних досліджень, які аналізують ефективність, правові аспекти та економічні наслідки такого підходу набуло значної уваги в академічних колах. Особливого резонансу ця тема набула після 2010-х років, коли міграційні хвилі, викликані війнами, економічними проблемами та змінами клімату, спонукали країни Європи та США залучити армію для контролю та управління кордонами. У фокусі уваги наукової спільноти опинився широкий спектр тем, які стосуються появи нових безпекових загроз, використання військових технологій спостереження та фізичних бар'єрів для запобігання несанкціонованому перетину кордону, проблем порушень прав людини та зростання шовінізму, криміналізації міграції, гуманітарних криз та смертей біженців.

Важливою в контексті розуміння динаміки розвитку загроз є робота К. Грінхілл «Зброя масової міграції: примусове переміщення, примус і зовнішня політика», яка досліджує феномен використання державами біженців як інструменту досягнення політичних, військових або економічних цілей. Авторка доводить, що за останні півстоліття було здійснено понад 50 спроб використати хвилі міграцій як засіб примусу, причому більше половини з них були успішними. Демократичні країни особливо вразливі до такого виду тиску через їхні зобов'язання щодо прав людини та ризик внутрішнього політичного конфлікту між прихильниками та противниками міграції. К. Грінхілл визначає три групи країн-акторів: генераторів, які безпосередньо створюють потоки біженців; агентів-провокаторів, хто навмисно

провокує інші сторони на створення цих потоків біженців, опортуністів, які використовують існуючі кризи для власної вигоди [261].

М. Бучин та Н. Мархайчук доводять, що біженці стають ефективною зброєю у сучасних конфліктах. Автори виокремлюють дві стратегії використання міграції в гібридній війні: позитивну, що покликана демографічно зміцнити державу-агресора та негативну, покликану створити соціальну напругу та послабити державу-жертву. М. Бучин деталізує механізми міграційного впливу: можливість асесора маніпулювати етнічними, релігійними або віковими характеристиками мігрантів, цілеспрямований вибір напрямків руху та використання агентів впливу серед мігрантів для посилення дестабілізаційних процесів [15]. Автори досліджують стратегію РФ з використання мігрантів для дестабілізації ЄС та України на прикладах створення криз у Сирії у 2015 р. та Білорусії у 2021 р. [16].

Аналізуючи кризу на білоруському кордоні, Д. Казмерчак та М. Лясковські підкреслюють, що ЄС стикається з новим викликом: необхідністю поєднати відкритість кордонів із захистом від загроз. Польські дослідники вказують, що використання армії для посилення безпеки кордонів є адекватною відповіддю на гібридну агресію РФ та режиму Лукашенка [289].

Детально описує ефективність залучення ЗС Польщі до прикордонних операцій Л. Трофимович. Вона доводить дієвість моделі військового реагування на міграційні кризові ситуації на прикладі операцій «Міцна підтримка» та «Безпечне Підляшшя». Авторка детально аналізує законодавчі зміни, які формалізували застосування армії у прикордонних операціях та забезпечили захист військовослужбовців [122].

Б. Ванковська та Р. Кіркова-Танеска доводять, що після 2015 р. ЗС країн ЄС активніше виконують поліцейські функції на кордонах, що відбувається через неспроможність цивільних інституцій контролювати потоки мігрантів. Постає суперечність між безпековими та гуманітарними завданнями армії: необхідно одночасно «рятувати мігрантів» і «захищати кордони». Автори висувають гіпотезу, що західна ліберальна інтервенціоністська політика у Лівії та Сирії створила масові потоки біженців, які дестабілізували політичну ситуацію у Європі. Македонські дослідниці вказують на ризик використання армії радикальними політиками для

реалізації антиміграційних заходів. Ця теза підкріплюється тим, що багато європейських урядів перейняли войовничу риторику в якій сек'юритизація міграції (тобто перетворення її на «екзистенційну загрозу») дозволяє політичним елітам отримати суспільну підтримку для військового втручання у цивільні процеси [488].

Мілітаризацію кордонів, як логічний процес, який відбувається в рамках загальної стратегії ЄС у відповідь на міграційну гібридну загрозу, зображає Й. Манасієвські. Науковець описує ефективність спільних військових операцій членів НАТО у сфері міграції, та посилення агентства Frontex, що було перетворене на мілітаризовану Європейську прикордонну та берегову охорону [322].

Дж. Гіммеріх з Лондонської школи економіки виступає з тезою, що держави ЄС все частіше перетворюють питання міграції з соціального на військове. При цьому у військових операціях на кордонах ЄС відсутня чітка логіка, а уряди країн не мають єдиного підходу до трактування залучення армії у міграційну політику. Авторка критикує операції ЄС та НАТО в Середземному морі через відсутність вагомих результатів. Також вона наводить випадки, коли мігранти використовувалися як інструмент політичного торгу, наприклад Туреччиною у 2015 р. [267].

Директор Програми внутрішньої безпеки при Військовому коледжі армії США Б. Тассінг, аналізуючи загрози на кордоні прийшов до висновку, що вони не є класичними правоохоронними проблемами, оскільки передбачають поєднання кримінальної діяльності, насильства та тероризму. Автор пропонує концепцію «багатошарового захисту», яка дозволить ЗС США підтримувати прикордонні сили застосовуючи розвідку, кіберзаходи, логістику, будівництво інженерних споруд, супутникове спостереження та БпЛА. Б. Тассінг виокремлює три рівні стримування загроз: Контроль кордону (проти дія нелегальній міграції та контрабанді); Безпека кордону (проти дія злочинним угрупованням); Охорона кордону (запобігання тероризму). Автор наполягає на юридичному та фактичному розширенні ролі ЗС та НГ у прикордонних операціях [416].

Натомість професор соціології в Університеті Солсбері Т. Данн, на прикладі аналізу подій на кордоні США та Мексики у ХХІ ст., висуває аргумент, що міграція не є реальним викликом безпеці, оскільки не знаходить доказів її зв'язку з

підвищенням рівня злочинності чи тероризму. Автор просуває концепцію інтеграції військових стратегій у цивільну сферу «поліція діє як військові, а військові як поліція», та описує т. зв. «континуум мілітаризації», при якому армія поступово залучається до внутрішніх питань безпеки, починаючи з технічної підтримки і закінчуючи силовими операціями. Т.Данн вважає, що ця політика призводить до збільшення випадків перевищення повноважень правоохоронцями та порушень прав мігрантів [220].

Участь збройних сил різних країн у заходах реагування на пандемію COVID-19 привернула значну увагу наукової спільноти, оскільки продемонструвала важливу роль армій у організації кризового управління та забезпечення національної безпеки. Пандемія нового коронавірусу, що стала несподіваним викликом для глобальної системи охорони здоров'я, економіки та соціальної стабільності, вимагала гнучкості та швидкості у мобілізації ресурсів і координації між державними інституціями. У цьому контексті особливого значення набула роль ЗС у реагуванні на непередбачувані кризові ситуації, в умовах високого рівня невизначеності щодо масштабів загрози. Пандемія поставила під питання доцільності введення суворих карантинних обмежень, та викликала питання щодо мілітаризації суспільних криз.

Ф. Гібсон-Фолл у дослідженні військових відповідей на COVID-19: довела залежність інтенсивності і обсягів залучення армій від політичних традицій конкретних країн. Авторка виділила три основні види участі армій: мінімальна технічна військова підтримка; спільна робота військових та цивільних структур; керована армією відповідь. Відмічено було, що у авторитетних країнах, та державах з історією військового втручання в політику, наприклад у Бразилії, Індонезії, Пакистані, Ірані, ЗС не лише координували епідемічні заходи, але й брали участь у поліцейських функціях. У демократичних країнах із високою довірою до армії, зокрема у Великій Британії, Франції та США практикувалися змішані відповіді, а населення сприймало ЗС як ефективну кризову силу [255].

Група дослідників під керівництвом доктора М. Геда з Королівського коледжу Лондона проаналізувала участь ЗС Великої Британії, Франції, Іспанії, Італії, Бельгії та Швеції у подоланні кризи, спричиненої COVID-19, у перші місяці пандемії.

Дослідження окреслило 19 категорій цивільно-військової співпраці, у сферах стратегічного планування, підтримки медицини, забезпечення громадського порядку, проведенні репатріаційних операцій, боротьби з дезінформацією. Автори відзначили, що рівень залучення ЗС суттєво відрізнявся між країнами (найактивнішу участь продемонстрували Іспанія, Італія та Франція), що вказує на відсутність єдиної загальноєвропейської стратегії. Автори наголошують на необхідності інтеграції військових медичних потужностей у національні системи охорони здоров'я [245].

Група міжнародних експертів у сфері охорони здоров'я із провідних наукових організацій США, Великої Британії та Австралії у колективній статті «Військо та глобальна охорона здоров'я: мир, конфлікти та реагування на катастрофи» [334] відмічають зростаючу тенденцію до залучення армій різних країн до епідеміологічного моніторингу, лабораторних досліджень інфекцій, ліквідації наслідків спалахів хвороб. Спеціалісти підкреслюють, що незважаючи на факт, що ЗС є незамінними у реагуванні на кризи в сфері охорони здоров'я, проте їхня участь потребує чітких правил взаємодії з цивільним сектором, оскільки їх діяльність залишається першочергово підпорядкованою військовим інтересам. Крім того, міністерства оборони часто реалізують короткострокові медичні ініціативи, що не завжди враховує довгострокові потреби системи охорони здоров'я. Автори відмічають розвиток такого феномену, як «медична дипломатія» – використання військових медичних місій для зміцнення відносин із союзниками та покращення свого міжнародного іміджу.

Н. Дітріх, К. Ек та К. Руффа дослідили як різні форми державного управління вплинули на обсяги і форми залучення армії під час пандемії. Дослідники довели, що на рішення урядів впливали не лише міркування безпеки, але й політичні стратегії: лідери, які готувалися до переобрання, обмежували роль військових у внутрішньому контролі, щоб не викликати негативної реакції суспільства та не створювати образ мілітаризованого режиму. Держави з розвиненими цивільними інституціями менше покладалися на спроможності ЗС, аніж країни з менш ефективними урядами. Втім, як продемонстрували у праці дослідники, громадська думка відігравала меншу роль,

ніж очікувалося – політичні лідери ухвалювали рішення, виходячи з інституційних спроможностей, а не лише з рівня довіри до військових [212].

Аналізуючи наслідки пандемії COVID-19, вітчизняні дослідники М. Бучин та А. Ковальчук, підкреслюють, що карантинні обмеження помітно зсунули баланс у бік посилення державного контролю на суспільством, і навіть у демократичних країнах обмеження прав і свобод стали легітимними. Крім того, відбулася трансформація міжнародної суб'єктності – пандемія ослабила роль ключових міжнародних організацій, оскільки держави переважно покладалися на власні ресурси [14]. Ці висновки авторів важливі в контексті посилення ролі держави та армії у кризовому управлінні, у створенні нового прецеденту для розширення військових повноважень у внутрішній політиці в умовах надзвичайних ситуацій.

Ці висновки підтверджує Н. Вілен, яка доводить, що пандемія COVID-19 стала ключовим етапом у переосмисленні сучасних ролей армії, прискорила трансформацію армій у багатофункціональні інституції, здатні виконувати цивільні завдання. Втім, авторка підкреслює, що виконання невластивих функцій ставить під загрозу принципи аполітичності армії. У країнах з історією військових репресій (ПАР, Сальвадор) забезпечення примусового карантину призвело до загострення конфліктів між армією та суспільством, водночас у демократичних державах (Бельгія, Іспанія), подібні заходи викликали зростання довіри до армії. Н. Вілен звернула увагу на вразливість особового складу до захворювання, що створює ризики не лише для ефективності дій задіяних підрозділів, але й для загальної боєздатності армії [499].

Таким чином, аналіз наукової літератури підтверджує зростаючу увагу світової дослідницької спільноти до проблематики внутрішнього застосування збройних сил, що зумовлено як ускладненням характеру сучасних загроз безпеці, так і необхідністю адаптації функцій армії до нової реальності, де межа між внутрішнім і зовнішнім конфліктом дедалі більше розмивається. Незважаючи на значний обсяг праць, питання інтеграції армії у механізми внутрішньої безпеки все ще перебуває на стадії теоретичного осмислення, дискусій щодо правильного балансу між ефективністю безпекової відповіді та дотриманням демократичних норм.

Вищенаведена систематизація історіографії засвідчує відсутність комплексного історичного порівняльного аналізу, що враховує інституційні та політико-правові аспекти, що й зумовлює актуальність даного дослідження.

1.2. Джерельна база

Тематика даного дослідження, що охоплює проблематику залучення армії сил у контексті внутрішніх безпекових викликів, потребувала виваженого міждисциплінарного підходу, що передбачало багаторівневий добір історичних джерел, використання яких допомогало не лише окреслити формальні механізми застосування армій, але й реконструювати прикладну логіку їхнього використання у конкретних історичних суспільно-політичних обставинах.

Фундаментальну основу дослідження складають *нормативно-правові документи*. Збірна сукупність джерел законодавчого характеру охоплює широкий часовий діапазон і держави з різними типами правових і політичних систем. Така типологічна і просторово-часова репрезентативність дозволяє вивчати зміни правового регулювання участі ЗС у вирішенні внутрішньодержавних завдань. *Статті Конституції, законодавчі акти, парламентські акти, президентські укази, постанови та розпорядження представників виконавчої влади* дають змогу простежити еволюцію політичного мислення та державного підходу до проблеми використання збройних сил у внутрішній політиці, порівнювати специфіку національних підходів щодо легітимізації втручання армії в цивільні процеси – через введення надзвичайного стану, посилення на загрозу громадському порядку, боротьбу з тероризмом або реагування на надзвичайні ситуації. Основу нормативно-правового аналізу становлять, зокрема: Закони України «Про Збройні Сили України», «Про національну безпеку України», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про боротьбу з тероризмом»; Закони США «Про Posse Comitatus» (18 U.S. Code §1385 – Posse Comitatus Act), «Про повстання» (10 U.S. Code Chapter 13 – Insurrection) , «Про затвердження оборонного бюджету США [на відповідні фінансові роки]» (National Defense Authorization Act), Закони Великої Британії «Про надзвичайні повноваження» (Emergency Powers Act 1964), «Про

надзвичайні ситуації» (Civil Contingencies Act 2004); ці нормативні документи визначають межі залучення армії до внутрішньої безпеки та регламентують відношення між військовими та цивільними структурами в умовах криз. *Військові доктринальні документи, статuti і польові настанови, інструктивно-операційні положення* (як, наприклад, UK Defence Doctrine JDP 0-01, Joint Chiefs of Staff JP3-2, Field Manual FM 19-15, Civil Disturbance Plan GARDEN PLOT) відображають процес теоретичної концептуалізації її ролі, зокрема у зв'язку з новими типами загроз. У цих джерелах відображено інституційну та процедурну деталізацію застосування армії: механізми підпорядкування, координації з іншими силовими структурами, обмеження мандату, а також правові засади використання сили. Евристичну цінність становить порівняльний аналіз змін у статутах і настановах різних періодів, який дозволяє простежити еволюцію оперативних процедур, варіативність рівнів дозволеного застосування сили, використання спеціальних засобів, а також тенденції до посилення чи послаблення контролю над військовими під час виконання внутрішніх завдань.

Другу групу складають звіти урядових та неурядових установ, архівні матеріали органів влади, матеріали розслідувань спеціальних парламентських або відомчих комісій, матеріали розслідувань правоохоронних органів, урядові білі книги. Матеріали цієї групи надають можливість дослідити детальні плани та оцінки щодо використання армії у нейтралізації внутрішніх загроз, оцінити підхід держави до внутрішньої безпеки. Розслідування спеціальних комісій та правоохоронних органів (наприклад, «Комісії Кернера» з питань масових заворушень у 1967–1968 рр., Комісії Сенату США щодо спостереження за громадянами 1972 р.) дозволяють оцінити ефективність і наслідки військових операцій, законність дій ЗС, зокрема в контексті демократичних принципів. Такі документи є джерелами, що містять статистичні дані, хронологію подій та аналіз дій військових підрозділів, різноманітну ілюстративну та картографічну інформацію про внутрішні операції. Ці звіти становлять собою своєрідні «зрізи кризи», в яких зафіксовано ключові суперечності у функціонуванні державного апарату, окреслено межі політичної відповідальності та визначено інституційні вузли, у яких система продемонструвала

проблеми або ж здатність до адаптації. Важливим ресурсом, що містить цифрові копії оригінальних звітів спеціалізованих парламентських комісій, робочих груп військового відомства США стала Національна довідкова служба кримінальної юстиції. У дослідженні використано низку *звітів Офісу урядової підзвітності* (Government Accountability Office) незалежного аудиторського органу Конгресу США. Ці документи відзначаються високим ступенем доказовості, аналітичною структурованістю та ретельною оцінкою адміністративного та ресурсного залучення ЗС, особливо у ході прикордонних та антитерористичних операцій. *Звіти військових відомств*, становлять важливу частину джерельної бази дослідження, оскільки дозволяють відтворити офіційну позицію державних структур щодо фактів застосування армій. Ці документи (частина з яких попередньо знаходилися під грифом «для службового користування» і вперше введені до наукового обігу) містять інформацію про масштаби операцій, субординацію, правове обґрунтування рішень, а також оцінки наслідків, що є принципово важливими для верифікації фактів та аналізу механізмів ухвалення рішень на вищому рівні.

В окрему підгрупу необхідно виділити *розвідувальні зведення ЦРУ та аналітичні доповіді Національної ради США з питань розвідки*, що були розсекречені у останнє десятиріччя. Ці джерела використовувалися під час дослідження карально-репресивної ролі ЗС СРСР. Документи, створені на підставі агентурної, аналітичної та інших досі засекречених методів отримання інформації, містять систематизовані спостереження за подіями внутрішньої дестабілізації у СРСР із описом стратегії радянського командування, методів контролю за населенням, а також оцінками ризику подальшого зростання внутрішнього спротиву. Розвідувальні документи відрізняються тим, що фіксують події з незаангажованих аналітичних позицій, містять оцінку достовірності джерел розвідданих. Розвідзведення ЦРУ розглядають механізми залучення РА до внутрішньої політики у кризові моменти у процесі системного моніторингу протестних настроїв та проблем компартійної вертикалі управління. Використання цих матеріалів дозволило отримати недоступну раніше інформацію та забезпечити новий рівень аналізу.

Третю групу джерел складають матеріали у друкованих ЗМІ, телевізійні репортажі, документальні фільми, повідомлення інформаційних агентств та офіційних сайтів. Репортажі та інформаційні кореспонденції надають оперативні дані про події, пов'язані із застосуванням ЗС, фіксують суспільне сприйняття дій армії та інституційні позиції, що дозволяє дослідити реакції учасників та прийняття рішень у реальному часі. Повідомлення інформаційних агентств, висвітлюють події у процесі їх розвитку, що дозволяє аналізувати дії ЗС у контексті тих обставин, які були на той момент відомі. Аналітичні кореспонденції, статті, документальні фільми містять відгуки політиків та експертів щодо дій ЗС, що допомагає дослідити громадську думку. Аналіз фотоматеріалів та відеоряду часто надає додаткову інформацію про хід та масштаб події, яка відсутня у текстах чи дикторській синхронній начитці. В цей же час, рішення автора дисертації обмежити використання джерел, що відносяться до жанру інтерв'ю, було зумовлене прагненням забезпечити максимально об'єктивний аналіз, уникнути упереджених оцінок та емоційних інтерпретацій подій.

У дослідженні переважно використовувалися матеріали великих національних та міжнародних медіа, що мають репутацію об'єктивного та неупередженого мовника, мають високі стандарти перевірки фактів, регулярно цитуються у наукових та урядових звітах (наприклад, The New York Times, The Guardian, The Telegraph, BBC, France 24, CNN, RFI, Associated Press). Ці ЗМІ дозволяють відстежити критику застосування армії реальному часі та з ретроспективою. Особливу роль відіграють аналітичні медіа (як The Atlantic, Politico, Foreign Policy), які забезпечують доступ до неформалізованої, часто інсайдерської інформації про механізми ухвалення рішень щодо завдань ЗС. Такі видання регулярно публікують матеріали, засновані на витоках з оборонних і розвідувальних структур, на даних, що циркулюють у вузьких урядових колах, що забезпечує багаторівневе розуміння досліджуваних подій. Важливим елементом джерельної бази виступають військові ЗМІ (Defense Media Network, Defense Daily, DVIDS, Stars and Stripes, Центральний друкований орган МО України «Народна Армія», ЦТРС МО України), які відіграють ключову роль у документуванні рішень військово-політичного керівництва та публічній комунікації.

Видання відтворюють офіційну інтерпретацію внутрішніх завдань ЗС, формують образ армії у кризових ситуаціях. Військові ЗМІ є цінним джерелом для реконструкції як формальних практик взаємодії між силовими інституціями та суспільством.

У межах джерельної бази дослідження було використано *виступи та заяви офіційних осіб*: президентів, політичних лідерів, міністрів оборони, військових топ-посадовців. Ці виступи відіграють важливу роль як наративні джерела, які варто розглядати як елементи політичної комунікації, що прагнуть вплинути на публічне сприйняття законності та необхідності внутрішнього використання армії. Вони також дозволяють простежити еволюцію офіційного дискурсу.

Таким чином, на епістемологічному рівні джерельна база дослідження постає як динамічне поле конструювання знання про використання ЗС сфері внутрішньої безпеки країн. Використані історичні джерела не лише містять факти, а й демонструють багатозорові взаємозв'язки між державними інституціями та суспільством, що будуються навколо функціональної ролі армії. Доктрини та стратегії артикулюють раціоналізовані концепти застосування військ, президентські укази та урядові акти надають їм політичної легітимації, тоді як парламентські слухання та журналістські розслідування часто відіграють роль інструментів критичного переосмислення. Це дозволяє зафіксувати інституційні суперечності, еволюцію уявлень про внутрішню безпеку, трансформацію суспільного сприйняття армії, розкрити її історичну роль виходячі за межі офіційних трактувань.

1.3. Методологія дослідження

Дисертація має міждисциплінарний характер, і поєднує військову історію, теорію державного управління, політологію, філософію, військове та конституційне право. Це зумовлено необхідністю проаналізувати контекст та роль армій в репресивних і стабілізаційних заходах, хід операцій, процеси прийняття рішень, динаміку внутрішньодержавних конфліктів, розвиток внутрішньої політики, взаємозв'язок між використанням армії та політичною стабільністю, типами режимів, легітимністю державної влади, а також еволюцію правових і соціальних

підходів до залучення ЗС, реконструювати ухвалення державних рішень у динаміці. Досягнення мети дослідження потребувало ретельного вибору та адаптації методологічного підходу, комплексної стратегії роботи з якісними даними, отриманими з масиву історичних, правових, урядових, аналітичних документів, ЗМІ та академічної літератури. Для створення цілісного розуміння використання ЗС у забезпеченні внутрішньої безпеки перед дослідником виникла необхідність поєднання макроаналізу (загальні тенденції у внутрішньодержавному використанні ЗС) із мікроаналізом (конкретні випадки або інциденти в окремих країнах). Міждисциплінарний підхід вимагає більшої гнучкості при аналізі результатів, оскільки отримані дані можуть мати різні інтерпретації залежно від конкретного дисциплінарного контексту.

У процесі дослідження обраної теми автор дотримувався *загальнонаукових принципів, зокрема наукової об'єктивності, системності, історизму, сходження від абстрактного до конкретного*. З метою забезпечення максимальної достовірності отриманих результатів, дослідження побудоване на об'єктивному аналізі джерел, статистики та фактів; у процесі роботи використовувалися достовірні джерела інформації. Згідно принципу історизму, випадки використання ЗС розглядалися у відповідному історичному контексті, що дозволяло зрозуміти еволюцію підходів до забезпечення внутрішньої безпеки в різні періоди. Принцип системності дозволяє розглядати використання ЗС у виконанні внутрішньодержавних завдань не як окремі випадки, а як частину загальної системи безпеки держави. Оскільки дослідження має міждисциплінарний характер, принцип системності допомагає інтегрувати різні теорії з військової історії, політології та безпеки у єдину концептуальну рамку. Застосовуючи принцип сходження від абстрактного до конкретного, процес дослідження почався із аналізу загальних концепцій використання ЗС у внутрішніх завданнях, після цього аналіз фокусувався на конкретних прикладах залучення армії, що практично дозволило перевірити загальні моделі.

У процесі вирішення завдань дослідження були використані загальнонаукові, спеціально-наукові та конкретно-наукові методи, що забезпечило багатовимірний та комплексний підхід до аналізу теми. Методи *аналізу і синтезу* використовувалися

для розподілу досліджуваних явищ на складові елементи та їх подальшого об'єднання у цілісну оцінку. Наприклад, аналіз окремих випадків використання ЗС дозволив синтезувати загальні закономірності у внутрішньодержавному застосуванні армії. *Індуктивний метод* застосовувався для узагальнення практик залучення армії на основі аналізу ряду конкретних випадків у різних країнах. Це дозволило виявити спільні ознаки та структурувати типологію таких залучень. *Дедуктивний метод* забезпечив застосування загальних теоретичних моделей до аналізу окремих ситуацій, що дозволило перевірити їх релевантність в контексті механізмів цивільно-військової взаємодії. У дисертаційному дослідженні метод *абстрагування* використовувався для виокремлення ключових рис і характеристик феномена застосування армій у внутрішніх справах держав, поза контекстуальною залежністю конкретних випадків. Цей метод сприяв побудові типології форм втручання ЗС у кризові ситуації, незалежно від політичного режиму або хронологічного періоду. Зокрема, він дозволив сформулювати узагальнене поняття «внутрішня силова функція армії» як аналітичну категорію, яка охоплює репресивні, стабілізаційні та символічні аспекти її діяльності. *Метод конкретизації* було застосовано для переходу від загальних концепцій засад до уточнення змісту конкретних випадків застосування армії. Метод дозволив визначити, як загальні нормативні установки трансформуються у практику, а також виявити внутрішню логіку застосування державного силового примусу. Наприклад, у випадках залучення десантних підрозділів ЗС США в 1950-60 рр. для реагування, як на расові заворушення, так і на спротив прихильників політики сегрегації – поняття військового втручання конкретизується, як механізм забезпечення реалізації рішень федеральної влади, поза проблемою соціальної дискримінації.

Системно-структурний підхід дозволив розглядати внутрішньодержавне застосування ЗС, як частину комплексної системи національної безпеки, а не окремі дії. Це дало можливість врахувати внутрішні і зовнішні залежності та зв'язки, забезпечуючи цілісний погляд на проблеми. ЗС розглядалися як один із компонентів ширшої системи внутрішньої безпеки держави, у взаємодії із іншими компонентами сектору безпеки і оборони країн у нейтралізації внутрішніх загроз. Метод дозволив

дослідити зміни в структурі системи внутрішньої безпеки, зокрема адаптацію ЗС до нових викликів, таких як тероризм. Так само метод дозволяє розглянути не лише прямий вплив ЗС на забезпечення внутрішньої безпеки, але й зворотний – як громадська думка та соціальна динаміка впливають на дії армій. Системно-структурний підхід важливий і для ідентифікації можливостей існуючих систем в різних сценаріях внутрішньодержавного застосування армії. Важливим внеском у застосування даного методу є робота професора кафедри системної інженерії у Технологічному інституті ім. Стівенса Дж. Фарра [232], який пропонує використання системного підходу при визначенні ролі армії у підтримці цивільних органів влади за допомогою моделювання системи на рівні архітектури для забезпечення ефективної координації між військовими та цивільними структурами, а також розробку конкретних сценаріїв для планування дій у надзвичайних ситуаціях.

Спеціально-наукові методи, такі як історико-генетичний, хронологічний, компаративний та синхронний, є ключовими для забезпечення глибокого та комплексного розгляду предмета дослідження. *Історико-генетичний метод* використовувався для вивчення еволюції внутрішнього застосування збройних сил у різних країнах, дозволив дослідити розвиток концепцій залучення армії у нейтралізації внутрішніх загроз починаючи з післявоєнного періоду і до сучасності. Метод допоміг визначити, як зміни у політичних і соціальних умовах впливали на трансформацію практик використання ЗС. *Компаративний метод* використовувався для порівняння випадків використання ЗС у обраних для дослідження країнах, допоміг виявити загальні закономірності та унікальні особливості у політиці держав щодо внутрішнього використання армії, окреслити ключові фактори, які визначали відмінності у підходах різних країн. *Синхронний метод* забезпечив можливість одночасного аналізу явищ та подій у різних країнах у певний історичний момент, дозволив порівняти, як різні держави реагували на подібні виклики (наприклад, робітничі страйки) у той самий період, що допомогло краще зрозуміти особливості застосування ЗС у різних політичних і соціальних умовах.

Конкретно-наукові методи: проблемно-хронологічний, квалітативного аналізу літератури, герменевтичний, евристичний, система «DOTLMS». *Проблемно-хронологічний метод* використано для систематизації подій у хронологічному порядку поруч із аналізом розвитку у часі способів залучення армії до внутрішніх завдань, трансформації загроз і форм реакції на них. Застосування методу покладено у основу структурного розподілу дослідження, адже він дозволив вибудувати логіку розвитку підходів до внутрішнього застосування армії у динаміці, простежити трансформацію функцій збройних сил, виявити причинно-наслідкові зв'язки між загрозами безпеці та змінами у практиці використання ЗС. Завдяки проблемно-хронологічному методу вдалося поєднати часову динаміку подій із концептуальним аналізом, що дозволило не лише описати історичні випадки, а й виявити глибинні закономірності трансформації внутрішніх функцій армії протягом тривалого періоду часу.

Враховуючи той факт, що кожен тип досліджуваних джерел може містити унікальні дані, які у їх поєднанні дають глибше розуміння теми, у дослідженні було *використано метод квалітативного аналізу літератури*. Джерела розглядалися на предмет наявності узагальнень щодо питань дослідження, їх відповідності сучасним викликам, можливості їх оновлення чи спростовування. Таким чином досягалося вивчення досліджуваних питань з різних позицій, відбувався процес відокремлення фактів від персональних поглядів авторів, усувалася можлива необ'єктивність погляду самого дослідника. Однією з найважливіших цілей необхідності застосування даного методу є легітимація, тобто процес встановлення достовірності, надійності та достовірності зробленого синтезу. Легітимація передбачає оцінку якості даних у процесі їх узагальнення, підтвердження точності даних для використання їх у даній роботі. Було використано рекомендації Е. Онвугебузі [356], який пропонує для посилення легітимації використовувати декілька типів джерел із подальшою їх тріангуляцією, яка передбачає оцінку рівня збігу інформації; виявлення парадоксів і суперечностей, які призводять до переосмислення синтезу.

Використання *методів герменевтики* пов'язано із використанням в процесі дослідження матеріалів друкованих ЗМІ, окремих публіцистичних матеріалів,

публічних заяв, робіт офіцерів – слухачів військових вишів тощо. Контекстуальний аналіз став важливим інструментом для розуміння соціокультурних, політичних та економічних контекстів, що оточують конкретні випадки застосування ЗС. Текстуальний аналіз та інтерпретація текстів полягали у тлумаченні конкретних документів з вираховуванням їх символіки, образності, термінології, стилю та мови. Ці елементи важливі з огляду ролі, яку вони відіграють у формуванні різних думок та дискусій. Критичний аналіз полягав у розгляді прихованих аргументів або політичних мотивів, потенційних альтернативних інтерпретацій, виявленні позицій автора, редакції чи видання в цілому. При розгляді великої кількості джерел створених в один порівняно короткий проміжок часу, і що стосуються однієї теми, важливим залишався герменевтичний метод аналізу інтертекстуальності, розгляду взаємодії тексту з іншими, які вплинули на його створення, виявлення культурних або історичних алюзій. Жанровий аналіз матеріалів ЗМІ дозволив краще зрозуміти специфіку тексту та його місце в літературному або медійному контексті.

Доцільність використання *евристичного методу* обумовлена, перш за все, необхідністю первинного опрацювання значної кількості різнопланових досліджень створених протягом трьох чвертей століття, частина яких в історичному контексті пропонувала спірні, усталені чи стереотипні уявлення щодо предмету дослідження. В той же час, оцінка поглядів різних сторін – академічних дослідників, політичних аналітиків, публіцистів, а також військовослужбовців, що брали участь в описуваних подіях, дозволила вивчити різні перспективи та їх розуміння проблеми. Шляхом побудови в процесі роботи гіпотез (і подальшого їх спростування чи підтвердження) досягалося глибше розуміння ролі та впливу армії в межах внутрішніх справ держави. Цей підхід дозволив деталізувати складні взаємозв'язки між ЗС та іншими суб'єктами влади, суспільством та політичними процесами, а також уникнути несвідомих упереджень. Евристичну модель як основу оцінки внутрішніх функцій ЗС використали А. Шнабель та М. Крупанський [388, 389]. Дослідники аналізували наскільки нові завдання ЗС є «корисними» для зацікавлених сторін, зокрема для цивільного населення та політичних структур, визначали рівень

конкуренції в секторі безпеки з іншими інституціями, такими як поліція чи приватні охоронні компанії.

Метод «DOTLMS», запропонований для дослідження внутрішніх функцій ЗС Дж. Кларком [190], базується на використанні аналітичної конструкції, розробленої МО США як набір метрик для визначення готовності підрозділів до виконання різних місій. «DOTLMS» (Doctrine, Organization, Training, Leadership, Material and Soldiers) забезпечує всебічний аналіз і оцінку застосування ЗС у нейтралізації внутрішніх загроз, фокусуючись на шістьох ключових елементах: нормативно-правова база, структура, підготовка, керівництво, матеріальне забезпечення, оцінка людського ресурсу. Метод дозволив послідовно оцінити, які правові основи регулюють внутрішні функції ЗС, визначити вплив організаційних змін на ефективність армії у внутрішніх операціях, аналізувати зміни у підготовці підрозділів, оцінити роль та дії військово-політичного керівництва, проаналізувати ресурсне забезпечення внутрішніх операцій ЗС, окреслити мотивацію та рівень підготовки військовослужбовців до виконання специфічних завдань. Таким чином, «DOTLMS» дозволив не лише описати факти застосування ЗС, а зрозуміти їхню функціональну логіку, ефективність та відповідність демократичним принципам, слабкі й сильні сторони кожної державної моделі в критеріях швидкості та масштабності реагування, гнучкості в межах нормативних рамок, спроможностей адаптації до тривалих конфліктів.

Важливою методологічною проблемою в ході дослідження стало визначення понятійно-категоріального апарату. Тому, поняття «внутрішня безпека» потребувало єдиного розуміння, як ключового визначення предмету дослідження. Дослідники сходяться у тому, що поняття «внутрішня безпека» є невід'ємною складовою змісту «національної безпеки», тобто стану захищеності суверенітету, територіальної цілісності, демократичного конституційного ладу та національних інтересів України від реальних та потенційних загроз [51]. Виходячи з цього визначення, як базисного, О. Прокудін [104]. пропонує наступне трактування терміну «внутрішня безпека» – захищеність життєво важливих інтересів людини і громадянина, суспільства і держави, за якої забезпечується своєчасне виявлення,

запобігання та нейтралізація реальних і потенційних загроз всередині країни у всіх державних важливих сферах. Схожу дефініцію дає заслужений юрист України О. Нікітенко [89, с. 112]. Представники інституціонального підходу зазначають [42], що внутрішня безпека являє собою систему державних органів, інституцій, які реалізують повноваження; відповідні засоби і методи захисту інтересів держави, права і свободи, інтереси і цінності людини та суспільства від загроз, злочинних посягань, що виникають усередині держави, від кого б вони не виходили. Забезпечення внутрішньої безпеки держави є комплексним завданням, що вимагає координації зусиль різних інституцій, але покладається, в першу чергу, на поліцію, спецслужби, жандармерії інші військово-поліцейські сили.

Участь ЗС нейтралізації внутрішніх загроз академічної спільнотою прийнято вважати виконанням «нетрадиційної функції», тобто діяльністю, що виходить за межі основного завдання – захисту держави від зовнішніх загроз та вимагає спеціальної підготовки та ресурсів [388, р. 123,133]. В даній роботі доречною є типологізація, запропонована американським політологом С. Гантінгтоном [273], який пропонує відійти від поняття «традиційності» та розрізняти усі завдання ЗС за критерієм застосування чи незастосування зброї; а також класифікація внутрішніх завдань за критерієм можливості застосування сили [27]. В основу обмеження дослідження сфери застосування армій також покладена практична модель країн НАТО з поділу завдань ЗС у сфері внутрішньої безпеки на три групи: підтримку цивільної влади (ліквідація наслідків природних або техногенних катастроф); підтримку правоохоронних органів (у боротьбі з тероризмом, наркоторгівлею, карантинні заходи); допомогу під час громадських заворушень (безпосередня участь у забезпеченні правопорядку) [258].

Таким чином, дане дослідження зосереджується на використанні ЗС для нейтралізації загроз, що переважно мають політичний або соціальний характер (масові протести, страйки, етнічні конфлікти, тероризм, сепаратизм тощо). Незаконна міграція та наркоторгівля впливають на внутрішню безпеку країни, як фактор зростання злочинності, соціальних конфліктів, нестабільності в регіонах. Пандемії становлять особливий тип загроз внутрішній безпеці, оскільки не лише

впливають на стан здоров'я населення, але й впливають на економічний стан, соціальний порядок та функціонування державних інституцій. У ході нейтралізації перелічених загроз не виключається застосування зброї, вони безпосередньо стосуються стабільності держави та легітимності влади. Участь ЗС у підтримці правоохоронних органів або безпосередньому виконанні поліцейських функцій найгостріше ставить питання про межі допустимого втручання армії у внутрішню сферу, ризики мілітаризації громадських сфер. Саме в цих випадках проявляється інституційна межа між армією та поліцією, відбувається перевірка ефективності механізмів цивільного контролю, а також формуються концептуальні підходи до адаптації ЗС до нових викликів. В той же час, не розглядаються загрози, в яких ЗС переважно виконують гуманітарні або рятувальні функції та специфічна сфера кіберзагроз.

Висновки до розділу 1.

Проведений аналіз наукової літератури засвідчує, що проблематика внутрішнього застосування ЗС у мирний час стала об'єктом підвищеного інтересу дослідницької спільноти переважно в останні десятиліття. Основну частину академічних і прикладних праць у цій сфері становлять дослідження авторів із США та країн Європи, що зумовлено не лише зростанням терористичних чи соціальних загроз, але й інституційним запитом на переосмислення ролі армії в демократичних суспільствах, де у XXI ст. кордон між зовнішньою та внутрішньою безпекою дедалі більше розмивається. Незважаючи на значну кількість робіт, які охоплюють правові, політичні, соціальні та військові аспекти теми, єдності оцінки допустимості, ефективності та довгострокових наслідків внутрішнього застосування ЗС не досягнуто. І хоча переважна більшість авторів погоджуються щодо важливості цієї проблематики для сучасної безпеки, дослідження носять переважно вузький та спеціалізований, прикладний характер: аналізуються ізольовані епізоди кризового реагування, а конкретні сучасні безпекові загрози розглянуті у контексті політичного управління, соціальної стійкості та функціонування демократичних інституцій. Систематизація історіографії демонструє суттєвий брак комплексного

історичного порівняльного аналізу, що інтегрував би політико-правові аспекти внутрішньодержавного застосування армій, з урахуванням типу політичного режиму, рівня цивільного контролю, правових обмежень та суспільної легітимності таких дій. Історичний вимір питання опрацьовано фрагментарно: наявні дослідження зосереджуються на окремих випадках, короткотермінових подіях або національних контекстах, що підтверджує актуальність даної дисертаційної роботи.

У дослідженні забезпечено цілісне й репрезентативне опрацювання джерельної бази, яка охоплює нормативно-правові акти, доктринальні документи, внутрішні відомчі звіти, розсекречені аналітичні документи спецслужб, висновки спеціальних розслідувань та різножанрові матеріали ЗМІ, які разом відображають динаміку внутрішньодержавного застосування армії в історичному контексті. Методологічний інструментарій дослідження сформовано з урахуванням завдань роботи, специфіки предмета та із використанням напрацювань західних експертів-аналітиків у галузях безпеки та цивільно-військових відносин. Цей підхід дозволив здійснити цілісний аналіз трансформації внутрішніх функцій ЗС, простежити закономірності залучення ЗС у кризових ситуаціях та виявити структурні відмінності моделей застосування армії у різних країнах.

РОЗДІЛ 2. ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ ЗБРОЙНИХ СИЛ ПРОВІДНИМИ ДЕРЖАВАМИ СВІТУ У ВИРІШЕННІ ВНУТРІШНІХ ПРОБЛЕМ ДЕРЖАВИ В ПЕРІОД «ХОЛОДНОЇ ВІЙНИ»

2.1 Використання Збройних сил США у вирішенні внутрішніх проблем федеративної держави

Аналіз практики внутрішнього застосування збройних сил США є вихідною точкою дослідження – він створює аналітичне підґрунтя для подальшого порівняння з іншими моделями, як ліберально-демократичними, так і тоталітарними. Після Другої світової війни США утвердилися як провідна світова держава, стали лідером демократичного світу відповідальним за підтримання глобальної безпеки. У той же час зіштовхнулися із внутрішніми масовими протестами різного характеру, штучними міграційними кризами та посиленням злочинності тощо. Реагування на ці виклики в умовах геополітичного протистояння стали «стрес-тестом» для інституційної моделі цивільного контролю над ЗС, що була покликана максимально обмежити участь армії внутрішніх справах, в той же час зберігаючи здатність реагувати на внутрішні загрози.

Основні концептуальні засади внутрішньодержавного використання ЗС США, найважливіші правові обмеження щодо участі армії, як силового інструмента влади, були започатковані ще у часи здобуття США незалежності. Американський генерал, політик і публіцист С. Адамс ще 1776 р. зауважив: «Постійна армія, якою б необхідною вона не була в певні часи, завжди становить загрозу свободам народу. Солдати схильні вважати себе окремим від решти громадян організмом. Вони завжди мають в руках зброю. Їхні правила і дисципліна суворі, а відданість офіцерам швидко стає абсолютною, схиляючи їх до беззаперечного підкорення наказам. Таку силу слід уважно і пильно контролювати. Я доброї думки про керівників нашої армії. Я поважаю їх як Патріотів і як Солдатів. Але... ми не знаємо, хто може прийти їм на зміну. Люди, які тривалий час підпорядковувалися військовим законам і звикли до армійських традицій і порядків, можуть втратити дух і почуття Громадян» [141].

Засновники США на Філадельфійському конвенті у 1787 р. усвідомлювали небезпеку того, що армія може бути використана владою не за призначенням, або сама перехопити контроль над урядом. З іншого боку, вона залишалася важливим інструментом стримування на випадок антидержавних заколотів у країні, яка щойно здобула незалежність. Ця дилема була вирішена шляхом розмежування правоохоронних і військових функцій та встановлення суворого цивільного контролю [153]. Конституція США не надала виняткових повноважень одній гілці влади щодо використання військової сили для придушення внутрішніх заворушень. Конгресу дозволялося «забезпечувати скликання ополчення для виконання законів США, придушення повстань і відбиття вторгнень» [437]; на президента покладалася роль головнокомандувача.

У 1794 р. Президент Дж. Вашингтон вперше використав озброєне ополчення для придушення бунтів, спричинених введенням акцизних зборів, т.зв. «податком на віскі». Так влада США продемонструвала готовність долати силовий опір та спроможність домагатися виконання законів [298]. Президент Т. Джефферсон у 1807 р. домігся прийняття історичного Закону «Про повстання», яким президенту дозволялось використовувати армію і флот у придушенні бунтів «у всіх випадках повстання або перешкоджання виконанню законів як США, так і будь-якого окремого штату чи території» [424]. А. Лінкольн після нападу військ Півдня на форт Самтер у 1861 р. наполіг на внесенні поправок до Закону «Про повстання», які дозволили голові країни використовувати ЗС у випадку, коли «через незаконні перешкоди, змову або повстання проти уряду США, стає неможливим забезпечити виконання законів у будь-якому штаті за допомогою звичайної процедури судочинства» [193, р. 228]. Після Громадянської війни перед Президентом У. Грантом постала необхідність боротьби з бандами ККК та захисту від насильства звільнених від рабства громадян. У 1871 р. Закон «Про примусове виконання 14-ої Поправки», дозволив президенту використати армію для протидії спробам позбавити частину народу «будь-яких прав, привілеїв, імунітетів або захисту, зазначених у Конституції» [425]. Цього ж року кавалерійські підрозділи ЗС провели кампанію з придушення воєнізованих осередків ККК [376].

Згодом, у 1878 р. був прийнятий Закон «Про Posse Comitatus»¹, який усунув військових від забезпечення правопорядку. Він був прийнятий для обмеження правоохоронних функцій армії США в період Реконструкції. Вважалося, що присутність військових підрозділів у південних штатах вплинула на вільне волевиявлення під час президентських виборів 1876 р. [376].

Закон «Про Posse Comitatus» залишається найважливішою фундаментальною основою механізму контролю та обмежень щодо застосування ЗС США всередині країни. За півтора століття його формулювання залишалося по суті незмінним і станом на сьогодні звучить так: «Будь-хто, за винятком випадків і обставин, безпосередньо дозволених Конституцією або законом Конгресу, навмисно використає будь-яку частину сухопутних військ, флоту, морської піхоти, повітряних та космічних сил, як posse comitatus, або іншим чином для охорони законів, підлягає штрафу відповідно до цього розділу або тюремному ув'язненню на строк не більше двох років, або і тому, і іншому» [423].

Саме формулювання Закону «Про Posse Comitatus» допускає певні винятки: він не розповсюджується на Берегову охорону та підпорядковану губернаторам штатів НГ. Наступний виняток, це описані вище норми Закону «Про повстання», які дозволяють президенту використовувати армію як правоохоронний орган у трьох випадках: для придушення повстання або захисту штату від внутрішнього насильства на запит від місцевої влади; для захисту федеральної влади у країні; або для захисту конституційних прав громадян [435]. Ще один виняток з'явився у зв'язку із рішенням Конгресу залучити ЗС США до «Війни з наркотиками». Армії дозволили ділитися з правоохоронними органами інформацією, озброєннями та обладнанням, у той же час забороняючи використовувати особовий склад для проведення арештів, обшуків та конфіскацій [434].

Окремо варто пояснити особливості застосування НГ США, яка за законом є і озброєним інститутом кожного штату, і резервним компонентом ЗС США. На початку ХХ ст. ряд законів розширив повноваження уряду щодо використання НГ у

¹ Латинський термін «posse comitatus» перекладається як «сили округу». Поняття запозичене з Англійського права, згідно з яким шериф графства міг зібрати загін ополчення для придушення громадських безладів.

випадках надзвичайних ситуацій або війни. Було введено обов'язкове фінансування та стандартизацію підрозділів НГ. У 1933 р. Конгрес запровадив подвійний призов, який передбачав, що вступ до НГ штату означав також вступ до федеральних ЗС США. Утворена федералістська конструкція передбачала розподіл повноважень між урядом США і владою штатів, уможливлюючи координацію між ними та визнаючи при цьому суверенітет обох рівнів. Станом на сьогодні три усталених юридичних форми застосування НГ (див. табл. 2.1.1.) дозволяють гнучко використовувати гвардію залежно від конкретної ситуації, потреб штату або національної безпеки, а також юридичних і фінансових умов. [454; 433].

	Застосування НГ «на дійсній службі штату»	Застосування НГ відповідно до Статті 32 Кодексу законів США	Застосування НГ відповідно до Статті 10 Кодексу законів США
Вищий рівень командування	Губернатор штату	Губернатор штату, МО США здійснює управління та координацію дій	Президент США
Участь у здійсненні правоохоронних функцій	Дозволена, як першочергове призначення	Дозволена	Заборонена Законом США «Про Posse Comitatus»
Територія, де застосовуються підрозділи	Штат	Межі кордонів США	У США та за кордоном
Фінансування за рахунок	Бюджет штату	Федеральний бюджет	Федеральний бюджет
Приклади завдань, що виконуються	Охорона правопорядку, ліквідація наслідків стихійних лих та техногенних катастроф.	Антитерористичні заходи, охорона кордонів, ліквідація масштабних стихійних лих чи катастроф, військові навчання.	Військових операції за кордоном, участь в навчаннях. Охорона правопорядку у випадку введення норм Закону «Про повстання».

Таблиця 2.1.1. Законодавчі форми застосування НГ ЗС США у виконанні внутрішніх завдань.

Таким чином, правова база США, яка склалася на середину ХХ ст. забезпечувала баланс сил і повноважень на різних щаблях влади і дозволяла силове внутрішньодержавне застосування ЗС у випадках появи серйозних загроз безпеці і демократичному укладу держави.

Після завершення Другої світової війни проблеми расової несправедливості розпочали відігравати важливу роль у контексті проблем пов'язаних із внутрішньою безпекою США. Дискримінаційні практики щодо обмеження прав «кольорових» меншин нерідко призводили до масових протестів та випадків насильства. Цивільні правоохоронці не завжди були спроможні контролювати, як агресивні дії сегрегаціоністів, так масові і расові бунти.

Важливою віхою у розширенні внутрішньої ролі ЗС США став прецедент «Дев'ятьох із Літл-Рока». Коли Верховний суду США у 1954 р. постановив, що окремі школи для білих і чорних є неконституційними, у освітніх установах по всій країні почалася деконструкція дискримінаційних практик. Втім, у окремих штатах цей процес зіштовхнувся із опором місцевої влади, расистів та прихильників сегрегації. 4 вересня 1957 р. в містечку Літл-Рок, штат Арканзас, на початку навчального року перед будівлею Центральної середньої школи зібрався натовп, налаштований проти інтеграції закладу. Протестувальники використовували політичну риторику, включно з заявами, що расова інтеграція є проявом комунізму [396]. Біля навчального закладу губернатор О. Фобус розгорнув підрозділи НГ Арканзасу. Підрозділи під приводом охорони правопорядку отримали пряме розпорядження не допускати туди дев'ятьох чорношкірих учнів та учениць, які планували почати навчання. Таке відкрите ігнорування законодавства стало «прямим викликом федеральному уряду, яке не дозволяв собі жоден обраний представник південних штатів з часів Громадянської війни» [295, р. 28]. Президент Д. Ейзенхауер перервав відпустку та зустрівся з О. Фобусом на базі ВМС в Ньюпорті де спробував переконати губернатора надати можливість чорношкірим учням відвідувати школу під охороною НГ [224]. О. Фобус відкрито проігнорував поради президента, тож 23 вересня 1957 р. Ейзенхауер направив у Літл-Рок 1,2 тис. десантників зі складу 101-ї дивізії ПДВ на допомогу у відновленні порядку [225].

Цим же указом президент перевів 10 тис. особового складу НГ Арканзасу під федеральний контроль, позбавивши О. Фобуса можливості командувати ними. Під озброєною охороною солдат ЗС США чорношкірі учні завершили перший день занять. Військовослужбовці у повному бойовому спорядженні та з примкнутими багнетами супроводжували учнів до школи і додому. У перші дні операції відбулося декілька сутичок солдатів із демонстрантами, яких довелося втихомирювати силою [341]. Зустрівши опір армії протест швидко вичерпався. Бійці 101-ї дивізії залишалися в Літл-Рок протягом усього навчального року, щоденно ескортуючи учнів з домівок до школи і назад. Таким чином, ЗС США, професійно виконуючи силове внутрішнє завдання, стали важливим символом захисту конституційних свобод. Важливо, що на момент цих подій у армії США питання десегрегації були вже вирішені – ще у 1952 р. відбулася інтеграція «білих і чорних» підрозділів. В той же час процеси об'єднання у частинах НГ, які формувалися із місцевих мешканців, не форсувалися. Це призводило до того, що у південних штатах у НГ служили виключно білі американці, часто прихильні до ідей расової нетерпимості [269, р. 10-11].

Президенту Дж. Кеннеді доводилося застосувати Закон «Про повстання» в подібних обставинах ще двічі – у липні та вересні 1963 р. у штаті Алабама. В обох випадках НГ штату переводилася під федеральний контроль та отримувала наказ сприяти чорношкірим студентам потрапляти до закладів освіти [293, 294]. У вересні 1962 р. масові безпорядки викликала спроба афроамериканця Дж. Мередіта вступити до Університету Міссісіпі «Ол Міс» у місті Оксфорд. Абітурієнт, який став мішенню постійних нападів, отримав урядову охорону – 500 федеральних маршалів. Однак це не спинило двотисячний натовп місцевих расистів та членів КKK. З рушницями, коктейлями молотова та бульдозером у якості тарана, вони пішли на штурм кампусу, де зупинився Дж. Мередіт. В сутичці з правоохоронцями було вбито двох людей, більше 200 отримали поранення. Президент Дж. Кеннеді знову скористався нормами Закону «Про повстання» [292]. Міністр оборони США Р. МакНамара наказав федералізованій НГ Міссісіпі сприяти у придушенні безпорядків [385, р. 88-89]. На місце події вертольотами був перекинутий 503-й батальйон військової поліції. Допоміг їм витіснили бунтівників з «Ол Міс» 108-ий

бронекавалерійський полк НГ Міссісіпі. Наступного ранку у місто прибули 82-та та 101-а дивізії ПДВ. 155-та піхотна дивізія встановила блокпости, щоб не допустити небажаних осіб до міста. Через день у Оксфорді був відновлений порядок, а Мередіт став першим афроамериканським студентом «Ол Міс». Загалом до виконання операцій було задіяні 30,6 тис. особового складу, що склало рекорд залучення військ в ході громадського заворушення [385 р. с. 88-127].

Для особового складу НГ Міссісіпі участь в придушенні бунту створювала моральну дилему. Військовослужбовці, будучи частиною місцевих громад, часто дотримувалися сегрегаційних переконань і вважали, що будуть виступати на боці губернатора штату проти федеральних ЗС. Однак, коли Дж. Кеннеді підпорядкував НГ собі та відправив її захищати «Ол Міс», гвардійці залишилися вірними присязі та виконали наказ. НГ Міссісіпі пододала свої расові та культурні упередження, щоб підтримати Конституцію США. Ця подія стала одним із важливих кроків на шляху до громадської терпимості у південних штатах [269]. Крім того, події у Літл-Рок та у Оксфорді стали ілюстрацією ефективності механізмів державного управління, які дозволили уникнути протистояння НГ США та федеральних військ через радикальні різниці політичних поглядів представників влади.

Масштабне повстання у Воттсі, районі Лос-Анжелеса розпочалося через обмеження кольорових меншин купувати чи орендувати житло поза межами районів «гетто». Приводом заворушень та розгулу бандитизму стала сутичка із поліцією під час арешту 21-річного афроамериканця М. Фрая за водіння в нетверезому стані. 14 серпня була встановлена комендантська година, близько 13,4 тис. бійців з 40-ої танкової та 49-ої піхотної дивізій НГ Калфійорнії та 1 тис. поліцейських були введені у квартали, де проходили бунти. Хоча окремі частини ЗС були приведені у режим підвищеної готовності, федеральна підтримка обмежилась лише наданням боєприпасів – Президент Л. Джонсон намагався дистанціюватися від заворушень. Під час придушення повстання військовослужбовці НГ активно застосовували зброю, інколи непропорційно до рівня загроз. Наприклад, було зафіксовано використання кулемету 30-го калібру по озброєним бунтівникам та декілька випадків розстрілу автомобілів, які не зупинилися на блокпосту [385 р. 169-171].

Масові арешти допомогли приборкати повстання, участь в якому взяли 35 тис. осіб. Загинуло 34 людини, 1 тис. отримали поранення, було знищено майна на суму 40 млн дол. [316].

12 липня 1967 р. побиття поліцейськими чорношкірого таксиста Дж. Сміта спричинили великі расові заворушення у штаті Нью-Джерсі, в м. Ньюарк. П'ять діб насильства і мародерства у місті призвели до 26 смертей та збитків у понад 10,4 млн. дол. Для відновлення порядку було залучено 5,4 тис. військовослужбовців НГ штату. Проблеми із застосуванням НГ були аналогічні тим, що виникли у Воттсі. Траплялись випадки відкриття вогню без поважних підстав та «дружнього вогню» між поліцією та НГ. Гвардійці витратили більше 10 тис. набоїв різного калібру (поліція, для порівняння, – 2,9 тис.). Багато військовослужбовців виявились психологічно не підготовлені до виконання завдань [385 р. 173-176].

Вищеописані заворушення продемонстрували, що силових спроможностей поліції та НГ може не вистачити для стримування громадських безладів [264]. Тому МО США, незважаючи на потребу надсилати особовий склад у В'єтнам, утримувало «вдома» резерв для реагування на заворушення. Нестача персоналу змусила МО також знизити вимоги до інтелектуальних та фізичних здібностей рекрутів. [с.176].

Для прогнозування можливих расових заворушень було залучено Розвідувальне командування Сухопутних військ USAINTC. Це Командування з 1965 р. відповідало за розвідувальну діяльність на континентальній частині США, маючи в підпорядкуванні мережу з 300 польових та резидентських офісів та близько тисячі агентів. З 1967 р. Командування почало збирати інформацію на випадок потенційного використання ЗС під час міських безладів. У приціл розвідки потрапили, як активісти антивоєнного руху, так і борці за громадянські права. До так званого «чорного списку» USAINTC увійшли фотографії та інформація про діяльність тисячі радикалів та дисидентів. Методи військової розвідки включали інфільтрацію в організації, компрометацію діячів і, навіть, постачання протестувальникам алкоголю та марихуани [253, р. 854-857].

23 липня 1967 р. у Детройті спалахнув черговий масовий бунт. Жорстокі методи роботи поліції, активність КKK, житлова дискримінація та безробіття стали

причинами заворушень. Тригером бунту стала бійка між поліцією та компанією афроамериканців, які святкували в барі повернення товариша з В'єтнаму. Стихійне насильство та підпали швидко охопили усе місто. Детройт перетворився у «зону бойових дій» – більше 2,5 тис. одиниць зброї було викрадено із крамниць, бунтівники обстрілювали поліцію та пожежні команди. Губернатор Мічігану відправив у Детройт 46-ту дивізію НГ. Озброєні гвинтівками та кулеметами, 8 тис. військовослужбовців розпочали патрулювання, супроводження поліцейських та пожежників. Додатково залучили бронетранспортери і танки. Командир 46-ої дивізії генерал-майор С. Сіммонс оголосив, що його підлеглі застосують необхідну силу для забезпечення порядку. Бійці НГ отримали дозвіл на відкриття вогню для самозахисту та по мародерах. [385, р. 180]. Однак, ці жорсткі заходи не змогли зупинити 10 тис. бунтівників. 24 липня Л. Джонсон застосував Закон «Про повстання». Президент, підкресливши винятковість ситуації, відрядив у Мічіган 5 тис. військовослужбовців ЗС США, а підрозділи НГ були переведені у федеральне підпорядкування [279]. Підрозділи з 101-ї та 82-ї дивізій ПДВ під загальним командуванням генерала-лейтенанта Дж. Трокмортонна, рейсами С-130 почали перекидатися в Детройт. Аналіз ситуації в місті напередодні розпочала 113-та Група військової розвідки USAINTC. На ранок 25 липня, після планування операції, військові підрозділи увійшли у райони, де тривало мародерство та палали пожежі. Введення військ сприяло нормалізації ситуації в місті, вже під вечір кількість злочинів зменшилася вдвічі. Десантники встановили блокпости, варті біля нафтосховищ та електростанцій, організували вивезення сміття та розшук зниклих людей, медичну евакуацію, на маршрути вийшли 200 автопатрулів. Федеральні війська, особовий склад яких на 20% складався із афроамериканців, налагодили зв'язок з місцевими жителями у районах своїх операцій [372, р. 55]. До 29 липня ситуація в місті була нормалізована. В результаті бунту матеріальні збитки склали близько 45 млн дол., загинули 43 особи, близько 1,2 тис. отримали поранення. ЗС мали трьох поранених, НГ – 15 поранених і одного вбитого [385, р. 194].

Парламентська Комісія під головуванням губернатора О. Кернера провела ґрунтовний аналіз причин та наслідків бунту у Детройті. Відмічено було проблеми у

взаємодії з поліцією. Комісія встановила, що НГ допустила значну кількість порушень порядку відкриття вогню, що спричинило загибель невинних людей та дітей. В одному випадку танк відкрив вогонь по елітному маєтку, де безпідставно припускалася наявність озброєних бунтівників. Про низьку вогневу дисципліну свідчили цифри: 46-ою дивізією НГ було здійснено більше 155,5 тис. пострілів, в той же час регулярною армією – лише 201. Оптимальною була визнана тактика дій 82-ї бригади ПДВ, яка полягала у тому, що автоматичний вогонь у відповідь ніколи не застосовувався, а прицільні постріли у відповідь робилися лише тоді, коли було встановлено місцезнаходження стрільця. Один десантний батальйон, який діяв у «гарячі точці» міста виконав усі завдання без жодного пострілу [372, р. 55-58].

27 липня 1967 р. Президент Л. Джонсон доручив МО США: «негайно розробити нові стандарти підготовки з боротьби з масовими заворушеннями для підрозділів НГ по всій країні» [282]. Це стало точкою відліку для ряду відомчих реформ. За рекомендаціями генерала-лейтенанта Дж. Трокмортон, були змінені та доповнені норми військового статуту FM 19-15 «Громадські заворушення та катастрофи» [451]. Нова редакція запропонувала процедури реагування на вуличну снайперську стрільбу, мародерство та підпали. Також документ надавав інструкції із аналізу психології натовпу (імпульсивності, сугестивності, емоційного зараження) та групової поведінки, що засвідчило про усвідомлення армією соціальних динамік, які впливають на заворушення. Цей підхід став відносно новою концепцією, яка з'явилася вчасно та відповідала вимогам часу, коли армія все частіше використовувалися у вирішенні внутрішніх криз.

Пік міжрасової напруги у США увійшов в історію, як «Довге, спекотне літо 1967 року». Близько 160 расових заворушень відбулося в американських містах [411]. До них додалися демонстрації проти участі ЗС США у В'єтнамській війні та військового призову. Якщо перші антивоєнні мітинги, які почалися навесні 1965 р., проходили відносно спокійно, то у 1967 р. незадоволення громадськості помітно посилилось: на війні загинуло понад 15 тис. американців, 40 тис. щомісяця призивали на строкову службу. 21 жовтня 1967 р. відбулася одна з найвизначніших антивоєнних акцій, коли 35 тис. демонстрантів рушили на Пентагон. Ще до маршу

організатори антивоєнного руху публічно погрожували зірвати діяльність військового відомства. Про ризик насильства повідомляли і 45 агентів військової розвідки, які влилися у середовище антивоєнного руху [385, р. 247]. Військове відомство вирішило підсилити охорону будівлі Пентагону. Було залучено 2,4 тис. військовослужбовців – військову поліцію з трьох штатів, підрозділи 3-го та 6-го полків і 91-го інженерного батальйону. Ще 2,9 тис. десантників 82-ї дивізії вночі були перекинуті на аеродром у передмісті столиці. Додатково у Вашингтоні були розгорнуті сили федеральних маршалів і поліцейських; разом із ЗС – понад 12 тис. осіб. У ніч перед демонстрацією в підземні тунелі Пентагону прибули десятки вантажівок із особовим складом. Міністр оборони Р. МакНамара наполягав на тому, аби підготовка була прихованою від очей громадськості, щоб «показати світові, що в неспокійні часи ця нація достатньо сильна і впевнена в собі, щоб дозволити собі критику, яку мало хто з інших урядів наважився б терпіти» [490].

У творах масової культури «Марш на Пентагон» часто асоціюється із символічним образом хіпі, які вставляють маргаритки у стволи гвинтівок, однак реальні дії учасників протесту не відповідали ідеалу мирного спротиву. Демонстранти вигукували образи і вступали в бійки, продиралися через огорожі, у солдатів жбурляли пляшками та тухлим м'ясом. Військовослужбовці без шоломів і щитів, відгороджені від натовпу лише мотузковим бар'єром, стали легкою мішенню. Близько 2 тис. демонстрантів прорвалися через лінію охорони та звандалізували будівлю Пентагону. Тих, хто зміг потрапити всередину витіснила ударами прикладів рота 91-го батальйону. Лише ввечері, коли міністр оборони покинув будівлю, підрозділам ЗС був наданий дозвіл застосовувати силу та газові гранати. З обох сторін постраждали 45 осіб, було заарештовано близько 680 бунтівників. Міністерство юстиції США зазначило: «За іронією долі, демонстранти допомогли федеральному уряду підтвердити власну відданість цивільному контролю. Їх заарештовувала цивільна служба маршалів, а не солдати. Кожен арешт підтверджував незмінну концепцію верховенства цивільної влади у США» [462].

Розглядаючи ризики, які показав марш, професор В. Бенкс зауважив: «протест таких величезних масштабів мав цілком реальну можливість завдати шкоди воєнним

операціям, а отже, і національній безпеці. Навряд чи можна заперечувати руйнівний потенціал розлюченого натовпу, що розгулював у військовому штабі країни. За таких обставин було б безвідповідально не виставити війська на захист будівлі. Військовослужбовці, здебільшого, заслуговують на похвалу за те, що застосували мінімальну силу для виконання своїх завдань» [153]. З іншого боку, надмірне прагнення військового керівництва до стриманості і зволікання стало помилкою: «На початку подій, коли демонстрація сили могла б суттєво приборкати насильство, руки командирів були зв'язані. Пізно вночі, коли ситуація була в основному під контролем, а вище командування зникло, почали розбивати голови. Жаданий МакНамарою імідж стриманості, куплений ціною солдатів, які протягом дня трималися без барикад і вчасного підкріплення, – був змитий» [490]. Пентагону не вдалося зберегти образ толерантного відомства, але й антивоєнний марш так само не досягнув своєї мети – мирні гасла були затьмарені насильницькими діями радикалів. Це зіткнення стало символом глибокого розколу між владою та суспільством, індикатором наростання внутрішніх загроз у період молодіжних бунтів, викликаних соціально-політичними та економічними причинами через ескалацію В'єтнамської війни та загострення військового та ідеологічного протистояння з СРСР.

Антивоєнний рух підсилювався риторикою лідера руху за громадянські права, священика М.Л. Кінга, який публічно засуджував воєнні витрати та непропорційно велику кількість загиблих чорношкірих солдатів. 7 березня 1965 р. М.Л. Кінг очолив мирний марш між містами Сельма та Монтгомері за право афроамериканців реєструватися на виборах у Алабамі, південному штаті з глибоко вкоріненою расистською політикою. 600 учасників заходу швидко зіткнулися із жорстоким насильством поліції, яке преса охрестила, як «Кривава Неділя». Повторний марш через два дні був також зірваний вбивством молодого білого священика членами КKK. В розв'язання ситуації втрутився Президент Л. Джонсон, який 21 березня федералізував НГ штату та направив до Алабами підрозділи ЗС США, зокрема, 503-й батальйон військової поліції [335, р. 10]. Під охороною 4 тис. солдат демонстранти успішно подолали дистанцію між містами [355].

Вбивство преподобного М. Л. Кінга сталося 4 квітня 1968 р. у м. Мемфіс (Теннессі). Понад 125 американських міст у 28 штатах вибухнули бунтами, мародерством і насильством. Опівночі командування ЗС США підняло за тривогию по дві бригади ЗС для можливого використання кожному з міст, визначених, як ймовірні центри заворушень: в Атланті, Клівленді, Детройті, Канзас-Сіті, Мемфісі, Нью-Йорку, Окланді та Пітсбургу. Зрештою, федеральні війська та НГ були задіяні лише у Вашингтоні, Чикаго та Балтиморі. Ще у півсотні міст понад 50 тис. гвардійців були задіяні як війська штату [385]. Ситуація у Вашингтоні відрізнялася від інших міст, адже тут афроамериканці становили 67% населення, що було найвищим показником серед усіх великих населених пунктів США. Місто вважалося «столицею чорношкірої Америки». Як стверджує П. Шейпс: «можливість виникнення расових заворушень у Вашингтоні активно розглядалися у спеціальних планах, розроблених після маршу на Пентагон» [385]. Намагаючись передбачити загрози громадському порядку, військова розвідка проводила активне спостереження за діями М.Л. Кінга в ході операції «Lantern Spike», як тривала з березня 1968 р. [419]. Однак ніхто не міг прогнозувати вбивство М. Л. Кінга, отже не було й можливості підготувати підрозділи до заворушень заздалегідь. У Вашингтоні скорбота за М. Л. Кінгом швидко переросла у насильство, розграбування та підпали. Мер міста запровадив комендантську годину та попросив Президента надіслати федеральні війська. Ситуацію загострювали радикальні войовничі виступи популярного активіста С. Кармайка, який заявив: «Чорношкірі люди повинні вижити, і єдиний спосіб вижити – отримати зброю» [239].

5 квітня 1968 р. Президент Л. Джонсон використав Закон «Про повстання» та наказав відрядити ЗС США для надання допомоги поліції [281]. Одними з перших в столицю прибули підрозділи 6-го бронекавалерійського полку, які отримали досвід у стримуванні натовпу під час «Маршу на Пентагон». Військовослужбовці були відповідно озброєні – газовими гранатами, кийками, протигазами тощо [385 р. 249]. Дві роти 3-го піхотного полку були направлені на охорону державних установ; у Білому домі була розміщена рота спецназу; на сходах Капітолію підрозділи морської піхоти розгорнули кулеметні точки. До столиці була перекинута 82-а дивізія ПДВ, а

війська НГ округу Колумбія федералізовані [239]. Всього у Вашингтоні були розгорнуті 15.5 тис. військовослужбовців. Використовуючи завіси сльозогінного газу, війська відтіснили бунтівників, організували охорону магазинів та надання медичної допомоги. 503-й батальйон військової поліції забезпечив патрулювання, виявлення мародерів та збір розвідувальної інформації. У ніч з 5 на 6 квітня ЗС допомогли затримати та передали поліції близько 600 учасників заворушень [385 р. 289]. Станом на 7 квітня, коли бунт зтих, 1,1 тис. осіб отримали поранення 13 загинули [377]. Жодна зі смертей не була спричинена діями солдат. Військові підрозділи здійснили лише 14 пострілів з вогнепальної зброї, хоча використали понад 5 тис. газових гранат. Це яскраво свідчило, про дієвість заходів вжитих ЗС США в галузях підготовки військ та оптимізації відповідних процедур [385 р. 289].

В цей же час, бунти після вбивства М. Л. Кінга продемонстрували велику проблему, пов'язану з управлінням військ: Оперативний центр військових операцій не мав можливості одночасно керувати операціями всередині країни, війною у В'єтнамі та передислокаціями по всьому світу. Тому, рішенням голови МО США була створена нова структура – Управління з планування та проведення операцій під час громадських заворушень ². Новостворене управління 17 липня 1986 р. розпочало роботу у Пентагоні. Штат включав 200 військовослужбовців з усіх родів військ ЗС США, вони відповідали за планування та проведення операцій в ході заворушень, координацію з іншими відомствами та Білим Домом. Бюджет управління, що розробляло політичні поради та координувало збір розвідувальних даних про всі великі міста США складав 2,7 млн. дол. Дослідник Ф. Моралес писав: «МО витрачало набагато більше коштів на підготовку до громадянських заворушень ніж Мінюст, що свідчить про зростаючу тенденцію на федеральному рівні до репресій і контролю над міськими чорношкірими бунтівниками» [340].

Наростаюча хвиля громадських протестів у США на фоні ідеологічного протистояння «холодної війни» часто призводила до появи радикальних оцінок рівня внутрішніх загроз. «Організовані міські заворушення можуть розростися до таких масштабів, що великі американські міста можуть стати сценами руйнувань,

²англ.: Directorate for Civil Disturbance Planning and Operations

подібних до Сталінграда під час Другої світової війни» - стверджував офіцер армійської розвідки полковник Р. Рігг. Він запевняв, що міста стають «кращими джунглями для повстання», ніж природні, і цими бунтами скористаються ворожі комуністичні сили [242]. На фоні таких настроїв очевидною для уряду США поставала необхідність розробки адекватних заходів із попередження і протидії громадським заворушенням. Президент Л. Джонсон доручив це завдання Національній комісії під керівництвом губернатора О. Кернера [279]. Висновки комісії, опубліковані у 1968 р., рекомендували МО США розробити нелетальну зброю, нові засоби індивідуального захисту, обмежити використання багнетів, застосувати сльозогінний газ CS та використовувати БТР замість танків. Також вимагалось дослідити психологічні прийоми зменшення ворожості в ході масових заворушень [372, р. 279-282].

Паралельно з цим МО США провело власний аналіз помилок, який засвідчив погану міжвідомчу координацію, недостатню укомплектованість підрозділів НГ афроамериканцями, відсутність вичерпних нормативних інструкцій для дій в умовах громадських заворушень [486]. Цей аналіз у 1986 р. було покладено в основу секретного плану на випадок громадських заворушень, який отримав назву «Garden Plot» [450]. Положення цього плану використовувалися та вдосконалювалися під час заворушень, що виникли після вбивства М.Л. Кінга [153]. План фокусувався на стримуванні протестів проти призову, антивоєнних демонстрацій або расових заворушень [450, р. 31-32]. Було описано порядок дій у випадку одночасного початку масових протестів у 25 найбільших містах на території США, які вимагатимуть «залучення в кожній цільовій зоні до 5-ти бригад чисельністю 20 тисяч осіб та підрозділів підтримки; за винятком м. Вашингтон, де можуть бути задіяні сили загальною чисельністю у 30 тисяч військовослужбовців». «Garden Plot» містив спеціальні інструкції з протидії вуличним снайперам, паліям та мародерам. Від підрозділів вимагалось використовувати мінімально необхідну кількість сил; не демонструвати ворожість; не використовувати принизливі висловлювання; уникати концентрації сил, яка може збурити натовп. За рішенням командирів дозволялося застосовувати сльозогінний газ і травматичні засоби, а прицільну стрільбу

відкривати лише у виняткових обставинах [450, р. 13, 75-76]. Розвідувальна діяльність передбачала оцінку населення міст за расовою ознакою, рівнем соціальної та економічної напруги, наявності радикальних груп та агітаторів, оцінку ризиків незаконного захоплення зброї тощо [450, р. 31-34]. Підготовка особового складу до дій відбувалася в ході серії щорічних навчань, під час яких відпрацьовувалися сценарії «Garden Plot». У тренуваннях брали участь посадові особи правоохоронних органів країни, підрозділи НГ та ЗС США та представники розвідувального співтовариства. Розглядалися сценарії протистояння великим групам бунтівників. Підрозділи із Каліфорнії, де губернатором був майбутній президент Рональд Рейган, були серед найбільш активних учасників даних навчань [340, р. 82]. Станом на 30 вересня 1968 р. військові сили, підготовлені для участі у громадських заворушеннях, налічували приблизно 592 тис. осіб (включаючи резервістів) [385, р. 339].

Обрання кандидата в президенти на Національному з'їзді Демократичної партії у Чикаго, штат Іллінойс, 26–29 серпня 1968 р. проходило на фоні безпрецедентного політичного напруження. В'єтконг провів успішний Тетський наступ, СРСР безкарно упокорив Празьку весну. Лише чотири місяці минуло після вбивства М.Л. Кінга, коли у червні вбивця застрелив кандидата на вищу посаду США, сенатора Р. Ф. Кеннеді. На фоні цих подій, Демократична партія США, що перебувала при владі, ставала мішенню для гострої критики. Національний мобілізаційний комітет за припинення війни у В'єтнамі, Молодіжна міжнародна партія Йіппі та інші групи організували протестні демонстрації, приурочені до з'їзду демократів. Тисячі американців прибули з інших штатів до Чикаго висловити свою політичну позицію.

Дотримання порядку у місті лягло на плечі 12 тис. поліцейських, 7,5 тис. військовослужбовців НГ та 1 тис. агентів Секретної служби США, відповідальної за безпеку кандидатів. Федеральні та міські чиновники розпочали обговорення доцільності превентивного розгортання ЗС. Генеральний прокурор Р. Кларк виступав проти, аргументуючи, що появу військових частин у місті можна юридично розцінити, як політичний вплив на учасників з'їзду. Він також стверджував, що сама присутність військ підвищить ймовірність їх силового

застосування [153]. Незважаючи на аргументи Генпрокурора у район Чикаго були відряджені 6 тис. особового складу ЗС США. Підрозділи перебували у повному спорядженні, озброєні гвинтівками, вогнеметами і навіть протитанковими гранатометами [378]. Офіційно вважалось, що ЗС надають логістичну та транспортну підтримку Секретній службі США. Морська піхота надала вертольоти на випадок потреби в екстреній евакуації кандидатів, а ВМФ США – судно для проживання федерального персоналу. ЗС США також виділили 30 експертів з кримінальних розслідувань, 17 кінологів і 40 саперів [264]. Дослідник П. Шейпс стверджує, що порушуючи законні процедури, у Чикаго працювали військові групи радіомоніторингу, які прослуховували цивільні, комерційні та поліцейські радіочастоти [385, р. 361]. Одночасно із прибуттям демонстрантів розпочала роботу військова розвідка. До 500 розвідників супроводжували партійних кандидатів та розсосередились серед протестувальників. Близько 75 з них були одягнені, як хіпі, та змішалися із групами молоді. Частина розвідників працювали вдаючи із себе репортерів. Використання відеокамер для паралельного збору інформації виявилось ідеєю, яку в подальшому армійська розвідка стала активно розвивати. Армійські агенти надавали інформацію оперативному центру, випереджаючи повідомлення поліції на 10-15 хвилин [385, р. 361-363].

На фоні шаленої політичної напруги на партійному з'їзді наростала напруга на вулицях. Поліція розпочала арешти 23 серпня у відповідь на спроби активістів Йіппі висунути у президенти свиню. 28 серпня, в день «Битви на Мічиган-авеню», поліція жорстоко побила багатьох перехожих, репортерів та лікарів, які надавали допомогу. Кінець з'їзду ознаменувався масовими арештами (зокрема відомої «Чикагської сімки»), та сотнею поранених. Федеральні частини ЗС покинули штат, а задіяна НГ продемонструвала себе, як зразок професійності, дисципліни та витримки. Національна комісія, яка розслідувала сутички у Чикаго, визнала що насильство найчастіше провокували самі правоохоронці, а вісьмох поліцейських відправили на лаву підсудних [172].

З приходом до влади кандидата від республіканської партії Р. Ніксона, протестні настрої в країні не стихли. Письменник Х. Томпсон описав церемонію

інаугурації Президента, під час якої попри присутність 82-ї дивізії ПДВ та НГ, протестувальники кидали каміння та димові шашки у президентський кортеж та жорстоко чинили опір поліції [210]. Загалом понад 9 тис. військовослужбовців ЗС були задіяні до охорони заходу. За демонстрантами активно вели спостереження підрозділи військової розвідки під прикриттям [385, р. 370].

30 квітня 1970 р. Р. Ніксон оголосив про початок військової операції в Камбоджі, що викликало хвилю масових протестів по всій країні. 2 травня у Кентському державному університеті мирний мітинг студентів переріс у зіткнення з поліцією та підпал корпусу підготовки офіцерів запасу. Губернатор Огайо Дж. Родс ввів у місто підрозділи НГ та відмовився від діалогу зі студентами, яких назвав «комуністичним елементом» і «найгіршим типом людей в Америці» [348]. 4 травня, під час спроби розігнати новий студентський мітинг біля університету, 28 бійців НГ без наказу та без очевидної причини відкрили вогонь, здійснивши 61 постріл за 13 секунд. Четверо студентів загинули, ще дев'ятеро отримали поранення [390, р. 273-279]. Інцидент у Кенті спровокував страйк національного масштабу – він охопив майже 900 навчальних закладів. Почалося знищення будівель військових курсів, сутички з правоохоронцями. Армія США стала об'єктом ненависті молоді [336].

Після трагічного інциденту у м. Кент розпочалися судові процеси, під час яких військовослужбовці свідчили, що використали зброю через небезпеку для власного життя. Однак, встановити, що саме стало причиною відкриття вогню не вдалося. У 1979 р. у рамках позасудового врегулювання 28 обвинувачених підписали каяття; штат виплатив фінансову компенсацію постраждалим [311]. Президентська Комісія під головуванням губернатора В. Скрентона дійшла до висновку, що університетський мітинг був мирним зібранням, тож наказ його розігнати був серйозною помилкою. Засуджувалася тактика дій підрозділів НГ. Зазначалося, що за винятком випадків збройного опору «...видача зарядженої зброї правоохоронцям, які беруть участь у придушенні масових заворушень, ніколи не є виправданою», «трагедія в місті Кент має стати останнім випадком, коли гвардійцям, які протистоять студентським демонстрантам, видають заряджені гвинтівки» [390, р. 288-290].

Проаналізувавши помилки, ЗС США у 1971 р. запровадили для підрозділів НГ додатковий 16-годинний курс підготовки до дій під час громадських заворушень, а базову програму з цієї дисципліни збільшили до 40 годин [195]. Жорсткішими стали вимоги статуту FM 19-15 «Громадські заворушення». Настанова обмежувала будь-яку ймовірність того, що випадковість зможе призвести до насильства; додалися нові розділи щодо дій у студентських містечках; були запроваджені кийки в якості основної зброї для контролю натовпу. У новій редакції наголошувалося, що застосування смертоносної сили може бути виправдане лише крайньою необхідністю і не дозволяється для запобігання мародерству або в разі порушення комендантської години [449, р. 51-52].

Ще одним потрясінням для адміністрації Р. Ніксона стало оприлюднення інформації про деталі використання військової розвідки США для контролю громадських безладів. Офіцер розвідки у відставці К. Пайл у січні 1970 р. розкрив журналу «Washington Monthly» деталі того, як ЗС США спостерігає за політичною діяльністю американців. Йшлося про роботу слідчих USAINTC, які з 1967 р. збирали досьє на членів громадських груп – від радикалів КKK – до борців за права жінок. Викриття привернули увагу голови підкомітету Сенату з конституційних прав сенатора С. Ервіна, який ініціював розслідування [158]. Воно виявило, що агенти працювали без чітких юридичних обмежень з використанням морально сумнівних методів [264]. Втручання військової розвідки в особисте життя американців не знайшло жодної підтримки у законодавців. У 1972 р. підкомітет оголосив, що «абсолютно марна» військова програма стеження «просто витрачала час, гроші та людські ресурси, а також порушувала права громадян, які вона повинна була захищати». Цивільний контроль за спостереженням був відсутній, а його масштаби виявилися грандіозними – на кінець 1970 р. у відомчому архіві розслідувань зберігалось 25 млн. персональних досьє і 760 тис. справ на організації. В той же час критерії категоризації осіб, визнаних «дисидентами», «радикалами» або «комуністами» були доволі розпливчасті [422, р. 95-97]. Програму стеження було припинено, а МО публічно зобов'язалося знищити зібрані персональні дані. Обурення громадськості з приводу зловживань вплинуло і на USAINTC:

командування втратило значну частину своїх обов'язків, персоналу і ресурсів, а у 1974 р. було розформовано [165, р. 43]. Реструктуризації зазнало Управління з планування та операцій під час громадських заворушень: на його основі МО США у 1970 р. створило Управління військової підтримки³, яке перейняло нові обов'язки, що включали допомогу під час стихійних лих та медичну евакуацію [385, р. 431].

27 лютого 1973 р., невдовзі після другої інавгурації Р.Ніксона, ЗС США опинилися в центрі протистояння, яке розпочалося після захоплення міста Вунденд-Ні у Південній Дакоті членами Руху американських індіанців (AIM). Це місто було символічним через те, що тут у 1890 р. відбулася остання велика битва індіанських воєн, яка завершилася різнею жінок та дітей з племені Лакота. Захоплення Вунденд-Ні стало проявом протесту AIM проти корумпованості чиновників та жалюгідних економічних умов у резервації. Понад 250 бунтівників на 54 автомобілях в'їхали у містечко, де розграбували торговий пункт, зайняли місцеву церкву та музей. Бунтівники вирили окопи, побудували бункери і спорудили блокпости [317, р. 331]. Майже одразу ж агенти ФБР, служба маршалів та поліція оточили місто, розпочавши 71 денну блокаду. 2 березня генеральний прокурор Р. Кляйндінст запропонував Р. Ніксону ввести війська та швидко відвоювати населений пункт. Директор Управління військової підтримки генерал-майор Р. Глезер, який остерігався відкритого збройного протистояння і можливості людських жертв, запропонував виснажити бунтівників осадою, а поліцію і ФБР підсилити необхідними військовими засобами [302, р. 214]. Цей план був схвалений Президентом. ЗС США передали правоохоронцям 15 БТР, 100 тис набоїв, 1,1 тис. освітлювальних боєприпасів, снайперські гвинтівки, протигази, бронежилети тощо. Літаки НГ США виконували завдання з аерофоторозвідки. Їхні польоти на низькій висоті спершу спричинили паніку серед представників індіанської громади, які помилково сприйняли ці дії як підготовку до авіаційного бомбардування [410]. Військові радники на місці подій носили цивільне вбрання, аби не демонструвати армійську присутність. Втім, саме вона, на думку New York Times, стримувала ФБР від застосування сили та схиляла «федералів» до переговорів. Начальник штабу 82-ї

³ англ.: Directorate of Military Support

дивізії полковник В. Ворнер наполіг, аби ФБР використовувало настанови «Garden Plot», які передбачали пріоритет у використанні не смертельних засобів ураження [410]. Десятитижнєве протистояння завершилося капітуляцією бунтівників, активістів АІМ було заарештовано.

Після завершення протистояння юристи АІМ звинуватили ЗС США у неправомірній участі в облозі та порушенні Закону «Про Posse Comitatus». Багаторічні судові процеси і апеляції призвели до конкретизації критеріїв практичного застосування законодавства. Суди було вирішено, що порушення закону відбувається, якщо дійсні одна чи декілька з наступних обставин: військовослужбовці безпосередньо здійснюють правоохоронні дії; діяльність військових переважає над діями цивільних посадових осіб; армія використовується з метою підпорядкування громадян військовій владі розпорядчого або примусового характеру [227, р. 3].

Після завершення участі ЗС США у В'єтнамській війні, припинилося і активне залучення ЗС США до контролю громадянських заворушень. Хоча різноманітні соціальні проблеми щорічно проступали у спалахах насильства. Прикладами можуть стати: мародерство під час блекауту у Нью-Йорку в 1977 р., расистська різанина у Грінсборо та бунт пуерторіканців у Чикаго в 1979 р., бунти в Тампі 1987 р. тощо.

ЗС США до середини ХХ століття регулярно використовувались у випадках масових страйків робітників. Однак, залучення армії відбувалося у випадках, коли зупинка виробництва серйозно впливала на обороноздатність країни. Наприклад, у 1917 р. МО відрядило 10 тис. бійців для допомоги страйкуючим лісозаготівельним кампаніям, які постачали деревину для військової авіації [278, р. 164]. У 1941 р. ВМФ призовники замінили механіків на судноремонтних заводах у Сан-Франциско. Цього ж року протест на заводі North American Aviation змусив Ф. Рузвельта використати війська для підтримки виробництва бойових літаків. Армія забезпечувала захист працівників, які не приєдналися до страйку [457, р. 21]. У 1944 р. армія за розпорядженням президента взяла під контроль Філадельфійську транспортну компанію, яка чинила спротив працевлаштуванню чорношкірих водіїв. Зупинка транспорту серйозно впливала на роботу промисловості міста та доставку

вантажів воєнного призначення. Жорстка ультимативна позиція армії дозволила уникнути насильства і змусити робітників припинити страйк [499]. Однак до 1970 р. персонал ЗС жодного разу не залучався для заміни державних службовців – підкреслює дослідник Дж. Джекобс [278].

18 березня 1970 р. розпочався найбільший в історії США поштовий страйк, який охопив понад 200 міст. Третина всього персоналу (до 200 тис. осіб) обурені мізерними зарплатами, розпочали протест, незважаючи на законодавчу заборону для федеральних працівників брати участь у страйках. Протест загрожував викликати економічний колапс в країні, спинивши діяльність урядових та фінансових установ, приватного бізнесу та податкової системи. 23 березня Р. Ніксон оголосив надзвичайний стан (що давало йому законодавчу можливість використовувати ЗС), та дав розпорядження Міністру оборони здійснити заходи, які той вважає необхідними, для відновлення законної діяльності Департаменту поштового зв'язку [351]. Це дало старт операції ЗС США під назвою «Graphic Hand». Одразу після президентського оголошення, на пошти на заміну страйкуючому персоналу відрядили 2.5 тис. військовослужбовців. Протягом трьох діб було мобілізовано на федеральну службу 26 тис. бійців НГ та резервістів ЗС. Особовий склад сортував та транспортував пошту, доставляв невідкладні відправлення. За три дні операції лише в Нью-Йорку було оброблено 12,8 млн вихідних листів, доставлено до адресатів більше 5,2 млн відправлень [457]. У ході операції військовослужбовці не використовували засоби захисту та були проінструктовані уникати конфліктів із страйкарями. Втім, враховуючи наявність провокаторів серед страйкуючих, МО не виключало можливість застосувати план «Garden Plot» на випадок вибуху безладів [456; 457]. 26 серпня уряд знайшов компроміс із страйкарями і розпочалася поступова демобілізація військових сил. Хоча ЗС відзвітувалися про успішне виконання операції, працівники поштових профспілок заперечують ефективність дій армії, вказуючи на відсутність підготовки у солдатів для виконання складної та вузькоспеціалізованої роботи [344]. Втім, беззаперечним залишається той факт, що використавши армію, як штрейкбрехерів, Р. Ніксон отримав потужний важіль для тиску на страйкарів і змусив їх повернутися до роботи.

Після поштового страйку, від 1970 до 1981 р. НГ США використовувалась для заміни державних працівників 48 разів. Переважно це були випадки підсилення пожежних служб, також для заміщення персоналу в'язниць, госпіталів та психлікарень [427, р. 566-574]. Наприклад, у 1981 р., коли 800 працівників школи для дітей з вадами розвитку в штаті Нью-Гемпшир, одночасно «взяли триденний лікарняний», їх замінили 56 військовослужбовців. Вони обслуговували палати, пральню та працювали водіями [275]. Того ж року стався інший резонансний випадок, коли президент Р. Рейган звільнив без права поновлення 11 тис. авіадиспетчерів, які страйкували, порушуючи його наказ повернутися до роботи. На заміну звільненим були призначені, серед інших, 900 військових диспетчерів ПС США [181]. Військові спеціалісти, протягом декількох годин після виклику, прибули на цивільні об'єкти для управління повітряним рухом, зокрема у найбільші аеропорти в Нью-Йорку, Чикаго та Атланті. Вони оперативно адаптувалися до нового робочого середовища, пройшли сертифікацію та вже через два тижні обслуговували 126 об'єктів Федеральної адміністрації авіації США [142].

Унікальним і нетиповим стало залучення ЗС США до вирішення імміграційних проблем, що розпочалося в часи «холодної війни». Армія не лише планувала та здійснювала рятувально-транспортні операції, але й розміщувала мігрантів на території військових містечок. Перша така операція під назвою «Мерсу» відбулася в 1957 р. На військову базу в Кемп Кілмер в штаті Нью-Джерсі військова авіація переправляла біженців, що були змушені тікати від радянського вторгнення в Угорщину. ЗС США організували розміщення, харчування, медичну допомогу, юридичну підтримку більше ніж 28 тис. угорців [140].

Наступ комуністичних сил 1975 р. в Індокитаї призвів до того, що більше 163 тис. жителів В'єтнаму, Лаосу та Камбоджі були вимушені вдатися до втечі з півострова. За наказом президента США Дж. Форда МО США у складі Міжвідомчої оперативної групи здійснювало морські та авіаційні перевезення та організувало табори для розміщення біженців. У ході операції «Babylift» протягом квітня 1975 р. Військове командування повітряних перевезень евакуювало з Індокитаю 2,7 тис. дітей-сиріт, народжених від американських солдат. Паралельно стартували операції

«New Life» та «New Arrivals», в ході яких 34 кораблі ВМС США підбирали біженців у морі та доставляли на тихоокеанські острови Гуам і Вейк, де військові аеродроми були перетворені у центри проживання та медцентри. Далі військово-транспортна авіація переправляла евакуантів на континентальну територію США, на військові бази Форт Чаффі (Арканзас), Кепм Пенделтон (Каліфорнія), Еглін (Флорида), Форт Індіантаун Геп (Пенсильванія). Військові містечка були екстрено переобладнані для того, щоб забезпечити проживання, харчування та побут до 20 тис. переселенців в кожному. На ЗС були покладена і частина обов'язків із культурної адаптації біженців перед їх переселенням у міста – були організовані навчальні курси, друкувалися двомовні газети. Втім, військові не залучалися до забезпечення правопорядку, цей обов'язок було покладено на Службу федеральних маршалів. До кінця 1975 р., ЗС США розмістили на базах 72,8 тис. біженців, 55% від чисельності всього міграційного потоку з Індокитаю [143].

У серпні 1975 р. близько 1.6 тис. біженців з різних причин висловили бажання повернутися назад до В'єтнаму. В таборі на Гаумі евакуанти, що вимагали швидшого вирішення цієї проблеми, підпалили дві будівлі та нанесли травми 4-м маршалам. Ситуація у вересні стала настільки напруженою, що МО розпочало підготовку до застосування плану «Garden Plot» та направило на острів спеціалістів з громадських заворушень. Можливість силового застосування армії санкціонована президентом [143]. Дилема полягала в тому, що уряд США не збирався і не мав права насильно утримувати біженців, які спричиняли проблеми і насильство. Врешті ЗС США змогли знайти комерційне судно, на якому в жовтні репатріанти повернулися до В'єтнаму. Очікувано, комуністична влада відправила пасажирів корабля на каторжні роботи у «табори перевиховання» [315].

Досвід ЗС США був знову використаний у під час «Маріельської переправи» – масової одночасної імміграції кубинців до США, організованої режимом Ф. Кастро для політичного тиску на США. 20 квітня 1980 р. кордони Куби були відчинені і тисячі біженців розпочали хаотичну втечу на малопристосованих для морських подорожей риболовних та відпочинкових кораблях. Комуністичний режим використав можливість відправити із політичними та економічними біженцями

тисячі злочинців та психічно хворих осіб, яких примусово садили на кораблі. В підсумку, в США прибули близько 25 тис. колишніх в'язнів, з них близько 1,8 тис. осіб, засуджених за вбивства, зґвалтування та пограбування [304, р. 309]. Координатор уряду США у справах біженців назвав такі дії кубинського уряду «формою партизанської боротьби» [261, р. 93]. Загалом до 25 вересня 1980 р. в США переправилися 125 тис. кубинців [304, р. 182]. Кількість «маріелітос», спричинила колапс міграційних і прикордонних служб у Флориді, тому уряд США знову звернувся до спроможностей армії. МО США розпочало роботу у складі Оперативної групи з переселення, в яку також увійшли Держдеп США, Служба імміграції та натуралізації та Служба федеральних маршалів [455, р. 9].

Більше 120 кораблів ВМС США патрулювали море та проводили рятувальні операції. Майже 70 бортів морської авіації виконували цілодобові спостережні польоти. Розміщення біженців відбувалося на військових базах, де попередньо проживали в'єтнамські переселенці. ЗС побудували наметові містечка, забезпечували харчування та побутове обслуговування. Для біженців були організовані релігійні служби та рекреаційні заходи: кінопокази, мовні курси, доступним був спортінвентар для боксу та футболу, музичні інструменти. Підрозділ психологічних операцій видавав газету «La Vida Nueva», яка стала голосом кубинських біженців, які втекли із країни з тотальною цензури. Працювали внутрішні радіостанції. Військові медики проводили первинний медогляд кожного з біженців та обов'язкову процедуру флюорографії [79].

Разом з тим, повільність перевірок та обробки документів, дефіцит цигарок та деструктивні чутки призводили до росту невдоволення у переповнених таборах. Наприклад, станом на 23 травня у Форт Чаффі перебували більше 19 тис. біженців, з них лише 100 отримали документи на проживання в США. Розпочалися акції голодування, бунти, акти вандалізму та спроби втечі. Стурбований безпекою губернатор Арканзасу Б. Клінтон залучив для посилення охорони периметру 250 військовослужбовців НГ штату [455, р. 11, 108]. Цих сил виявилось замало аби стримати масовий бунт «Ель Домінго» (від ісп. – неділя), який розпочався 1 червня. Декілька сотень «маріелітос», озброєних палицями та пляшками із запалювальною

сумішшю прорвалися через КПП і втекли з бази. У місті їх силою зупинили правоохоронці; у сутичці під час затримання було поранено 40 кубинців та 15 поліцейських [314, р.73].

Після цього випадку інженерні підрозділи огородили колючим дротом зону розміщення біженців, 2 тис. особового складу ЗС США посилили охорону містечка, а військова поліція організувала кінні та піші патрулі. Під час обшуків житла біженців було вилучено півтонни саморобної зброї, предметів контрабанди та самогонний апарат [455, р 107-108]. Газета *Arkansas Times* писала: «До “Ель Домінго” єдиним стримуючим бар’єром у Форт Чаффі була бавовняна мотузка навколо кубинського житлового масиву. Після заворушень Губернатор Б. Клінтон і Президент Дж. Картер перетворили табір на в’язницю, оточену кілометрами колючого дроту...» [139]. ЗС США змінили правила застосування сили на об’єктах: командирам підрозділів дозволили вживати силові заходи для запобігання втечам, затримання порушників та збереження військового майна. Командир Форту Чаффі звітував, що першорядними завданнями його підлеглих стали: реагування на заворушення, охорона периметру табору, підтримання правопорядку, тренування із стримування бунтівників [455, р. 59-60]. Ще більше зробило Форт Чаффі схожим на в’язницю те, що сюди восени у почали переводити злочинців та злісних порушників порядку із інших військових баз. Для їх утримання військові інженери побудували внутрішній табір «Рівень II», обнесений триметровим парканом довжиною 4,7 км. Військова поліція стала долучатися до транспортування і супроводження біженців. В резерві знаходився підрозділ, оснащений до застосування плану «Garden Plot». Посилення заходів безпеки не дозволило уникнути заворушень – у вересні 1980 р. було здійснено ряд підпалів будинків на локації «Рівень-II»; у квітні 1981 р. в ході стримування бунту постраждали 109 осіб, переважно персонал табору [455].

Перетворення операції на пенітенціарну відобразилася на настроях особового складу – військовослужбовці виступали проти виконання поліцейських задач, їх турбувало зникнення розмежування між силовими та гуманітарними завданнями. Біженці також починали відчувати себе у тюремному ув’язненні. Тиснула на психологічний стан ЗС і преса, яка порівнювала військові бази із місцями утримання

полонених. Це пришвидшило передачу правоохоронних повноважень від армії федеральним службам, зокрема, Управлінню в'язниць та Федеральній службі охорони [79]. Табір у Форт Чаффі припинив функціонування лише у грудні 1982 р., коли останні «проблемні» біженці були переміщені до федеральних в'язниць. У звіті про завершення операції командування СВ ЗС США спробували виправдати залучення особового складу до нетрадиційних функцій тим, що розглядали операцію, як навчання з мобілізації та контролю заворушень. Армія визнавала, що високе навантаження викликали стрес і втому особового складу, аналогічну до тих, що виникають під час бойових дій [314, р 78-79].

Зростання нових загроз для внутрішньої безпеки у США змусило уряд радикально розширити внутрішні функції ЗС. Однією з ключових причин стала епідемія наркотичної залежності, особливо – вживання героїну наприкінці 1960-х років. Стрімке поширення наркоманії вимагало різкого посилення зусиль щодо контролю за наркотиками всередині країни та зупиник їх нелегальної контрабанди через кордони країни.

«Війна з наркотиками» офіційно почалася 17 липня 1971 р., коли Президент Р. Ніксон у зверненні до нації використав войовничу риторику: «Ворог суспільства номер один у США – наркоманія. Щоби боротися і перемогти цього ворога, необхідно вести новий, тотальний наступ» [365]. Ніксон доклав зусиль до посилення правоохоронних та соціальних програм; організував масштабну реабілітацію 40 тис. наркозалежних солдат, які поверталися з В'єтнаму; та створив у складі Міністерства юстиції Управління боротьби з наркотиками (УБН). Втім залучення ЗС до антинаркотичної кампанії з 1971 р. до 1981 р. відбувалося доволі обмежено – армія надавала незначну транспорту та технічну підтримку на запити федеральних служб, лише 140 запитів на допомогу були задоволені командуванням [308].

Ситуація на кордоні США з Мексикою у 1980-х рр. помітно змінилася – хоча межа між країнами здебільшого представляла величезні відкриті ділянки пустель і гір, але економічний розвиток прикордонних громад-близнюків призводив до стрімкої урбанізації територій та зростання населення. Ці фактори стимулювали, як приплив нелегальних мігрантів, так й наркотиків. Із Латинської Америки у США

почав масово завозитися кокаїн, який швидко завоював ринок. У 1986 р. у США систематично вживали кокаїн 4,5 млн. осіб., три чверті з яких втратили контроль над ужитком. Прикордонні служби та УБН виявились неспроможними зупинити наркопотік, лише 5% літаків контрабандистів перехоплювалося [192].

Президент Р. Рейган розумів, що існує лише одна інституція, яка зможе кардинально змінити ситуацію, втім закон «Про Posse Commmtatus» забороняв застосовувати армію у подібних завданнях. Суперечила планам Рейгана і історична традиція – коли у 1954 р. генпрокурор Г. Браунелл розпочав операцію «Wetback» з виявлення та висилки нелегальних мігрантів та спробував долучити до неї армію, МО США йому жорстко відмовило. Правильність цієї відмови тоді продемонстрували дипломатичні скандали та соціальні проблеми, що виникли під час силового видворення Прикордонною службою США 100 тис. нелегалів [324].

Аби обійти обмеження Posse Commmtatus, Р. Рейган ініціював ухвалення безпрецедентних законодавчих поправок. У грудні 1981 р. Конгрес прийняв «Закон про військову співпрацю з правоохоронними органами», який дозволив ЗС надавати федеральним службам військову техніку, системи спостереження, розвідувальну інформацію, а також проводити навчання цивільного персоналу. В той же час, військовослужбовцям заборонялося проводити затримання, арешти, конфіскації, обшуки та працювати «під прикриттям» [430]. Так армія стала «очима і вухами» для федеральних агентств, які боролися з наркотиками. Для створення щільної радіолокаційної мережі над кордоном ЗС США почали використовувати літаки дальнього виявлення AWACS, палубні E-2 Hawkeye, протичовнові P-3 Orion, розвідувальні OV-10, бомбардувальники B-52 та транспортні C-130 Hercules. Для спостереження залучили радіолокатори на повітряній кулі Seek Skyhook та кораблі із системою Aegis. Катери на підводних крилах класу Pegasus перехоплювали та буксирували човни наркаторговців [399]. 8 квітня 1986 р. таємна президентська Директива № 221 ще більше розширила роль ЗС США. На армію поклалися завдання із розробки та здійснення крупних антинаркотичних операцій; проведення командно-штабних тренувань з планування, розвідки, мобільності та зв'язку [371]. Паралельно ЗС США у 1983–1985 рр. брали активну участь у закордонних

антинаркотичних операціях: у Карибському басейні, біля узбережжя Колумбії, на території Багамських островів, у Болівії. У співпраці з УБН органами ЗС США здійснювали перехоплення транспортних засобів контрабандистів і проводили операції зі знищення нарколабораторій [61].

Постійне розширення залучення ЗС до «Війни з наркотиками» викликало невдоволення Пентагону. Міністр оборони К. Вайнбергер у 1985 р., відповідаючи на пропозицію Конгресу дозволити армії проводити обшуки та арешти, заявив: «Зобов'язання військових виконувати цивільні завдання шкодять як бойовій готовності, так і демократичному процесу» [197]. У 1986 р. міністр оборони назвав пропозицію парламентарів взяти кордон під повний контроль армії за 45 діб божевільям короля Кнуда, який наказував морю зупинити хвилі припливу. А у 1988 р. новий голова відомства Ф. Карлуччі, заявив: «Я залишаюся категорично проти того, щоб МО виконувало правоохоронні завдання. Історична традиція розділяє військову і цивільну владу в країні, як для захисту свобод наших громадян, так і для підтримки ЗС у повній готовності до виконання бойових завдань» [431]. Тоді ж Вайнбергер попередив Конгрес, що підтримка ідеї використати для знищення наркоторгівлі усі військові ресурси «стане жахливою моделлю національної безпеки, поганою політикою та гарантованим провалом кампанії по боротьбі з наркотиками» [197].

Під час президентства Дж. Буша ст. Закон «Про національну оборону» 1989 р. визначив МО США провідним органом у реалізації стратегії «війни з наркотиками», відповідального за об'єднання розрізнених зусиль усіх залучених агентств [429]. Реалізуючи це завдання ЗС США запровадили централізовану армійську командно-організаційну структуру, уніфікацію усіх систем зв'язку, посилення захисту комунікацій, багаторівневий збір розвідувальних даних та їхній комп'ютерний аналіз [496, р. 29]. Спеціально для виконання антинаркотичних завдань у 1989 р. було створено Шосте об'єднане оперативно-тактичне угруповання ЗС США (JTF-6), яке відповідало за площу понад 1,7 млн. км² штатів Каліфорнія, Арізона, Нью-Мексико і Техас. JTF-6 допомогло прикордонним відомствам наданням вертольотів та літаків з інфрачервоними радарми, БПЛА, пристроїв виявлення тунелів тощо

[498, р. 4-5]. Також JTF-6 взяло участь у новому проєкті із встановлення прикордонних загорож, побудувавши 22,5 км бар'єрів поблизу Сан-Дієго [226]. Збільшилась щільність радіолокаційного покриття: до операцій на кордоні ЗС залучили 59 % усього парку літаків E-3 Sentry. Якщо у 1986-1988 рр. військова авіація проводила у спостережних польотах в середньому 4,6 тис. годин, то в 1989-му. це число сягнуло 18,4 тис., в 1990-му. – 48 тис., а в 1991-му – 78 тис. [401]. Фінансування військових операцій зросло з 300 млн дол. у 1989 р. до 1,08 млрд. у 1991-му [496].

З 1989 р. військове відомство визначило «Війну з наркотиками» пріоритетним завданням. На кордоні були розгорнуті підрозділи ЗС США. Їхнім завданням було патрулювання у важкодоступних районах; встановлення датчиків руху, транспортні авіап перевезення, облаштування доріг уздовж кордону, навчання правоохоронців аналізу розвідданих, маскуванню та навичкам виживання, створення карт місцевості, пошук підземних тунелів та нелегальних польових аеродромів тощо. Щоденно понад 1.4 тис. бійців НГ підтримували діяльність антинаркотичних агентств [272].

Така присутність озброєних військових підрозділів створювала очевидні ризики ескалації насильства. Перший задокументований вогневий контакт між військовослужбовцями ЗС США та наркоторговцями стався 13 грудня 1989 р. У цьому інциденті 50 морських піхотинців вступили в перестрілку з групою мексиканських контрабандистів у Аризоні. Цей випадок суттєво посилив рівень конфронтації на кордоні та викликав дипломатичні суперечки [324, р.79].

Хоча МО суттєво посилювало розвідувальні та технічні спроможності прикордонних відомств, радикально переломити ситуацію із контрабандою наркотиків не вдалося. Військова авіація, що призначалася «для бойової протидії радянській повітряній загрозі» не підходила для боротьби із численними повільними гвинтовими літаками контрабандистів. Відбувався швидкий технічний знос цінного обладнання: щомісячний наліт AWACS складав 140 год. при технічній нормі у 65 год. Відрив особового складу від бойової підготовки ставав критичним. Наркобізнес швидко адаптувався, а кокаїн залишався доступним наркотиком на вулицях міст

США [401]. Високовартісна мілітаризація кордону не виявилася панацеєю, утім, альтернативи застосуванню армії для досягнення успіхів у «Війні з наркотиками» станом на 1991 р. уряд США не мав.

Таким чином, у період «холодної війни» збройні сили США у нейтралізації внутрішніх загроз трансформувалися з інструмента виконання поліцейських функцій у випадку оголошення норм Закону «Про повстання» на багатоцільовий механізм підтримки цивільної влади, а дієві механізми демократичного цивільного контролю дозволили модифікувати нормативно-правову базу та переорієнтувати армію на мінімізацію застосування сили та одночасно збільшити ефективність виконання внутрішніх завдань.

2.2. Збройні сили Великої Британії у операціях з підтримання внутрішньої безпеки та єдності держави.

Досвід Британської армії у забезпеченні внутрішньої безпеки в умовах політичних конфліктів, терористичних загроз і соціальних потрясінь є показовим прикладом обмеженого юридично, політично вмотивованого та контрольованого застосування військових ресурсів, який є репрезентативною моделлю для західноєвропейського простору. В той же час, особливу аналітичну цінність становить випадок залучення ЗС у Північній Ірландії, де, на тлі випадків надмірного застосування сили та порушень прав людини, було вироблено механізми ефективного та збалансованого застосування сил армії.

У Сполученому Королівстві питання щодо розгортання військових у відповідь на громадські заворушення в регулювалися поєднанням конституційних принципів та історичної традиції. Формування цих засад бере початок у XIX ст., коли Британія не мала організованої поліції і в умовах індустріальної революції та припливу населення в міста Британській армії доводилося мати справу із громадськими безладами. Такі події, як Манчестерська бійня або «Пітерлоо» 1819 р., Брістольські заворушення 1831-го., Облога Сідней стріт 1911-го, сформували загальносуспільне неприйняття використання військової сили проти цивільного населення. На кінець Другої світової війни, у Великій Британії сформувалася культура стриманості, в

основі якої закладалися демократичні принципи, визначенн поліції як основного цивільного інструменту безпеки та страх перед політизацією армії, як це сталося у Німеччині. Закон «Про надзвичайні повноваження» 1964 р., розширив сферу підстав для оголошення надзвичайного стану однойменного закону від 1920 р. Він надав уряду повноваження розгортати військо для забезпечення функціонування транспорту, енергопостачання та інших критично важливих сфер у випадках, коли «можуть відбутися або відбулися дії осіб, що можуть позбавити значну частину суспільства життєво необхідних засобів – їжі, води, палива, світла або засобів пересування» [480]. Дія цього закону не поширювалася на Північну Ірландію.

Закону типу «Posse Comitatus», який обмежує використання армії у правоохоронній діяльності, у Великій Британії не існувало. Однак, з огляду на історичну травму «Пітерлоо», армію уряд уникав залучати до наведення правопорядку. Британська поліція за своєю конституційною роллю, громадським сприйняттям, рівнем підготовки, обладнанням, тактикою дій, залишалася ефективним інструментом вирішення проблем громадських безладів у Британії [171]. Велика Британія в часи «холодної війни» не була спокійною країною у плані соціальної напруги, сутички з поліцією часто призводили до проявів насильства та появи жертв. Прикладів цьому багато: масові протести проти війни у В'єтнамі у 1968 р., протести працівників залізниці та вугільної промисловості 1972–1974 рр., заворушення на площі Червоного Лева в Лондоні 1974-го, протести проти ядерної зброї у Грінхем Коммон 1981-1982 рр., страйки шахтарів 1984-1985 рр. тощо. Як зауважував НГШ Британської армії сер Е. Брамалл, існували ризики появи ситуацій, в яких виснажена поліція не буде спроможна ефективно діяти, а громадське насилля за масштабами та рівнем жорстокості межуватиме із тероризмом. У таких ситуаціях припускалося застосування армії для здійснення правоохоронних функцій. Втім, влада та Британське військове відомство розглядали можливість залучення ЗС до правопорядку як екстрений варіант. І в першу чергу, в таких ситуаціях, ЗС мали б виконувати підтримуючу роль, надаючи поліції спеціалістів та обладнання [171].

Єдиними винятками із правила уникати залучення ЗС до поліцейських завдань стало короткострокове та цільове застосування елітних підрозділів спецназу SAS у

критичних ситуаціях. Вперше про діяльність SAS – головного антитерористичного підрозділу британської армії – стало відомо широкому загалу британської громадськості 5 травня 1980 р., коли відбулася операція «Nimrod» з ліквідації шістьох озброєних терористів «Демократичного революційного фронту визволення Арабістану», які взяли у заручники 26 осіб у посольстві Ірану в Лондоні. Залучення SAS відбулося лише після офіційного звернення МВС до МО про підтримку. Сама військова операція проходила та під пильним наглядом Кризової ради кабінету міністрів. Поки тривали шестиденні напружені переговори, які очолювала поліція, спеціалісти MI5 через мікрофони у димарі посольства визначили місцеположення терористів, а спеціалісти SAS ретельно вивчили плани будівлі. Вбивство терористами заручника стало законним приводом, аби уряд дав «зелене світло» силовим діям. Штурм посольства тривав 11 хвилин. Група з 30-35 бійців врятувала більшість заручників і ліквідувала п'ять терористів. Після звершення операції декількох військовослужбовців допитали детективи – декілька епізодів вбивства терористів викликали сумніви щодо доцільності таких дій [343]. Операція SAS відбувалася на очах у преси і транслювалася по телебаченню. Велика Британія продемонструвала всьому світу рішучість і ефективність у протидії актам терору, особливо яскраво на фоні провалу рейнджерів ЗС США в операції зі звільнення заручників у посольстві в Тегерані у квітні цього ж року.

Наступним випадком застосування спецназу став штурм в'язниці Пітерхед, де утримувалися довічно ув'язнені та особливо небезпечні злочинці. 28 вересня 1987 р. в'язні захопили будівлю та взяли у заручники 56-річного офіцера. Поліція виявилася безпорадною в цій ситуації, а перемовини заходили в глухий кут. У відповідь прем'єр-міністерка М. Тетчер прийняла рішення використати SAS. Відправка елітного підрозділу для вирішення такої ситуації створювала небезпечний правовий прецедент, і багато членів її кабінету не підтримали це рішення, – зазначала Daily Record [321]. Спочатку офіцера SAS відправили до місця облоги, у якості консультанта. Однак, коли ситуація із заручником продовжила загострюватися, до в'язниці була перекинута штурмова група з 20 військовослужбовців. Бійці SAS були озброєні дерев'яними кийками, а 9-мм пістолети передбачалися у якості резервної

зброї. Штурм розпочався 3 жовтня о 5-й ранку і тривав близько шести хвилин. Спецназ, оточивши будівлю, прорвався через стіни за допомогою вибухівки та застосував світлошумові гранати й сльозогінний газ. Заколотники були настільки приголомшені швидкістю операції, що не змогли чинити опір. SAS евакуювали заручника через дах у безпечне місце, а злочинців затримали [382]. Рішення М. Тетчер щодо залучення армії могло бути і частиною політичного послання для інших бунтівних пенітенціарних закладів, демонстрацією готовності уряду діяти жорстко у відповідь на насильство. Під час масштабного тюремного бунту в'язниці Стренджвейс у 1990 р., який тривав 25 діб, уряд Великої Британії також розглядав можливість використати SAS. Урядовці вирішили, що ризики військового втручання будуть занадто великими, і бунт вдалося завершити шляхом переговорів [483]. Проте, за словами начальника Стренджвейс, сам факт дебатів про можливу участь SAS, був частиною неофіційної тактики переговорів та психологічного тиску на бунтівних в'язнів [384].

Закон Великої Британії «Про надзвичайні повноваження» 1964 р. на постійній основі закріпив дію військових положень часів Другої світової війни, які дозволяли тимчасове залучення ЗС «до сільськогосподарських робіт або до інших, що є невідкладними завданнями державного значення» [480]. Залучення Британської армії до виконання робіт у промисловій галузі не було поодиноким явищем, однак розглядалося урядом, як остаточний захід. У 1949 р. 8,5 тис. військовослужбовців чотири тижні працювали у порту під час страйку лондонських докерів [484]. У 1950 р. ЗС були задіяні на газових заводах; у 1953-му розвозили паливо під час страйку водіїв, у 1955-му допомагали поштової службі доправляти кореспонденцію; у 1960-му Королівський ВМФ транспортував вантажі під час страйку спілки моряків [323]. У березні 1975 р. уряд відрядив 1,5 тис. військовослужбовців для прибирання 70 тис. тонн сміття, яке заповнило вулиці Глазго під час 13-тижневого страйку водіїв сміттєвозів. Поки водії вимагали підвищення зарплат, військовослужбовцям за «брудну» роботу доплачували 50 пенсів на день. Реакція громадськості на військове втручання була змішаною: містяни обурювались, що дії армії підривають наміри страйкарів, однак були вдячні за порятунок від смороду і зграй щурів [354].

14 листопада 1977 р. розпочався загальнонаціональний страйк 32-х тисяч британських пожежників, який тривав дев'ять тижнів. Влада закликала мешканців міст тримати вдома відра з водою та піском, і відправила 10 тис. військовослужбовців усіх родів військ для екстреного прикриття [162]. The New York Times відмітила, що пожежниками стали навіть елітні підрозділи: Двірцева кавалерія та Гренадерська гвардія Челсі [148]. Уряд не наважився дозволити військовим силою реквізувати пожежні автомобілі, що заблокували у гаражах страйкарі, тому армії довелося розраховувати на власний парк із застарілих військових машин «Зелені богині». Перенапружені, недосвідчені та погано оснащені команди військових пожежників намагалися втриматися на висоті у боротьбі із пожежами, що часто спалахували через розповсюдженість у домах Британії камінів. Через трагічну загибель дітей під час пожежі в столиці уряд все ж таки досяг угоди зі страйкарями [148].

Спираючись на дослідження Дж. Маршалла [323], слід зазначити, що Британський уряд залучав військовослужбовців на заміну страйкуючим лише після ґрунтового аналізу ризиків такого застосування. Так, наприклад, не був втілений у життя план М. Тетчер щодо використання 2,8 тис. військовослужбовців ЗС для транспортування вугілля на електростанції та виконання вантажних робіт під час масштабного страйку шахтарів і докерів у 1984 р. [412].

Виконання армією правоохоронних функцій у Північній Ірландії вважалося винятковою ситуацією, і цілковито відмінною від решти країни, оскільки культурні та релігійні розбіжності регіону унеможливлювали ефективне підпорядкування єдиній політичній системі, а громадський порядок в 1970-х роках настільки погіршився, що звичайні правоохоронні методи стали неефективними. Історичне протистояння між про ірландськими націоналістами та британськими лоялістами (уніоністами), опір католицького населення дискримінації з боку протестантської більшості переросли у відкрите насильство та регіональний тероризм. На фоні зростання громадського протесту, активну роль узяла на себе ІРА – високоорганізована, добре озброєна і вмотивована організація, що мала на меті зміну політичного устрою насильницькими методами [171, р. 482].

У 1969 р. британська армія була розгорнута в Північній Ірландії з метою відновлення порядку під час масштабних громадських заворушень, які почалися 12 серпня у м. Деррі (Лондондеррі) і швидко поширилися на інші міста, зокрема Белфаст, Арму, Ньюрі, Данганон та інші населені пункти. Ці події стали початком періоду громадського протистояння, відомого як «Клопоти», і започаткували найдовшу в історії Великобританії військову операцію під кодовою назвою «Banner». У Деррі місцева поліція RUC виявилася неспроможною стримати ескалацію конфлікту між уніоністами та націоналістами, що згодом отримала назву «Битва за Богсайд». Цей вибух насильства був спровокований показовим маршем протестантів, які намагалися за підтримки RUC пройти через католицький район міста. Католицький квартал Богсайд, захищений імпровізованими барикадами, швидко перетворився на поле бою: поліція, підтримана уніоністами, штурмувала житлові будинки, активно використовуючи сльозогінний газ. У відповідь вони зазнали атак камінням і пляшками з запалювальною сумішшю. Католицька громада, побоюючись погромів, організувала скоординований опір, розгорнувши штаб, виробництво зброї, польові лазарети та мобільну радіостанцію, яка закликала людей підтримати боротьбу. 14 серпня RUC остаточно втратила контроль, і вперше з моменту поділу Ірландії, британський уряд прийняв рішення втрутитися у наведення порядку на острові. Першим в Північну Ірландію був введений 1-й батальйон Йоркширського полку принца Уельського, протягом доби його підсилив 3-й батальйон легкої піхоти з Плімута. Завдання, яке стояло перед армією, полягало у розмежуванні лоялістів і націоналістів. Розгортання ЗС планувалося, як короткостроковий захід для підтримки правоохоронців. Втім, британський уряд був змушений продовжити використання армії, розуміючи, що переважно протестантська, упереджена та неефективна RUC є ненадійним інструментом у вирішенні проблем на релігійному ґрунті [475].

Війська вводилися на підставі Закону «Про цивільну владу і особливі повноваження в Північній Ірландії» який був прийнятий ще у 1922 р., після поділу Ірландії, дозволяв уряду «вживати усіх заходів і видавати накази, які можуть бути необхідними для збереження миру та підтримання порядку». Повноваження, надані

цим законом військовослужбовцям ЗС давали право зупиняти та обшукувати осіб і транспортні засоби, входити і обшукувати приміщення, заарештовувати осіб без ордера [482].

Після введення в Деррі, ЗС Британії були сприйняті, як нейтральні миротворці. Це ставлення змінилося, коли виявилось, що військовослужбовці активно втручаються в повсякденне життя міст, проводять обшуки та запроваджують комендантські години. Війська все частіше сприймалися, як ворожа окупаційна сила [475]. Обидві фракції ІРА – Тимчасова та Офіційна – розпочали збройну кампанію проти Британської армії та RUC. ІРА використовувала класичні методи партизанської війни, діючи в чіткій військовій оргструктурі, що включала штаби, бригади, батальйони та роти. Їхні атаки були ретельно сплановані. Ідеологія цілі боротьби ІРА, тактика та конспіративна діяльність були прописані у секретному посібнику «Зелена книга» [135]. Британська армія та влада розпочали пошуки методів протидії організованому збройному опору республіканців.

У липні 1970 р. близько 3 тис. військовослужбовців оточили колючим дротом католицький район Лоуер-Фоллз у м. Белфаст, оголосили 36-годинну блокаду та розпочали обшуки будинків місцевих мешканців. Під час рейду, що мав на меті знайти склади зброї ІРА, військовослужбовці застосовували силу, погрожували зброєю, нищили майно, фіксувалися випадки мародерства. Таке втручання армії викликало силовий опір з боку місцевих мешканців та бійців ІРА. Про масштаби зіткнень свідчить те, що у в ніч з 3 на 4 липня ЗС використали більше 1,4 тис набоїв та 1,5 тис газових боеприпасів. Було вбито 6, поранено 57 цивільних осіб. Уряд Великої Британії не засудив жорстокі методи армії [493]. Хоча у ході рейду було здійснено 337 арештів, вилучено до 100 одиниць зброї та 25 тис. боеприпасів, ситуація продовжувала погіршуватися. Щомісяця відбувалося від 10 до 15 збройних інцидентів, розпочалося активне використання саморобних бомб, з'явилися перші вбиті британські військовослужбовці. ІРА розгорнула пропагандистську кампанію, яка закликала на боротьбу із «окупантом», образ якого закріпили за собою британські війська у Лоуер-Фоллз [475].

9 серпня 1971 р. Британська армія розпочала Операцію «Demetrius», яка передбачала інтернування – проведення масових арештів та ув'язнення без суду людей, підозрюваних у причетності до ІРА. Операцію з інтернування запропонував північно-ірландський уряд та схвалив прем'єр-міністр Британії. ЗС здійснили несподівані ранкові рейди в католицьких кварталах. Було затримано 342 особи, щоправда, лише половина з них мали якесь відношення до ІРА. Арешти, жертвами яких часто ставали випадкові люди, проводилися із застосуванням надмірної жорстокості, погроз та насильства [328]. Під час рейду в районі Баллімерфі на заході Белфаста солдати 1-го батальйону полку ПДВ відкрили вогонь, унаслідок чого загинуло 11 мирних жителів. Серед жертв був місцевий священник, який намагався надати допомогу пораненим, та мати восьми дітей. Особливо жорстоким було вбивство Д. Теггарта, який отримав 14 кульових поранень, переважно в спину [329]. Лише у 2018 р. родичі загиблих домоглися проведення незалежного розслідування цих інцидентів. Воно переконливо довело, що жодна з жертв не була озброєною чи становила реальної загрози для військовослужбовців [291]. Інтернування формально завершилося у грудні 1975 р. через сумнівну ефективність та суттєві політично-соціальні ризики. Позасудові арешти та ув'язнення, використання RUC та армією негуманних «посилених методів» допитів викликали критику та осуд у Європі та США, посилювали симпатії до ІРА. ЗС Британії визнали, що хоча інтернування призвело до виснаження збройного опору та дозволило силам безпеки перехопити ініціативу, втім на стратегічному рівні це було помилкове рішення, що спровокувало зростання спротиву [475, р.17].

Особовий склад 1-го батальйону полку ПДВ знову вирізнявся жорстокістю в Деррі під час «Кривавої неділі» 30 січня 1972 р. Того дня солдати розпочали безвибіркову стрільбу по учасниках маршу проти політики інтернування, позбавивши життя 14 людей. Події «Кривавої неділі» викликали світовий резонанс та стали найвідомішою історичною ілюстрацією жорстких методів Британської армії. Вперше, за час «Клопотів», дії військовослужбовців стали предметом судових розглядів. Перше розслідування, проведене у 1972 р., охарактеризувало стрільбу як таку, що «межувала з безрозсудністю», однак виправдало дії батальйону, заявивши,

що він, нібито, був під обстрілом ІРА. У результаті, жодних дисциплінарних заходів щодо військовослужбовців не було вжито, а правила застосування зброї залишилися незмінними [159]. Наступне розслідування, що тривало 12 років під головуванням судді лорда Севілла, у 2010-му визнало дії армії «невиправданими та такими, що ніколи не можуть бути виправдані». Суд встановив, що ніхто з вбитих не був озброєний, ніхто не провокував підрозділи ЗС, які безпідставно відкрили вогонь по цивільних громадянах. Утім, лорд Севілл відкинув твердження про те, що держава санкціонувала ЗС використовувати «необґрунтовану смертоносну силу» [395]. Після оприлюднення висновків суду прем'єр-міністр Д. Камерон публічно визнав провину держави та вибачився за дії армії [330].

Вищеописані зловживання силою у військових операціях яскраво продемонстрували значні проблеми у сфері розвідки. Слабка координація між відомствами призводила до фрагментації або дублювання зусиль. Британська армія часто покладалася на застарілі або неадекватні розвідувальні дані РУС. Наприклад, рекомендації поліції щодо затримання підозрілих осіб могли бути зумовлені особистими упередженнями, а не перевіреними фактами. Це призводило і до росту недовіри між армією та правоохоронцями. В свою чергу, ЗС, побоюючись витoku інформації та шпигунів ІРА, часто відмовлялися ділитися даними з РУС. До того ж армія використовувала напрацювання попередніх конфліктів, зокрема Аденської кризи (1963-1967 рр.), які не можна було застосувати в контексті Північної Ірландії. Проблеми з розвідкою були одним з ключових компонентів неефективності військових зусиль операціях, призводили до жертв серед населення, арештів непричетних до ІРА осіб й, як наслідок, зростанню республіканського опору [380].

Після подій «Кривавої неділі», у березні 1972 р. роботу Парламенту Північної Ірландії було призупинено і запроваджено пряме управління з Вестмінстера. ЗС було наказано дотримуватися «стриманого підходу». Зокрема, підрозділи утримувалися від патрулювання забарикадованих католицьких кварталів, аби уникнути можливості провокацій. Втім, ця тактика знову не виправдала себе, надавши можливість ІРА провести реорганізацію власних сил. Збройний опір зростав неупинно: у 1972 р. було зафіксовано 10 тис. інцидентів зі стрільбою, 2 тис.

застосувань СВП, які забрали життя 500 осіб [475]. Це змусило ЗС радикально переглянути підхід «використання мінімально необхідної сили», який декларувався, як основоположний від початку операції «Banner». Зіткнувшись із загрозою переростання «Клопотів» у громадянську війну, МО Великої Британії розробило екстрений план дій під кодовою назвою Операція «Folklore». План передбачав запровадження надзвичайного стану та надання армії широких повноважень для підтримання порядку. Він включав масове розгортання військ, розширені права щодо затримання, а також можливість відкривати вогонь по підозрюваних без попередження. Серед інших заходів — повне роззброєння цивільного населення, включаючи вилучення легальної зброї, проведення обшуків без попереднього дозволу, та встановлення зон особливого контролю. У разі активізації плану управління провінцією повністю передавалося б Командувачу ЗС у Північній Ірландії [379]. Хоча, сумнівна з точки зору громадянських прав і політичної доцільності, операція не була ніколи втілена у життя, можливість її впровадження залишалася на порядку денному до середини 1973 р.

21 липня 1972 р. ІРА провела атаку із одночасним підривом 22 бомб у протестантських районах Деррі та Белфаста. Це стало приводом для старту військової операції бригадного рівня під назвою «Motorman». У безпрецедентному по масштабам втручанні було задіяно 28 тис. особового складу та 300 одиниць техніки: БМП використовувались на випадок необхідності ведення вогню з-під броні, а інженерна техніка для руйнування бетонних барикад на підступах до католицьких кварталів. МО назвало операцію «найбільшою концентрацією військ в Ірландії з 1945 р.» [475, р. 19]. Барикади у Деррі і Белфасті були зруйновані, квартали стали доступними для проведення патрулювання, а ІРА була позбавлена безпечних зон для своєї діяльності. Були проведені обшуки 44 тис. автомобілів, майже 800 будинків, вилучено близько 50 одиниць зброї, 930 кг вибухівки. Оскільки дії армії не фокусувалися на проведенні арештів, провокування насильства було мінімізоване [379, р. 482]. Операція пройшла без збройного опору і жертв серед військовослужбовців. Збройного протистояння вдалося уникнути і через те, що бійці ІРА полишили зони проведення «Motorman» до її початку, побачивши ознаки

масштабного рейду у прибутті тяжкої техніки та сумнозвісного 1-го батальйону ПДВ [379, р. 481-483]. ІРА заявила, що прийняла рішення вийти з житлових кварталів, аби не допустити жертв серед цивільного населення [211].

Завершення операції «Motorman» 1 грудня 1972 р. стало остаточним припиненням відкритого протистояння у Північній Ірландії. ОІРА оголосила про повне припинення вогню, а ТІРА розпочала процес трансформації у терористичну організацію, структурно розбиту на законспіровані секції чисельністю до 10 осіб. Ці зміни дозволили ТІРА вижити та реорганізуватися після значних арештів її бійців та командирів. ТІРА змінила тактику дій, посиливши свою кампанію закладення бомб на острівній частині Британії, прагнучи поширити географію конфлікту та посилити тиск на британський уряд. Це включало гучні вибухи в таких містах, як Лондон, Манчестер і Бірмінгем, пік яких прийшовся на 1974 р.

Тим часом відбулися зміни у застосуванні військових підрозділів у операції «Banner». У середині 1973 року НГШ ЗС Британії сер М. Карвер, заявив: «незважаючи на похмуře політичне становище, загальна ситуація з безпекою значно покращилася порівняно з тим, що було 6 місяців тому». Військове командування розпочало поступове зменшення кількості підрозділів в Північній Ірландії та відмовилося від силової операції «Folklore» [379, р. 484-485]. Паралельно з цим у 1974-75 рр. британський уряд розпочав втілення у життя стратегії «Ольстеризації». Цей процес передбачав передачу відповідальності за безпеку у Північній Ірландії від армії до місцевих правоохоронних структур [347]. Хоча від початку періоду «Клопіт» поліція RUC де-юре залишалася провідною організацією у протистоянні громадським безладам та діяльності ІРА, де-факто основний тягар боротьби лягав на підрозділи ЗС. Яскравим свідченням цього, вважає А. Сандерс, є співвідношення жертв, яке лише у 1972 р. складало 150 військовослужбовців ЗС у порівнянні з 30 членами поліції [379 р. 484].

Професіоналізація RUC у процесі «Ольстеризації» дозволила ЗС перейти до підтримки місцевих сил у сфері антитерористичних операцій за допомогою підрозділів спецпризначення. SAS вперше була розгорнута в Північній Ірландії на початку 1976 р., заповнивши оперативну прогалину в можливостях та навичках

спецпідрозділів поліції. Інструктори SAS організували підготовку розвідувального підрозділу RUC «E4» та особового складу 14-ї розвідроти ЗС Британії, які виконували особливо небезпечні завдання, контролювали пункти перетину кордону, проводили спостереження за лідерами спротиву. Способи протидії ТІРА включали засідки, рейди, фізичне знищення ключових бойовиків і перехоплення поставок зброї. Операції проводилися на основі ретельно вивірених розвідданих, чітко і несподівано, мінімізуючи ризик для сторонніх осіб. SAS здійснила такі резонансні операції, як «Judy» у 1987 р., під час якої із засідки було вбито вісім членів ТІРА, та «Flavius» у 1988 р., завдяки якій вдалося запобігти вибуху бомби у Гібралтарі. Британський спецназ зміг організувати координацію дій між силовими відомствами та мережу широкомасштабного прихованого спостереження, яке дозволило швидко і точно реагувати на загрози. У стратегічному плані операції SAS підірвали моральний дух ТІРА і знизили їх бойову ефективність, що сприяло прискоренню мирного процесу. Примітно, що SAS досягли такого успіху, залучивши лише невелику кількість сил – їх підрозділ в Північній Ірландії налічував лише 30 осіб [398, р. 123-141].

Протягом 1980-х років ЗС Британії зберігали присутність у Північній Ірландії: 9 батальйонів на ротаційній основі та до 11 батальйонів місцевого Ольстерського полку. ТІРА на цей момент залишалася небезпечною організацією з 200-300 членів, озброєних саморобними мінометами та радянською зброєю, що постачалася через Лівію. Британська армія застосувала комплексну стратегію, що включала: по-перше, видиму присутність військ для заспокоєння громадськості та стримування терористичної діяльності; по-друге, поступове виснаження ТІРА через арешти і таємні операції; по-третє, забезпечення негайної та ефективної відповіді на терористичну діяльність. Регулярне патрулювання і перевірки на блокпостах доповнювали дії SAS та інших спеціалізованих підрозділів [475].

Наприкінці 1980-х років спостерігалось поступове зниження рівня насильства, оскільки британський уряд та республіканські фракції визнали обмеженість суто військового підходу. Хоча ТІРА продовжувала агресивну кампанію бомбардувань і атентатів, ставало очевидним, що терористичні методи не принесуть політичних

перемог. Участь Шинн Фейн у виборах та їхній електоральний успіх продемонстрували, що вони зможуть тиснути на владу через демократичні механізми. Посилення співпраці між британським та ірландським урядами також сприяло зниженню рівня насильства. Таким чином військове стримування насильства, правоохоронні і політичні зусилля, спрямовані на врегулювання складної динаміки конфлікту в Північній Ірландії заклали на кінець Холодної війни фундамент для майбутнього мирного врегулювання конфлікту.

Загалом, досвід Великої Британії у використанні ЗС у вирішенні внутрішніх кризових ситуацій демонструє важливість збалансованого підходу, чіткої міжвідомчої координації, врахування політичних та соціальних наслідків. Дії армії в ході операції «Banner», які призвели до численних випадків порушення прав людини, плани масштабного військового втручання «Folklore», показали усю складність застосування армії у громадському конфлікті. Втім, використання SAS стало унікальним прикладом високоефективного вузькоцільового використання армійських спроможностей у критичних ситуаціях, де інші силові структури залишалися безсилі.

2.3. Репресивно-каральна функція армії у тоталітарних державах (на прикладі СРСР)

На відміну від країн Західного світу, СРСР керувався догмами марксистсько-ленінського вчення, яке стверджувало, що в країні соціалізму немає ані пригнічених народів, ані антагоністичних класів, ані політичної боротьби, а це, відповідно постулатам вчення, означало, що немає й підґрунтя внутрішньої силової функції ЗС. До кінця існування СРСР фахівці суспільнознавства радянської держави та воєнні історики наполегливо стверджували, що внутрішня функція ЗС СРСР відмерла. «З точки зору внутрішніх умов Радянський Союз не має потреби в армії» – визначала програма КПРС 1961 р. [405]. Армійські політичні органи цілеспрямовано і безперервно проводили роботу з перетворення військовослужбовців у зомбі радянської системи, які б сліпо довіряли вказівкам компартії та були би беззавітно віддані ідеям «пролетарського інтернаціоналізму».

Після Другої світової війни чисельність ЗС СРСР ⁴ зменшилася до 2,8 млн осіб, навесні 1946 р. НКДБ був розформований, а натомість були створені нові відомства – МДБ та МВС. ВВ із 1939 р. до 1989 р. входили в структуру ЗС СРСР, але підпорядковувались МВС або МДБ [64]. Хоча усі функції щодо забезпечення внутрішньої безпеки держави та громадської безпеки офіційно покладалися на ВВ, ЗС СРСР продовжили брати участь у здійсненні карально-репресивних завдань, які вони постійно виконували від часу появи радянської держави.

На думку радянського керівництва, вагому загрозу радянській владі в західних областях України, у Латвії, Литві та Естонії, становили національно-визвольні рухи. РА почала активно залучатися до проведення каральних операцій проти власного народу. Починаючи від 1944 р. у західних областях України проходили жорсткі репресії та депортація українців, в першу чергу, родин учасників УПА. У 1947 р. підрозділи РА були залучені до операції «Запад» – масової депортації жителів західних областей України до Сибіру. Для проведення репресивних заходів було виділено військові автомобілі та 1,2 тис. водіїв зі складу РА. Екіпажі самохідних гармат розчищали дороги каральним підрозділам у гірських районах біля сіл Яремче та Ворохта. У Станіславській області у резерві знаходилися 20 бронемашин із солдатами РА. У ході операції 21–26 жовтня 1947 р. радянська влада виселила рідних домівок 77,8 тис. людей [60, с.110-116, 240]. Тим часом тривало протистояння між загонами УПА і радянськими ЗС. У 1947-1948 рр. у восьми областях України було зареєстровано 2,3 тис. збройних акцій УПА, в яких загинуло 1,9 тис. військовослужбовців і представників радянської адміністрації. Втрати УПА склали вбитими 672 чоловіки [85, с.196-198].

Продовжувалися репресії населення країн Балтії. Найбільшою за кількістю депортації населення стала таємна операція МДБ СРСР «Прибій», що стартувала 25 березня 1949 р. У ній взяли участь 22 тис. бійців внутрішніх і конвойних військ, які насильно депортували 92,2 тис. людей. Командування РА активно підтримувало каральні загони: для вивезення «ворогів народу» були залучені водії та 3,4 тис. автомобілів з Прибалтійського, Білоруського та Ленінградського ВО [402].

⁴ Від лютого 1946 р. Червона армія почала називатися Радянською армією

Для існування радянської табірної системи у ГУЛАГу становили значну загрозу бунти політичних в'язнів, такі як Норильське та Воркутинське повстання у 1953 р. Ці виступи демонстрували здатність ув'язнених до самоорганізації та колективного спротиву, ставлячи під сумнів ефективність репресивного апарату. 16 травня 1954 р. розпочався страйк в'язнів у казахстанському Жезказгані – Кенгірське повстання. Близько половини повсталих в'язнів були українцями, яких очолювали колишні оунівці. [4, с.256]. На вимоги 5,4 тисячі страйкарів щодо покращення умов життя і праці, радянська влада відповіла традиційними методами терору. 26 червня розпочався штурм із залученням танків Т-34, в ході якого було вбито та покалічено близько 700 осіб [11]. Рішення радянського керівництва залучити тяжку військову техніку для придушення табірної виступу, підкреслювало серйозність, з якою влада сприймала цей акт опору.

5 березня 1956 р., на фоні незгоди із рішеннями XX з'їзду КПРС щодо боротьби з «культу особи», у Тбілісі почалися політичні мітинги. Демонстранти вимагали відставки М. Хрущова та виходу Грузії зі складу СРСР. У Москві було прийнято рішення про застосування військ Закавказького ВО [303]. 9 березня підрозділи РА, ВВ та міліції оточили Тбілісі та розпочали «наведення порядку». Кулеметні розрахунки розстріляли демонстрантів, які прямували до Будинку зв'язку, аби відправити телеграму зі своїми вимогами до Москви. Тим часом на набережній р. Кури розпочався розгін людей за допомогою танків. Солдати РА застосовували проти неозброєних мітингувальників вогнепальну зброю та багнети, людей кидали у річку. Кількість жертв не встановлена по сьогодні – називаються цифри від 100 до 800 осіб. У ніч на 10 березня в місті був оголошений триденний військовий стан під приводом «висадки американських десантників, які спробували організувати заворушення». Місто патрулювала бронетехніка, проводилися масові арешти [184].

Ліквідація табірної системи ГУЛАГу змусила радянське керівництво шукати дешеву робочу силу для подальшого освоєння цілинних земель та виконання «ударних» програм індустриального розвитку. На «Всесоюзні розбудови» партія почала скеровувати, як військовослужбовців, так і комсомольців, які змушені були працювати в екстремальних кліматичних та жахливих побутових умовах. 1 серпня

1959 р. в місті Теміртау у Казахстані спалахнуло повстання трьох тисяч будівельників металургійного комбінату. Молодь, яка прибула сюди, зокрема із України, не влаштовували жахливе харчування, низька зарплата та дискримінація у порівнянні із робітниками з інших країн соцтабору [5]. Приводом для бунту стали проблеми з якістю води. Протестувальники захопили місцевий універмаг, який у ніч на 3 серпня оточило близько сотні військовослужбовців ВВ, що були перекинуті з таборів Караганди. Підрозділи отримали команду відкрити вогонь на ураження, внаслідок чого, за офіційними даними, загинуло 16 осіб. [303, р. 32-40]. Повстання у Теміртау продемонструвало не лише жорстокість методів радянської «правоохоронної системи», але й неспроможність частин ВВ ефективно виконувати свої функції. Для контролю над ситуацією в м. Теміртау 1,2 тисячі осіб довелося збирати сили з різних регіонів СРСР – Свердловська, Ташкента та Новосибірська, залучати курсантів прикордонних військ з Алмати [150]. Згодом компартія вирішила розпочати використовувати для придушення заворушень підрозділи РА, які не мали належної підготовки для виконання таких завдань.

Неефективність планової економіки на фоні зростаючих військових витрат та недолугих комуністичних сільськогосподарських експериментів невпинно перетворювала життя народу на цілковите зубожіння. 1 червня 1962 р. на Новочеркаському електровозобудівному заводі (НЕВЗ), де працювали 13 тис. робітників, почався страйк. Причиною стали дефіцит продуктів харчування, підвищення на 30% цін на м'ясо і хліб, різке зниження оплати праці. У відповідь на виступ робітників, на околиці міста було передислоковано понад 3 тис. військовослужбовців, бронетехніку і танки частин Північно-Кавказького ВО. Чисельність відряджених підрозділів ВВ складала лише 300 осіб [156, р. 44]. До Новочеркаська прибула комісія, очолювана членами Політбюро ЦК КПРС Ф. Козловим та А. Мікояном. Високі партійні чиновники відкинули ідею перемовин із робітниками НЕВЗ та почали вимагати від командувача Північнокавказького військового округу, генерала І. Плієва видати наказ на застосування сили проти протестувальників. І. Плієв, за деякими джерелами, намагався відмовитися від виконання цього розпорядження. [156; 405, р. 46-47]. Втім, увечері 1 червня групи

армійського спецназу у цивільному вбранні проникла на завод та вивели звідти «заручників» – керівництво НЕВЗу. Підрозділи РА взяли під контроль важливі об'єкти – міськком партії, телеграф, залізничний вокзал, пошту. На дахах будівель були розставлені снайпери та кулеметні розрахунки. Танкові підрозділи оточили НЕВЗ та перекрили міст через р. Тузлів. [156, р. 44, 75]. Поява танків не зупинила учасників протесту, 2 червня до будівлі міськкому партії вирушили декілька тисяч робітників, намагаючись зустрітися із членами Політбюро [303]. Вище керівництво вступати у розмову із робітниками не збиралося. Спочатку військові підрозділи спробували відтіснити натовп від міськкому за допомогою танків та БТР. Коли це не вдалося, було відкрито вогонь по людях. Автор книги «Кривава субота в Радянському союзі» С. Берон доводить, що команду на відкриття вогню було дано офіцером РА, а каральний захід був спланований заздалегідь й не міг відбутися без санкції вищого командування і партійного керівництва [156, р. 74-76]. За версією, описаною часописом «Сучасність», генерал І. Плієв замінив солдат, які відмовлялися стріляти у людей, на покірні підрозділи «неросійської національності». Ті розстріляли людей розривними набоями, а потім були знову замінені [5]. У місті було введено комендантський режим, розпочалися арешти лідерів страйку, багатьох з них пізніше було приречено судами до страти. Вбитих армією робітників таємно поховали у загальних могилах. Про кількість жертв бійні достеменно невідомо донині, офіційна версія говорить про 26 загиблих. Інформатори українського підпілля, які співпрацювали із американською розвідкою, повідомляли про 500 вбитих, зокрема жінок та дітей, багатьох травмованих міліцейських, партробітників та дружинників [183]. Про події у Новочеркаську сурмили всі світові мас-медіа, однак радянська преса мовчала. Інформація про розстріл була засекречена.

У червні 1962 р. спецназ РА був використаний для розгону демонстрацій у Краснодарі. На Донбасі невпинно вибухали страйки шахтарів, для придушення яких із Сибіру були перекинуті танкові підрозділи [183]. У 1963 р. у Кривому Розі відбувся бунт у Соцмісті, «перший народний правозахисний виступ робітників заради свободи та прав людини» [36]. 16 червня містяни вийшли на демонстрацію

біля стін райвідділу міліції на знак незгоди із свавільним та незаконним арештом міліцією солдата-відпускника. Ще більше обурило криворіжців те, що міліціонери сильно побили затриманого. Ініціативна група спробувала відправити телеграму в «союзні органи» з проханням покарати винних у зловживанні владою. Однак, міська прокуратура та республіканська влада, очікувано, вирішила, що самі протестувальники є хуліганами. 17 червня спроби загонів міліції розігнати натовп вилились у побиття правоохоронців та блокади райвідділу. Секретар обкому звернувся до влади у Москві з проханням про військове втручання. «До Соцміста вирушили підрозділи місцевої танкової частини. А з Дніпропетровська на автомобілях – воїни внутрішніх військ. Армія йшла на Кривий Ріг, щоб воювати з беззбройним народом», пише історик А. Дольчук [36]. Із прибуттям танкової дивізії розпочалася зачистка Соцміста. Було вбито 4, поранено 15 осіб, 41 активіста засудили [36]. Спроба українців відстояти людську гідність була розчавлена радянською карною системою.

У казахському місті Шимкенті 13 червня 1967 р. у відповідь на смертельне побиття міліціонерами водія розпочалося масове повстання, яке переросло у штурм установ МВС та місцевого СІЗО [66]. Підрозділи Середньоазіатського та Туркестанського ВО були застосовані для силового розгону бунту. «Кожні 10 хвилин військово-транспортні літаки доправляли десантників... О другій годині ночі до в'язниці прибула колона танків, нападників засліпили прожектори... за мить з їхньої броні зістрибнули десантники, які кинулися розганяти натовп прикладами автоматів. Усе було скінчено буквально за кілька хвилин», – описав події зі слів очевидця казахський журналіст Д. Шемратов [136].

Наведені випадки застосування ЗС у придушенні бунтів демонструють, як неефективність радянської правоохоронної системи, так і сувору реальність, в якій опинився радянський народ у ході будівництва так званого розвиненого соціалізму. Від 60-го по 62-й рік ХХ століття заворушення відбувалися не тільки у Новочеркаську, а ще у: Нижньому Тагілі, Одесі, Лубнах, Дніпродзержинську, Куйбишеві, Кемерові, Грозному, Донецьку, Ярославлі. Виступи робітників жорстоко придушувалися за участі ЗС. Дослідження В. Козлова та Е. МакКларнанд

стверджують, що кількість масових заворушень і використання зброї проти бунтівників після відставки М. Хрущова у 1964 р. та входження в «епоху застою» зменшилися у 2,5 та 4 рази відповідно завдяки посиленому адміністративному контролю та накачуванню фінансів в економічний сектор [303, р. 305-311]. Втім, таємний меморандум Національної ради розвідки США зазначав протилежне. Аналітики ЦРУ дійшли висновку, що кількість заворушень зросла в чотири рази – з 6,2 до 25,5 випадків на рік. З 1970 по 1982 рр. відбулися 281 демонстрацій, страйків та акцій політичного опору (2 замаху на вбивство Л. Брежнєва та 5 самоспалень). 39 інцидентів відбулося в Україні, 38 – в Естонії, 21 – у Казахстані, 16 – у Литві. Серед причин: нестача продовольства та товарів – 32% , національні питання – 21%, еміграційна політика – 16%, оплата та умови праці – 13%, незгода з введенням військ в Афганістан та релігійні утиски – по 3% [185]. Підрозділи РА, розгорнуті у радянських республіках часто ставали силовим «стримуючим фактором» під час придушення проявів народного невдоволення [214].

У 1985 р. керівництво СРСР визнало, що країна знаходиться у глибокій економічній та моральній кризі. Падіння ВВП, технологічна і соціальна відсталість, криза комуністичної ідеології, розквіт «чорного ринку» відбувалися на тлі зростаючого рівня освіти населення і його прагнення до індивідуальних свобод [186]. У березні 1985 р. Генеральним секретарем ЦК КПРС було обрано наймолодшого члена Політбюро – М. Горбачова, який ініціював курс на реформування існуючої соціально-економічної моделі, відомий як «перебудова». В умовах поступової нормалізації політичних відносин із США та країнами Європи керівництво СРСР розпочало процес скорочення армії. У 1988 р. Горбачов розпочав програму з переведення оборонної промисловості на цивільне виробництво, а у 1989 р. – скорочення третини оборонних замовлень. Проведення реформ потребувало політичних зрушень, тому була проголошена політика «гласності та плюралізму». Вона відкривала можливість критикувати військову авантюру СРСР в Афганістані, узяти під сумнів священне становище РА у суспільстві [405, р. 23-24]. У радянських республіках інтенсифікувалося відродження національного прагнення до самобутності, яке КПРС продовжувала таврувати, як прояв «буржуазного

націоналізму». Розпочалися виступи кримських татар з вимогами повернутися на історичну батьківщину. Українська інтелігенція виступила за офіційне впровадження української мови в республіці, легалізації УГКЦ, викриття правди про Голодомор та аварію на ЧАЕС. «У червні та липні 1988 року на заході України відбулися наймасовіші виступи. Таких великих демонстрацій – до 50 тис. людей – не було від часів після Другої світової війни» – констатувала розвідка США [213]. У період 1980-1986 рр. аналітики ЦРУ нарахували 362 випадки соціальних заворушень, 300 випадків у 1987 р. та 2.000 (!) за 9 місяців 1989 р. [214]. Невизначеність етнічних кордонів та соціальні проблеми, стали підставою міжнаціональних зіткнень у республіках Кавказу та Середньої Азії. Конфлікти вибухнули у Нагорному Карабасі, Сумгаїті, Баку, Фергані, Новому Узені, Андижані, Душанбе. Вони супроводжувалися людськими жертвами, руйнуванням будівель, вигнанням національних меншин. МВС СРСР звітував, що на Кавказі в 1988-1989-х 300 людей було вбито, 5260 поранені, 300 тис. стали вимушеними переселенцями [214]. Щодо жертв серед населення в ході заворушень Б. Тейлор наводить такі цифри: 1987 – 0, 1988 р. – 91, 1989 р. – 200, 1990 р. – 605 вбитих [405, р. 21].

17-18 грудня 1986 р. в Алма-Аті стався вибух громадського спротиву зростаючій русифікації та призначенню головою республіки кремлівського ставленика Г. Колбіна. З вимогами призначити на пост етнічного казаха на вулиці вийшли від 30 до 60 тис. людей. На них радянське керівництво випробувало новий план з «припинення групових порушень громадського порядку» під кодовою назвою «Заметіль», який передбачав комбіноване застосування міліцейських та військових сил за підтримки органів КДБ [167]. У Казахстані оголосили надзвичайний стан, Алмати заблокували війська, у місті відключили телефонний зв'язок. На зачистку було кинуто близько 30 тис. міліціонерів, бійців ВВ, курсантів військових училищ, військові частини із Новосибірська, Челябінська, Свердловська та Ташкента. Проти «казахських націоналістів» використовували арматуру, кийки, саперні лопатки, португії та службових собак. В ході подій «Желтоксану» загинуло три особи, більше 1,7 тис. людей отримали травми, більше 8,5 тис. було заарештовано [12].

Радянська верхівка виявилася нездатна політичними заходами зупинити вірмено-азербайджанський конфлікт. У 1987 р. Політбюро намагалося стримати неминучий вибух насильства нарощуванням військової присутності у регіоні. Однак, вже у 1988 р. розпочалося активне застосування армії. В лютому Кубанський десантний полк та рота морських піхотинців Каспійського флоту були кинуті міністром оборони Д. Язовим для припинення погромів у Сумгаїті, 32 людини було вбито [207, р. 40]. У липні військові підрозділи жорстко розігнали страйк в аеропорту Єревану, застріливши одного із пікетників [213]. 23 листопада підрозділи РА намагалися зупинити етнічні погроми вірмен у Кіровабаді. Військовим підрозділам, які евакуйовували населення, бракувало актуальної інформації, що ускладнювало їхні дії. У зіткненнях було знищено шість одиниць бронетехніки, троє військових загинули від вибуху гранати. Армія також діяла жорстко, наприклад, двох цивільних застрелили під час спроби прорватися до вірменського кварталу [359].

Колективний образ радянського солдата як карного інструмента набув особливої міжнародної виразності після трагічних подій 9 квітня 1989 р. у Тбілісі, коли війська РА, озброєні саперними лопатками, були задіяні для насильницького розгону масової мирної демонстрації проти надання Абхазії статусу союзної республіки, очолюваної Звіадом Гамсахурдія. Замість політичного діалогу, радянське керівництво, у притаманній йому авторитарній манері, вдалося до застосування військової сили проти власного населення. Окрім підрозділів МВС, був залучений дислокований у Тбілісі 8-й механізований полк та десантні підрозділи, загалом 2,5 тис. особового складу, 6 БТР та 8 БМД. Розгін розпочався о 4-й ранку, коли на центральній площі залишилося 10 тис. демонстрантів. За бронетехнікою рухались шеренги військовослужбовців, які нещадно били людей кийками, саперними лопатками, труїли газом «Черемуха». Виходи з площі були заблоковані, що спричинило паніку, тисняву, спроби прорватися через оточення та призвело до збільшення кількості жертв. 19 людей загинуло, більше 4 тис. постраждали. Комісія З'їзду народних депутатів СРСР, яка розслідувала події, поклала усю провину на армію, зокрема командувача операцією генерал-полковника І. Родіонова, який

«непродуманими діями дозволив втягнути військовослужбовців РА у виконання невластивих їм функцій, грубо порушив директиву ГШ про покладення на армійські підрозділи лише завдань з охорони особливо важливих об'єктів» [234]. Парадоксально в цій ситуації було те, що названий «тбіліським м'ясником» І. Родіонов, за свідченнями голови МЗС СРСР Е. Шеварднадзе та голови ВР Грузинської РСР О.Черкезії, відмовлявся використовувати армію, і зробив це лише отримавши пряму вказівку із Кремля [405, р. 38].

Публічна відмова М. Горбачова та Політбюро брати на себе відповідальність за криваві події і перекладення провини на армію у подальшому було названо «тбіліським синдромом». Його наслідки зруйнували інституційну основу ЗС СРСР. На тлі зовнішньополітичного краху радянського тоталітаризму – падіння Берлінського муру, поразки у Афганістані, падіння комуністичних режимів у Східній Європі – РА втратила довіру радянського суспільства. Серед офіцерського складу зміцніло переконання, що армія не повинна виконувати правоохоронні завдання, оскільки це призводить до негативних професійних наслідків. [405, р.27]. У армійських лавах почастішало дезертирство, а ухилення від призову набуло масового характеру. Представники вищого командування почали сумніватися в доцільності виконання наказів політичного керівництва, дистанціювалися від КПРС та стали переслідувати власні політичні інтереси [147].

Заяви радянського керівництва про недопущення виконання армією невластивих функцій були лише політичним фарисейством, що яскраво підтверджують події «Чорного січня» у Баку. Розквіт національного руху та вимоги відмінити карабаську автономію стали фоном на якому радикальна політична сила Народний фронт Азербайджану при підтримці населення заблокувала військові частини у місті, забарикадувала ключові дороги та організувала масовий мітинг під будівлею партійного Центркому. 20 січня 1990 р. 26-тисячне угруповання військ почало штурм міста з усіх напрямів. Жорстокість, з якою поводитися військовослужбовці, була досі небаченою – бакинців розстрілювали в упор, добивали багнетами, не жаліли літніх людей, дітей та жінок. «Танки переповзали через барикади, мнучи на своєму шляху автомобілі і навіть фургони швидкої

допомоги. За словами очевидців, солдати стріляли в людей, які тікали, добивали поранених. Було розстріляно автобус із мирними жителями... 130 осіб було вбито, сотні поранено» [207]. Хоча радянська влада в Азербайджані була відновлена, її не виправдано брутальний спосіб дій пришвидшив, як внутрішню деградацію армії, так і розпад СРСР. Введення військ відбулося вже після того, як пройшли етнічні погроми, що яскраво продемонструвало безпринципність горбачовського керівництва, і засвідчило, що армія нікого не збиралася захищати. Після подій у Баку тисячі членів КПРС спалили свої партійні квитки, а ряд високих представників партійної номенклатури публічно осудили військових злочинців [207, р. 90].

Вже у лютому 1990 р. підрозділи РА застосовували бронетехніку та зброю проти таджикського народу під час заворушень у Душанбе, де вирували антивірменські та антиросійські настрої. В червні, під час міжнаціональних заворушень у Киргизії у м. Ош були застосовані підрозділи повітрянодесантних військ. Начальник штабу оперативної групи генерал-майор В. Сазикін зазначав, що, попри значну кількість залучених сил МВС, основний тягар забезпечення громадського порядку лягав на його підлеглих. Він вважав таку ситуацію ненормальною, оскільки на армію перекладали різноманітні функції, від яких місцева влада та правоохоронні органи фактично самоусунулися [29].

В умовах поглиблення кризи військово-політичне керівництво СРСР спробувало створити взаємосумісні сили швидкого реагування для виконання внутрішніх завдань. Ці сили формувалися на основі ПДВ, спецназу, антитерористичних підрозділів КДБ, ВВ та підрозділів «особливого призначення» МВС. Планувалося, що нові сили поєднуюватимуть афганський досвід з навичками спецпідрозділів міліції, які регулярно залучалися до придушення етнічних конфліктів. Вони мали функціонувати під оперативним керівництвом командувача, який безпосередньо підпорядковувався новоствореній Раді Безпеки СРСР. С. Бленк вважає, що про підготовку РА до виконання внутрішніх функцій свідчили кадрові призначення: армійського генерала Б. Громова – заступником голови МВС та російського шовініста генерала В. Ачалова, який координував різню у Баку, – на пост заступника міністра оборони [167]. Парадоксально, що у той же час воєнне

керівництво заперечувало підготовку армії до «жандармських» дій; той же Б. Громов заявив, що він категорично проти залучення армії в ситуації міжетнічних стосунків, і кожен має робити свою справу. Схожі заяви робив міністр оборони Д. Язов, скаржилася на застосування армії у внутрішніх конфліктах військова преса, соціологічні опитування демонстрували повне неприйняття особовим складом РА нових функцій [405]. Можна припустити, що ця риторика, була спробою воєнного відомства хоч якось захистити себе в очах суспільства. Адже усі крапки над «і» поставив наказ МО та МВС СРСР №493/513 від 29.12.1990 р., який юридично закріпив внутрішньодержавне застосування військ. Антиконституційний документ передбачав організацію спільних військово-міліцейських патрулів, створення у кожному гарнізоні резервних батальйонів із бойовим спорядженням на бронетехніці, вивчення законів щодо охорони правопорядку та застосування солдатами РА прийомів затримання правопорушників. Наказ ще не встиг вступити в силу, коли був забитий «останній цвях у труну СРСР», яким стали події в Вільнюсі 1991 р.

Протягом 1990 р. горбачовська верхівка робила все можливе, аби зупинити вихід Литви із СРСР. Економічна блокада та військові навчання поблизу кордонів республіки були лише першим етапом політичного тиску. На другому етапі планувалося дестабілізувати Литву зсередини та встановити силовий контроль. 7-8 січня 1991 р. в Литву розпочалося введення військ під приводом проведення примусового призову в РА. 10 січня М. Горбачов оголосив владі Литви ультиматум, вимагаючи скасувати проголошення незалежності. 11 січня загін КДБ «Альфа», підрозділи псковської 79-ї дивізії ПДВ та 107-ї мотострілецької дивізії зупинили роботу видавничого будинку, телефонного вузла, вокзалу та аеропорту. Того ж дня литовські прокомуністичні сили оголосили створення альтернативної влади «Комітету національного порятунку». Литовські громадяни вийшли на вулиці, аби стати на захист незалежності країни, оточили барикадами телевізійний центр та парламент. 13 січня близько 1:30 ночі механізовані підрозділи при підтримці танків захопили телевежу та здійснили спробу штурму парламенту. Танкові колони супроводжували машини з мегафонами, сповіщаючи, що вся влада в республіці

перейшла до «Комітету національного порятунку». Беззбройних людей давили бронетехнікою, по них стріляли, били прикладами, глушили пострілами танкових гармат та вибуховими пакетами. Загинуло 14 мирних громадян, більше тисячі отримали травми і поранення. Захисникам свободи вдалося відстояти парламент, а евакуйоване литовське телебачення змогло транслювати криваві події на весь світ [235; 290]. Дві людини, які мали законодавчі повноваження для наказу про введення військ – М. Горбачов та Д. Язов – відмовились взяти на себе відповідальність за наслідки подій у Вільнюсі, що повторило ситуацію із розгоном мітингів у Тбілісі. Хоча М. Горбачов публічно виправдовувався, що йому доповіли про ситуацію в Литві лише зранку, свідчення його оточення та доповіді іноземних розвідок говорили про протилежне. Поплічник Горбачова комуніст В. Алксніс заявив: «На півдорозі він злякався, і в результаті на армію поклали провину за кровопролиття» [405, р. 41].

Подальше використання військ для «відновлення правопорядку», на яке історично покладалася радянська влада, вже становило політичний ризик. На цей момент ЗС СРСР втратили престиж та вплив всередині країни, бюджет МО було урізано, а особовий склад відчував себе зрадженим через залучення до каральних акцій та відмову політиків брати на себе відповідальність за свої рішення. Паралельно з цим відбувався інший процес: коли 3 вересня 1990 р. Горбачов скасував контроль Компартії над силовими структурами, активно почала наростати політизована конкуренція між силовими структурами [167]. Відбувався і процес втягування армійської верхівки у політику. Із військових статутів було видалено положення, яке зобов'язувало командирів вирішувати службові питання спільно із партійними органами та втілювати у життя політику компартії. Офіцерський корпус все частіше брав участь у діяльності квазидемократичних політичних організацій, висловлював свої політичні погляди у пресі. На думку Б. Тейлора, саме така політизація армії, зростаюче виконання нею каральних функцій та відмова керівництва держави нести відповідальність за свої накази створили ефект, що відобразився на пасивній участі військових підрозділів у ході спроби ГКЧП захопити владу в серпні 1991р. [404].

Аналітики ЦРУ активно досліджували можливість масового військового втручання в політичну сферу занепадаючого СРСР з метою відновлення жорсткого комуністичного режиму. У листопаді 1990 р. ймовірність такого сценарію оцінювалася в 20%. Передбачалося, що М. Горбачов міг би оголосити військовий стан, щоб забезпечити виконання урядових наказів, представляючи армію як «рятівника країни перед неминучим хаосом». Однак ЦРУ зазначало, що ЗС СРСР не підготовлені до виконання поліцейських функцій, тому їхнє використання могло би призвести до зростання безладу та навіть громадянської війни [235, р.86, 107]. У квітні 1991 р. ЦРУ відмітило, що радянська централізована планова економіка безповоротно розпалася, національні рухи за незалежність набирали більших обертів, а проект «нового союзного договору» не викликав політичної довіри. В цей час керівництво силових відомств почало зміщення з посад демократично налаштованих офіцерів, інформаційну кампанію з виправданням застосування військової сили для відновлення порядку в країні, та розпочала розгортання 50 тис. особового складу в районі Москви, зокрема лояльних підрозділів з колишньої групи військ у Німецькій Демократичній Республіці [235, р.114-116].

19 серпня 1991 р. за наказом міністра оборони Д. Язова – одного з лідерів ГКЧП – 4 тис. особового складу, включно із Таманською і Кантемирівською танковими дивізіями, були направлені до Москви. Танки і БТРи зайняли позиції біля ключових урядових будівель і Білого дому в очікуванні команд. Втім, лідери заколоту не змогли забезпечити одностайну підтримку з боку вищих чинів армії та сформувати чіткі директиви дій армії. Командувач Московського ВО, генерал П. Грачов, відмовився виконувати накази ГКЧП про використання сили проти демонстрантів. Ряд інших генералів зайняли позицію «вичікувального нейтралітету», оскільки були невпевнені щодо легітимності та потенційних наслідків путчу. Масовий цивільний протест проти дій ГКЧП та мітинги на вулицях столиці також стримували військових від агресивних дій. Зміни державного політичного клімату створили передумови, в яких використання військової сили проти політичних рухів стало неприйнятним [157]. Путч став однією з останніх спроб зберегти тоталітарну державу традиційними жорсткими методами, і його

невдача символізувала неминучість розпаду СРСР та хибність політики використання армії для вирішення силою суто політичних, економічних та соціальних проблем.

Таким чином, стає очевидним, попри офіційні догми марксистсько-ленінського вчення, які заперечували потребу у внутрішній силовій функції армії в «соціалістичному суспільстві», РА фактично виконувала системну карально-репресивну роль, стаючи інструментом насильницького утримання режиму від самого початку існування СРСР і до його краху. Масове залучення військ до придушення національно-визвольних рухів, робітничих страйків і мирних демонстрацій свідчить про хронічну неспроможність радянської правоохоронної системи та хибність уявлення про армію як винятково зовнішнього захисника. Залучення армії до внутрішніх репресій не лише підірвало її моральний і професійний авторитет, але й стало однією з причин делегітимації радянської держави в очах громадян і офіцерського корпусу, чимало з яких відмовилися виконувати каральні накази під час фінального акту розпаду СРСР.

Висновки до розділу 2

У ході «холодної війни» всі провідні країни – США, Велика Британія та СРСР – незалежно від політичного ладу, у кризові моменти покладалися на ЗС як інструмент внутрішньої стабілізації. Хоча типи загроз мали різну природу (расові заворушення, етнічні конфлікти, сепаратизм, політичні протести), уряди вважали армію легітимним інструментом для використання у гострих кризових ситуаціях, коли звичайні сили правопорядку були неспроможні діяти ефективно. Це засвідчує фундаментальне положення: у мирний час армія є стратегічним резервним інструментом підтримки державного суверенітету та стабільності, що повинен бути здатним нейтралізувати внутрішні загрози різного типу, організовано і законно діяти у разі колапсу інших цивільних інституцій.

Ключовим чинником, що визначає ефективність і допустимість залучення армії, є наявність чітких правових рамок і дієвого цивільного контролю. У США постійний розвиток нормативної бази, нагляд з боку Парламенту та професійних

незалежних медіа дозволив уникнути або вчасно обмежити перевищення влади, адаптувати застосування ЗС із акцентом на мінімізацію насильства та виконання підтримуючої ролі для цивільної влади. У Великій Британії історична традиція обмежувала втручання ЗС, тому уряд надавав перевагу комплексним політичним рішенням або точковому використанню спецназу SAS за умов критичної необхідності. В складних умовах конфлікту в Північній Ірландії, припустившись ряду помилок на початковому етапі, уряд Великої Британії зміг адаптувати ЗС до ролі стабілізаційного чинника, що не перетворювався на окупаційну або репресивну силу. Натомість у СРСР відсутність прозорості й цивільного контролю зумовила трансформацію армії на інструмент системного насильства, що використовувався для придушення будь-яких форм громадського протесту, проти неозброєних людей (на відміну від протестів США та Великої Британії), навіть усупереч власній ідеології. Радянський досвід демонструє, що відсутність демократичних механізмів призводить повної інституційної підпорядкованості армії партійному апарату і до зрощення правоохоронних та карально-репресивних функцій.

В період «холодної війни» викристалізувалися особливості кожної державної моделі внутрішньодержавного застосування ЗС. Американська модель демонструє приклад функціонального розширення: армія почала залучатися до масштабної підтримки цивільних служб у «війні з наркотиками», до гуманітарної логістики міграційних криз, до виконання екстрених економічних завдань, залишаючись при цьому аполітичною структурою. Велика Британія виявила політичну витримку і стратегічну послідовність: навіть за умов конфлікту в Північній Ірландії вона уникнула перетворення армії на окупаційну силу, натомість поступово демілітаризувала регіон і забезпечила стабілізацію. Британська армія традиційно залучалися для підтримки державної економіки під час страйків робітників критично важливих служб, що свідчить про гнучку інтеграцію ЗС у механізми кризового реагування без перетину репресивного рубежу. Історичний досвід СРСР продемонстрував зворотний процес: жандармська роль армії, яка офіційно заперечувалася, витіснила її оборонну функцію, а зловживання силою спричинили втрату суспільної легітимності та деморалізацію особового складу.

Застосування ЗС провідними країнами під час «холодної війни» засвідчує, що ефективність і легітимність їхньої участі у вирішенні внутрішніх загроз визначається не скільки кількісними параметрами їхньої могутності, скільки рівнем правового регулювання, цивільного контролю та здатністю керівництва країни інтегрувати армію в демократичну систему координат. Досвід застосування армії цього історичного періоду визначив траєкторію подальшого використання ЗС для вирішення внутрішньодержавних проблем у постбіполярному світі, у контексті появи нових загроз і безпекових викликів.

РОЗДІЛ 3. ТРАНСФОРМАЦІЯ ЗАВДАНЬ ЗБРОЙНИХ СИЛ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ВНУТРІШНЬОЇ БЕЗПЕКИ ПОСТЫПОЛЯРНОГО ПЕРІОДУ.

3.1. Актуалізація участі збройних сил у виконанні внутрішніх безпекових завдань в умовах посилення міжнародного тероризму

Аналіз трансформації ролі ЗС у внутрішній безпеці провідних країн після завершення «холодної війни» доцільно почати із розгляду процесів того, як уряди адаптували механізми для залучення армії до реагування на появу нової загрози національній безпеці: ісламського радикалізму та тероризму. Після терористичних атак 9/11 уряди багатьох країн докорінно переглянули свої стратегії національної безпеки, а ЗС стали активно розглядатися, як можливий інструмент протидії загрозам всередині країн. Нові вимоги висувались перед розвідувальними спільнотами, важливою частиною яких традиційно були військові розвідки. Загроза проникнення терористів спонукала перегляд міграційної політики та поставила під питання необхідність посилення безпеки кордонів. Серія масштабних терористичних атак у різних країнах, таких як теракти у Лондоні у 2005 р. та в Парижі у 2015 р., поставили під сумнів здатність поліції та жандармерій забезпечувати безпеку громадян. З'явилась загроза обмеження демократичних прав і свобод громадян у контексті необхідності запровадження жорстких заходів безпеки.

МО США вперше поставило питання про необхідність протидії тероризму після захоплення заручників у літаку «Air France» палестинськими терористами у 1976 р. в Уганді та літака «Lufthansa» у Сомалі у 1977 р. Тоді, у ході спецоперацій ізраїльський спецназ та західнонімецькі спецслужби успішно звільнили заручників. Проведений на вимогу Конгресу аналіз продемонстрував, що США не були достатньо підготовлені до ефективного реагування на терористичні загрози. У відповідь на це Пентагон негайно ініціював створення спеціального підрозділу «Дельта», основним завданням якого стало звільнення заручників. Необхідність вдосконалення підходів до боротьби з тероризмом підкреслили провал операції зі звільнення заручників у ході Іранської кризи у 1980 р., напад Хезболи на морських

піхотинців у Бейруті у 1983 р., а також відоме «Падіння Чорного Яструба» у ході операцій ООН у Сомалі у 1993 р [345].

Разом з тим, характер тероризму наприкінці періоду «холодної війни» давав підстави військовому керівництву США розглядати роль армії у боротьбі з тероризмом як традиційну – а саме вживання сили проти держав-спонсорів тероризму. Прикладом такої діяльності стала відповідь на дії лівійського диктатора М. Каддафі, який активно підтримував «антизахідні» терористичні угруповання та у 1986 р. та був причетний до вибуху на дискотеці «La Belle» у Берліні, що спричинив загибель двох американських військовослужбовців і поранення 229 осіб. Тоді за наказом Президента Р. Рейгана, ЗС США здійснили нічний авіаудар по військових об'єктах у Бенгазі та Тріполі. У другому випадку, у 1993 р. кораблі ВМФ США у за наказом голови країни Б. Клінтона випустили 23 ракети «Томагавк» по штаб-квартирі у Багдаді у відповідь на підготовку спецслужбами Іраку операції зі знищення экс-президента Дж. Буша [301].

Завершення «холодної війни» одночасно і ознаменувало зміни в проявах тероризму, який перетворився з засобу політичного протистояння у міжнародне явище і став внутрішньою загрозою. Терористичні угруповання розпочали вдаватися до асиметричних засобів боротьби, щоб протистояти міцнішим у військовому плані супротивникам. У 1990-х низка подій підтвердила занепокоєння урядів щодо внутрішнього тероризму. Так наприклад, після підриву членами Аль-Каїди вантажівки із вибухівкою у підземному гаражі Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку 26 лютого 1993 р. загинули 6 людей, більше тисячі зазнали поранень. Тисячі людей постраждали під час атаки з використанням зарину, що була проведена сектою Аум Сінрікьо у токійському метро 20 березня 1995 р. Радикал Т. Маквеей 19 квітня 1995 р. у помсту за секту Гілка Давидова підірвав будівлю федерального уряду в Оклахома-Сіті, вбивши 168 людей. Одночасно з цим викристалізувалася нова загроза, яку несла діяльність досвідченого ісламського екстреміста, лідера Аль-Каїди, О. бін Ладена. Його підозрювали у організації теракту 1993 р. у Всесвітньому торговому центрі і фінансовій підтримці формувань, які протистояли підрозділам ЗС США у Сомалі. У 1996 році О. бін Ладен оголосив

«священну війну» США, організувавши серію терористичних атак на Близькому Сході. У лютому 1998 р. лідер Аль-Каїди видав релігійний едикт із закликом вбивати американців. Напади на посольства США в Кенії та Танзанії стали черговими актами джихаду [301, р. 26-28].

У відповідь на зростаючу терористичну загрозу влада США ініціювала перегляд планів оборони. У 1996 р. був прийнятий Закон «Про захист проти зброї масового знищення» [426]. У 1997 р. Пентагон ініціював Програму внутрішньої готовності Нанна-Лугара-Доменічі, в рамках якої розпочав тренування із ліквідації наслідків можливої атаки терористів із застосуванням ЗМУ у 120-ти найбільших містах країни. Командування хімічного та біологічного захисту ЗС США розпочало підготовку інструкторів для цивільних служб – пожежників, правоохоронців та медиків, які повинні були першими реагувати на інцидент. МО також передало їм засоби захисту, детектори, обладнання для деконтамінації [205]. МО завершило повну програму підготовки 68-ми американських міст перед тим, Конгрес передав цю місію Міністерству юстиції США [448].

МО США почало створення Груп цивільної підтримки ЗЗМУ в складі НГ США. У 1998 р. Конгрес профінансував створення перших 10-ти таких підрозділів. Ці групи були покликані допомагати цивільній владі під час РХБ інцидентів, виявляти отруйні речовини, планувати та здійснювати заходи реагування. Підрозділи, чисельністю по 22 особи, перебували у цілодобовій готовності до розгортання протягом трьох годин. У їхньому розпорядженні були мобільний штаб, пункт зв'язку та аналітичний лабораторний комплекс для проведення спектроскопії, ПЛР-аналізу, імуноферментного аналізу, мікроскопії тощо [493]. Станом на 2010 р. було сформовано 57 Груп цивільної підтримки ЗЗМУ [418].

11 вересня 2001 р. терористи, пов'язані з О. бін Ладеном захопили чотири американські авіалайнери, два з яких врізалися у вежі-близнюки Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку, а третій – у будівлю Пентагону. Загальна кількість загиблих у результаті терактів склала майже 3 тис. осіб. Президент Дж. Буш-мол. охарактеризував ці напади як дії, що перевершують акти терору. «Це були акти

війни», – підкреслив Буш і запевнив, що США використають «всі ресурси, щоб перемогти цього ворога» [179].

Падіння веж-близнюків на Мангеттені докорінно змінили світосприйняття американського суспільства, страх та тривога на роки перевернули життєвий устрій громадян США. А атака на Пентагон продемонструвала вразливість найсильнішої світової держави перед загрозами нового типу – вже не зовнішніми, а внутрішніми.

Очікуючи нові терористичні атаки, керівництво МО США терміново вжило ряд невідкладних заходів. NORAD підняло в повітря винищувачі для реагування на загрози в повітряному просторі. 12 вересня 2001 р. розпочалася Операція «Noble Eagle» – авіація усіх видів військ ЗС США розпочала патрулювання над великими містами і критично важливими об'єктами, у тому числі над пусковим майданчиком Космічного центру ім. Кеннеді, де знаходився шаттл «Endeavour» [357]. Після терактів усі мости і тунелі на Мангеттені були перекриті, а персонал Берегової охорони за рекордні 8 годин організував евакуацію понад 500 тис. людей з острова [420]. Група цивільної підтримки ЗЗМУ прибула на місце події для проведення аналізу повітря на наявність отруйних речовин; її станція зв'язку надала ФБР можливість передавати інформацію з місця атаки у Вашингтон [175, р. 7]. Військові медичні бригади, пожежні і рятувальні підрозділи, були мобілізовані для надання допомоги, евакуації постраждалих і ліквідації наслідків терактів. Уперше з часів заворушень 1968 р. НГ округу Колумбія була викликана для захисту Капітолію [215]. Для виконання рятувальних і відновлювальних робіт було залучено 35 тис. військовослужбовців [357]. Підрозділи Інженерного корпусу армії США у підпорядкуванні ФЕМА виконували пошуково-рятувальні роботи, здійснювали оцінки стану будівель, проводили вивезення сотень тонн будівельного сміття з місця трагедії [417]. НГ були розгорнуті для посилення безпеки кордонів США, захисту мостів та електростанцій – 7 тис. військовослужбовців посилили охорону в 429 аеропортах країни. Берегова охорона була швидко переформована на антитерористичні сили, відповідальні за безпеку портів і прибережних вод [153].

14 вересня 2001 р. Дж. Буш оголосив у країні надзвичайний стан. Того ж дня він розпорядився здійснити мобілізацію резервістів ЗС та збільшити кількість

військовослужбовців на дійсній службі понад чисельність, на яку передбачені кошти в законах про фінансування МО США [180]. 18 вересня 2001 р. було підписано Закон «Про дозвіл на використання військової сили», який дозволяв використовувати ЗС США проти осіб, відповідальних за теракти. Закон проголошував «необхідним і доречним здійснення Сполученими Штатами своїх прав на самооборону і захист громадян як вдома, так і за кордоном» [263]. Ці правові акти стали підґрунтям розширення рівнів влади президента, як головнокомандувача ЗС США. Закон США «PATRIOT Act» від 26 жовтня 2001 р. значно посилив повноваження міністерств у сфері збору розвідувальних даних методами електронного стеження, прослуховування, перевірки банківських рахунків, інтернет-активності, листування. Було дозволено збір особистих даних без інформування підозрюваного, а ФБР, ЦРУ, МО та МНБ змогли обмінюватися інформацією без судових дозволів [436].

Попри нові радикальні закони, внутрішнє застосування ЗС США залишалося обмеженим положеннями «Posse Comitatus», тобто роль армії зводилася до матеріально-технічної підтримки та логістичного забезпечення цивільних служб. Водночас безпрецедентний характер нових загроз, а також шоківий стан американського суспільства, створили сприятливе політичне вікно можливостей для розширення ролі армії, включаючи можливість здійснення контртерористичних операцій на території США. Програма прозорості США у 2009 р. відкрила громадськості доступ до тексту секретного Меморандуму Ю-Делаганті від 23 жовтня 2001 р. У цьому документі заступник помічника Генерального прокурора США Дж. Ю та спеціальний радник Р. Делаганті тлумачили використання військової сили проти терористів не як здійснення охорони правопорядку, а як дії із захисту національної безпеки. Юристи приходили до висновку, що розгортання ЗС всередині країни для протидії терористичним угрупованням не порушує норми Закону «Про Posse Comitatus». Дж. Ю та Р. Делаганті також доводили, що 4-та поправка до Конституції США (яка гарантує право громадян на захист від незаконних обшуків та арештів без ордеру) не застосовується в безпрецедентних обставинах терористичних атак: «Ми не вважаємо, що військовий командир який

здійснює рейд на терористичний осередок, зобов'язаний демонструвати наявність достатніх підстав або отримувати ордер» [502, р. 2]. У документі також зазначалося, що 1-ша поправка до Конституції США, яка гарантує свободу слова, преси та зборів, може бути обмежена, якщо це диктується першочерговою необхідністю ведення війни [502, р. 24].

Але такі радикальні тлумачення законів не були використані для внесення змін до практики застосування ЗС США на території країни. У 2008 р. Перший заступник помічника Генерального прокурора заявив, що трактування меморандуму «не є прийнятними і не повинні розглядатися як авторитетні». Він підкреслив винятковий історичний контекст його створення і назвав сценарії використання армії «гіпотетичними» [170]. Після оприлюднення в 2009 р. Меморандум Ю і Делаганті став предметом значних дебатів і суперечок, зокрема через побоювання щодо можливих посягань виконавчої влади на громадянські свободи [312].

Справу, відому як «Шістка з Лакаванни», можна розглядати як приклад дотримання американським керівництвом усталеного принципу невикористання армії для виконання бойових завдань у межах національної території. Йшлося про групу громадян США єменського походження, які проходили підготовку в навчальному таборі «Аль-Каїди» у Афганістані та планували терористичні акти на території США. У 2002 році, після збирання достатньої доказової бази щодо їхніх злочинних намірів, ФБР здійснило затримання підозрюваних. Згідно з оприлюдненими у 2009 р. розсекреченими документами, частина представників адміністрації, зокрема віце-президент Д. Чейні, пропонували класифікувати підозрюваних як ворожих комбатантів і залучити для їхньої нейтралізації спецназ ЗС США. Однак Президент Дж. Буш відмовився від створення прецеденту використання армії на території країни, віддавши перевагу реалізації операції силами цивільного правоохоронного відомства [327].

Після «9\11» стала очевидною необхідність у щільній інтеграції цивільних і військових можливостей реагування на терористичні напади. Це призвело до кардинальних реформ у системі національної безпеки та створення нових державних структур. У квітні 2002 р. було створено Північне командування ЗС США –

USNORTHCOM. Завданнями Командування передбачалися, як оборона країни, так і підтримка органів цивільної влади при виникненні внутрішніх загроз у межах кордонів США. «Північне командування США, стало першою військовою структурою з часів Громадянської війни, відповідальною за військові дії на території США», – зазначив професор В. Бенкс [152]. Зона відповідальності USNORTHCOM охопила континентальну частину США, Аляску, Канаду, Мексику і прилеглі води. Командувач USNORTHCOM одночасно став обіймати посаду командувача NORAD [460]. На цій посаді, адмірал Т. Кітінг, у 2004 р. визначив головну мету Командування як перемогу у війні з тероризмом. Побудова військових спроможностей у протидії терористам ґрунтувалася на висновках, що фізичний, психологічний, інформаційний та економічний тероризм, його організація і тактика будуть еволюціонувати і становитимуть привабливий інструмент у боротьбі проти США [236].

Одночасно з цим розпочало роботу МНБ США, яке 1 березня 2003 р. офіційно стало окремим відомством на рівні Кабінету міністрів. Його основним завданням стала координація й уніфікація національних зусиль у сфері внутрішньої безпеки. МНБ було створене шляхом об'єднання 22 федеральних департаментів і агентств, включно зі Службою громадянства та імміграції, Секретною службою, МПС, ФЕМА, Транспортною службою безпеки. З підпорядкування оборонного відомства до МНБ були передані Національний центр аналізу та захисту від біологічної зброї, а також Національна система комунікацій. Берегова охорона отримала подвійне підпорядкування МО та МНБ. Ці організаційні складові слугували головному пріоритету – захисту громадян від тероризму шляхом запобігання участі держав, транснаціональних організацій, груп чи окремих осіб у здійсненні злочинних дій, що загрожують США [458]. Створення внутрішнього відомства ознаменувало найбільш значну реорганізацію уряду від часів «холодної війни», стало найсуттєвішою реформою від 1947 р., коли було засновано Раду національної безпеки та ЦРУ [256].

Зі створенням МНБ постало питання розподілу відповідальності між ним та МО у галузі повноважень із протидії тероризму. Широкий спектр загроз та ймовірних сценаріїв нападу викликав зрозумілі питання – яке відомство

головуватиме і в яких випадках. На МНБ було покладено основну відповідальність щодо запобігання, виявлення та реагування на терористичні загрози всередині США, аналіз розвідувальних даних та здійснення міжвідомчої координації. МО США взяло на себе військові операції за кордоном з метою розгромити терористичні угруповання до того, як вони зможуть загрожувати США. Внутрішньодержавна роль МО зводилася до провайдера матеріальних засобів та ресурсів. В той же час, не виключалися випадки, коли МО США за наказом президента, здійснюватиме командну роль [258]. Такий варіант передбачався при загрозі застосування терористами ЗМУ на території країни [251].

Стратегія національної безпеки США визнає наявність перетину обов'язків МО та інших відомств у боротьбі з тероризмом. Уряд розглядає таке дублювання як позитивний фактор, що сприяє скоординованій відповіді на внутрішні загрози: «Відсутність чітко визначеного розмежування між МО і МНБ, Міністерством та іншими відомствами, а також дублювання спроможностей та обов'язків цих відомств дає можливість визначати, яким загрозам доцільніше протистояти правоохоронним органам, а яким – військовим» [251, р.14]. При цьому визначення оптимальної відповіді на конкретну загрозу залежатиме від ряду обставин, таких як бажаний результат, положення законодавства, масштаби загрози, доступність сил та ресурсів. Посилена міжвідомча співпраця стала ключовим елементом політики США з попередження терактів на території країни та забезпечення швидкого реагування. У Стратегії нацбезпеки США підкреслюється: «Щоб подолати терористичну загрозу, необхідно використовувати всі інструменти у нашому арсеналі – військову міць, правоохоронні органи, розвідку, безпекову співпрацю та заходи для припинення фінансування тероризму» [251, р. 14].

Ключовою сферою співпраці став обмін розвідувальною інформацією. Атаки «9\11» викликали широке звинувачення розвідслужб США у неефективності та дискоординації. Національна комісія з розслідування «9\11» встановила, що неналежне управління розвідувальним співтовариством не дозволило забезпечити передачу інформації про плани викрадачів аналітикам, які б могли «з'єднати усі точки» та заздалегідь розкрити плани Аль-Каїди [154]. Комісія рекомендувала:

об'єднати стратегічну розвідку та оперативне планування в рамках Національного антитерористичного центру, незважаючи на зовнішні та внутрішні розбіжності; об'єднати розвідувальне співтовариство під керівництвом члена уряду США на новоствореній посаді Директора національної розвідки; звести учасників контртерористичних зусиль у мережевій системі обміну інформацією, яка виходить за межі традиційних урядових кордонів; посилити нагляд з боку Конгресу [345]. Пропозиції Комісії «9\11» були реалізовані у Законі «Про реформування розвідки та запобігання тероризму» від 17 грудня 2004 р., який вимагав від ЦРУ та МО США спільно планувати свої заходи та підвищити двосторонню обізнаність про хід та цілі поточних операцій [428, р. 27].

Обмін розвідданими розпочався між МО та МНБ у сферах контррозвідки, кібербезпеки, економічної безпеки, боротьби із злочинністю, контролю міграційних процесів тощо [459]. З боку МО США до спільної діяльності у боротьбі з тероризмом залучається Об'єднана розвідувальна оперативна група з боротьби з тероризмом, створена після атаки Аль-Каїди на есмінець ВМС США «Коул» у 2000 р.. Група забезпечує попередження терористичних загроз і проведення контртерористичних операцій, використовуючи агентурну розвідку, вимірювання та аналіз сигнатур, радіоелектронну розвідку, аналіз знімків тощо. [283, р. 112, 128]. Інформацію надає розвідспільноті USNORTHCOM, яке дотримується принципу: «Працювати на передовій у сфері збору та аналізу далекоглядних, прогностичних розвідданих; випереджати еволюціонуючі загрози та сприяти безперешкодному обміну інформацією з організаціями-партнерами» [236].

У рамках застосування нових видів збору даних МО США запустила інноваційну програму посилення безпеки важливих військових об'єктів «TALON»⁵. В рамках програми «TALON» військовослужбовцям та громадянам США пропонувалося повідомляти про будь-які помічені або підозрювані загрози. Ці повідомлення вносились до бази даних, яка слугувала для зберігання і аналізу

⁵ Аббревіатура: Threat and Local Observation Notice (з англ.: «КІГОТЬ», Повідомлення про загрозу та місцеве спостереження)

інформації. У 2007 р. програма була припинена внаслідок суспільної критики за збір інформації про політичних активістів, які не становили реальної загрози [352].

Для розвитку розвідувальних технологій ЗС США у 2004 р. розпочало проведення щорічної демонстрації під назвою «Empire Challenge» [259]. До заходу залучається Національне агентство геопросторової розвідки МО США, яке надає картографічну супутникову інформацію та відоме через визначну роль у підготовці рейду до сховища бін Ладена у 2011 р. [463]. Під час «Empire Challenge» перевіряються спроможності різноманітних розвідувальних технологій у реальних умовах. Задіяні БпЛА, бойова авіація, камери спостереження, радары різних типів та мобільні сенсорні системи. У демонстрації 2010 р. взяли участь близько 2 тис. учасників. Навчання проводилися одночасно на 20 різних ділянках по всьому світу, включаючи Північну Америку, Європу та Австралію [259].

Ще одним важливим напрямом співпраці у боротьбі з тероризмом стали наукові дослідження та технологічні розробки. Агентство DARPA у взаємодії із науковими установами МНБ розробило ряд інноваційних біологічних та хімічних технологій для виявлення СВП, методи передового медзахисту, мініатюрні БпЛА, комп'ютерні системи лінгвістичного аналізу та поведінкового аналізу тощо [408]. Ініціатива DARPA «Тотальна інформаційна обізнаність» (TIA) мала на меті розробку технологій для збору та аналізу великих обсягів даних з метою виявлення закономірностей і потенційних загроз. Вона передбачала створення бази персональної інформації, що охоплювала фінансові транзакції, медичні записи, дані про подорожі, покупки, дзвінки та соціальні зв'язки. Однак програма була закрита, адже зіткнулася зі значною критикою громадськості через порушення приватності й ризик зловживання отриманою інформацією [366]. Використання ШІ для попередження терористичних атак стало однією із найбільш пріоритетних галузей досліджень DARPA від 2018 р. [368].

До антитерористичного інструментарію USNORTHCOM входять Сили реагування на хімічні і біологічні інциденти Корпусу морської піхоти США. Ці вузькоспеціалізовані підрозділи були задіяні у 2001 р. для реагування на розсилання листів зі спорами сибірської виразки. У 2004 р. під час виявлення рицину в будівлі

Сенату понад 140 військових спеціалістів працювали в цілодобовому режимі, щоб забезпечити повернення Конгресу США до нормальної роботи [337, р. 60]. Групи цивільної підтримки ЗЗМУ залучалися до забезпечення безпеки під час президентських інавгурацій, партійних з'їздів, Суперкубків, Олімпійських ігор, а також до аналізу уламків після катастрофи космічного шатла «Колумбія» у 2003 р. Військові спеціалісти були задіяні під час виявлення заражених сибірською виразкою музичних інструментів в Коннектикуті у 2007 р. Група цивільної підтримки проводила біохімічне тестування зразків у 2008 р., коли мешканець готелю у Лас-Вегасі був госпіталізований із критичним отруєнням рицином [394].

У випадку терактів ЗС США співпрацюють із ФБР в рамках Об'єднаних оперативних антитерористичних груп. Прикладом успішної співпраці стало попередження у 2007 р. терористичної атаки на військову базу Форт Дікс, де група з шести осіб планувала напад на військовослужбовців [201, р. 632]. Інший приклад ефективної взаємодії – теракт на Бостонському марафоні 2013 р., коли біля фінішної лінії вибухнули бомби закладені громадянами РФ братами Царнаєвими. Більше 1,2 тис. військовослужбовців НГ були мобілізовані для патрулювання та перевірок особистих речей на виходах у метро [174]. Також було залучено 211-й батальйон військової поліції, спеціалізовані саперні підрозділи, військовий медичний персонал та евакуаційний транспорт [464]. 120 озброєних військових поліцейських, 21 бронеавтомобіль та три вертольоти «Blackhawk» забезпечили кордон безпеки та транспортування команд поліцейського спецназу для проведення обшуків у будинках та пошуку підозрюваних. [233, р. 58]. Після отримання інформації про вибухи Командний центр NORAD у підземному комплексі Шайєнн-Маунтін розпочав моніторинг та аналіз потенційних загроз, щоб оцінити можливість масштабного терористичного нападу [155].

Внутрішньодержавна відповідь США на атаки «9/11» призвела до інтеграції цивільних і військових спроможностей, а федеральні організації перебувають у постійній готовності до реагування на терористичні інциденти. Відповідно до Стратегії національної оборони США, загальнодержавний підхід можливий лише тоді, коли кожне державне відомство та установа розуміє основні компетенції, ролі

та можливості своїх партнерів і працює разом з ними для досягнення спільних цілей [446, р. 17-18]. Спільні міжвідомчі навчання дозволяють підготувати усі ці відомства до реагування на інцидент, надаючи можливості протестувати плани, підвищити кваліфікацію, оцінити можливості та готовність, а також уточнити ролі та обов'язки. Навчання дозволяють різним відомствам покращити координацію і посилити можливості реагування у разі реального нападу. За відсутності реальних операцій, навчання з використанням реалістично змодельованих сценаріїв є найкращим засобом для оцінки ефективності організацій. Навчання також надають ідеальну можливість підвищити готовність шляхом збору, розробки, впровадження та поширення отриманих уроків та здійснення коректив виявлених проблем.

Важливим кроком у підготовці спільної міжвідомчої відповіді на терористичні атаки стали розроблені на вимогу Президента США у 2003 р. сценарії кризового національного реагування [178]. 15 типових сценаріїв стали основою для розробки цільових спроможностей, стандартів і показників ефективності різних державних служб реагування, в тому числі армії та НГ США: теракти із використанням саморобного ядерного пристрою потужністю в 10 кілотонн або з «брудної бомби»; біологічні атаки із використанням сибірської виразки, чуми, ящура; атаки з використанням хімічних отруйних речовин. Сценарій із вибухом ядерного пристрою, наприклад, передбачав участь ЗС США у забезпеченні комендантської години та попередженні мародерства. Припускалася можливість введення воєнного стану [447, р.12]. Цей сценарій було взято за основу експерименту Міжвидового командування ЗС США під навою «Noble Resolve», який відбувався протягом 2007-2009-х. Експеримент дозволяв у повному обсязі перевірити організаційну та технологічну готовність системи національної безпеки до ядерного інциденту [208].

Військове відомство, на відміну від інших федеральних відомств, історично мало набагато більше досвіду в організації і проведенні навчань. Відповідно, саме МО США було визначено інституцією, яка за допомогою спільних тренувальних заходів зможе покращити компетенції інших державних інституцій у сфері оборони країни. Керівництво навчаннями було доручено USNORTHCOM. За даними Офісу урядової підзвітності США, за 7 років з часу заснування у 2002 р., USNORTHCOM

провело 13 широкомасштабних міжвідомчих навчань, залучаючи до них (часом, вперше в історії) місцеві служби швидкого реагування, державні і федеральні служби з надзвичайних ситуацій, відомства та управлінців з адміністрації штатів. Після 2007 р. МО США почало інтегрувати тренувальні заходи у новостворену Національну програму навчань під керівництвом МНБ, яка стала основним механізмом для перевірки реагування федерального уряду на інциденти і прийняття політичних рішень для самовдосконалення [199].

Ключовими заходами з підготовки стали щорічні міжвідомчі антитерористичні навчання серії «Vigilant Shield», та серії «Ardent Sentry». У 2003-2004 рр. проводилися навчання «Determined Promise» та «Unified Defense». Вищеназвані навчання (разом із відпрацюванням дій ліквідації наслідків техногенних катастроф, протиракетної оборони та заходів кібербезпеки) включали сценарії реагування на широкий спектр терористичних загроз. Зрозуміти обсяг і діапазон підготовки можна на прикладі навчань «Determined Promise», які відбулися у серпні 2004 р. На них відпрацьовувалися сценарії одночасно декількох подій: масове викрадання літаків терористами, вибух «брудної бомби», ройова атака БпЛА з морської платформи. Окрема фаза навчання у штаті Вірджинія, передбачала одночасні терористичні атаки на круїзний лайнер, великий торговий комплекс, школу та спортивну арену. Кількість умовних жертв складала 12 тис. вбитих і 62 тис. поранених. Одночасно з цим NORAD відпрацьовував оборону від крилатих ракет територій Канади та США. Кількість задіяних військовослужбовців складала 4 тис. осіб. Також у навчаннях взяли участь понад 60 цивільних державних організацій, в тому числі місцеві служби з надзвичайних ситуацій. Під час «Ardent Sentry» у 2007 р. відпрацьовувався умовний вибух 10-кілотонного саморобного ядерного заряду в штаті Індіана. Вперше 1,2 тис. особового складу РХБЗ разом із технікою були передислоковані з різних військових баз до зони інциденту. До навчання долучили також 3 тис. працівників цивільних служб. Симуляція «Ardent Sentry» в 2009 р. включала: розповсюдження терористами інфекції ящура та сибірської виразки. Сценарій 2013 р. передбачав проникнення терористів на ракетну базу 3С США. Оперативна група 341-го ракетного крила разом з 200 агентами ФБР

відпрацьовували повернення викраденої ядерної зброї. На навчанні «Vigilant Shield» 2017 р. у пустелі Нью-Мексико 10-та гірська дивізія після екстреної передислокації допомагала місцевій поліції захищати об'єкт критичної інфраструктури від групи озброєних терористів. [74].

Підсумовуючи ключові зміни, що відбулися в сфері національної безпеки США після «9\11», слід наголосити на фундаментальній реорганізації державних інституцій, відповідальних за боротьбу з тероризмом, посилення міжвідомчих завдань армії щодо обміну розвідувальною інформацією та спільного реагування, впровадження інноваційних методів попередження, організації комплексної системи навчань, нарощення особливих спроможностей для ліквідації наслідків ймовірних атак. Враховуючи виклики терористичних загроз уряд і громадськість змирилися зі зростаючою роллю військових у вирішенні внутрішніх справ країни. Суспільна довіра до ЗС США досягла рекордних показників, вище за рівні довіри до церкви, університетів, медицини, Верховного суду та уряду США. Ця тенденція викликала стурбованість юридичної спільноти США щодо посилення ролі оборонних інституцій у внутрішніх справах держави [250]. Однак, громадський контроль та історична традиція США у обмеженні внутрішньодержавних завдань армії стали основою процесу нормалізації цих відносин. Всупереч побоюванням юристів, ЗС США не перейняли на себе функції інших відомств щодо зупинки, розшуку та арештів терористів, за це відповідали МНБ та Мінюст США. ЗС США продовжили боротьбу із тероризмом поза межами країни, виконуючи всередині держави роль підтримки цивільної влади та правоохоронних органів [284].

Теракти «9/11» були засуджені міжнародним співтовариством і стали глобальним каталізатором для зміни підходів до безпеки та боротьби з тероризмом у всьому світі, включаючи Європу. У відповідь на ці атаки, 12 вересня 2001 р., члени НАТО вперше в історії організації ухвалили рішення про застосування статті 5 Північноатлантичного договору. Коаліція держав, очолювана США, розпочала глобальну війну проти тероризму. Разом з тим, історичний досвід США і країн Європи у боротьбі із тероризмом на момент атак значно різнився. Терористична діяльність в межах національних кордонів, яка стала новим викликом для США і

призвела до кардинальних реформ у сфері національної безпеки, у Європі була вже «давно знайомим злом». Європа пережила довготривале жорстке протистояння із великою кількістю сепаратистських і терористичних угруповань, включаючи ІРА, баскську сепаратистську організацію «Еускаді та Аскатасуна» (ЕТА), грецьку ультраліву групу «Організація 17 листопада», «Фракцію Червоної Армії» в Німеччині, «Червоні бригади» в Італії. Крім того, не новим для Європи було і явище підтримки внутрішнього тероризму з-за кордону – починаючи від 1970-х М.Каддафі не лише створив високоефективну терористичну організацію всередині Лівії, але й спонсорував діяльність міжнародного терориста Р. Санчеса «Шакала», анархо-комуністів «Action directe» у Франції, ультраліві сили «Forças Populares 25 de Abril» у Португалії, неонацистських активістів в Іспанії, Італії та ФРН [301]. Країни Європи визнавали, що ісламістські «нові терористи» здатні спричинити масові жертви і не зацікавлені в переговорах чи дипломатичних способах вирішення конфлікту. Але європейські уряди розглядали, на відміну від США, міжнародний тероризм як продовження старих форм політичного терору [400].

У Великій Британії після ЗС традиційно відігравали важливу роль у внутрішньому захисті національної території в рамках протидії терористичній діяльності ТРІА. В той же час, завершення «холодної війни» призвело до поступової нормалізації відносин в Північній Ірландії, яка перестала грати роль критично важливої промислової та морської бази у протистоянні з СРСР. А політичний нейтралітет Ірландської Республіки у 1990-х вже перестав впливати на геополітичну розстановку воєнних сил [400]. У 1994 р. ІРА оголосила одностороннє припинення вогню. Белфастська угода 1998 р. сприяла політичному прогресу і суттєвому зниженню рівня насильства, військові патрулі були скасовані, армійська присутність почала скорочуватися. У 2007 р. звершилась Операція «Banner», ставши найдовшою у історії ЗС Великої Британії. Успішний досвід Британської армії у протидії ІРА став не традиційною військовою перемогою, а досягненням такого стану безпеки, при якому політичний процес урегулювання зміг відбутися без неприйняттого рівня силового залякування. Насильство було зменшено до такого рівня, коли керівники ТІРА усвідомили, що вони не переможуть за допомогою зброї. У той же час

військові аналітики визнали, що протидіяли одній з найефективніших терористичних організацій в історії, охарактеризували ворога «професійним, відданим, кваліфікованим і стійким» [475, р.7]. Понад 250 тис. військовослужбовців ЗС Великої Британії пройшли службу у Північній Ірландії [475], 1441 військовослужбовець загинув [476]. ЗС набули важливого досвіду у боротьбі із тероризмом, який включав усвідомлення важливості інформаційних операцій, зв'язків з громадськістю, уникнення надмірної реакції з під час розгортання військ. «Сприйняття населенням формується протягом першої сотні днів кампанії, і воно матиме вирішальне значення для військового успіху»,— зазначив у аналітичній доповіді генерал сер М. Джексон [475, р.94]. Крім того армія вивчила важливість розвитку ефективної системи розвідки і широкого використання розвідувальних даних, професійної підготовки особового складу, необхідності спільного міжвідомчого підходу у вирішенні терористичних питань. Пізніше цей досвід виявився безцінним на таких театрах бойових дій, як Кувейт, Балкани, Сьєрра-Леоне, Афганістан та Ірак [475, р. 92].

Після того, як радянська ракетна загроза перестала існувати, уряд Великої Британії вважав, що використання експедиційних сил за межами країни, а не національна оборона, повинно стати головним військовим пріоритетом. Міністр оборони Великої Британії Дж. Робертсон у 1998 р., окреслюючи перспективи розвитку Британської армії в ХХІ ст., писав: «У світі після «холодної війни» ми повинні бути готові йти напроям до кризи, а не чекати, щоб криза прийшла до нас» [477]. Поширення міжнародного тероризму і його трансформація у внутрішню загрозу спонукало керівництво країни переглянути свої погляди на нову роль армії.

Після терактів «9\11» уряд Великої Британії визнав, що підтримка ЗС може знадобитися у випадку масованого терористичного нападу з чисельними жертвами. Закон «Про боротьбу з тероризмом, злочинністю та безпеку» від 2001 р. розширив повноваження Поліції МО⁶, дозволивши їй діяти за межами військової звичайної юрисдикції [478]. У 2002 р. Міністр оборони оголосив про посилення військового резерву 14-ма підрозділами Сил реагування на цивільні надзвичайні ситуації, кожен

⁶ Цивільна поліція в складі МО, яка відповідає за безпеку ядерних об'єктів та зброї, не є військовою поліцією

чисельністю у 500 осіб. Ці підрозділи відповідали за надання підтримки поліції у разі терористичного нападу, техногенної аварії або стихійного лиха [400].

Зростання загрози з боку Аль-Каїди стало приводом для участі армії у заходах з охорони важливої інфраструктури. Наприклад, у лютому 2003 р. військові підрозділи були залучені до охорони аеропорту Хітроу на підставі розвідувальної інформації від МІ5 та Скотланд Ярду про те, що ісламістські терористи планують підірвати літак використовуючи російські переносні зенітно-ракетні комплекси. Прем'єр-міністр Тоні Блер розпорядився розгорнути 1-й Батальйон Гренадерської Гвардії чисельністю 450 осіб. Для патрулювання територій і організації блокпостів були задіяні розвідувальні бронемашини FV107 Scimitar [270].

Разом з тим, британська влада не зловживала розгортанням армії для виконання внутрішніх завдань. Відповідно до усталеної правової традиції, ЗС залучалися лише у виняткових випадках та дотримуючись принципу абсолютного примату цивільного керівництва. У вересні 2003 р., під час навчань, які імітували хімічну атаку на станції метро в Лондоні, ЗС не залучалися, а протидія загрозі залишалася під відповідальністю поліції та надзвичайних служб [400]. Військові підрозділи не використовувалися також під час реагування на теракти в липні 2005 р., коли терористи-смертники Аль-Каїди здійснили вибухи у трьох потягах лондонського метро. Ці напади, що стали найсмертоноснішими в Лондоні з часів Другої світової війни, призвели до загибелі 52 та поранення понад 700 людей. Така кількість жертв спровокувала активні дискусії в британському суспільстві щодо необхідності залучення військових медичних фахівців, які мають підготовку для реагування на випадки масових жертв, включаючи надання психіатричної допомоги [166].

У той час як правоохоронні органи Великої Британії залишалися ключовими структурами у протидії тероризму, ЗС надавали суттєву підтримку в їхній підготовці. Особливу увагу приділяли тренуванням поліцейських підрозділів для реагування на терористичні атаки високого рівня складності, зокрема подібні до серії терактів у Мумбаї 2008 р., коли члени ісламістської організації «Армія праведників» захопили заручників у елітних готелях та здійснили напад на поліцейський відділок. Спецпідрозділ SAS взяв активну участь у підготовці

антитерористичних підрозділів Скотланд-Ярду. У 2010 р. за сприяння SAS було створено спеціалізований поліцейський підрозділ чисельністю 130 осіб, оснащений сучасним озброєнням та технікою. Цей підрозділ мав можливість здійснювати десантування з гелікоптерів, проводити штурм палаючих будівель та визволяти заручників [216]. Під час вогневої підготовки у SAS правоохоронці отримували навички стрільби на ураження, що викликало суспільний резонанс. Питання доцільності такого тренування стало предметом активних громадських дискусій на тлі прецедентів, коли через помилки поліцейських гинули невинні громадяни [176].

Питання ймовірності терористичних атак гостро постало під час проведення Літніх Олімпійських Ігор у Лондоні в 2012 р. Хоча операцію з охорони та безпеки під час спортивних заходів очолювала поліція, ЗС надавали їй значну підтримку. Було залучено більше 18 тис. військовослужбовців, зокрема: 5 тис. спеціалістів із виявлення та знешкодження бомб; 1 тис. осіб для надання логістичної підтримки, понад 3,5 тис. військовослужбовців для забезпечення безпеки на об'єктах; 1 тис. осіб на випадок надзвичайних ситуацій; персонал для участі у церемоніальних заходах. Безпеку повітряного простору забезпечили винищувачі Typhoon, вертольоти та мобільні підрозділи ППО. Також були задіяні легкі авіаносці HMS Ocean, пришвартований на Темзі, та HMS Bulwark у Веймутській затоці [474].

У середині 2010-х викристалізувалася нова терористична загроза – міжнародна джихадистська група Ісламська Держава або ДАІШ. Серія терористичних актів ДАІШ у Парижі у 2015 р. та напад на редакцію журналу «Charlie Hebdo», стали тригером подальших змін у політиці внутрішньодержавного застосування британської армії. Прем'єр міністр Д. Кемерон привів ЗС в стан підвищеної бойової готовності. Втім, на засіданнях урядової кризової групи «Кобра» (яка об'єднує міністрів та вищих військових посадовців), було вирішено не розгортати підрозділи. Військове відомство виходило з того, що «армія скорочена до 82 тис. осіб, і якщо 5 тис. військовослужбовців вивести на вулиці, то це залишить значну прогалину в кількості особового складу для виконання військових обов'язків» [319].

Завдяки випадковому витоку інформації із засідання комітету «Кобра» британська преса дізналася про існування секретного плану операції «Temperer», що

передбачав можливість залучення до 5,1 тис. військовослужбовців для реагування на надзвичайні ситуації. Видання «Daily Mail» розкрило деталі: «Понад 5 тис. добре озброєних солдатів будуть розгорнуті у містах, у разі, якщо Ісламська держава або інші фанатики здійснять атаки на британській землі – безпрецедентна військова відповідь на тероризм... У операції «Temperer» війська будуть охороняти ключові об'єкти разом з озброєними поліцейськими, забезпечуючи захист від можливих подальших нападів. Тим часом антитерористичні підрозділи у співпраці з MI-5 проводитимуть затримання змовників, щоб запобігти ескалації загрози» [163]. Преса також підкреслювала ймовірні ризики втілення плану у життя: по-перше, розгортання військ могло б «створити враження, що уряд втратив контроль над ситуацією, або що вводиться воєнний стан»; по-друге експерти з Комітету поліції та злочинності Лондона висловлювали занепокоєння, що «війська не будуть достатньо підготовленими для захисту громадянських свобод» [163].

Імплементація плану Операції «Temperer» вперше відбулася після теракту 22 травня 2017 р. на Манчестер Арені. Терорист ДАІШ підірвав бомбу після завершення великого концерту відомої поп-співачки А. Гранде, що спричинило смерть 22 дорослих і дітей. Тисяча військовослужбовців ЗС Великої Британії та Поліції МО, були розгорнуті на підтримку правоохоронців по всій Англії і Уельсу. Причому, до чверті всіх офіцерів, з правом на носіння вогнепальної зброї, були задіяні на об'єктах, у місцях скупчення людей, а також під час масових і великих спортивних заходів по всій країні. Армія посилила і безпеку залізничної мережі, транспортних вузлів Лондона та аеропорту Станстед [472].

Вдруге розгортання близько тисячі військовослужбовців для участі у «Temperer» було оголошено після теракту 15 вересня 2017 р., коли пов'язаний з ДАІШ 18-річний іракець А. Хассан залишив СВП у лондонському приміському поїзді. Пристрій вибухнув після прибуття потяга на станцію Парсонс Грін. 23 людини отримали опіки в результаті вибуху, 28 отримали травми через паніку і тисняву. Прем'єр-міністр Т. Мей заявила про підвищення рівня терористичної загрози в країні: «на цей період військовослужбовці замінять поліцейських під час несення служби на ряді об'єктів, які будуть закриті для громадськості» [194].

Слід зазначити, що залучення військовослужбовців відбувалося лише у випадках, коли рівень терористичної загрози вважався найвищим. У тому ж 2017 р. МВС та МІС відповідали за заходи безпеки після терактів 22 травня на Вестмінстерському мості, 3 червня на Лондонському мості та 19 червня у Фінсбурзькому парку, коли були здійснені наїзди на натовп людей.

Конкретні випадки застосування ЗС Британії у протидії внутрішньому тероризму підтверджують положення Військової доктрини Об'єднаного королівства, яке розглядає такі завдання в рамках військової допомоги цивільним органам влади (МАСА), що «може включати обмежену кількість особового складу для допомоги місцевим органам влади під час непередбачуваних ситуацій або більш значні ресурси для допомоги цивільній владі у протидії тероризму» [470]. На міжвідомчому рівні ЗС реалізують свої спроможності у рамках Контртерористичної стратегії Великої Британії «CONTEST», яка визнана однією з найуспішніших стратегій м'якого стримування і запобігання проявам тероризму. Стратегія передбачає посилену оперативну співпрацю між МО, МВС та Королівською службою виконання покарань. ЗС Британії, з огляду на військовий потенціал, вважаються ключовим учасником Стратегії. Завданням армії є підрив діяльності терористичних угруповань за кордоном, зокрема, ДАШ в Сирії і Іраку. ЗС забезпечують безперервне повітряне антитерористичне реагування на потенційні викрадення літаків у повітряному просторі країни. Важливу роль у протидії тероризму відіграє Науково-технічна лабораторія МО Великої Британії, що займається впровадженням передових досягнень у сфері безпеки об'єднує технічну промисловість, наукові кола, уряд і міжнародних партнерів, з метою надання спеціалізованих послуг для уряду [486, р. 35, 59, 63].

Франція, як і інші європейські країни, із середини 1970-х зіткнулася із загрозами з боку сепаратистських рухів та лівих терористів. Наприклад, ліворадикальна організація «Пряма дія» у 1985 р. здійснила вбивство впливого генерала Р. Одрана; у 1986 р. – директора компанії «Рено» Ж. Бесса. Геополітична напруженість 1980-х вплинула на сплеск терористичного насильства – безпеці Франції загрожували палестинська організація Абу Нідал та ліванська Хізб Аллах.

Міжнародний терорист І. Р. Санчес «Карлос» у 1982 р. постачав зброю для спроби підризу французької атомної електростанції «Суперфенікс», а у 1983 р. організував вибухи бомб у французьких швидкісних поїздах. Хізб Аллах, починаючи з 1985 р., провела 13 терористичних атак, зокрема, на магазин «Таті» в Парижі у 1986 р., в результаті якого загинули сім осіб і 66 були поранені [370]. Крім того, сепаратисти Корсиканського фронту національного визволення до кінця 1990-х років регулярно застосували різноманітні тактики терору: підризи бомб на об'єктах туристичної інфраструктури, військових і урядових установах, збройні пограбування банків і підприємств під егідою збору «революційних податків» [339]. Озброєна Ісламська Група від початку 1990-х розпочала вербовку та радикалізацію молоді у Франції, у 1994 р. захопила літак «Air France», а у 1995 р. провела серію терактів у Паризькому метро, внаслідок якої постраждали понад 200 осіб [169].

Частиною державної відповіді на терористичні загрози став розвиток елітного підрозділу Національної жандармерії Франції — GIGN, створеного у відповідь на зростаючу загрозу тероризму після трагедії на Олімпіаді у Мюнхені 1972 р. Члени цього підрозділу проходять суворий відбір та тривалу підготовку, оснащені найсучаснішими озброєнням і технікою, що дозволяє їм діяти у широкому спектрі складних сценаріїв, включаючи операції з визволення заручників та міські антитерористичні рейди [168]. Яскравим прикладом роботи GIGN стало визволення заручників рейсу «Air France» у 1994 р, коли у аеропорту Марселя спецпідрозділ в ході блискавичного штурму ліквідував усіх чотирьох викрадачів [151].

У 2000-х роках Франція зіткнулася зі зростанням ісламістського екстремізму, зокрема через активну участь у міжнародних антитерористичних зусиллях у Афганістані. Водночас французький підхід до тероризму відрізнявся від американського: терористичні акти розглядалися не як «акти війни», а як кримінальні злочини, що підлягали розслідуванню за стандартними кримінально-процесуальними процедурами. Досвід війни в Алжирі (1954–1962 рр.) продемонстрував, що військові перемоги не гарантують припинення терористичних загроз. Тому у боротьбі з тероризмом Франція розробила унікальне законодавство, яке дозволяло притягувати до відповідальності осіб за найменшу роль у

терористичній змові, роблячи злочинням сам «намір вчинити злочин». Було створено розгалужену систему спостереження та розвідки, яка базувалася на використанні інформаторів, міжнародній співпраці та агентурній роботі. Правоохоронні органи широко використовували агентів під прикриттям і тактику «підбурювання» для запобігання небезпечним злочинам. У 2006 р., після змін до антитерористичного законодавства, було створено Парламентську делегацію з питань розвідки для контролю діяльності розвідувальних служб. Інформаційний обмін між Головним управлінням зовнішньої безпеки, Центральним управлінням внутрішньої розвідки, Управлінням військової розвідки та Департаментом безпеки і захисту МО сприяв координації зусиль у протидії терористичним загрозам [370].

Франція продовжила активну боротьбу з тероризмом за межами своїх кордонів. З 2013 р. французькі ЗС надавали підтримку Мавританії, Малі, Буркіна-Фасо, Нігеру та Чаду у боротьбі з терористичними угрупованнями. У серпні 2014 р. Франція приєдналася до Глобальної коаліції проти ДАІШ в Іраку, а у 2015 р. – у Сирії. Ця участь країни у «війні з терором» викликала відповідь радикальних ісламістів. У грудні 2014 р., напередодні Різдвяних свят, Франція зазнала трьох терористичних атак у Нанті, Діжоні та Турі, внаслідок яких було поранено понад 20 осіб. Для посилення безпеки в місцях масового скупчення французький уряд розгорнув 300 військовослужбовців, демонструючи рішучість у захисті громадян від терору [161].

7 січня 2015 р. двоє членів угруповання Аль-Каїда, брати Куаші увірвалися в редакцію сатиричного щотижневика «Charlie Hebdo» у Парижі, де холоднокривно вбили 12 людей в помсту за публікацію журналом карикатури із зображенням пророка Мухаммеда. У наступні дві доби відбулася серія нападів в регіоні Уль-де-Франс, а у кошерному супермаркеті терорист убив чотирьох відвідувачів [363]. Президент Франції Ф. Олланд оголосив надзвичайний стан і розгорнув 10 тис. військовослужбовців, включаючи підрозділи 11-ої повітрянодесантної бригади, для підтримки цивільної влади в рамках Операції «Sentinelle». Операція передбачала трирівневу структуру: 2,6 тис. військовослужбовців здійснювали постійну охорону стратегічно важливих об'єктів у міських районах, 4,4 тис. були залучені для посилення безпеки під час масових заходів, а стратегічний резерв чисельністю 3 тис.

осіб залишався у розпорядженні президента для оперативного реагування на надзвичайні ситуації [240]. Військовослужбовці, залучені до Операції «Sentinelle», виконували завдання з патрулювання територій, захисту ключових об'єктів інфраструктури та підтримки поліції під час реагування на терористичні атаки. Ця операція стала військовою складовою міжвідомчого плану боротьби з тероризмом «Vigipirate». Солдати патрулювали вулиці у режимі, аналогічному закордонним воєнним операціям, із зарядженою зброєю. Наприклад, 1 січня 2016 р. у Валансі патруль «Sentinelle», який забезпечував охорону мечеті, відкрив вогонь по терористу, що навмисно направив автомобіль на військових. Окрім вогнепальної зброї, військові використовували кийки для рукопашного бою, комерційні транспортні засоби та систему Auxilium — додаток для захищених смартфонів, що працює в режимі реального часу. Дії військових координувалися з поліцією та службами надзвичайних ситуацій через офіцерів зв'язку в штабах департаментів. Варто зазначити, що Пожежна бригада Парижу, яка є підрозділом ЗС Франції, сприяла ефективній координації дій у столиці [146].

В умовах виняткової оперативної обстановки, командування ЗС Франції зазнало значної трансформації: окремі командування і служби міністерства були переведені в єдиний командний центр у Баларі, у 15-му окрузі Парижа, під командування начальника генерального штабу ЗС Франції. Новостворений Центр планування та виконання операцій став ланкою між політичною владою і вищим військовим командуванням, штабом координації дій ЗС Франції у закордонних антитерористичних місіях і в ході Операції «Sentinelle» [229]. Після серії скоординованих терористичних атак ісламських екстремістів 13 листопада 2015 р. біля стадіону «Стад де Франс» у Сен-Дені, обстрілу ресторанів у Парижі та захоплення заручників на у театрі «Батаклан», обсяги «Sentinelle» були розширені, а у столиці Франції були розквартировані 6,5 тис. військовослужбовців. Розгорталися підрозділи Іноземного Легіону, які патрулювали вулиці Ніцци після терактів у 2016 р., коли під час терактів у День взяття Бастилії загинули 84 людини [241].

Незважаючи на критику операції «Sentinelle», з боку політичної опозиції та окремих військових посадовців, яка стосувалась нецільового використання ЗС

Франції та відриву елітних підрозділів від бойової підготовки, публічна підтримка операції станом на 2016 р. становила 79%. В той же час присутність військ на вулицях французьких міст, за ствердженням преси, слугувала «психологічним антидотом для стурбованої нації» [188]. Операція продовжується і є одним з ключових державних заходів із стримування терористичної загрози. Залучення військовослужбовців було сплановано для посилення заходів безпеки у ході Олімпійських Ігор 2024 р. [501].

Таким чином, заходи із посилення внутрішньодержавної безпеки у Франції та Великій Британії після 2001 р. свідчать про появу нової тенденції використання ЗС у боротьбі з терористичними внутрішніми загрозами, що раніше було прерогативою виключно правоохоронних органів. У інших країнах Європи озброєні військовослужбовці розпочали разом із поліцією охороняти вулиці міст та реагувати на терористичні атаки. Близько 3 тис. військовослужбовців розгорнула в 2008 р. Італія в рамках операції «Strade Sicure». Військовий контингент під керівництвом префектів провінцій забезпечував охорону аеропортів, залізничних станцій та метрополітену, центрів для мігрантів та прикордонних переходів, виконував патрулювання. ЗС охороняли мистецькі та релігійні споруди, архітектурні пам'ятки світового значення. Операція триває вже більше десяти років, сьогодні у її складі діють 5 тис. військовослужбовців ЗС Італії [62]. Залучила ЗС до антитерористичної діяльності всередині держави також Іспанія, яка до 2000-х спиралася на спроможності Цивільної гвардії, жандармерія з багаторічним досвідом протистояння сепаратистам ЕТА, ісламським екстремістам та комуністичній «GRAPO». Після серії терористичних атак здійснених Аль-Каїдою на залізниці Мадрида 11 березня 2004 р., ЗС Іспанії розпочали операцію «Romeo Mike». В березні 2004 р. близько 30 тис. військовослужбовців були залучені для охорони стратегічних об'єктів, патрулювання залізничних вокзалів та колій, служби біля релігійних споруд. У грудні 2004 р. кількість особового складу в операції скоротилася до 4,7 тис. осіб. Масштабні реформи у сфері розвідки у 2005 р., максимальне залучення спроможностей і ресурсів Розвідувального центру ЗС Іспанії до попередження терористичних атак, стали важливою частиною нової антитерористичної стратегії

країни [121]. Зміни торкнулися навіть консервативної Німеччини, яка подолала «історичне табу» щодо заборони внутрішньодержавного застосування армії, яке було прописано у Конституції ФРН через події пов'язані із нацистськими зловживаннями військовою силою. У 2012 р. Конституційний суд виніс рішення, що дозволило Бундесверу використовувати військову зброю всередині країни у виняткових ситуаціях, коли існує загроза катастрофічних масштабів. З 2016 р., після ряду терористичних інцидентів у Мюнхені та Ансбасі, Бундесвер розпочав активну участь у антитерористичних навчаннях спільно із поліцією [296].

Таким чином, після «9\11» провідні держави переглянули призначення ЗС, інтегрувавши їх у національні системи реагування на внутрішні загрози безпеці. Рівень такої інтеграції різнився, однак зберігався принциповий поділ між оборонними і правоохоронними повноваженнями: армії надавали підтримку цивільним службам, але не заміщували їх. Участь армії у боротьбі з терористами в межах національної території стала інструментом політично обґрунтованого реагування на масштабні терористичні атаки та загрозу застосування ЗМУ. В умовах змін безпекової парадигми міжвідомча взаємодія і суспільний консенсус стали ключовими чинниками допустимості внутрішнього застосування армії.

3.2. Кореляція застосування силових можливостей збройних сил держав із ступенем розвитку внутрішніх загроз.

Завершення епохи двополярного геополітичного протистояння між блоками призвело до зміщення акцентів з традиційних військових загроз на комплекс нових викликів, які мали транснаціональний характер: міграційні кризи, транснаціональна злочинність, міжнародний тероризм. Ці загрози вимагали від урядів країн тіснішої міждержавної співпраці та адаптації ЗС до виконання нетрадиційних завдань, таких як охорона кордонів і участь у контртерористичних операціях. Крім того, ЗС продовжували відігравати важливу роль у реагуванні на внутрішні кризи, які тісно перетиналися із загрозами міжнародного тероризму, вимагали комплексного підходу до забезпечення національної безпеки. Водночас відбувалася поступова інтеграція військових структур у міжвідомчі механізми реагування на кризові

ситуації, що зумовило зміщення традиційних меж між завданнями армії та цивільних правоохоронних органів.

США вийшли переможцем у «холодній війні», закріпивши свій статус єдиної глобальної наддержави. Однак завершення геополітичного протистояння не вирішило низку проблем, які існували всередині країни до 1991 р. Соціально-екномічна напруженість та расові конфлікти залишалися суттєвими викликами для національної безпеки. Попри глобальне лідерство, країна стикалася з необхідністю вирішення цих проблем, які не лише впливали на внутрішню стабільність, але й вимагали адаптації державних інституцій до нових умов.

Масові заворушення в Лос-Анджелесі, що тривали з 29 квітня по 4 травня 1992 р., за масштабами набагато перевершили усі попередні у регіоні. 58 осіб загинули, 4 тис. отримали поранення, більше 5 тис. будівель було знищено, а збитки сягнули 1 млрд дол. [386]. Заворушення були спровоковані невдоволенням афроамериканської спільноти Лос-Анджелеса рішенням суду присяжних, який виправдав поліцейських, звинувачених у побитті чорношкірого правопорушника Р. Кінга. Відеозапис цього інциденту, який широко транслювався на телебаченні, став додатковим каталізатором безпрецедених заворушень. Аби зупинити насильство місцевих банд, викрадення зброї та автомобілів, підпали та мародерство губернатор Каліфорнії викликав НГ. Введені у місто 11 тис. особового складу з 40-ї піхотної дивізії НГ продемонстрували високу ефективність відновленні порядку. Втім, влада штату була переконана в необхідності посилити правоохоронні зусилля, і губернатор звернувся до Президента з проханням ввести федеральні війська. На третій день заворушень, 1 травня, президент Дж. Буш застосував норми Закону «Про повстання» та підпорядкував НГ Каліфорнії федеральному командуванню [177]. На посилення правоохоронців відрядили 2,5 тис. бійців 7-ї піхотної дивізії та 1,5 тис. морських піхотинців з бази Кемп Пендлтон. МО США ввело у дію план «Garden Plot». Підрозділи використовували нову тактику – замість сльозоточивого газу застосувалися лазерні дезігнатори. Важливу роль у стримуванні правопорушників відіграла роль і демонстрація сили: присутність в місті добре озброєних підрозділів ЗС на броньованих автомобілях. [209, р. 126-131].

Після припинення заворушень гостро постало питання: чи було доцільним застосування регулярних ЗС у Лос-Анджелесі? Командування НГ наполягало, що кількості їх власних сил та рівня підготовки цілковито вистачало для нейтралізації банд та наведення порядку в місті, а введення федеральних ЗС створювало у населення хибне враження втрати контролю влади над ситуацією [386, р. 30-34]. Преса і аналітики також сумнівалися в доцільності і вчасності прибуття бойових підрозділів в Лос-Анджелес [203]. «Армія та морська піхота прийшли надто пізно, щоб змінити ситуацію, але доволі вчасно, щоб посіяти збентеження та занепокоєння», – писало видання Politico [349].

Було виявлено, що під час реагування на заворушення підрозділи НГ та ЗС демонстрували різні рівні дотримання вогневої дисципліни. Представники Гвардії здійснили лише 22 постріли, зокрема, коли злочинець на автомобілі намагався протаранити патруль. У регулярних військових підрозділів виникла проблема, пов'язана нерозумінням різниці між поліцейськими і воєнними діями. Ця розбіжність наочно проявилася в інциденті, коли один із поліцейських звернувся до морських піхотинців із проханням «прикрити» його, розраховуючи на підтримку в разі загострення небезпеки. Однак морпіхи за цією командою відкрили інтенсивний вогонь, який міг призвести до жертв серед цивільних осіб. [209, р. 131, 150]. Цей інцидент пояснювали тим, що підрозділи повернулись з операції «Буря в пустелі», а після цього не пройшли тренувань із стримування заворушень і взаємодії з поліцією [203].

МО США визнало, що під час виконання завдань у межах реагування на заворушення зіткнулося зі значними викликами в управлінні підрозділами, зумовленими несумісністю військової тактики із швидкозмінним середовищем міських заворушень. Стало очевидним, що застосування методів командування, розроблених для ведення бойових дій, було непридатним для використання в умовах міста. Основні труднощі полягали у координації дій із поліцією, низькому рівні ситуаційної обізнаності та затримках у прийнятті рішень, особливо щодо дозволу на використання зброї. Концепція надання широкої ініціативи командирам рот і взводів, яка ефективно функціонувала у загальновійськових операціях, виявилася

недієздатною у протидії заворушенням. Штаб операції був змушений брати на себе управління діями кожного підрозділу, щоб уникнути тактичних помилок, які могли спричинити оперативні проблеми. Додатковим ускладненням стала увага мас-медіа, що суттєво впливала на дії керівництва, адже саме ЗМІ формували політичну оцінку успішності операції. [387].

Невдовзі змін зазнали доктрини, які окреслювали завдання ЗС США в новому світопорядку, що виник після краху радянського тоталітаризму. МО США у 1993 р. в статуті FM 100-5 запровадило концепт «Військових операцій, відмінних від війни» [453]. Ці операції за суттю визнавалися «більш чутливими до політичних міркувань» та вимагали від учасників дотримуватися «лімітованого застосування зброї та ієрархії національних цілей». [444, р. 5]. У спектр таких операцій увійшли: боротьба з тероризмом, контроль розповсюдження зброї, антинаркотичні операції, підтримка органів цивільної влади, миротворчість, демонстрація сили, забезпечення свободи судноплавства тощо. МО США розповсюдило цей концепт і на Операції з внутрішньодержавної підтримки, які визначались, як «санкціоноване використання фізичних і людських ресурсів армії для підтримки внутрішньодержавних потреб» [452, р. 10]. Нові положення статутів підкреслювали, що армія застосовується лише коли сил цивільних відомств недостатньо; акцентували на тимчасовому характері військової допомоги. Роль ЗС була зосереджена на виконанні чотирьох основних типів завдань: реагування на стихійні лиха, виконання заходів екологічної безпеки, надання допомоги місцевим громадам та підтримка правоохоронних органів. Останній напрямок охоплював забезпечення порядку під час громадських заворушень, а також консультативну та технічну підтримку ФБР у протидії тероризму, пошук вибухонебезпечних пристроїв та боротьбу з незаконним обігом наркотиків [452].

Нові Директиви МО США 3025.1 у 1993 р. [441] та 3025.15 у 1997 р. [442]. впровадили концепції Військової підтримки цивільної влади (MSCA) та Військової допомоги цивільним органам влади (MACA). Ці документи символізували кінець перехідної фази від фрагментарного застосування ЗС у внутрішній політиці до інституціоналізованої та контрольованої системи реагування, де ЗС не замінюють, а

підтримують цивільні структури. Була інституалізована участь ЗС США у внутрішніх надзвичайних ситуаціях, у випадках масових заворушень, для підтримки правоохоронців і боротьби з тероризмом. Нові концепції визначили жорсткі критерії допустимості військового втручання та підкреслювали сувору повагу до норм Закону «Про Posse Comitatus». Була введена процедура оцінки запитів про допомогу від цивільної влади за 6 критеріями: законність, летальність, ризик для військових, вартість, доцільність, вплив на бойову готовність [442 р. 3].

Після завершення «холодної війни», зростання наркотрафіку на південному кордоні США залишалося гострою проблемою для національної безпеки США. МО США залишалося провідною агенцією, що забезпечувала координацію зусиль «війни з наркотиками». На ЗС покладалися завдання з радіолокаційного моніторингу суші, моря і повітря; організація системи управління та зв'язку, розвідка, планування, логістика, наукові розробки та проведення освітніх програм зі зменшення попиту на наркотики [452]. У 1992 р. витрати МО на антинаркотичну місію зросли до рекордних 1,14 млрд. дол. ЗС США щоденно використовували у районі проведення операцій 9 кораблів, 22 літаки і 3 тис. військовослужбовців. За кількісними показниками обсяг операції дорівнював розгортанню 6-го флоту ВМФ США у Середземному морі [401, р. 23]. Тим не менш, виробництво кокаїну продовжувало невпинно зростати, а кількість перехоплень літаків і суден у 1992 р. впала на 5% (до 24% від загальної кількості) у порівнянні з попереднім роком. В той час, як ціна години польоту AWACS складала майже 10 тис. дол., для радіолокаційних систем легкомоторні літаки наркоторговців здебільшого залишалися недосяжними [401]. У 1993 р. адміністрація президента Б. Клінтона визнала використання літаків та суден ВМФ для створення всеохоплюючої радіолокаційної мережі неефективним і дорогим. Нова стратегія передбачала перенесення антинаркотичних заходів за межі кордонів США, перерізання «повітряного мосту» між виробниками кокаїнової пасти та переробниками у Колумбії, Перу та Болівії. З цією метою у 1994 р. ЗС США, ЦРУ, УБН спільно із 19-ма країнами Латиської Америки розпочали закордонні операції «Green Clover» та «Laser Strike». Титанічні зусилля закладені у ці місії також виявилися марними –

картелі знову адаптувалися, вилучивши із виробничого процесу необхідність транспортування сирого матеріалу. Тому США продовжували забезпечувати військову присутність на державному кордоні, залучивши понад 8 тисяч військовослужбовців ЗС. [503].

Залучення військових ресурсів у рамках «війни з наркотиками» не обійшлося без зловживань. Одним із найрезонансніших прикладів стала 51-денна облога комплексу Маунт-Кармел у Вейко, штат Техас, де перебували члени тоталітарної секти «Гілка Давидова». Операцію розпочало Бюро з контролю за алкоголем, тютюном і вогнепальною зброєю (АТФ), однак після невдачі першого штурму 28 лютого 1993 р. керівництво перейшло до ФБР. Формальною підставою для операції стала сфабрикована інформація АТФ про існування на території комплексу нарколабораторії, що дозволило звернутися до JTF-6 ЗС США за антинаркотичною допомогою. Таким чином, АТФ та ФБР змогли отримати від 10 бойових машин «Bradley», 2 танки «Abrams», 5 інженерних машин M728, 40-мм гранатомети, тепловізори, міношукачі. Надавалося навіть експериментальне секретне обладнання: спостережні роботизовані системи та засоби РЕБ для блокування телевізійного сигналу. Окрім технічної підтримки, спецпідрозділ «Зелені берети» провів навчання агентів АТФ з тактики штурмових дій, зокрема зачистки приміщень, проникнення через вікна та використання драбин. Тренування проходили на базі Форт-Худ, де для цієї мети було побудовано макет комплексу Маунт-Кармел. Незважаючи на значну підтримку з боку армії, операція завершилася трагічно. 19 квітня 1993 р. правоохоронні органи здійснили штурм із застосуванням бронетехніки для руйнування стін комплексу та сльозогінного впорскування газу. У ході цих дій сталася масштабна пожежа, яка знищила комплекс, загинуло 75 осіб, серед них жінки та діти [78].

Ця трагедія викликала значну критику як на внутрішньому, так і на міжнародному рівні, поставивши під сумнів правомірність і доцільність залучення військових ресурсів у правоохоронних операціях. Громадськість звинуватила МО США, зокрема командування JTF-6, у свідомому ігноруванні фальсифікації «наркотичних доказів». Крім того, критика була спрямована на дії «Зелених

беретів», які навчали агентів АТФ тактиці штурму, орієнтованій на знищення противника, а не на порятунок заручників. Також гостро обговорювалося надання ФБР бойової техніки, яка за жодних обставин не мала бути використана у правоохоронних цілях. Критика торкнулася і ширшого контексту «війни з наркотиками», у рамках якої МО США стало одним із найбільших постачальників зброї, що дедалі частіше застосовувалася в операціях усередині країни. «Техніка, що створена для нападу на ворожі країни, не має використовуватися проти американців, навіть якщо вони порушують закон», – писали критики з академічних кіл [300, р. 657-658].

Два розслідування, проведені Конгресом США у 1996 та 1999 рр., встановили, що ЗС США діяли в рамках чинного законодавства під час надання підтримки правоохоронним органам у Маунт-Кармел. У той же час, зазнали різкої критики непрофесійні дії ФБР та АТФ. Реагуючи на критику, правоохоронні агентства, почали активно впроваджувати військові методи підготовки, створювати нові спецпідрозділи, а також оснащуватися більш потужною технікою та новітніми технологічними засобами. Крім того, значна увага була приділена вдосконаленню методик ведення переговорів у кризових ситуаціях. Ця еволюція тактики та ресурсного забезпечення, хоч і підвищила загальну ефективність дій правоохоронців, водночас стала початком процесу поступового стирання меж між військовими та цивільними функціями всередині правоохоронних органів. Таким чином, парадоксальним наслідком подій у Вейко стало посилення мілітаризації правоохоронних органів США [78].

Наступним кроком мілітаризації поліції у США стало затвердження законом у 1997 р. «Програми 1033», яка дозволила МО США передавати надлишкове військове обладнання цивільним органам для боротьби із наркаторгівлею та антитерористичних дій. В подальшому, після «9\11», постачання зброї суттєво розширилося, а поліція змогла замовляти у військового відомства навіть бронетехніку та БпЛА. Так, наприклад, період з 2006 по 2014 рр. МО передала поліції та іншим правоохоронним органам (в програмі було зареєстровано близько 11 тис. установ) більше 79 тис. штурмових гвинтівок, 12 тис. багнетів та 205

гранатометів, а загальна ціна надлишкової зброї, яку з 1991 по 2018 рр. Пентагон передав правоохоронцям склала 6 млрд. дол. Мілітаризація правоохоронних органів у межах «Програми 1033» викликала значне занепокоєння серед американської громадськості. Проведений аудит виявив, що військове обладнання та озброєння постачалися до місцевих правоохоронних структур із низьким рівнем підзвітності або без неї взагалі. Виявлені випадки зникнення військового обладнання спричинили запровадження мораторію на виконання «Програми 1033» у період з травня 2012 р. по жовтень 2013 р. [244]. У 2014 р. застосування поліцією штату Міссурі бронетранспортерів та армійського спорядження під час придушення протестів, спричинених вбивством 18-річного М. Брауна, значно загостило напруженість у відносинах із громадськістю. Ці події змусили Президента Б. Обаму здійснити радикальний перегляд умов постачання військового обладнання правоохоронним органам. Було запроваджено заборону на передачу бронетехніки, гранатометів, великокаліберної зброї та інших видів військового спорядження. 126 одиниць бронетехніки та інше військове обладнання було повернуто МО США. [243, р. 6]. Наступні зловживання у програмі виявив Офіс урядової підзвітності у 2017 р. Офіс створив фейковий відділ поліції, зареєстрований на адресу порожньої автостоянки і зміг отримати військове обладнання на 1,2 млн. дол., в тому числі прилади нічного бачення, навчальні гвинтівки та імітаційні гранати, які можна було модифікувати у летальну зброю за допомогою наявних у продажу матеріалів. За підсумками перевірки Агентству логістики МО США було рекомендовано посилити контроль над постачанням військового обладнання [461].

Бажання МО США максимально мінімізувати участь у правоохоронній діяльності, в тому числі за рахунок озброєння правоохоронних структур, було пов'язано не лише через суспільну критику та іміджевий удар внаслідок подій у Вейко. Ряд інцидентів із зловживаннями силою військовим персоналом JTF-бтавсяпід час здійснення рутинних операцій на кордоні із Мексикою. У січні 1997 р. солдат 5-ї групи спецпризначення ЗС США застрелив мексиканського контрабандиста в Техасі після того, як той обстріляв його спостережний пункт. Хоча дії військовослужбовця і були визнані самообороною, однак вони створили

неприємний прецедент для МО США, яке офіційно декларувало політику невикористання зброї під час прикордонних операцій [324, р. 80]. Інший резонансний інцидент стався у травні 1997 р., коли патруль морської піхоти США застрелив 18-річного пастуха, громадянина США Е. Ернандеса, у прикордонній зоні штату Техас. Після здійснення пострілу військовослужбовці не надали пораненому жодної допомоги, що призвело до його загибелі через крововтрату. Розслідування цього випадку виявило перевищення законних повноважень військовослужбовцями, викликавши широку суспільну критику та дискусії щодо правомірності використання військових у прикордонних операціях. Представник техаських рейнджерів заявив: «Це проблеми, які виникають, коли військові виконують роль правоохоронців. Їх навчають стріляти на ураження, а не діяти так, щоб спочатку стріляти, а потім надавати першу допомогу» [187]. Після інциденту міністр оборони США Вільям Коен призупинив використання озброєних військових патрулів на кордоні, а законопроект, який передбачав відрядження 10 тисяч військовослужбовців для виконання прикордонних завдань, не отримав підтримки під час голосування у Сенаті. У 1999 р. Пентагон оголосив нові настанови, згідно з якими озброєний військовий персонал міг залучатися до прикордонних операцій лише за спеціальним дозволом міністра оборони, що суттєво обмежувало використання ЗС у цих завданнях [324].

Завершення «холодної війни» призвело і до кардинальних змін у політиці США в імміграційній сфері. Вони полягали у тому, що уряд країни відійшов від практики тимчасового розміщення і фільтрації біженців на територіях військових баз США. Разом з тим, військова база у затоці Гвантанамо на Кубі стала новим центром управління гуманітарними міграційними кризами.

Вперше базу Гвантанамо ЗС США переобладнали під табір тимчасового розміщення біженців у 1991 р., коли тисячі гаїтян намагалися дістатися морем берегів США, втікаючи від переслідувань хунти, яка здійснила переворот на Гаїті. Президент Дж. Буш у травні 1992 р. видав наказ про силову репатріацію усіх затриманих у морі біженців, без розгляду прохань щодо надання притулку. Він спирався на рішення Верховного суду США, за яким Конвенція ООН «Про статус

біженців» не застосовується у відкритому морі. Оперативна група ЗС США JTF-160, яка займалася гуманітарними питаннями на Гвантанамо, розпочала здійснення репатріації. Підрозділи морської піхоти здійснювати охорону порядку на кораблях Берегової служби, які повертали біженців у Порт-о-Пренс. Частини військової поліції регулярно залучалися для підтримання правопорядку у таборах під час заворушень, що влаштовували незадоволені своїм становищем біженці. У результаті діяльності JTF-160 до липня 1993 р. було перехоплено більше 30 тис. мігрантів, з яких майже 24 тис. були репатрійовані на Гаїті. [373, р. 12-22]. Друга хвиля біженців з Гаїті розпочалася у травні 1994 р., коли президентом США був Б. Клінтон. Під політичним тиском світової спільноти його адміністрація відмовилася від практики примусової репатріації. ЗС США в рамках операції «Sea Signal» розпочали рятувати біженців у морі та розміщувати їх на госпітальному судні ВМС США «Comfort» у порту на Ямаїці. Однак, коли наплив втікачів збільшився, уряду США довелося відновити табори на Гвантанамо для 14 тис. гаїтян. [182, р. 379].

Ця криза співпала з організованим режимом Ф. Кастро напливом «бальсеро» (від ісп. *balsa* – пліт) – кубинських мігрантів, спрямованим для політичного тиску на США з метою послаблення економічних санкцій. Після краху СРСР Куба втратила ключового фінансового донора, що призвело до економічного занепаду, масових протестів і спроб населення залишити країну. 12 серпня 1994 р. кубинська влада несподівано дозволила всім охочим залишити острів. Тисячі мігрантів на примітивних саморобних плотах почали спроби дістатися до берегів США. Масовий наплив біженців змусив губернатора Флориди 18 серпня оголосити надзвичайний стан. Уникаючи повторення гуманітарної кризи «Маріельської переправи» 1980 р., Президент Б. Клінтон відхилив пропозицію МО США розмістити мігрантів у військових містечках. Замість цього потік «бальсеро» було спрямовано на базу Гвантанамо, попри її переповненість гаїтянами. Це рішення змінило 35-річну політику США, згідно з якою кожен кубинець автоматично отримував статус біженця відповідно до Закону «Про адаптацію кубинців» 1966 р. Кубинські мігранти перестали сприйматися як шукачі свободи й почали розглядатися як загроза [260].

Транспортування та розміщення новоприбулих біженців лягло на плечі військовослужбовців JTF-160. Вертольоти та судна ВМС США підбирали у морі втікачів, які переправлялися через води, що кишіли акулами, на саморобних плотах з автомобільних шин, без засобів навігації, без запасів води та їжі. 10 фрегатів ВМС збирали та транспортували «бальсери» на Гвантанамо. Щоденно у переповнені табори прибувало до 3 тис. біженців, що вимагало від JTF-160 в стислі терміни будувати нові намети, душові, пральні. Військова авіація доставляла продукти харчування, а інженери організували опріснення води. ЗС США перейняли і адміністративні функції: облік та розподіл біженців, воз'єднання родин. Підрозділи з психологічних операцій організували друк газети «¿Que Pasa?» та запустили локальну радіостанцію. Військові медики проводили медогляд та обслуговували госпіталь, переповнений хворими через низький рівень особистої гігієни та спекотний клімат. Крім того, чимало кубинців виявилися хворими на туберкульоз, СНІД та вимагали психіатричної допомоги. На піку операції персонал JTF-160 налічував 8 тис. Два батальйони військової поліції та полк морської піхоти виконували завдання із підтримання правопорядку серед 35 тисяч біженців, забезпечували спостереження на вежах та патрулювання периметру [362].

Під тиском несподіваної міграційної кризи уряд США був змушений піти на компроміс – США погодилися приймати щорічно 20 тис. кубинців через візові лотереї, а Куба – припинити вихід «бальсери». У переповнених таборах Гвантанамо через страх репатріації розпочалися масові заворушення. 11-13 вересня близько 3 тис. бунтівників, озброєних саморобною зброєю, використовуючи вантажівки як тарани, прорвали огорожі таборів та вступили в сутички з охороною. У відповідь на агресивні дії морпіхи, військові правоохоронці та підрозділ психологічних операцій провели операцію «Clean Sweep» з роззброєння бунтівників. [373, р. 61-65]. Після придушення бунту було впроваджено систему розподілу біженців за категоріями, створено окремі зони для подружніх пар і родин, неповнолітніх, неодружених чоловіків. Додатково організували зони MAG-291 та X-Ray для ізоляції осіб, які становили загрозу безпеці або добробуту інших мешканців. порушники дисципліни тимчасово переміщувалися до MAG-291 на термін від 7 до 30 днів. Особи, які

представляли значну небезпеку, утримувалися у таборі X-Ray під охороною Поліції безпеки ПС. Умови утримання, посилена охорона та суворий режим у цьому таборі фактично прирівнювали його до пенітенціарного закладу [362]. Правозахисники критикували JTF-160 з те, що у X-Ray утримували людей без пред'явлення офіційних звинувачень і «залишили в наручниках на два тижні у спідній білизні, під спекотним сонцем, в оточенні купи каміння» [182]. Хоча, з іншого боку, військове командування прикладало значних зусиль, аби створити у таборах спокійну атмосферу, організувало самоврядування, церковні служби, мовні курси, спортивні змагання та театральну самодіяльність.

Для розвантаження бази у Гвантанамо уряд США уклав угоду з Панамою про створення там тимчасових таборів. ЗС США забезпечували транспортування 8,5 тис. біженців, управління таборами і були залучені до стримування заворушень, які за кількістю жертв і матеріальними збитками перевершили попередні. У грудні 1994 р. приблизно 1 тис. бунтівників захопили автомобілі, підпалили будівлі табору. У сутичках постраждали 250 осіб, серед яких 220 – військовослужбовці США. Після цих подій до Панами було направлено підкріплення з 82-ї та 101-ї дивізій, а табори оточено парканами з колючим дротом [373].

Регулярні бунти та неможливість тривалого утримання біженців у таборах змусили владу США переглянути свою міграційну політику. У травні 1995 р. Б. Клінтон запровадив політику «Мокрі ноги – сухі ноги», яка передбачала, що лише кубинські мігранти, які фізично досягли американської землі, могли залишитися у США, тоді як тих, кого перехопили у морі, репатріювали до Куби. Більшість «бальсеро», що утримувалися в таборах на базі Гвантанамо, отримали дозвіл на в'їзд до США. Успішне проведення операції ЗС США «Uphold Democracy» у вересні 1994 р. з відновлення влади президента Гаїті Ж.-Б. Арістіда, створило умови для репатріації гаїтянських мігрантів. Завершення діяльності JTF-160 було офіційно оголошено 11 квітня 1996 р. ЗС США відзвітувалися про високу ефективність операцій, які планувалися як гуманітарні, але перетворилися на поліцейсько-пенітенціарну місію. Найбільшим досягненням, як зазначили звіти ЗС, стало вдосконалення систем ЦВС, вирішення логістичних викликів, підвищення здатності

оперативно реагувати на кризи. Утім, залучення армії до виконання непритаманних завдань виявилось проблемою, яка вимагала від уряду пошуку альтернативних механізмів реагування на міграційні загрози [164].

Криза «бальсера» мала далекосяжні наслідки: вона змістила політику США щодо імміграції у бік стримування, підвищила увагу до цієї проблеми громадськості на національному рівні та проілюструвала потенційну силу штучної міграції, як асиметричної зброї [260]. Хоча проблему біженців у Карибському морі було розв'язано, проте питання незаконної імміграції на кордоні із Мексикою загострювалося з року у рік. Від 1994-го до 2000 р. кількість затриманих нелегальних мігрантів на південному кордоні зросла з 979 тис. до 1,644 млн. З 1996 р. почали фіксуватися випадки смертей іммігрантів при спробі перетнути кордон: близько 500 осіб загинуло у 2000 р. Кримінальні синдикати, що займалися незаконним переправленням мігрантів, пристосувалися до патрулів та загорож, почали використовувати передові технології, системи GPS і шифрованого зв'язку, щоб уникнути виявлення та координувати переходи. Контрабандисти, прокладали альтернативні маршрути через пустелі, гори та річки, що збільшувало фізичні ризики для мігрантів та правоохоронців. Крім того, вони підвищили плату за свої послуги, частина цих грошей йшла на підкуп чиновників, що руйнувало систему безпеки зсередини [196].

Після терактів «9\11» роль ЗС США у прикордонній підтримці знову значно зросла, адже питання безпеки кордонів та недопущення в США терористів стали розглядатися урядом комплексно. У 2004 р., JTF-6 було перейменовано на Об'єднану оперативно-тактичну групу «Північ» (JTF-N), її завдання включили в себе не лише протидію наркоторгівлі, але й запобігання новим загрозам: тероризму, незаконному ввезенню іноземців та діяльності кримінальних організацій. JTF-N надавало правоохоронним органам:

1. оперативну підтримку (транспортні і авіаційні перевезення, медичну евакуацію, спостережні завдання із застосуванням радарів та БпЛА);
2. розвідувальну підтримку (оцінка загроз, супутникове спостереження);
3. інженерну підтримку (побудова загороджень, освітлення та автошляхів);

4. загальну підтримку (використання мобільних тренувальних груп для проведення навчань, планування операцій, визначення підземних тунелів).

Інтенсифікувалося спорудження прикордонних бар'єрів. У жовтні 2006 р. Дж. Буш підписав Закон «Про захисну огорожу», який передбачав будівництво 1,1 тис. км. дворівневих парканів вздовж південного кордону [432]. А у 2004 р. JTF-N відновило наземне патрулювання. Військовослужбовці знову розпочали зупиняти нелегальних іммігрантів, адже 12 тис. офіцерів МПС не контролювати 3,2 тис. км. кордону, який щорічно нелегально намагалися перетнути більше 1 млн. осіб [218]. У травні 2006 р. Президент Дж. Буш направив 6 тис. військовослужбовців НГ США для виконання завдань в операції «Jump Start». Це був захід із підтримки прикордонної служби на час підготовки нею власного додаткового персоналу. На НГ покладалися, зокрема, несення служби на ізольованих стаціонарних спостережних постах. Начальник Бюро НГ генерал-лейтенант С. Блюм заявив, що «місія на кордоні не є військовою, а полягає у військовій підтримці цивільної влади. Важливо, щоб люди в Мексиці не сприймали цю місію як закриття кордону для легальної імміграції, торгівлі та бізнесу» [324]. Операція «Jump Start» тривала до червня 2008 р., і обійшлася бюджету США в 1,2 млрд. доларів, в ротаціях взяли участь на 30 тис. військовослужбовців. Завдяки їх підтримці було виявлено понад 186 тис. нелегальних мігрантів, що склало 11,7% від затриманих [200]. Було вилучено понад тисячу транспортних засобів, 146 тис. кг наркотиків, значні обсяги фальшивої валюти. Пілоти здійснили понад 28 тис. год. нальоту у цілодобових розвідувальних польотах та транспортуючи групи швидкого реагування. Було добудовано 135 км автомобільних загороджень [218].

У 2010 р. Б. Обама задіяв 1,2 тисячі військовослужбовців НГ США в операції «Phalanx» на кордоні з Мексикою. Підрозділи сприяли затриманню майже 18 тис. порушників кордону та вилученню 25,5 тис. кг наркотичних речовин [200, р.13]. Залучалися також і федеральні підрозділи JTF-N: у 2010 р. 842 військовослужбовця взяли участь у 79 операціях та допомогли затримати близько 4 тис. нелегалів. У 2011 р. МО США відійшло від практики широкого використання БпЛА для контролю кордону (через їх залучення до кампанії в Афганістані) та розпочало

використовувати літаки «Cessna», що виявилось ефективним рішенням та дозволило перехопити 6,5 тис. порушників та великі партії марихуани [407]. У 2012 р. у двомісячній операції «Nimbus» взяли участь 500 військовослужбовців ЗС США. Ця операція передбачала використання найсучасніших систем спостереження, приладів нічного бачення та технологій виявлення малорозмірних літаків. Зокрема, ці технології були інтегровані на мобільній базі бойової машини «Stryker», що дозволило значно підвищити ефективність моніторингу [145]. Паралельно МО США реалізувало низку антинаркотичних програм у Латинській Америці з підготовки місцевих підрозділів на ділянках між Мексикою, Гватемалою, Гондурасом і Сальвадором, яка включала перехоплення контрабанди, організації розвідувальної діяльності та ЦВС. У 2014 р. у співпраці з 14 країнами була розпочата операція «Martillo» з припинення незаконної торгівлі людьми [266].

Президент Д. Трамп продовжив ці міжнародні ініціативи, втім змістив акцент на фізичне укріплення південного кордону, що було важливою частиною його зобов'язань перед виборцями. 27 січня 2017 р. Д. Трамп підписав указ, яким призупиняв на 120 днів прийом іммігрантів (зокрема сирійських біженців), оголосивши : «Ми хочемо переконатися, що ми не допускаємо в нашу країну ті самі загрози, з якими наші солдати борються за кордоном» [393]. У квітні 2018 р. Д. Трамп доручив МО США «забезпечити безпеку південного кордону та вжити інших необхідних заходів, щоб зупинити потік смертельних наркотиків та контрабанди, проникнення членів банд формувань, злочинців і нелегальних мігрантів у цю країну» [248]. Це дало старт операції «Guardian Support», яка залучила 2,1 тис. військовослужбовців НГ. Основна їх діяльність зосереджувалася на логістичній і інженерній підтримці, ремонті техніки, організації зв'язку та спостереженні. Використання зброї було дозволено виключно для самооборони, а безпосереднє проведення обшуків і затримань категорично заборонялося. Підрозділи НГ сприяли виявленню порушників кордону, а також здійснили низку успішних рятувальних операцій у пустельних районах [77].

У жовтні 2018 р., коли караван чисельністю 7 тис. мігрантів почав рух у напрямку кордонів США, Д. Трамп вирішив підсилити їх охорону підрозділами

федеральних ЗС. 26 жовтня 2018 р. стартувала операція «Faithful Patriot». Завданнями 5,2 тис. військовослужбовців ЗС США визначалися: планування операцій, авіаційні перевезення, медичне забезпечення, розгортання об'єктів управління, будівництво тимчасового житла. В очікуванні підходу караванів підрозділи ЗС розпочали посилювати фортифікації на кордоні, відновлювати шляхи сполучення та удосконалювати системи спостереження [77]. Політика «жодних контактів із мігрантами» суворо дотримувалася, за винятком надання медичної допомоги в критичних ситуаціях. Пропозиції про залучення військовослужбовців до обшуків, затримань або будівництва центрів утримання нелегальних мігрантів МО категорично відхиляло, забезпечуючи чіткий поділ військових та правоохоронних функцій. Відомство пішло на незначні поступки у 2019 р., аби полегшити перетин кордону дітьми-мігрантами без супроводу дорослих, надавши транспорт та кухарський персонал [277, р.12-14, 28].

На випадок масового силового прориву кордону, коли життя персоналу прикордонних служб опиниться в небезпеці, в листопаді 2018 р. на базі 93-го батальйону військової поліції були створені сили швидкого реагування. Їм для захисту персоналу МПС було дозволено проводити демонстрацію сили, стримувати натовп, проводити тимчасове затримання та поверхневий обшук. Затриманих правопорушників військова поліція мала у найкоротший можливий строк передати цивільним колегам. Регулярні навчання сил швидкого реагування були націлені на мінімізацію участі ЗС у ймовірних випадках їх застосування [277].

Важливо зазначити, що залучення ЗС США до прикордонних операцій відбувалося на тлі внутрішньополітичного міжпартійного загострення, пов'язаного із неодностайною підтримкою Конгресом президентських програм щодо зупинки нелегальної імміграції. Діяльність військових підрозділів опинилася під прискіпливою увагою преси що вимагало від ЗС США не тільки чіткого дотримання букви закону, але й відкритості та побудови належних зв'язків з громадськістю. Преса зображувала операцію ЗС з підтримки прикордонних служб, як політично вмотивовану, малоефективну та шкідливу для бойової готовності. Особливо критика ЗМІ загострилася на фоні диспутів американських законодавців щодо доцільності

будівництва прикордонних загороджень, які були охрещені пресою «Стіною Трампа». Президент і Конгрес не змогли досягнути компромісу у питанні виділення 5,7 млрд. дол. на будівництво загороджень, що призвело у січні 2019 р. до безпрецедентної 35-денної зупинки роботи уряду США. 15 лютого 2019 р. Д. Трамп оголосив надзвичайний стан на кордоні із Мексикою. Це дозволило йому, переорієнтувати кошти з державних програм на будівництво прикордонної стіни, а також мобілізувати підрозділи ЗС США для виконання будівельних робіт. Більша частина коштів на будівництво – 6,1 з 8 млрд. дол. були отримані з бюджету Пентагону за рахунок замороження програм модернізації аеродромів, портів та баз. Відповідальність за будівництво загороджень на кордоні, автомобільних шляхів, встановлення освітлення та спостережних інсталяцій було покладено на Корпус інженерів армії США. Військові спеціалісти цього роду військ визначали підрядників, укладали термінові будівельні контракти та здійснювали контроль за якістю робіт. Від 2018-го до 2020 рр. Корпус інженерів уклав контракти на суму понад 10 млрд. дол., зокрема на зведення 725 км. прикордонних бар'єрів [77].

У січні 2021 р. Дж. Байден, обійнявши посаду президента, припинив програму із будівництва прикордонної стіни, а невикористані 2 млрд. дол. були повернені у бюджет військового відомства. Генеральним інспектором МО США був проведений аудит використання коштів на будівництво «Стіни Трампа», який не виявив жодних зловживань чи фактів тиску при укладанні Корпусом інженерів контрактів із підрядниками [276]. Утім, активне використання армії вздовж південного кордону адміністрація Дж. Байдена продовжила. У червні 2022 р. міністр оборони Л. Остін схвалив запит МНБ на продовження військової операції із чисельністю 3 тис. військовослужбовців [409]. Пізніше Пентагон навіть збільшив військовий персонал на 1,5 тис. осіб, залучивши частини морської піхоти. За повідомленням МО США, ці підрозділи були покликані «заповнити такі критичні прогалини, як наземне виявлення і моніторинг, обробку даних і підтримку складів» [246].

Операція «Allies Welcome», яка стартувала 29 серпня 2021 р., має вагоме значення для демонстрації викликів у сфері військово-гуманітарного реагування, в контексті повторення уроків минулого. Ця операція стала найбільшим повітряним

мостом в історії США, під час якого у ході виведення американських військ з Афганістану у 2021 р. за 17 діб були евакуйовані понад 120 тис. афганців, які підтримували ЗС США та НАТО та працювали перекладачами, логістами, консультантами. У межах операцій «Allies Welcome» МО США надало підтримку у тимчасовому розміщенні біженців у Німеччині та восьми базах у США. Завданням ЗС було забезпечення житла, меддопомоги та підготовки біженців до переселення в США. Участь у реалізації заходів взяли участь близько 13 тис. військовослужбовців, а також представники Держдепартаменту, МНБ (як керівного відомства) та гуманітарних організацій. ЗС США почали роботу без попередніх міжвідомчих угод, що спричинило плутанину у відповідальності та фінансуванні, а на підготовку армійських баз до прийняття людей часто відводилося 2-3 дні. Додаткові труднощі спричинила відсутність ліцензованих медиків, нестачу психологів та стоматологів. Проблеми були з процедурами обліку біженців, такими як регулярна перевірка наявності чи браслети з ID-кодами. Незалучення ЦВС на окремих військових базах призводило до культурних непорозумінь, недовіри, а також виготовлення афганцями саморобної зброї. Частина об'єктів не мала достатньої фізичної охорони, що створювало ризики для безпеки, відмічалися проблеми із забезпеченням правопорядку, а злочини біженців (включаючи насильство, крадіжки, проституцію) не розслідувалися або замовчувалися, через нечітку юрисдикцію. Військові підрозділи адаптувалися на ходу, часто виконуючи завдання поза межами своєї типової компетенції. Операція, яка стала безпрецедентною гуманітарною місією ЗС США після «холодної війни», завершилася у лютому 2022 р. [439]. Незважаючи на швидку мобілізацію, структури ЗС США опинилися у стані фрагментованого реагування. Хоча, з історичної точки зору, це стало повторенням недоліків, які спостерігалися під час розміщення біженців із В'єтнаму у 1975 р., «Allies Welcome» продемонструвала вразливість безпекових інституцій США до змішаних гуманітарних викликів, що потребують одночасної участі ЗС, дипломатів, лікарів, цивільних та соціальних служб.

Активна участь армії в охороні південного кордону США, посилена співпраця армії та МНБ з попередження тероризму а також неефективність державного

реагування на ураган «Катріна» у 2005 р. актуалізували потребу в оновленні підходів до військової допомоги цивільній владі. Відповіддю на ці проблеми стало ухвалення у 2010 р. Директиви 3025.18 МО США, яка уніфікувала політико-правові засади такої взаємодії та замінила попередні відомчі директиви МАСА. Документ впроваджував оновлену концепцію Оборонної підтримки цивільної влади (Defense Support of Civil Authorities, скор.: DSCA). Було визначено чіткий правовий механізм: військова допомога дозволена лише після офіційного письмового запиту від цивільної влади та схвалення у МО. Міністр оборони визначався, як єдина уповноважена особа, яка дозволяє використання ЗС у відповідь на масові заворушення та іншої підтримки правоохоронців, цивільне застосування розвідувальних спроможностей [443]. У межах нової концепції DSCA передбачалося два види спеціальних повноважень, що дозволяли армії здійснювати екстрене реагування. «Право на негайне реагування» (Immediate Response Authority) дозволяло командирам військових підрозділів негайно реагувати на надзвичайні ситуації для запобігання втраті життів або значних матеріальних збитків без попереднього схвалення вищого командування протягом 72 годин. Таке реагування передбачало, наприклад, першу допомогу після землетрусу або терористичної атаки. «Право реагування у випадку надзвичайної ситуації» (Emergency Authority) дозволяло командирам діяти без наказу Президента та вищого керівництва, якщо неможливо отримати вчасне схвалення, а ситуація вийшла з-під контролю місцевої влади або відбувся колапс урядових структур. В рамках DSCA запроваджувався і інститут «командирів з подвійним статусом», які керують як силами НГ штату, так і федеральними військами в єдиному штабі [445].

Хоча вищеописана концепція ретельно регламентувала та обмежувала участь ЗС США у ситуаціях цивільних заворушень, вона не врахувала зміни, які відбулися у суспільному баченні щодо участі армії в такому реагуванні. Обережне сприйняття участі армії у охороні правопорядку змінилося на зростаючу недовіру. Причини таких змін помітні були після заворушень у Лос-Анджелесі в 1992 р. (крайнього показового використання армії у правопорядку): політична поляризація суспільства, посилення рухів за расову справедливість, стрімкий розвиток он-лайн медіа. На фоні

зростаючої громадської критики правоохоронної системи США, про що свідчили події у Фергюсоні (2014 р.) та Шарлотсвіллі (2017 р.) , американське суспільство дедалі критичніше ставилось і до ролі армії у забезпеченні правопорядку [285].

25 травня 2020 р., коли масштабні громадські протести разом із кримінальним насильством спалахнули після загибелі афроамериканця Дж. Флойда у Міннеаполісі, перед керівництвом США постала дилема: як в умовах політичного напруження забезпечити порядок у країні, не підірвавши довіру до демократичних інституцій. Опублікування відеозапису жорстокого арешту Дж. Флойда спричинило масові заворушення, активізацію руху «Black Lives Matter» та ультралівих активістів «Антифа». У Міннеаполісі, Атланті, Нью-Йорку, Луїсвіллі та Вашингтоні протести супроводжувалися актами вандалізму, підпалами будівель і транспортних засобів, мародерством та нападами на правоохоронців [406]. 28 травня Губернатор Міннесоти Т. Волц залучив для допомоги місцевій поліції 500 військовослужбовців НГ. У наступні дні підрозділи НГ були розгорнуті за наказом губернаторів у 33 штатах та у столичному окрузі, понад 43 тис. бійців сприяли у підтримці порядку, захисті права американців на мирний протест та свободу слова. Підрозділи захищали федеральну власність, виконували медичні завдання, контролювали натовп та діяли у складі сил швидкого реагування [249].

Президент Д. Трамп вважав за необхідне посилити заходи силового контролю для протидії протестам, які, на його думку, набули характеру громадського терору. 1 липня 2020 р., у розпал протестів, Д. Трамп наголосив на насильницькому характері подій: руйнуванні закладів малого бізнесу, нападах на мирних громадян та знущанні над меморіалами А. Лінкольна та Жертвам Другої світової війни. Тому Президент оголосив про намір залучити ЗС США для припинення безладів [415]. Частина членів Конгресу підтримала наміри ввести війська. Сенатор Т. Коттон заявив: «Якщо місцеві правоохоронні органи перевантажені і потребують підкріплення, давайте подивимося, наскільки жорсткими будуть терористи «Антифа», коли вони зіткнуться зі 101-ою десантною дивізією» [361]. В той же час, представники від Демократичної партії – губернатори Міннесоти, Нью-Йорку та Іллінойсу, штатів де відбувалися наймасовіші протести, відмовлялися від допомоги

федерального уряду та наполягали, що спроможні власними силами контролювати ситуацію [265]. Ці розбіжності відображали глибокий політичний розкол щодо методів реагування на громадянські заворушення та ролі військових у внутрішніх справах країни. В цій складній ситуації МО США дотримувалося позиції, що використання НГ під керівництвом губернаторів штатів є найоптимальнішим підходом залучення військових сил [489]. Міністр оборони М. Еспер заявив: «Варіант використання ЗС для забезпечення правопорядку повинен застосовуватися лише в крайньому випадку, і лише в найнагальніших і найтяжчих ситуаціях. Зараз ми не у такій ситуації» [228].

Президент Д. Трамп, голова Об'єднаного комітету начальників штабів генерал М. Міллі та генеральний прокурор В. Барр. обговорили можливість застосування Закону «Про повстання» на закритій зустрічі в Овальному кабінеті. У результаті Президент наказав розгорнути федеральні війська в лише в столичному окрузі Колумбія, який безпосередньо був підконтрольний федеральному уряду [254]. 2 червня близько 1,6 тис. військовослужбовців, зокрема з 82-ї дивізії та 3-го полку «Стара гвардія», були передислоковані на військові бази поблизу столиці. Вони перебували в резерві, у стані підвищеної готовності до 5 червня, після чого розпочалося їхнє повернення до пунктів постійної дислокації [268].

Протести після смерті Дж. Флойда поступово згасли протягом літа 2020 р., перейшовши у соціально-політичну площину та формуючи громадський дискурс про расову справедливість та реформу поліції. Більше 10 тис. осіб були заарештовані за різними звинуваченнями – від розбійництва та мародерства до порушення комендантської години [149]. Залучення ЗС до здійснення правопорядку не відбулося, що стало демонстрацією того, що американське суспільство і політики змінили погляди на доцільність застосування армії у здійсненні заходів з контролю акцій громадського протесту. Відбувся ряд реформ у діяльності поліції, наприклад впровадження боді-камер. Продовжилася демілітаризація правоохоронців: у грудні 2020 р. Конгрес прийняв закон про реформування «Програми 1033», обмежив нові поставки гранат, бронетехніки та БпЛА. Крім того, він поставив вимогу до

персоналу відомств, що отримують зброю від МО США, проходити щорічну підготовку з дотримання конституційних прав та силової деескалації [243].

Штурм Капітолію 6 січня 2021 року став ключовою подією для оцінки ролі НГ у внутрішніх кризах. Попри попереднє розгортання 340 гвардійців у місті, коли поліція подала екстрений запит на допомогу у стримуванні штурму, підкріплення НГ прибуло із затримкою понад три години. Близько 1,1 тис. бійців розпочали стабілізаційні заходи із запізненням, коли натовп вже встиг прорватися до найвищої державної установи. Ця подія порушила питання готовності й ефективності реагування НГ у надзвичайних ситуаціях [247; 438]. Офіс Генерального інспектора МО США встановив, що причинами затримки реакції НГ були бюрократичні процедури, які передбачали затвердження запитів через кілька рівнів командування. Військовому відомству було рекомендовано визначити чіткіші процедури для виконання запитів на допомогу, впровадити надійні канали для оперативної передачі інформації між військовими та цивільними структурами та розробити нові оперативні плани для реагування на заворушення [438]. Втім, аналіз подій 6 січня і на момент написання роботи залишається в центрі політичних дискусій та юридичних розслідувань. Наприклад, Підкомітет з нагляду Комітету з адміністративних питань Палати представників США 21 листопада 2024 р. опублікував звіт, що ставить під сумнів прозорість розслідування Генерального інспектора МО США [421].

Таким чином, події у США в 2019–2020 рр., які розгорталися на тлі загостреного міжпартійного протистояння, виявили низку невирішених питань щодо застосування ЗС у нейтралізації внутрішніх загроз. Зокрема, залишаються відкритими питання про те, наскільки політичні міркування можуть впливати на оперативність дій військових у кризових умовах; яку роль для МО відіграють побоювання щодо суспільного сприйняття використання військової сили; а також чи існують у США непередбачувані політичні бар'єри, здатні суттєво ускладнити або уповільнити законне реагування ЗС на внутрішні загрози.

Початок пандемії COVID-19 одночасно збігся із декількома внутрішніми кризами в яких залучалися резерви ЗС США. У першій половині 2020 р., у той час,

як країна виходила на перше місце за кількістю інфікованих, продовжувалась міграційна криза на кордоні та вибухнули масові протести BLM, що спричинило безпрецедентне залучення військових сил у різних сферах. На тлі зростання панічних настроїв серед населення, спричинених пандемією, нестача ресурсів у національній системі охорони здоров'я та карантині обмеження призвели до економічного спаду, скорочення робочих місць, закриття підприємств і значного уповільнення економіки. Втім, пандемія стала ситуацією, до вірогідності виникнення якої МО США серйозно готувалося ще від початку 1990-х, коли динаміка виникнення нових видів інфекційних хвороб стала сприйматися, як перспективна загроза національній безпеці. Це сприяло розширенню програм біонагляду та систем раннього виявлення хвороб та розробці пандемічних сценаріїв. Після терактів «9/11» було посилено заходи з біобезпеки, а ЗС розпочали відпрацьовувати сценарії реагування на можливе застосування біологічної зброї терористами. Якісна реорганізація науково-дослідницьких установ МО США стала важливим кроком у сфері біологічної безпеки всієї країни. Впроваджена у 2005 р. стратегія МО США щодо пандемічного грипу визначила ключові завдання військових у боротьбі з епідеміями, включаючи логістичну підтримку, евакуацію, забезпечення медичних ресурсів і транспортування хворих [120]. МО США готувалося реагувати на пандемію, яка вразить третину населення країни та триватиме 4 місяці. План передбачав, що ЗС у випадку необхідності запроваджуватимуть карантин, реагуватимуть на виникнення громадських заворушень та організовуватимуть поховання [440, р. 8, 15-16].

1 лютого 2020 р., ще до оголошення ВООЗ пандемії коронавірусу армія розпочала підтримку цивільних органів влади. Наприклад, ЗС США здійснювали доставку медикаментів на круїзне судно під карантинном «Grand Princess», а пізніше розмістили 2 тис. пасажирів на військових базах. Судна-госпіталі ВМФ США «Mercy» та «Comfort» у березні 2020 р. прибули у порти Лос-Анджелеса та Нью-Йорка для підтримки медичного персоналу цих міст. Станом на 6 квітня МО надало зі своїх резервів понад 5 млн. захисних масок. 5,1 тис. військовослужбовців у складі бригад з лікарів, медсестер та психологів прийшли на допомогу 103 лікарням [465].

У березні, коли кількість смертельних випадків у Нью-Йорку сягнула 20 тис., перевищивши спроможності місцевих моргів, 54-та інтендантська рота забезпечила поховання більше 10 тис. осіб. Командування Інженерного корпусу ЗС США, усвідомлюючи, що потреба в кількості лікарняних ліжок буде стрімко збільшуватися, заздалегідь розпочало пошук і оцінку локацій для переобладнання у госпіталі. До 13 квітня близько 1,7 спеціалістів корпусу оглянули 1 тис. перспективних об'єктів. Більше 70 госпіталів було розгорнуто у гуртожитках та спортзалах із використанням схем перепланування, створених військовими інженерами. Наприклад, бізнес-центр у Нью-Йорку за 10 днів був переоблаштований у шпиталь на 2,5 тис. ліжок [217, р. 20-21, 27].

Активно залучалися для стримування пандемії COVID-19 підрозділи НГ ЗС США. Станом 29 березня 2020 р. близько 15 тис. військовослужбовців НГ були залучені до реагування. Вже 12 травня кількість задіяних військовослужбовців НГ складала 47 тис. осіб [346]. У квітні 2020 р. вони доставили понад 44 млн. порцій їжі у громади на карантині; перевезли понад 34 тис. тонн продовольства, провели тестування понад 750 тис. осіб, розгорнувши 1,6 тис. мобільних пунктів медичної діагностики по всій країні. НГ провели дезінфекцію майже 1,1 тис. закладів догляду за літніми людьми, виправних установ та громадських місць. У 8-ми штатах гвардійці працювали у кол-центрах і надали 330 тис. консультацій [397].

Починаючи моменту отримання даних про перші випадки захворювання на коронавірус у США, військове відомство залучило свої науково-дослідницькі установи для пошуку ефективних медичних та високотехнологічних рішень. У травні 2020 р. Президент США оголосив про старт національної програми з прискорення розробки та виробництва вакцин під назвою Операція «Warp Speed». Д. Трамп порівняв її масштаби із Мангеттенським проєктом. МО США відповідало за координацію виробничих та дослідницьких зусиль різних державних та приватних інституцій, укладання контрактів та експертну оцінку. Інноваційні проєкти «Warp Speed» дозволили в стилі терміни розробити нові вакцини та методи терапії, детектори вірусу та портативні системи тестування, розширити інженерні та цифрові рішення, які могли б використовуватися і для РХБЗ військ [326]. У лютому

2021 р. МО розпочало підтримку кампанії із вакцинації у 42 містах США та на Віргінських островах. До червеня більше військово-медичний персонал допоміг провести приблизно 5 млн. щеплень [217].

Таким чином, ЗС США у реагуванні на пандемію COVID-19, не лише продемонструвало високу готовність і гнучкість у забезпеченні національної стабільності під час безпрецедентних глобальних криз. Військові дослідницькі центри, такі як DARPA, відіграли ключову роль у протидії біологічним загрозам. Залучення армії вийшло за рамки логістичної та медичної підтримки, її видима активність та участь у підтримці добробуту громад зміцнили імідж ЗС США, як важливої опори суспільства в часи кризи, посилили довіру населення до державних інституцій. Успішність застосування ЗС США в протидії COVID-19 поставила питання щодо перспектив інституційного закріплення військових програм у сфері охорони здоров'я та нормативного включення біологічних загроз у Національну оборонну стратегію, як пріоритетного напрямку національної безпеки [198].

Роль Британської армії у підтримці цивільної влади еволюціонувала в контексті появ нових загроз внутрішній безпеці та необхідності управління кризовими ситуаціями. Закон «Про надзвичайні ситуації» 2004 р. офіційно дозволив використання ЗС всередині держави для допомоги цивільним органам у екстрених випадках та встановив вимоги щодо посилення співпраці силових відомств для реагування на кризи [479]. В цей же час, концепція Військової допомоги цивільній владі (МАСА) була розвинута до комплексної офіційної політики МО Великої Британії. Надання допомога в рамках МАСА дозволялося у випадках, коли:

- 1) існує безумовна необхідність діяти, і завдання потавлені ЗС є чіткими;
- 2) інші варіанти (включаючи комерційні альтернативи) були відкинуті;
- 3) цивільні органи влади не мають необхідних спроможностей для виконання завдання, а очікувати, що вони їх розвинути, не має сенсу або надто дорого;
- 4) терміновість завдання вимагає швидкої підтримки з боку армії [466].

Серед надзвичайних ситуацій, у яких типово могли залучатися ЗС Британії, визначалися: природні катастрофи; епідемії; страйки держслужбовців, які впливають на безпеку або порушують транспортні чи комунікаційні зв'язки;

кримінальна та терористична діяльність; знешкодження вибухонебезпечних предметів; порятунок у горах. Відмічалось, що після терористичного нападу, озброєні військовослужбовці можуть бути розміщені в місцях, які зазвичай охороняються поліцейськими, щоб дати їм можливість виконувати інші обов'язки [466]. Надаючи підтримку правоохоронцям, військові сили підпорядковуються поліцейським, але завжди залишаються під військовим командуванням. Вони, відповідно до законів Великої Британії, як і усі громадяни, можуть проводити арешти в Англії, Уельсі та Північній Ірландії, якщо стануть свідками порушення громадського порядку. У Шотландії вони можуть заарештовувати за тяжкі злочини, якщо вони є свідками їх скоєння [471, р. 94-96].

Варто зазначити, що в академічних та політичних колах Великої Британії, тривалий час залишалася в центрі дебатів думка, що ЗС є непридатними для виконання поліцейських функцій. Пропонувалося створення спеціалізованої «третьої сили», яка б заповнила прогалину між поліцією та військовими. Наводилися аргументи, що у випадку застосування армії, та сила, що їй протистоїть негласно отримає статус комбатанта. Інший довід полягав у тому, що застосування армії є останнім силовим засобом впливу держави, і невдача військової операції зможе стати психологічно руйнівною для уряду [392]. Британську армію, яка насамперед є військовою силою, робили непридатною до охорони громадського порядку батальйонна структура, а також відсутність відповідної підготовки та обладнання. Без створення «третьої сили» існував ризик того, що поліція стане частіше застосовувати мілітаризовану тактику, що знищить традиційну британську модель охорони правопорядку за згодою (в рамках якої, поліція є лише частиною суспільства, а не окремою чи привілейованою групою). «Повноцінна участь в операції з охорони громадського порядку пов'язана з репутаційними ризиками для армії, і, якщо вона не зможе втримати контроль, це підірве верховенство поліції», – зазначав науковець з Університету Ексетера М. Ворінг [492, р. 63-65].

Приводом щодо доцільності використання ЗС у поліцейських функціях і пошуку альтернатив стали, зокрема, масові протеси у Лондоні в серпні 2001 р. Громадські заворушення, що спалахнули після того, як чорношкірий 29-річний М.

Даган був смертельно поранений поліцейськими. Рівень насильства виявився настільки великим, що 16 тис. поліцейських із столиці та інших міст перебували на межі спроможностей контролювати ситуацію. Тоді вірогідність того, що уряд Британії може ввести у Лондон регулярні війська, засвідчивши кризу правопорядку, для багатьох лідерів громадської думки здавалася доволі високою [331].

У свою чергу, перспектива здійснити Brexit без угоди з ЄС у 2018 р. викликала стурбованість преси щодо ймовірних громадських безладів, на тлі повідомлень про існуючий план військового відомства під кодовою назвою «Redfold» щодо залучення ЗС для підтримання правопорядку та забезпечення доставки медикаментів у країні [309]. Готовність МО до дій підтвердив голова відомства Г. Вільямсон, доповідаючи у Палаті громад, що 3,5 тис. солдат перебувають у стані готовності «підтримати будь-який урядовий департамент за будь-яких непередбачуваних обставин» [375].

Британська армія продовжувала активно залучатися для надання допомоги громадам та урядовим інституціям у випадках складних економічних проблем. Наприклад, у 2002 р. тисячі військовослужбовців були відкликані з підготовчих навчань до відправки в Ірак та із закордонних відряджень для відбуття на тренування пожежних розрахунків. До 19 тис. військовослужбовців, зокрема з двірцевого Власного полку принца Уельського, у рамках операції «Fresco» були залучені до заміни страйкуючих пожежників. Як це відбувалося під час страйку 1977 р., більше 800 застарілих армійських пожежних машин «Зелені Богині» знову були задіяні в ліквідації пожеж [160]. У 2000 р., під час протестів водіїв паливозаправників, 80 військових шоферів були приведені в готовність до здійснення перевезень поки уряд вів кризові переговори [204]. Близько 300 військовослужбовців МО виділило у схожій ситуації в 2012 р. [491]. У 2021 р. у рамках операції «Escalin» діяльність Міністерства енергетики протягом 39 діб підтримували більше 240 військових водіїв, організувавши безперебійне постачання пального по всій країні. [469, р. 26]. Щорічно з 2016 по 2019 р. ЗС Великої Британії виконували приблизно по 120 завдань в рамках допомоги МАСА. В 2020-х кількість завдань почала зростати, а для підтримки завдань національного значення, що

потребують термінового реагування, МО Великої Британії тримає у 24-годинній готовності 3 батальйони чисельністю 1,2 тис. осіб [468, р.40].

Винятковий досвід ЗС Великої Британії отримали під час епідемії ящуру у 2001 р. Інженерні, транспортні та медичні підрозділи були залучені для ліквідації наслідків кризи, взявши на себе організацію логістики, координацію місцевих ресурсів, контроль за спаленням інфікованих тварин та організацію масових поховань. Участь ЗС стала необхідною через значні масштаби епідемії, які перевищили можливості цивільних ветеринарних служб та Міністерства сільського господарства, що зіткнулося з браком персоналу та проблемами координації. ЗС забезпечували ефективність, швидкість реагування та дисципліну в умовах стресу та ресурсних обмежень, виконуючи завдання зі знищення мільйонів тварин і утилізації залишків для стримування інфекції. Хоча їх залучення відбулося на пізньому етапі кризи, внесок ЗС виявився вирішальним. Завдяки ієрархічній структурі командування військові підрозділи діяли швидше і точніше, ніж цивільні органи, що дозволило стабілізувати ситуацію. Висновки, зроблені військовим відомством після епідемії ящуру, дозволили розробити алгоритми покращення міжвідомчої співпраці та створення механізмів реагування у кризових ситуаціях [144].

Під час пандемії COVID-19 близько 34 тис. військовослужбовців були залучені до операції «Rescript» з надання допомоги цивільним органам влади. Від 17 березня 2020 р. до 1 квітня 2022 р. вони виконали 466 різних завдань з підтримки системи охорони здоров'я країни [173]. На піку національної відповіді на COVID-19 понад 5 тис. особового складу працювали у складі мобільних підрозділів тестування, водіями карет швидкої допомоги, здійснювали авіап перевезення важкохворих осіб до лікарень. Армія взяла участь у будівництві мережі мобільних госпіталів ім. Ф.Найтінгейл. [468, р.15-16]. 150 військовослужбовців працювали на хімзаводах у Порт-Толботі та Каррінгтоні, де заправляли кисневі цистерни та доставляли їх до лікарень. Понад половина співробітників військово-медичних служб були залучені до реагування на пандемію: 1,6 тис. лікарів працювали в цивільних закладах, 1 тис. в системі первинної медико-санітарної допомоги МО і 150 за кордоном. Військові доправили понад 100 тис. тест-систем до будинків-інтернатів. Тилові підрозділи

підтримали державну систему дистрибуції і організували доставку засобів індивідуального захисту та 3,7 тис. апаратів ШВЛ до 242 медичних установ. Були активно залучені науково-дослідницькі інституції та спецлабораторії військового відомства. Команда фахівців ЗС консультувала Кабмін у розробці аналітичних інструментів оцінки масштабів скупчення людей у громадських місцях [485, р. 7-10]. Спеціальна група військових аналітиків працювала у Кабміні, протидіючи дезінформації щодо перебігу пандемії, в першу чергу – російській. [237]. У 2021 р., коли фокус уваги змістився на проведення масової вакцинації, 2,2 тис. військовослужбовців організували щеплення в усіх частинах Великої Британії та здійснили більше півмільйону ін'єкцій [469].

Під час європейської міграційної кризи 2015 р., спричиненою війною у Сирії, група з 7 кораблів Королівських ВМС та допоміжного флоту відіграла важливу роль у порятунку тисяч мігрантів у Середземному морі в рамках операції «Weald». Екіпаж десантного корабля HMS Bulwark, наприклад, взяв участь у порятунку понад 5 тис. біженців. Королівський флот діяв у рамках місії ECEUNAVFOR Med і активно співпрацював з італійською і грецькою владою, допомагаючи в пошуково-рятувальних місіях у міру посилення кризи [473]. На континенті ситуація в цей час переросла у «Калеську кризу», коли тисячі мігрантів, отаборилися у французькому портовому місті Кале, намагаючись потрапити до Великої Британії через тунель під Ла-Маншем. Улітку 2015 р. щотижнево фіксувалося 3,5 тис. спроб потрапити в тунель, пробратися на вантажівку чи у потяг. Обурена британська громадськість, транспортні працівники та ряду парламентарів закликали вжити рішучих заходів та відправити армію для захисту кордонів. Прихильники такого кроку стверджували, що лише ЗС зможуть дати рішучу відповідь на «Калеську кризу», допомогти прикордонним силам контролювати міграційні маршрути і запобіганню несанкціонованому перетину державних меж [274]. За даними соціального опитування 67% громадян Британії та 54% Франції підтримували відправку військових підрозділів для вирішення цієї міграційної проблеми [202]. Врешті, ситуацію було вирішено без силового втручання армії: табір біженців «Джунглі» у

м. Кале було ліквідовано поліцією, а його мешканців розселено у приймальні центри по всій Франції.

Незважаючи на посилення прикордонного контролю, число мігрантів, які перетинають Ла-Манш регулярно зростало. У 2021 р. їх кількість сягнула 28 тис., тоді як у 2018 р. їх було лише 221 особа. Це спонукало уряд Великої Британії вжити більш жорстких заходів і у 2022 р. розпочати військову операцію «Isotrope». Морські патрульні судна, зокрема HMS Severn, авіація та БПЛА розпочали патрулювання водного простору проливу. Втім, хід операції викликав ряд зауважень у парламентарів-членів Комітету з питань оборони. Перш за все, через суперечності у цілях МО і МВС: Збройні сили та флот прагнули запобігти висадці мігрантів шляхом перехоплення, в той час як МВС розглядало стримування, як головну мету. Використання обома відомствами тактики «відштовхування», коли човни з мігрантами поверталися у французькі води, було суперечливим з точки зору морського законодавства, дипломатії та безпеки життя самих мігрантів [481, р. 7, 13, 22-24].

У серпні 2021 р. уряд Білорусі розпочав операцію із силового насичення кордонів Литви, Польщі та Латвії мігрантами із Близького Сходу та Північної Африки. У відповідь на десятки тисяч незаконних перетинів кордону Польща спрямувала на захист своїх східних рубежів 12 тис. військовослужбовців, зокрема бригади територіальної оборони [502], та юридично докорінно розширила внутрішні силові функції армії [122]. У грудні 2021 р. Велика Британія надіслала 140 військовослужбовців із 32-го інженерного полку для допомоги в укріпленні кордону з Білоруссю. Група фахівців також відправилася до Литви, щоб визначити, які можливості для протидії тиску зможе надати Велика Британія [467]. Це показовий приклад того, як ЗС однієї країни НАТО беруть участь у виконанні нетрадиційних функцій та завдань із нейтралізації внутрішніх загроз на території своїх союзників.

Після завершення «холодної війни», відбулися зміни у безпековій ролі французьких ЗС. «З'явилися нові сили та оголилися нові вразливі місця. Традиційне розмежування між внутрішньою і зовнішньою безпекою розмилося», підкреслив Президент Н. Саркозі у передмові до оновленого видання Білої книги з оборони та

національної безпеки у 2008 р. [381, р. 9]. Стратегія національної безпеки, викладена в Білій книзі, замінила попередню стратегію від, що діяла з 1994 р. та переважно визначала роль ЗС Франції у регіональних конфліктах та миротворчих операціях, зокрема на Балканах [313]. Нова концепція поєднала аспекти оборони та безпеки, виходячи з розуміння, що в умовах глобальних загроз – таких як тероризм, кібератаки та організована злочинність – традиційне сприйняття оборони як виключно військової функції більше не є ефективним. Вона запропонувала інтегрований підхід, спрямований на вирішення як внутрішніх, так і зовнішніх викликів. Завдяки цьому підходу Франція прагнула захистити свій глобальний вплив, включаючи другу за величиною у світі економічну зону після США, а також мінімізувати внутрішні загрози у своїх віддалених заморських територіях, таких як Французька Гвіана, Майотта та Нова Каледонія.

Відповідно до нової стратегії, ЗС суттєво доповнили структуру внутрішньодержавного реагування на кризи. Завдання ЗС – надати свої ресурси і спроможності на запит від цивільної влади у випадку широкомасштабних криз. Передбачалася оперативна спроможність швидкого розгортання підрозділів усіх видів військ чисельністю до 10 тис. осіб для реагування на ситуації, що загрожують життю і безпеці нації. Стратегія національної безпеки Франції також передбачила посилену міжвідомчу співпрацю, максимальне об'єднання зусиль армії із поліцією, жандармерією, службами допомоги, координацію з місцевими органами влади та іншими цивільними установами. Важливу роль у прогнозуванні й вчасному виявленні загроз відведено розвідувальним службам ЗС Франції [381, р.168-187]. Таким чином, Франція визнала необхідність конвергенції питань оборони та багатовимірного реагування на внутрішні загрози.

Крім того, у сфері внутрішньої безпеки, особливо щодо питань міграції, ситуація у Франції суттєво відрізнялася від багатьох європейських країн. Як постколоніальна держава, Франція історично приймала численні хвилі мігрантів. У 1999 році близько третини її населення заявляли про іноземне походження (22% мали коріння у Магрибі, 5% - у інших регіонах Африки, а 2,4% - у Туреччині). З

релігійної точки зору, Франція залишається країною з найбільшими єврейською й мусульманською меншинами в Європі [307].

Підрозділи ЗС Франції, відповідно до положень Оборонного кодексу 2004 р. (зі змінами 2010 р.), могли залучатися до підтримання громадського порядку лише у випадках, коли правоохоронні органи не спроможні виконувати свої обов'язки [306]. Офіційний порядок застосування ЗС на національній території на підтримку цивільної влади від 2017 р. формалізував так зване «правило чотирьох 'і'», яке визначало критерії залучення ЗС для підтримки цивільної влади під час криз. Правило вказувало, що військова допомога надається у випадках, коли цивільні ресурси недоступні, непридатні, не існують або недостатні ⁷. Імперативом у таких випадках для ЗС залишалася дотримання принципу підпорядкування цивільній владі. Президент, як верховний головнокомандувач ЗС згідно зі статтею 15 Конституції Французької Республіки мав повноваження прийняти рішення про розгортання ЗС на території країни [364].

Втім, відповідно до усталеної історичної традиції, керівництво країни уникало застосування ЗС для виконання суто правоохоронних завдань. Уряд Франції покладался на підготовлені для виконання поліцейських функцій підрозділи Національної жандармерії, чисельність якої зросла на 25% між 1980 і 2010 рр. (чисельність поліції за цей період зросла лише на 14%) [318]. Наприклад, Національна жандармерія активно підтримала поліцію для придушення насильства, запобігання масовим підпалам і мародерству під час кількатижневих заворушень у Парижі та інших містах Франції восени 2005 р. Масові безлади у паризькому районі Кліші-су-Буа були спровоковані смертю двох підлітків іммігрантського походження, які сховалися від поліції у трансформаторній будці та отримали смертельний удар струмом. Заворушення змусили французький уряд оголосити надзвичайний стан і запровадити комендантські години. На тлі розростання безладів та перевантаження сил поліції, ряд парламентарів, наприклад традиціоналіст Ф. де Віль'є, закликав вивести на вулиці міст армію. Втім, голова уряду від такого кроку утримався, прагнучи уникнути ескалації ситуації [206; 374].

⁷З фр.: Indisponibles, Inadaptés, Inexistants, Insuffisants

ЗС Франції в обмеженому форматі були застосовані всередині країни під час масових протестів «Жовтих жилетів». Цей рух розпочався у 2018 р., як реакція на підвищення цін на пальне та інші соціально-економічні проблеми, і часто супроводжувався спалахами насильства. У березні 2019 р. за наказом Президента Е. Макрона військові сили, які були розгорнуті в рамках антитерористичної операції «Sentinel» взяли на себе завдання з охорони урядових будівель та важливих об'єктів інфраструктури, з метою вивільнити частину поліцейських, задіяних у стримуванні безладів. Це сталося після того, під час акцій протесту «Жовтих жилетів» були розграбовані і підпалені сотні магазинів на Єлисейських полях у Парижі та зростання кількості подібних випадків у Ліоні, Бордо, Нанті і Ніцці [367]. Рішення залучити армію викликало значну громадську стривоженість щодо можливої участі війська у стримуванні заворушень, підкреслюючи, що суспільство Франції чітко розмежовує різницю у застосуванні ЗС у контртерористичних заходах та охороні правопорядку. «Востаннє держава викликала армію для проведення поліцейських операцій в 1947-1948 роках», – наголосив директор Центру досліджень безпеки Інституту міжнародних відносин Е. Тененбаум, роблячи відсилку на придушення масових безладів, які організувала комуністична партія, виключена з уряду в повоєнні роки. «Підтримання порядку у Франції має бути справою національної поліції та жандармерії», – відреагував член парламенту Г. Ларріве [238].

Застосування ЗС у Заморських володіннях Франції не викликало подібних заперечень. Прикладом є операція «Harpie», яка розпочалася у Французькій Гвіані у 2008 р. і триває донині. ЗС Франції спільно із жандармерією були відряджені для припинення незаконного видобутку золота нелегальними бразильськими копачами «гарімпейро» у гвіанській дикій лісовій зоні. В операції на ротаційній основі беруть участь від 200 до 600 військовослужбовців. Це, зокрема, 3-й іноземний піхотний полк, 9-й полк морської піхоти, 6-й інженерний полк, підрозділи армійської авіації. Їх завданням є патрулювання та розвідка зон нелегального видобутку, знищення техніки золотошукачів (помп, генераторів, трубопроводів), блокада дамбами та блокпостами шляхів сполучень «гарімпейро», проведення річкових патрулів. Від 2008-го до 2021 р. під час операції «Harpie» загинуло 9 солдатів, троє з яких у

зіткненнях із золотошукачами [221]. Хоча вартість цієї військово-поліцейської операції складає 55 млн євро на рік, вона дозволяє значно скоротити нелегальний видобуток і втрати бюджету. Лише протягом 2020 р. було проведено 3 тис. патрулів, конфісковано 5 кг золота та інших матеріалів вартістю 24 млн євро [333].

У 2015 р. коли Європа зіткнулася з безпрецедентною міграційною кризою, яка змусила реагувати усі країни, куди спрямувалися біженці з Африки та Близького сходу. Австрія, Болгарія, Угорщина та Словенія загалом розгорнули майже 7 тис. військовослужбовців, які допомагали патрулювати кордони, будувати паркани та контролювати наплив мігрантів. Угорщина, наприклад, побудувала 500-кілометрову прикордонну огорожу і розмістила 4,5 тис. військовослужбовців для запобігання несанкціонованому перетину кордону [488, р.65-66]. У жовтні 2015 р. Франція, разом із 21 країною ЄС залучила військовий флот до Операції «Sofia» EUNAVFOR MED, спрямованої на перекриття шляхів контрабандистів та порятунок людей у Середземному морі. Станом на середину 2017 р. спільні зусилля дозволили притягнути до кримінальної відповідальності 110 нелегальних перевізників та торговців зброєю, а 470 човнів вилучити. Військовими морськими силами було врятовано 40 тис. життів біженців [231].

Під час цієї міграційної кризи Франція опинилася в центрі незаконних маршрутів іранських та іракських іммігрантів у Британію, транзиту громадян Пакистану з Італії до Іспанії. У рамках протидії цим загрозам МО Франції підтримало національні та міжнародні зусилля у сфері розвідки та спецоперацій. Наприклад, військова розвідка сприяла діяльності міжвідомчої «Групи оперативної координації боротьби з торгівлею людьми та експлуатацією мігрантів». Лише у 2021 р. дії цього підрозділу призвели до арешту більше 7,8 тис. контрабандистів та торговців людьми, ліквідації 303 мереж нелегальної імміграції [75].

Французькі ЗС були задіяні у реагуванні країни на пандемію COVID-19, особливо активно на ранніх стадіях, однак форми і обсяги їх участі були обмеженіші ніж у інших країнах Європи [358]. 16 березня 2020 р. президент Макрон заявив: «Ми на війні», оголосивши загальнонаціональну мобілізацію ресурсів країни у боротьбі із поширенням нового коронавірусу [320]. 25 березня було оголошено про початок

операції ЗС Франції «Résilience», спрямованої на підтримку громадської охорони здоров'я та цивільних органів влади під час пандемії. МО Франції офіційно не називало кількість військовослужбовців, які були задіяні для виконання завдань із перевезення пацієнтів, проведення дезінфекції приміщень, та у здійсненні логістичної підтримки, зауваживши: «кількість задіяного особового складу визначатиметься відповідно до заявлених потреб і цілей, можливостей трьох видів ЗС і їх оперативних імперативів» [338, р. 6]. Дослідницька служба Європарламенту назвала цифру 15 тис. військовослужбовців [305].

Найактивніше ЗС використовувалися для авіаційного транспортування хворих на ранніх стадіях пандемії в 2020 р. – із перевантажених відділень інтенсивної терапії на сході Франції, у Французькій Гвіані та на Мартініці. Для цього реанімаційним модулем було обладнано літаки Airbus та задіяні вертольоти «Caracal» та «Puma». [360]. Вертольотоносці класу «Mistral» доставляли морем важких пацієнтів з лікарень на Корсиці до відділень інтенсивної терапії в Марселі. Ще одне таке судно було задіяне на Майотті, де ситуація ускладнювалася епідемією лихоманки денге [332]. Пожежні бригади Парижа (частина ЗС Франції) за перші два місяці операції «Résilience» надали допомогу 9,5 тис. пацієнтів, в тому числі надавали екстрену дореанімаційну допомогу з інтубацією трахеї. Медична служба ЗС Франції організовувала надання первинної допомоги пацієнтам із використанням телемедицини, і провела більше 10 тис. дистанційних консультацій. Спеціалісти ЗС розгорнули польовий госпіталь з палатою інтенсивної терапії у Ельзасі. Медперсонал у 8-ми військових госпіталях долучився до надання допомоги цивільним пацієнтам, там було госпіталізовано понад 20 тис. осіб. Більше 750 військових медиків забезпечували догляд і лікування пацієнтів. У 2021 р. армія розгорнула 11 медцентрів, де було вакциновано більше 1 млн. громадян [360].

Таким чином, після в останнє десятиліття XX та на початку XXI ст. армії провідних демократичних держав зазнали функціональних змін, адаптуючись до реагування на складні нетрадиційні загрози внутрішньої безпеки, зокрема на зростання незаконної масової міграції, діяльність транснаціональних злочинних угруповань і динамку поширення епідемій. Зміна ролі ЗС супроводжувалася

затвердженням чітких механізмів співпраці з цивільною владою через розробку нових нормативних положень підтримки типу MACA, DSCA та стратегій безпеки. У США відбулося де-факто закріплення нової ролі ЗС, як інструменту підтримки безпеки кордонів. Розширення участі армій у цивільній сфері зробило їх більш чутливими до політичної повістки та громадської думки, як це показали протести «BLM» у США, «Жовтих жилетів» у Франції. Пандемія COVID-19 продемонструвала критичну роль ЗС у забезпеченні національної стійкості у випадку масштабних непередбачуваних криз та необхідність розвитку стратегій безпеки, що охоплюють як традиційні, так і невоєнні виклики.

3.3. Використання Збройними Силами України демократичних стандартів у забезпеченні внутрішньої державної безпеки

Внаслідок розпаду СРСР, падіння Берлінського муру та припинення дії Організації Варшавського Договору, у світі склалася нова розстановка військових і політичних сил. Руйнація «табору соціалізму» найактивніше відбулася завдяки активізації боротьби національно-визвольних рухів, прагненню народів до історично-культурного саморозвитку. Крах системи підсилювало незадоволення населення країн своїм жалюгідним економічним становищем спричиненим неефективною радянською системою планового господарства [185]. Після подій серпня 1991 р., каральний апарат СРСР і радянські ЗС, які регулярно використовувалися для придушення демонстрацій та «націоналістичних рухів», перестали бути стримуючим силовим чинником та каральним органом комуністичної верхівки. Відповідно, у пострадянських державах, які оголосили свою незалежність, постало питання необхідності створення власних ЗС, які би відповідали демократичним стандартам та служили національним інтересам.

Постановою «Про військові формування в Україні» від 24 серпня 1991 р. ВРУ підпорядкувала собі усі військові формування на території республіки були підпорядковані та утворила МО України [101]. 6 грудня 1991 р. ВРУ своєю Постановою від ввела у дію ЗУ «Про Збройні Сили України» [50].

Складним виявився процес розформування ЗС СРСР, а також розподілу їхнього майна, та озброєння. Створення ЗСУ в нових умовах супроводжувалася конфліктами міждержавних інтересів та необхідністю адаптуватися до нових принципів оборонної політики. Створювала напруження та викликала політичні суперечності й відсутність чітких юридичних механізмів розподілу між новими незалежними державами військових ресурсів, зокрема ядерної зброї та військової техніки. Гострим було питання розподілу Чорноморського флоту між Україною та РФ. Крім того, у перехідний період значно ускладнювали належне створення національної армії хронічний дефіцит фінансування, відтік кадрів, ригідність військової системи, що була збудована за радянськими шаблонами. На тлі цих проблем особливо гостро поставало і питання визначення функцій армії, правового формулювання того, які саме завдання можуть виконувати ЗСУ у мирний час та умовах кризових ситуацій.

Під час роботи над першою Воєнною доктриною України робоча група керувалася необхідністю дотримання норм цивільного контролю [71, с 282]. Воєнна доктрина України, прийнята у 1993 р. прямо заборонила застосовувати власні ЗС «для розв'язання політичних завдань на своїй території» [102]. Концепція Національної безпеки України визначила демократичний цивільний контроль за воєнною сферою, як один з основоположних принципів у 1997 р. [100].

Паралельно тривав розвиток відносин України і НАТО. Ця співпраця розпочалася, коли Україна у 1991 р. вступила до Ради північноатлантичного співробітництва, а у 1994 р. до програми «Партнерство заради миру». У 1997 р. була підписана Хартія про особливе партнерство та створено Комісію Україна – НАТО як основний орган розвитку двосторонніх відносин [57, с 73].

Побудова демократичної, правової держави вимагала від ЗСУ виконання лише конституційного обов'язку з оборони України, захист її суверенітету, територіальної цілісності і недоторканості. Український політикум визначив, що до вирішення безпекових внутрішніх завдань армія залучатися не може. Для реалізації цієї функції у листопаді 1992 р. на основі використання колишніх мотострілецьких і спеціальних моторизованих частин внутрішніх військ було створено окреме військове

формування – Національна гвардія України (НГУ) безпосередньо підпорядкована ВРУ. На неї покладалися завдання із підтримання режиму надзвичайного стану; ліквідації наслідків катастроф та стихійних лих; охорони важливих державних об'єктів; надання допомоги прикордонним військам у затриманні порушників державного кордону та участь в охороні громадського порядку [52]. Втім, планові реформи НГУ, що включали початок якісних перетворень, спрямованих на наближення її до стандартів підрозділів Західної Європи та США, виявилися безуспішними через недостатнє фінансування. Подальше існування НГУ, як показало державотворення, призвело до дублювання функцій силових відомств та обтяжило бюджет України. У 1999 р. вона була розформована, а її особовий склад, військова техніка, фонди та майно були передані МВС та ЗСУ [1, с.3].

У 2000 р. завдання з допомоги в охороні державного кордону та у ліквідації наслідків стихійного лиха були покладені на ЗСУ [48]. Вирішення цих важливих державних завдань таким шляхом базувалося на світовому досвіді, зокрема США. Хоча, треба відмітити, і до 2000 р. ЗСУ активно залучалися до різних видів робіт під час стихійних лих. Однак, ця діяльність не мала правового статусу і носила скоріше «благодійний» характер [325].

Як свідчить аналіз залучення ЗСУ до виконання внутрішньодержавних завдань з 1991 по 2014 рр., основними сферами, де армія надавала допомогу цивільній владі стали: сприяння у ліквідації наслідків стихійних лих і катастроф, виконання заходів екологічної безпеки. Таке залучення армії фахівці обґрунтували тим, що техногенне навантаження територій України у 6 разів перевищувало показники інших країн світу. Це стосувалося 19-ти найбільш катастрофонебезпечних на планеті об'єктів (зокрема ЧАЕС та об'єкт «Укриття»), 7,5 тис. об'єктів підвищеного ризику, з яких понад 1 тис. – із високою ймовірністю виникнення аварій [8]. Вирішення цих завдань потребувало переформатування деяких військових формувань. У 1995 р. розпочалося створення органів екологічної безпеки ЗСУ, в управліннях оперативних командувань і центральному апараті МО. Військові підрозділи військ РХБЗ почали залучатися до ліквідації наслідків попереднього розташування частин ЗС СРСР: очищення від вибухівки полігонів та забруднених нафтопродуктами ґрунтів.

Проблему також становили законсервовані без дотримання необхідних технологій у 1980-х рр. ракетні шахти, аварійні підземні сховища палив та мастил, очисні споруди, утилізація великих обсягів застарілих боєприпасів. Залізничні війська будували під'їзні колії до заводів, трамвайних колій у Конотопі, а в 1995 р. навели 50-метровий міст через р. Десна на Чернігівщині [30]. Під час ліквідації техногенної катастрофи під с. Ожидів Львівської області в 2007 р., коли з рейок зійшли 15 цистерн із жовтим фосфором, працювали близько 200 військовослужбовців та 60 одиниць техніки. Особовий склад 704 окремого полку РХБЗ виконував небезпечні роботи із збору та утилізації хімічних речовин [117].

Найчастіше ЗСУ застосовувалися для допомоги ліквідації наслідків стихійних лих метеорологічного характеру. Інженерні війська регулярно виконували заходи із зміцнення захисту мостів та гідротехнічних споруд під час льодоходів, залучалися до евакуаційно-рятувальних робіт. У 1998 р. діяли 76 команд військових інженерів чисельністю майже 1000 чоловік та 357 одиниць водоплаваючої техніки [98]. Частини Прикарпатського військового округу розчищали завали і проводили дренажні роботи після того, як у червня 1997 р. смерч завдав численних збитків землям Волині. Після масштабного льодового шторму в листопаді 2000 р., військовослужбовці Південного ОК рятували пасажирів поїздів, які потрапили у крижану пастку у степу. Особовий склад ВПС у Вінницькій області відновив близько 22 км ліній електропередач та 28 трансформаторних підстанцій. Повені на Закарпатті завжди завдавали значної шкоди господарству регіону та його мешканцям. У 1998 р., коли одночасно було підтоплені 120 населених пунктів у боротьбу зі стихією вступили 2,5 тис. військовослужбовців Західного ОК. За перший тиждень із зони вони здійснили евакуацію 6,5 тисяч мешканців [30]. У 1999 р. для оперативного реагування на паводки у Карпатському регіоні було створено багатонаціональний інженерний батальйон «Тиса», до складу якого ввійшли інженерні підрозділи ЗС України, Угорщини, Румунії та Словаччини [67]. Підрозділ першим прийшов на допомогу у березні 2001 р., коли стихія завдала нового удару Закарпаттю [118]. Участь підрозділів ЗСУ у ліквідації найбільшого за століття паводку на заході України 2008 р. була висвітлена у авторському документальному

фільмі. Тоді більше 3,2 тис. військовослужбовців оперативно були відряджені у зони лиха, де організували порятунок рятувальні людей із підтоплених сел, проводили дренажні роботи, розчищення доріг, відновлення зв'язку. Інженерні підрозділи навели більше 11 мостів. Армійська авіація проводила евакуацію та доставляла засоби першої необхідності у високогірні села. Військові медики розгорнули мобільні шпиталі та проводили заходи санітарного контролю якості води [63]. Військові підрозділи майже щорічно залучилися і для рятувальних робіт під час великих снігопадів та ожеледиць, у Львівській області, наприклад, для координації допомоги створювався оперативний штаб у 80-му аеромобільному полку [56].

Одночасно з цим керівництво України продовжувало курс на позбавлення ЗСУ неприцільних їм внутрішніх завдань: в 2003 р. залізничні війська ЗСУ були переформовані у перетворені на Державну спеціальну службу транспорту у складі Мінтранспорту. Війська Цивільної оборони були розформовані у 2006 р., на їх основі була створена Оперативно-рятувальна служба цивільного захисту МНС, відповідальна за захист населення у випадках техногенних та природних надзвичайних ситуацій, здійснення рятувальних операцій [54, с. 7].

Якщо залучення ЗСУ до виконання завдань щодо надання допомоги органам цивільної влади, сприяло зростанню підтримки населення та укріпленню іміджу армії, і найголовніше, знаходилося у межах правового поля, то питання необхідності залучення ЗС до правоохоронних завдань залишалося в центрі політологічних дебатів. Підживлювали ці дискусії, як наявність передумов для виникнення внутрішніх конфліктів на території країни [27], так і розвиток безпекової ситуації на теренах СНД [25].

В той час як Україна зі здобуттям незалежності усунула армію від виконання невласних правоохоронних завдань, у деяких посткомуністичних країнах ЗС продовжували вирішувати соціальні і міжнаціональні конфлікти, у відповідності зі стереотипами комуністичної ідеології і відсутністю правового обґрунтування щодо використання армії всередині держави. Найяскравішим прикладом цього стали події конституційної кризи 1993 р. у РФ, яка була викликана конфліктом між президентом Б. Єльциним і Верховною Радою РФ через розбіжності в у владних повноваженнях і

поглядах на політичний курс. Вихід із політичного глухого кута, Б.Єльцин став шукати на неконституційній основі та спробував розпустити парламент, спровокувавши озброєне протистояння. 3-4 жовтня законодавці здійснили рішучі дії для усунення від влади Б. Єльцина. Штурмом була взята будівля московської мерії, криваві сутички відбулися біля телецентру Останкіно. У відповідь, 4 жовтня, за наказом Єльцина, військові підрозділи розпочали танковий обстріл Білого дому та штурм будівлі парламенту. Політичний конфлікт був завершений силовим шляхом із численними жертвами цивільного населення, причому застосування ЗС РФ відбулося всупереч діючим правовим нормам країни. Нова конституція, яка була прийнята після цих подій, значно посилила президентську владу, та задала курс у напрямку авторитаризації політичної системи РФ [68; 404]. Цей приклад показав, що навіть в країнах, які почали будувати демократичне суспільство, можливе використання армії для вирішення політичних внутрішніх проблем неконституційним, беззаконним способом.

З проблемою боротьби проти антиурядових збройних формувань на теренах СНД зіткнулися уряди багатьох країн, причому РФ та її армія відігравали в багатьох конфліктах дестабілізуючу роль, прикриваючись гаслами «миротворчості». Конфлікт між молдовським урядом і сепаратистами в Придністров'ї спалахнув у 1990–1992 рр. Близько 3 тис. військовослужбовців з 14-ї гвардійської армії РФ втрутилися в конфлікт на боці сепаратистів. Під час громадянської війни в Таджикистані 1992–1997 рр., яка була викликана як політичними, так і етнічними протиріччями, РФ активно втрутилася в конфлікт, застосувавши 201-гу мотострілецьку дивізію. Ця інтервенція не змогла відновити стабільність, натомість загострила бойові дії, у яких загинули понад 100 тис. людей. Таджикистан перетворився на російський протекторат, а РФ наростила стратегічний вплив у Центральній Азії [262]. Уряд Грузії воював проти сепаратистів у Південній Осетії 1991–1992 рр. та в Абхазії у 1992–1993 рр. РФ підтримала цих сепаратистів, постачаючи зброю, надаючи військових радників та фінансову допомогу. У випадку з Абхазією, російські війська навіть брали безпосередню участь у боях, а після закінчення війни РФ встановила військовий контроль регіону. В обох випадках

офіційна Москва позиціювала себе, як посередника, але фактично сприяла збереженню сепаратистських утворень і подальшій дестабілізації ситуації. Ця політика заклала основи війни між Грузією і РФ у серпні 2008 р., яку Кремль охарактеризував, як «гуманітарну інтервенцію» [113]. РФ використала невирішений Нагірно-Карабаський конфлікт, для збереження свого впливу на Південному Кавказі. Протягом 1990-2000-х років РФ надавала Вірменії військову допомогу та заснувала у 1995 р. військову базу у Гюмрі, що дозволило зберігати військову присутність у регіоні. Паралельно РФ продавала зброю Азербайджану, що дозволяло Москві зберігати баланс і вплив на обидві сторони конфлікту [68].

Російське керівництво після розпаду СРСР сприйняло втрату легітимного контролю над колишніми союзними республіками як серйозну політичну поразку. Ця втрата викликала глибокі занепокоєння в Москві щодо можливості розвитку аналогічних сценаріїв всередині самої РФ, особливо у відношенні до автономних республік. Це стало однією з причин жорсткої політики щодо національних меншин і регіональних еліт та регіонів, які Москва вважала «своїми». 11 грудня 1994 р. РФ у супереччя конституції розпочала збройну інтервенцію в Чеченську Республіку Ічкерію. Головною метою вторгнення була ліквідація президента Д. Дудаєва, роззброєння і затримання «бандитів» і відновлення «конституційного» порядку. Втім вторгнення, сплановане, як короткострокова «поліцейська операція», перетворилося у кровопролитну війну. Розгром російських військ у 1996 р. призвів до укладання Хасав'юртівських угод, які фактично означали тимчасове припинення воєнних дій [95]. Ця поразка для силових відомств РФ, у першу чергу, ФСБ, стала лакмусовим папірцем неспроможності режиму, а нова війна проти Чечні розглядалася як головний інструмент політичного реваншу [219]. У вересні 1999 р у Буйнакську, Волгодонську та Москві, прогрімала серія вибухів. Влада РФ звинуватила у терактах «чеченських терористів», що створило привід для відновлення бойових дій проти Чечні. Чимало дослідників цих подій вказують на сумнівність офіційної версії Кремля. Зірваний теракт у Рязані, який був офіційно пояснений «навчаннями», став одним з доказів, що за вибухами стояла ФСБ. Відсутність прозорого розслідування обставин «терактів» та реакція на них

офіційних політичних кіл США також давали підстави американській громадськості поставити питання: чи не є Путін терористом, з яким не варто будувати партнерські відносини [383]. Друга російсько-чеченська війна розпочалася, вже як «контртерористична операція» проти «міжнародного ісламського тероризму». 16 квітня 2009 р., після майже 10 років бойових дій, які трактувалися РФ, як внутрішньодержавне застосування армії, Москва оголосила про свою перемогу [95]. Події у театрі на Дубровці в 2002 р. та у Беслані в 2004 р. продемонстрували безжальні методи роботи російських силових структур та надали можливість новій кремлівській владі ще жорсткіше встановити авторитарний контроль над політичною сферою країни. Уряд РФ під егідою «боротьби з тероризмом» значно посилив репресивні заходи, що включали обмеження громадянських свобод, посилення контролю над ЗМІ та збільшення повноважень правоохоронних органів.

У світлі вищеописаних подій, і факт виконання арміями пострадянських країн «жандармських» функцій, і факт втручання ЗС РФ у внутрішні справи інших держав, вимагали тверезої оцінки ризиків національній безпеці України та пошуку оптимальних шляхів нейтралізації потенційних загроз. У програмній статті «Збройні Сили України на початку XXI сторіччя» в 1999 р. Міністр оборони України О. Кузьмук окреслив три основні можливі загрози національній безпеці у воєнній сфері. На перше місце він поставив «загострення стосунків між РФ та НАТО», у центрі яких опинялася Україна, яка продовжувала розвивати партнерські стосунки з Альянсом. Другою загрозою була названа «воєнно-політична нестабільність та конфлікти в сусідніх країнах», які демонстрували тенденцію до збільшення у масштабах. Третя загроза на пряму стосувалась внутрішньої безпеки: «наявність сепаратистських тенденцій в окремих регіонах України та намагання використати їх для втручання у внутрішні справи держави». Стаття відмічала зростання значення невоєнних форм боротьби, що набували скоординованого характеру, та тісніше переплетіння економічних, соціальних та інформаційних факторів, які ставали визначальною рисою воєнного протистояння того періоду [70]. Таким чином, військово-політичне керівництво чітко усвідомлювало основні загрози національній

безпеці України. Але конкретні механізми забезпечення внутрішньої безпеки і роль ЗСУ в реагуванні на внутрішні загрози залишалися на стадії визначення.

Спеціалісти у сфері державного управління поставили питання визначення та внутрішніх та зовнішніх функції воєнної організації держави [25], розмежування між основними військовими формуваннями та класифікації функцій ЗСУ [28]. У 2000 р. президент Українського центру економічних і політичних досліджень А. Гриценко пропонував на законодавчому рівні вирішити питання внутрішніх силових функцій ЗСУ, які передбачають виконання армією завдань всередині держави, при яких не виключається застосування зброї. Мова йшла про підтримання режиму надзвичайного стану, примусове встановлення карантину, протидію сепаратизму, ліквідацію НЗФ, блокування районів внутрішнього конфлікту, боротьбу з тероризмом і наркобізнесом. Спираючись на світовий досвід використання армій, аналітик зауважував, що не виключений варіант розвитку подій, коли спроможностей правоохоронних органів виявиться замало, наприклад, для боротьби із НЗФ. Посилаючись на наявність передумов виникнення внутрішніх конфліктів на території України та динаміку появи таких конфліктів в світі він зауважував, що найгірший сценарій розвитку подій трапиться, якщо в критичній ситуації владі доведеться звернутися до ЗС, які не підготовлені до вирішення внутрішніх завдань та не можуть взаємодіяти із іншими силовими структурами. «Політичні наслідки від невинуватених жертв, від зволікання з вирішенням конфлікту, від критики з боку міжнародного оточення будуть значно більш тяжкими, аніж можлива емоційна критика в разі завчасного вирішення відповідних питань» [27]. А. Павленко з Національного інституту стратегічних досліджень пропонував трансформувати ВВ і частину міліції у військові формування, які б замикалися на МО України, взявши за зразок діяльність жандармерій у країнах Європи. Крім того, пропонувалося розосередити підрозділи ЗСУ, які базувалися переважно на заході України, рівномірно по всій території, сформувавши основу для територіальної оборони. Це, на його думку, вирішило б проблему «переагітації» міліції у випадках внутрішніх конфліктів та унеможливило б перетворення України на «поліцейську» державу, коли кількість особового складу МВС перевищує

чисельність ЗС [92]. Втім протягом наступного десятиліття питання формалізації внутрішніх силових функцій армії, та створення всеохоплюючої концепції діяльності воєнної організації держави не знайшли логічного вирішення та правового закріплення. Законодавча база щодо застосування ЗСУ у локалізації внутрішнього конфлікту до 2014 р. не була досконало розроблена. Фахівці пояснювали це явище «політичною нестабільністю та суперечностями між гілками влади», і наголошували що реформування різних силових відомств відбувалося без врахування їх ролі у системі воєнної організації держави [39].

У 2002 р. Україна вперше офіційно заявила про намір вступити до НАТО. Це рішення було зумовлене, як прагненням українського народу закріпити своє місце в європейській спільноті, модернізувати свої політичні та економічні системи, так і прагненням зміцнити обороноздатність країни та гарантувати її безпеку в умовах геополітичних змін. 23 травня 2002 р. РНБО України ухвалила «Державну стратегію України щодо НАТО», яка передбачала перегляд політики позаблоковості на користь початку процесу вступу до Альянсу [133]. Поступово відбувалося нарощення співпраці із НАТО в рамках програми «Партнерство заради миру». В цей час ЗС країн НАТО активно залучалися до заходів боротьби з міжнародним тероризмом, а військово-політичне керівництво цих країн вирішувало питання трансформації концепцій внутрішньодержавного застосування армій у відповідь на нові внутрішні загрози. Україна, враховуючи обраний зовнішньополітичний курс розпочала реформи з метою досягнення взаємосумісності ЗСУ із арміями країн-членів Альянсу, зокрема у сфері підготовки та ведення антитерористичних операцій. Як приклад, можна навести навчання ЗСУ, які були присвячені боротьбі із тероризмом. В 2002 р. на Яворівському полігоні відбулися збори командирів з'єднань, на яких практично відпрацьовувались питання протидії тероризму на основі досвіду використання ЗС «в Афганістані, на Балканах та на Кавказі». У ході навчання батальйон 24 мотострілецької дивізії, підрозділи АА та загін спецоперацій ВВ виконували блокування та знищення НЗФ сепаратистів у прикордонній смузі [2].

Відбувалися зміни у законодавстві. Прийнятий у 2003 р. Закон «Про боротьбу з тероризмом» визначив МО України суб'єктом, що безпосередньо здійснюють

боротьбу з тероризмом у межах своєї компетенції. Втім, повноваження МО та ЗСУ були обмежені рамками захисту стратегічно важливих військових об'єктів, застосуванню сил в разі вчинення терактів у повітряному просторі чи територіальних водах, а також участю у проведенні антитерористичних операцій «в разі виникнення терористичних загроз безпеці держави із-за меж України». Стаття 28 Закону дозволяла МО надавати правоохоронним органам матеріально-технічну, медичну, інформаційну та транспортну підтримку [45]. Лише через 2 роки відповідні зміни були внесені у Закон «Про Збройні сили України», що дозволяли ЗСУ використовувати зброю та бойову техніку для «припинення протиправних дій повітряних суден у повітряному просторі України, якщо вони використовуються з метою здійснення терористичного акту» [48]. Таким чином, як випливає з тексту законів, законодавці орієнтувалися не на широкий спектр потенційних терористичних загроз безпеці держави, а на конкретний історичний випадок – терористичний акт «9\11» у США. Крім того, участь ЗСУ в антитерористичній діяльності на території України залишалася доволі обмеженою, а виконання внутрішніх силових функцій армією України не передбачалося взагалі.

В той же час спектр внутрішніх терористичних загроз для України розширювався. Фахівці звертали увагу на проблему нелегальної міграції – значна кількість вихідців із РФ, Центральної Азії та Близького Сходу незаконно перетинали кордони України на шляху до країн ЄС. Частина мігрантів прибували з регіонів, де активно діяли екстремістські організації [69]. Участь ЗСУ в складі міжнародних сил у Іраку та Афганістані також робили Україну потенційною мішенню для ісламських терористів. У 2009 р. СБУ повідомляла про створення в Україні осередків партії Хізб-ут-Тахрір. Фіксувалася присутність осіб, підозрюваних в причетності до радикальних організацій Хамас, «Брати мусульмани» та ін. Крім того, несприятливим фактором були названі тенденції радикалізації настроїв в українському суспільстві, ризик соціального неспокою через фінансово-економічну ситуацію, прояви ксенофобії та зниження толерантності до окремих етносів [31].

Як показує практика, в сфері боротьби із тероризмом, пріоритетом до 2014 р. для ЗСУ залишалися заходи міжнародного співробітництва – участь в спільних

навчаннях та операціях. Наприклад, ВМС ЗСУ долучилися до операції із запобігання пересування терористів або зброї масового знищення у Середземному морі «Активні зусилля». Україна з 2007 р. брала участь в підтримці Міжнародних сили сприяння безпеці в Афганістані та надавала свій повітряний простір та інфраструктуру для проведення операцій НАТО [7]. Багатонаціональні навчання серії «Rapid Trident», які щорічно проходили на Львівщині від 2008 р., хоча і розглядали питання протидії НЗФ, знешкодження СВП та заходів контролю натовпу, в основному зосереджувалися на обімну досвідом, який був отриманий підрозділами США в Афганістані [115]. Комплекс експериментальних командно-штабних навчань ЗСУ «Перспектива-2012», що проходив по усій Україні, мав в собі антитерористичний компонент – реагування на перетин кордону НЗФ на території Чернівецької області. Втім тактика дій умовного противника на навчанні не відрізнялася реалістичністю, і за своїм змістом захід на Буковині являв собою типове батальйонне тактичне навчання. Підрозділи НГУ або МВС до протидії НЗФ взагалі не залучалися [114]. Такі показові «паркетні» заходи, очевидно, не могли підготувати підрозділи до реагування на загрози, з якими ЗСУ стикнулися у березні-квітні 2014 р.

В цей же час, і питання внутрішньодержавної участі ЗСУ в антитерористичних операціях та залишалося невирішеним. Провідні спеціалісти у галузі права відмічали, що для ЗСУ боротьба з тероризмом стала новою функцією, «реалізація якої вимагає адекватного уточнення та розширення повноважень», а існуюче законодавство «не дозволяє реагувати в повному обсязі на сучасні потенційні та реальні загрози» [116]. Ідеї впровадити передовий іноземний досвід, розширити спектр завдань МО та закріпити виконання антитерористичних завдань за новоствореним у 2007 р. родом військ – Силами спеціальних операцій [110], залишилися нереалізованими через те, що у 2011 р. процес створення ССО був перерваний, а Управління ССО, як окремий структурний підрозділ ГШ ЗСУ – розформоване [24].

Особливим випадком, коли ЗСУ залучалися до завдань всередині країни, пов'язаних із захистом від тероризму, стало проведення фіналу чемпіонату Європи з

футболу у 2012 р. МО створило Ситуаційний центр у ході виконання заходів антитерористичного забезпечення [84]. Була приведена в готовність санітарно-епідеміологічна служба ЗСУ. Наприклад, 28-й санітарно-епідеміологічний загін у Львові провів практичні навчання поблизу стадіону та знаходився у стані готовності для реагування на випадок терористичного акту із застосуванням біологічних агентів [73]. Найактивніше були задіяні ПС ЗСУ, на яких покладалася охорона повітряного простору над містами, в яких проводили 18 футбольних матчів. За час Євро-2012 пілоти здійснили 68 вильотів, провівши в небі більше 170 год. До виконання завдань антитерористичного забезпечення залучалось 6,5 тис. особового складу, 24 літаки, 24 вертольоти, 26 зенітно-ракетних комплексів [97]. Крім того, під час проведення чемпіонату, українська військова авіація знаходилася у активній взаємодії із ПС ЗС Польщі. Спільне реагування на нештатні ситуації та повітряні загрози було відпрацьовано на навчаннях «Безпечне небо-2011» [129].

В той час, як Україна поступово продовжувала здійснювати політику зближення із ЄС та НАТО, РФ системно продовжувала політику спрямовану на збереження свого впливу в пострадянських країнах. Із середини 2000-х Москва пропагувала неоімперську ідеологічну концепцію під назвою «русскій мир». Російські агентурні мережі поширювали ідеї сепаратизму через спеціально створені на території України політичні угруповання. Проросійські організації систематично висували ініціативи щодо надання «особливого правового статусу» східним областям України [6, с. 10]. «Інтеграційні» економічні, безпекові та культурні проекти Кремля були спрямовані на збільшення політичної залежності України і втягування її у т. зв. «євразійський простір». Цей тиск приніс російській владі успіхи із приходом до влади В. Януковича. Він поступився інтересами національної безпеки України в обмін на економічні поступки підписавши в квітні 2010 р. т.зв. Харківські угоди та оголосивши позаблоковий статус України [106]. На ключові посади у силові структури України, зокрема у МО, почали призначатися особи, пов'язані із РФ родинними стосунками, громадянством та бізнес-інтересами. Їх «управлінська» діяльність ознаменувалася скороченням бойового складу військ, обмеженням їх дислокації у східних і південних регіонах України та Криму,

руйнацією боєздатності з'єднань та системи оперативного управління, знищенням мобілізаційної системи. [6, с. 12]. Приклад того, яким бачили проросійські міністри внутрішню функцію армії, цинічно продемонстрував Д. Саламатін, який розробив план, відповідно якого військові частини повинні були займатися прибутковою господарською діяльністю: розведенням рогатої худоби, домашніх птахів, вирощенням зернових, оптовим продажем тютюнових виробів та комбікормів [83]. Критичність фінансування армії на рівні 1% від ВВП, вимагала більшості коштів витратити на утримання військ, а «реформи» проросійських міністрів оборони, призвели до критичної втрати бойових спроможностей ЗСУ [54, с.8].

У лютому 2013 р. РФ прийняла оновлену концепцію зовнішньої політики, яка розглядала Україну, як одноосібну зону свого впливу, та як об'єкт застосування т.зв. «м'якої сили», – інструменту політичного примусу, що не виключав втручання у внутрішні справи країни та маніпулювання громадською думкою. На основі цієї стратегії РФ почала втілювати в життя дії, спрямовані на запобігання підписанню Україною Угоди про асоціацію з ЄС [82].

У листопаді 2013 р. В. Янукович знову пішов проти національних інтересів країни та волі її народу, коли відмовився підписати Угоди про асоціацію з ЄС, натомість вирішивши укласти закритий для парламенту та громадськості пакет економічних угод з РФ. Ці дії президента спричинили масовий протест у багатьох містах України – Євромайдан [106]. Жорсткий силовий розгін мирного мітингу на майдані Незалежності, який відбувся 30 листопада 2013 р., призвів до мобілізації суспільства та початку силового протистояння. З того часу, свідомо ігноруючи спроби розв'язати ситуацію мирним шляхом, В.Янукович та його спільники організовували провокативні дії, що вели до загострення рівня насильства, та вдавалися до регулярних спроб а силовій зачистки центра Києва силами підконтрольних правоохоронців [35]. Крім того, у Києві працювала і група співробітників ФСБ РФ, які інструктували МВС та керували штучним створенням соціальних конфліктів між учасниками Євромайдану та його противниками [34]. Крайнім силовим кроком, до якого вдалася злочинна влада стало проведення т.зв. «антитерористичної операції». Про її початок під приводом того, що екстремістські

угруповання своїми діями несуть реальну загрозу життю мільйонам українців, оголосив 19 лютого 2014 р. голова СБУ О. Якименко. Таким шляхом злочинний режим спробував втягнути у громадське протистояння армію [35].

Під час подій Євромайдану особовий склад та командування ЗСУ, незалежно від особистих політичних переконань, послідовно дотримувалися принципу політичної нейтральності «армія поза політикою», розглядаючи будь-яке залучення військ до внутрішньополітичних процесів як неприпустиме та таким, що суперечить необхідності вирішення суспільних конфліктів шляхом громадської дискусії та політичних переговорів. Втім, проросійський голова військового відомства П. Лебедєв планомірно здійснював заходи щодо створення підґрунтя для введення надзвичайного стану в країні. В січні-лютому 2014 р. були сфальсифіковані «масові звернення військовослужбовців», рішення «загальних зборів особового складу» із закликами до «негайного припинення тих незаконних дій, які ми сьогодні бачимо в країні» [19]. 18 лютого П. Лебедєв, як встановило слідство ДБР, незаконно організував передачу МВС військових вантажних автомобілів, прожекторів та звукової станції для перешкоджання проведенню зборів і демонстрацій [35, с. 33-46]. Спроби проросійського міністра, за будь-яку ціну втягнути військовослужбовців ЗС у політичне протистояння викликали його конфлікт із НГШ генерал-полковником В. Заманою, який публічно відмовлявся брати на себе прийняття антиконституційного рішення. Між органами виконавчої влади та управління військами виник прямий конфлікт [58]. В результаті нього В. Замана був звільнений з посади 19 лютого 2014 р. Новопризначений в цей же день начальник ГШ адмірал Ю. Ільїн, погодився виконати злочинний наказ П. Лебедєва. 20 лютого він розпорядився застосувати підрозділи ЗСУ для виконання незаконних завдань – проведення арештів, обшуків транспорту та житла. Планувалося залучити 1790 військовослужбовців з військових частин десантних військ, морської піхоти, розвідки та ВСП. Втім, як підкреслює розслідування ДБР, фактичної участі у т.зв. «антитерористичній операції» чи інших незаконних заходах підрозділи ЗСУ не брали [35, с. 63-64]. Наступ протестувальників під снайперським вогнем на вул. Інститутській у Києві переломив хід подій і забезпечив перемогу Революції Гідності

– злочинний режим капітулював, правоохоронні органи були виведені з урядового кварталу, розпочався процес політичного врегулювання, а пізніше В.Янукович здійснив втечу з України. Ввечері 20 лютого ВР України засудила і заборонила продовження т.зв. «антитерористичної операції», постановила заборонити МО використання у ній ЗСУ [103].

ДБР надало правову оцінку діям державного зрадника В. Януковича під час Євромайдану, кваліфікуючи їх як незаконне використання президентських повноважень для припинення масових протестів, що загрожували його узурпації влади. Серед його спільників слідство виділяє П. Лебедєва, який, як керівник МО, виконував ключову роль у цій злочинній організації [35, с. 8, 13]. . Дії злочинної влади стали наочним прикладом для України і світу, порушення конституційних меж призводить до делегітимації влади та ескалації конфлікту, загострює політичну кризу та підриває довіру до інституцій держави. Спроба злочинної влади втягнути у незаконний і антиконституційний спосіб ЗСУ в політичне за природою протистояння, продемонструвала необхідність створення жорстких законодавчих обмежень, дієвої системи противаг щодо застосування армії всередині країни, аби уникнути будь-яких можливостей використати ЗС проти інтересів власного народу.

Керівництво РФ не змирилося із поверненням України до євроатлантичного курсу, не визнала нове керівництво та оголосила революцію «збройним захопленням влади» та «фашистським заколотом». З 20 лютого 2014 р. розпочалася збройна агресія РФ проти України, першим кроком якої стала окупація АР Крим підрозділами російських збройних формувань без розпізнавальних знаків при підтримці іррегулярних НЗФ, що склалися із кримінальних елементів. Паралельно з цим, для здійснення воєнного тиску 1 березня Рада Федерації ухвалила про дозвіл на застосування на території України ЗС РФ, а уздовж державного кордону України було розгорнуто угруповання ЗС РФ чисельністю 36 тис. військовослужбовців, 300 одиниць бойової авіації. Від лютого 2014 р. для захоплення контролю над територіями на сході та півдні України, російські спецслужби розпочали серію дестабілізаційних операцій під кодовою назвою «руская весна». У березні-квітні професійні диверсанти та провокатори з РФ

організовували масові антиукраїнські виступи, придушували патріотичні рухи, рекрутували та озброювали кримінальні та маргінальні елементи населення, корумпованих співробітників правоохоронних органів, завозили найманців. Таким чином у квітні 2014 р. були створені терористичні організації «ЛНР», «ДНР» та ряд НЗФ типу «Народное ополчение Донбаса», «Армія Юго-Востока», очолювані представниками російських спецслужб. З території РФ було перекинуто терористичні групи «Рускій сектор», «Оплот», батальйон «Восток» та парамілітарні «казачі» організації. На початку квітня 2014 р. «гібридні» окупаційні сили, які налічували більше 2,5 тис. осіб (у червні 2014 р. – 15-20 тис.), розпочали збройне протистояння українській владі та захоплення будівель урядових установ [6, с.12-22].

У зв'язку із ризиком вторгнення ЗС РФ, ще з 2 березня 2014 р. ЗСУ перебували у повній бойовій готовності. 17 березня розпочалася часткова мобілізація та було оголошено особливий період. Близько 1,5 тис. військовослужбовців і понад 170 одиниць військової техніки були відряджені для взяття під контроль державного кордону на Сході України, охорони стратегічно важливих об'єктів, запобігання засиланню російських найманців. Втім, як зазначала «Біла книга АТО», через відсутність належної підготовки військ до протидії реальним загрозам «не всі завдання вдалося виконати повно та якісно». [6, с. 22]. Крім того, склалася ситуація, яка у провідних країнах заходу вважається законним приводом для внутрішньодержавного застосування ЗС, а саме – колапс правоохоронних органів у частині Луганської та Донецької областей. «Бездіяльність міліції у східних областях, а часто й відверте потурання зачинщикам антидержавних безладів і погромів призвели до росту агресивних виступів, ескалації жорстокості, насильства і загибелі мирних громадян... Працівники місцевих структур ГУМВС фактично сприяли становленню терористичних організацій ДНР та ЛНР», – доповідали українські правозахисники [37, с. 6]. Показово іншою була ситуація у Харкові, де 8 квітня полк спецпризначення МВС «Ягуар» звільнив будівлю ОДА від терористів «ХНР» та без жодного пострілу затримав 65 злочинців [132].

Реагуючи на загострення терористичної активності та загрози територіальній цілісності України, 7 квітня 2014 р. керівник Антитерористичного центру при СБУ оголосив проведення АТО [3]. Розпочав роботу Оперативний штаб, у склад якого увійшла оперативна група ГШ ЗС України. [6, с. 21]. 14 квітня 2014 р. в.о. Президента України увів в дію рішення РНБО України «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» (таємне) [126].

Українське військове керівництво відмічало недосконалість правової бази станом на початок АТО. Вона не враховувала необхідність застосувати ЗСУ та інші військові формування у вирішенні завдань внутрішньої безпеки. Норми законів, які регулювали діяльність суб'єктів боротьби з тероризмом, не відповідали реальним загрозам. Це, в свою чергу, створило проблеми у організації управління та взаємодії силових відомств, обмежило обсяг завдань ЗСУ до забезпечення захисту військових об'єктів, зброї та майна. Юристи вказували, що на той момент, ЗСУ потребували необхідних повноважень для застосування особового складу, планування і проведення військових операцій із застосуванням важкого озброєння і військової техніки, підрозділів РВіА [41, с. 527]. «Так, уже на початку збройного протистояння між силовими структурами держави та НЗФ стало очевидним, що чинне законодавство України стосовно боротьби з тероризмом було орієнтованим переважно на протидію поодиноким терористичним актам щодо окремих об'єктів та осіб з боку невеликих груп терористів» [6].

5 червня 2014 р. ВРУ внесла необхідні зміни в ЗУ «Про боротьбу з тероризмом», ЗУ «Про Збройні Сили України» та ряд інших законів, врегулювавши нормативно-правову базу для здійснення антитерористичних заходів на території, де діяли незаконні збройні угруповання, і де було необхідно відновлювати конституційний лад України. Функції ЗСУ були розширені, відповідно до завдань із забезпечення внутрішньої безпеки, які на них покладалися, і включили «забезпечення під час проведення антитерористичної операції виконання завдань щодо припинення діяльності незаконних воєнізованих або збройних формувань (груп), терористичних організацій, організованих груп та злочинних організацій,

участі у затриманні осіб, а також для знешкодження осіб у випадках, коли їх дії реально загрожують життю та здоров'ю заручників, учасників антитерористичної операції або інших осіб» [43].

На першому етапі АТО, що тривав з квітня до 1 липня 2014 р. сили АТО здійснили комплекс спеціальних заходів із припинення радикальних дій окупаційних сил та подальшої стабілізації ситуації. 20 травня було сформовано штаб АТО. Було забезпечено оборону і охорону стратегічних аеродромів в регіоні, ізоляцію кризового району проведення АТО, стабілізовано ситуацію в Маріуполі. У червні 2014 р. пропозиції керівництва України врегулювати ситуацію шляхом мирних переговорів терористами були проігноровані, тож від 1 липня було завершено одностороннє припинення вогню і розпочалися активні дії сил АТО. До 24 серпня сили АТО успішно проводили операції зі звільнення території Сходу України, ізоляції районів діяльності терористичних угруповань та прикриття кордону на загрозливих напрямках. На середину серпня було задіяні 32 тис. військовослужбовців ЗСУ та 5,5 тис. одиниць ОВТ.

Хоча присутність військ РФ, наявність великої кількості новітнього озброєння російського виробництва та факти застосування артилерії з російської території регулярно фіксувалися до 25 серпня 2014 р., саме ця дата вважається початком «вторгнення військових частин і підрозділів ЗС РФ на територію Донецької та Луганської областей». Успіхи сил АТО спонукали керівництво РФ до перекидання через держкордон 8 БТГр ЗС РФ та окремих ДРГ, які просунулись у напрямку Іловайська, Луганська та Маріуполя. Хоча замисел противника створити «коридор» до Кримського півострова сили АТО зірвали, ввід військ РФ кардинально переломив хід операції та змусив Штаб АТО відвести ряд підрозділів з-під Донецька, Луганська та окремих ділянок кордону [6].

Констатація військово-політичним керівництвом України того факту, що у серпні 2014 р. ЗС РФ вторглися на територію України, піднімає важливе питання щодо того чи доцільно вважати участь ЗСУ в АТО з цього моменту виключно виконанням функції забезпечення внутрішньої безпеки (боротьби з тероризмом). Як виходить з вищеописаного, від самого початку АТО стала вимушеною мірою в

умовах нової форми війни, яку РФ розпочала на сході України. Збройний конфлікт від початку мав елементи як внутрішнього, так і зовнішнього характеру. З одного боку, це був збройний конфлікт із терористичними організаціями та НЗФ, з іншого – з російськими військовими та найманцями. Тому варто відзначити, що ЗСУ фактично мали справу як з забезпеченням внутрішньої безпеки, так і з зовнішньою агресією.

Автори «Білої книги АТО» підкреслили характер змін, що відбувся 25 серпня 2014 р. таким чином: «АТО, по суті «поліцейська операція», насправді перетворилася на війну із застосуванням майже всіх відомих на сьогодні форм і способів ведення загальновійськового бою». Вони також відмітили той факт, що вторгнення РФ призвели до мілітаризації, «істотної трансформації завдань і функцій» підрозділів МВС та ДПСУ (у структурі останньої були сформовані бойові прикордонні комендатури, протитанкові, зенітно-артилерійські прикордонні застави). В цей же час, Керівництво АТО здійснював представник СБУ, яка була головним органом в системі боротьби з терористичною діяльністю [6, с. 96, 204, 109, 111].

Україна також стикнулася із феноменом, коли сторона збройного конфлікту відмовлялася визнавати себе такою. В. Путін невпинно заперечував участь російських військовослужбовців в бойових діях на Донбасі та постачання зброї терористичним угрупованням, цинічно намагаючись представити міжнародній спільноті агресію, як «громадянську війну», «дії ополченців та добровольців» [106, с.10]. Для описання дій ворога, поруч із термінами «тимчасова окупація», «порушення територіальної цілісності», «збройний конфлікт», «військова агресія», «неоголошена війна» з 2014 р. у ЗМІ, виступах воєнно-політичного керівництва, правових актах та академічному дискурсі активно почав використовуватися термін «гібридна війна». Єдиного трактування цей термін не отримав. Дослідники сходяться у тому, що такий вид війни передбачає застосування асиметричних форм збройної та інформаційної боротьби, вихід за рамки конвенційних варіантів ведення війни, експлуатацію загроз внутрішній безпеці країни (в. т.ч. діяльності НЗФ, терористичних організацій, кримінальних угруповань, партизанських рухів тощо)

[20, 72]. В. Горбулін, погоджуючись із міждисциплінарним характером «гібридної війни», визначає її і як нову форму глобальної боротьби, що стала можливою в умовах нестабільності системи міжнародної безпеки та змінила собою «холодну війну» [109, с. 15-17]. У цьому контексті, АТО розглядалася, як комплекс заходів із протидії саме «гібридній» військовій агресії РФ, який відбувався на території України.

Станом на сьогодні продовжуються наукові дискусії щодо правильного термінологічного визначення характеру протидії загрозам, з якими зустрілися ЗСУ на початку 2014 р. Розбіжності у поглядах виникають через різне трактування дій ЗСУ: одні дослідники розглядають їх як реакцію на терористичну діяльність незаконних збройних формувань на сході України, що відповідає класичному визначенню антитерористичної операції, тоді як інші наголошують на масштабах та інтенсивності бойових дій, а також на участі регулярних російських військ, що надає конфлікту ознак війни, яка виходить за межі класичної антитерористичної операції. Популярним є погляд, що період проведення АТО від 2014-го до 2018 рр. потрібно відносити до «гібридного періоду» російсько-української війни, який передував широкомасштабному вторгненню. Ряд науковців взагалі критикує визначення «АТО», як політично вмотивований термін, який «швидше вводить у оману українську та зарубіжну громадськість, аніж допомагає їм зрозуміти суть і природу міждержавної війни, яка розпочалася в лютому 2014 р.», підкреслюючи, що «АТО не здійснюється щодо ворожих іноземних збройних сил» [131]. П. Гай-Нижник пропонує не прив'язуватися до офіційних термінів, та вирізняє період проведення АТО з квітня по 24 серпня 2014 р., називаючи його «Внутрішній фронт». Хід подій після вторгнення військ РФ історик пропонує вже називати «війною», де виокремлюються періоди позиційної, «кволої», вичікувальної та тотальної війни [22]. Таким чином, можна зробити висновок, що змішування внутрішніх і зовнішніх загроз виступає важливим термінологічним та інтерпретаційним викликом, а також ключовою безпековою характеристикою конфлікту на сході України у 2014 р. У будь-якому разі, воєнно-політичне керівництво України на початку російської агресії зіткнулося з непередбачуваним і унікальним поєднанням загроз національній

безпеці, на які було змушене реагувати, керуючись тодішніми юридичними та політичними реаліями. АТО, як підкреслювали законодавці, «надала змогу зупинити розширення російської агресії та локалізувати її, надала «можливість проведення президентських, парламентських і місцевих виборів, результати яких забезпечили внутрішню та зовнішню легітимність української влади» [124].

Ще у 2016 р. політичних колах тривала дискусія щодо необхідності зміни нормативно-правової бази правового режиму АТО, оскільки він не відповідав реальному характеру бойових дій у Донецькій і Луганській областях. Секретар РНБО України О. Турчинов заявляв: «Військові дії тривають на сході нашої країни вже три роки і переросли як за тривалістю, так і за масштабами формат АТО... Настав час перейти до нового формату захисту країни» [123], «Унаслідок значних масштабних зіткнень, застосування противником важких озброєнь та військової техніки головна роль в операціях у зоні АТО належить ЗСУ» [124].

Після ряду тривалих дискусій, ВРУ у травні 2018 р. прийняла Закон «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» (відомий у ЗМІ, як «Закон про деокупацію Донбасу»), який офіційно визначив РФ агресором та окупантом частини української території, підтвердив що збройна агресія почалася з неоголошеного вторгнення російських військових підрозділів та з організації терористичної діяльності. Закон визначив, що ГШ ЗСУ здійснює стратегічне керівництво силами, що залучені до національної безпеки та оборони в Донецькій і Луганській областях, а безпосереднє керівництво здійснює Командувач об'єднаних сил. Останньому підпорядковуються усі військові й правоохоронні структури, залучені до стримування агресії РФ, а будь-яке втручання сторонніх осіб в управління операціями заборонено [44]. Слід відмітити, що стаття 12 ЗУ «Про особливості державної політики...» надавала військовослужбовцям ЗСУ, залученим до ООС, спеціальні повноваження: застосовувати у разі крайньої необхідності зброю і спеціальні засоби до правопорушників; затримувати і доставляти осіб до органів Національної поліції; перевіряти у громадян і посадових осіб документи; здійснювати особистий огляд громадян, їх речей, транспортних засобів; тимчасово

обмежувати або забороняти рух транспортних засобів; входити в житлові та інші приміщення; використовувати із службовою метою засоби зв'язку і транспортні засоби, що належать громадянам (за їхньою згодою), підприємствам [44]. Таким чином відбулося врегулювання правового статусу окупованих окремих районів Донецької та Луганської областей, та внутрішньодержавного застосування ЗСУ. На підставі цього Закону, 30 квітня 2018 р. Президент України скасовував проведення АТО [128] та офіційно розпочав ООС. Наголошувалося, що формат операції принципово відрізнявся від АТО — зокрема, підкреслювалася її воєнна природа. Зазначалося також, що йдеться про скоординований комплекс військових та організаційно-правових заходів, покликаних забезпечити національну безпеку та протидію збройній агресії [23].

Специфіка режиму проведення АТО\ООС, зміни в характері збройної боротьби та гібридний тип агресії РФ вплинули і на розширення обсягу завдань, які довелося виконувати підрозділам та військовим частинами ЗСУ. Серед них варто відмітити ті, які можна віднести до завдань із забезпечення внутрішньої безпеки.

Перш за все, вищим військовим керівництвом у ЗСУ було вирішено впровадити систему ЦВС, щоб запобігти гуманітарній катастрофі в зонах АТО, зменшити соціальне напруження та сформувати позитивну громадську думку щодо діяльності ЗСУ. Якщо у травні 2014 р. діяльність ЦВС розглядалася, як пілотний експериментальний проект, то вже у 2015 р. ефективність перших оперативних груп ЦВС спонукала НГШ ухвалити рішення про створення повноцінної системи ЦВС в загальній структурі ЗСУ. Зусилля ЦВС були зосереджені на наданні допомоги цивільному населенню (координація гуманітарної допомоги, відновленню інфраструктури громад, реалізація соціальних проектів, культурно-просвітницька діяльність) та сприянні підрозділам ЗСУ у організації взаємодії із органами влади та представниками громад [6, с. 81-82]. Дослідники відмічають, що станом на 2022 р. ЦВС ЗСУ склалася, як унікальна структура, що не має аналогів у інших країнах. Вона єдина, на яку покладається виконання обов'язків на власній території та серед власного населення. Координація діяльності волонтерів підрозділами ЦВС також стала унікальним завданням. Вперше у світовій практиці підрозділи ЦВС

використовувалися для пошуку, ексгумації та евакуації тіл загиблих військовослужбовців, та спряли виконанню заходів з обміну полоненими [134, с. 152, 157, 194].

Зміни відбулися у взаємодії ДПСУ та ЗСУ щодо реагування на загрози внутрішнього характеру. Наприклад, в 2015 р. підрозділи АА ЗСУ спільно із особовим складом Львівського прикордонного загону розпочали повітряні патрулювання державного кордону для протидії контрабандистам та пошуку незаконних аеродромів [138]. Вирішувалися питання удосконалення взаємодії ЗСУ та ДПСУ для протидії нелегальній міграції, реагування у випадках перетину кордону НЗФ та ДРГ противника, проведення у прикордонній смузі незаконних мітингів, цілеспрямованого блокування пунктів пропуску [9].

ДПСУ та підрозділи НГУ з 2014 р. розпочали активно брати участь у спільних з ЗСУ навчаннях. Це стосувалося і заходів міжнародної підготовки, які стали важливою частиною у досягненні взаємосумісності ЗСУ із ЗС країн-членів НАТО, після того, як у 2017 р. ВРУ ухвалила ухвалення закону про курс України на членство в НАТО [47], а в 2019 р. стратегічний курс на набуття членства у ЄС і НАТО був закріплений у Конституції [49]. У контексті предмету дослідження, необхідно відмітити, що з 2015 р. акцент міжнародних навчань змінився із вивчення досвіду НАТО у протидії озброєним повстанцям з воєнізованого руху Талібан на практичне відпрацювання протидії гібридним загрозам, з якими стикалися українські військові підрозділи в ході проведення АТО\ООС. Наприклад, лише в рамках щорічних багатонаціональних навчань «Rapid Trident» у 2015-2019 рр. підрозділи ДПСУ, НГУ та ЗСУ спільно відпрацьовували питання обшуку автотранспорту та затримання правопорушників; протидіяли іноземним найманцям та НЗФ, які вдавали з себе місцеве населення; представники ЦВС організовували евакуацію біженців та навчали командирів підрозділів принципам громадської дипломатії [130]. У 2020 р. підрозділи ЦВС та ВСП ЗСУ відпрацьовували дії на основі реального сценарію, що трапився 16 квітня 2014 р., коли російські терористи при підтримці місцевих колабораціоністів заблокували колону БМД під Краматорськом. Підрозділу ВСП, в рамках тренувань, дозволили застосовувати силові прийоми

стримування натовпу [21]. Таким чином, окремі питання специфіки правоохоронної діяльності та практик країн ЗС НАТО вивчались підрозділами ЗСУ.

Необхідність реформи ВСП та створення Військової поліції, що наділена правом проводити досудове слідство та іншими повноваженнями правоохоронних органів, також у 2015 р. почало активно обговорюватися державним керівництвом. Пропонувалося використати досвід європейських жандармерій, та США, де військова поліція бере участь у стримуванні громадських заворушень [94]. З 2015 р. командування ВСП ініціювало внутрішні реформи із досягнення відповідності стандартам НАТО, цей процес підтримали і міжнародні партнери. У 2016 р. за підтримки інструкторів ЗС Італії два підрозділи ВСП були підготовлені і сертифіковані, як сумісні з міжнародною бригадою НАТО. В ході тренувань українські військовослужбовці, проходили підготовку зі стримування натовпу під керівництвом італійських військових спеціалістів, що мають досвід протидії вуличній злочинності [59]. За підтримки ЗС Канади, Литви та Польщі, у 2017 р. у Львові було відкрито навчальний центр ВСП та розпочалися курси фахової підготовки, випускники яких отримували такі ж знання, як і військові поліцейські країн НАТО: застосування сили, обшуки транспорту та осіб, проведення допитів, контроль військовополонених, збір доказів на місці злочину тощо [87]. Незважаючи на численні правові ініціативи на відомчому рівні щодо створення військової поліції та розширення її повноважень, це питання залишається невирішеним і потребує подальшого законодавчого опрацювання та узгодження [55].

В березні 2020 р., в рамках протидії поширенню COVID-19, були організовані спільні патрулі ВСП та НГУ у взаємодії з працівниками Національної поліції. Хоча, участь завдання патрульних ВСП не виходили за рамки профілактики правопорушень, контролю соціальної дистанції та «маскового режиму» серед військовослужбовців ЗСУ, [88]. деякі дослідники побачили в цьому виконання армією «поліцейських функцій» [137]. У цілому, в рамках протидії COVID-19, на ЗСУ покладалися типові для армій провідних країн Європи завдання, хоча і в обмеженішому обсязі через залучення до ООС та заходів бойової підготовки. У 2020 р. РНБО розробила план участі збройних формувань в епідеміологічних

заходах, відповідно якого МОУ провело інвентаризацію медичного майна та розгорнуло резервну інфраструктуру на випадок екстреного зростання кількості хворих. Військово-транспортна авіація ПС ЗСУ здійснювала доставку тестів та інших медичних засобів, в тому числі, в інтересах країн НАТО. На рівні НГШ ЗС України і Словаччини були обговорені питання щодо підтримки армією місцевих прикордонників та поліції [137]. Командний склад медичної служби організував навчання персоналу та підготував до розгортання мобільні шпиталі для прийому цивільного населення. Одночасно з цим лабораторії військових госпіталів підтримали перевантажені цивільні медичні заклади, взявши на себе проведення значної частини ПЛР аналізів [96]. Лише Військово-медичний клінічний центр Західного регіону у квітні 2020 р. виконав більше 1 тис. ПЛР-тестів в інтересах цивільного населення [18]. Основні зусилля МОУ були спрямовані на захист військовослужбовців від поширення коронавірусу – першочергово в Україні вакцинація була організована у районах проведення ООС [125]. Потрібно відзначити, що питання законодавчого врегулювання залучення армії до здійснення масштабних карантинних заходів підіймалися ще в 2000-х рр. [27]. Необхідність оновлення правової бази використання ЗСУ у період пандемії для мінімізації ризиків порушення свобод громадян залишилася актуальною і станом на 2020 р. [137, с.475].

Характер російської агресії, який спостерігався до широкомасштабного вторгнення, змусив українську і світову академічну спільноту детальніше вивчити новий тип війни, якій змушена була протистояти Україна. Було очевидно, що сукупність міждержавних дій в 2014-2022 рр. відрізнялася від поняття «класичної війни». Зміст нових термінів, якими оперувала наукова спільнота: «гібридна війна», «мережева війна», «приватизована війна», «проксі-війна» передбачав поєднання воєнного та невоєнного інструментарію при здійсненні агресії, використання агресором для досягнення воєнно-політичних цілей загроз, що традиційно вважалися внутрішніми: НЗФ та кримінальних структур, тероризму. Відмічалось на необхідності відпрацювання нових методів аналізу воєнно-політичної обстановки та реагування, адже «сучасна держава не має єдиного органу, який володів би повним

спектром інструментів, достатніх для протиборства в сучасних воєнних конфліктах» [13, с 8]. Частково справедливим в цьому контексті є і концепт «нових воєн» британської дослідниці М. Калдор, яка відмічала, що війни в ХХІ ст. будуть вестися різними комбінаціями мереж державних і недержавних акторів – регулярними ЗС, ПВК, найманцями, релігійними фанатиками, парамілітарними формуваннями; головною ціллю «нових воєн» стане не перемога ідеології, а зміна ідентичності. Контроль над населенням переважатиме за важливістю утримання над територій, причому вимушене переміщення людей стане ефективним воєнним знаряддям [287]. Розглядаючи російсько-українську війну, М. Калдор зазначає, що ЗС РФ регулярно використовуються для виконання нетипових арміям злочинних завдань – просування ідеології екстремізму, залякування населення, мародерства, вимагання, захоплення заручників, «оподаткування» гуманітарної допомоги тощо. Ціль, яку переслідує РФ у «гібридній, амбівалентній, нелінійній війні» це – звести українське суспільство до фрагментованого стану радикального насильства із зубожілим населенням під контролем проросійських кримінальних ватажків. Таким чином, саме руйнація стану внутрішньої безпеки розглядається, як основна ціль війни [286]. Залишаються актуальними і висновки німецького політолога Г. Мюнклера, який передбачав, що війни в ХХІ ст. здебільшого носитимуть асиметричний характер, передбачати активне залучення недержавних структур, провокування повстань, внутрішніх заворушень та нових форм тероризму. Відзначалося, що цивільні цілі (міста, селища, промислові комплекси, культурні об'єкти) у війнах нового типу займуть місце військових цілей. У цих випадках спроможність держави забезпечувати верховенство права, підтримувати стан внутрішньої безпеки, зберігати монополію на застосування сили стане вирішальними фактором збереження свого існування [342]. Чинна стратегія воєнної безпеки України, прийнята у 2021 р., характеризує безпекове середовище, окреслює наступні загрози: застосування воєнних і гібридних інструментів, ПВК, регулярних військ без знаків розрізнення; загострення конфліктів та етнічному, релігійному, міграційному та економічному підґрунті; розвиток новітніх військових технологій; надзвичайні ситуації спричинені епідеміями; поширення міжнародного тероризму та

злочинності. Стратегія підкреслювала, що головним безпековим аспектом у воєнній сфері на національному рівні залишалася розв'язана РФ гібридна війна, яка включала комбінацію «прихованого застосування регулярних військ, НЗФ і терористичних організацій, використання пропаганди, саботажу, терору, вчинення диверсій». Спровокований ззовні збройний конфлікт у межах території України із застосуванням засобів збройного насильства, НЗФ або ПВК, міжнаціональної, міжконфесійної або соціально-політичної нестабільності, розгадався Стратегією, як ймовірні сценарій застосування сил безпеки і оборони України (з розподілом відповідальності складових сектору безпеки і оборони) [127].

Події, які передували широкомасштабному вторгненню РФ в Україну, підкреслили необхідність адаптації оборонних стратегій до умов гібридної війни, зокрема для протидії спробам дестабілізації всередині країни. Варто згадати штучну міграційну кризу на східному кордоні ЄС наприкінці 2021 р. Російські спецслужби влаштували перекидання авіатранспортом понад 10 тис. мігрантів з країн Близького Сходу до білоруських міст. Силкові структури РБ, включаючи армію, організовували незаконне проникнення мігрантів через кордони Польщі, Латвії та Литви, часто застосовуючи силу, кийки та сльозогінний газ [16]. Примусова міграція та організація гуманітарних криз, як «гібридна зброя», і по сьогодні залишаються у арсеналі політико-економічних засобів країни-агресора.

На початку січня 2022 р. у Казахстані спалахнули масові протести, спричинені різким підвищенням цін на скраплений газ, які переросли в загальнонаціональні заворушення. Президент Казахстану К.-Ж. Токаєв охарактеризував, як «терористів», не лише протестувальників, але й правозахисників, журналістів і представників політичних партій, що спричинило критику з боку міжнародної спільноти, зокрема ООН [353]. Під приводом «боротьби з тероризмом» сили безпеки Казахстану у відповідь на протести застосували надмірну силу, зокрема без попередження відкривали вогонь на ураження по учасниках заворушень. Про безпідставні вбивства що найменше десяти людей заявляла організація Human Rights Watch [271]. Місцеві правоохоронні органи та ЗС Казахстану не змогли швидко стабілізувати обстановку. К.-Ж. Токаєв оголосив, що заворушення в країні організовані «міжнародними

терористами» і звернувся до підконтрольної Кремлю організації ОДКБ. Парадокс полягав в тому, що ОДКБ офіційно позиціонувала себе, як оборонний альянс, і використання армії для внутрішньої стабілізації суперечило, як принципам діяльності організації, так і міжнародному розумінню функцій військових сил. Країни ОДКБ застосували для операції не правоохоронні сили або національну гвардію, саме регулярні військові підрозділи загальною чисельністю 2 тис. військовослужбовців та 250 одиниць техніки. Це дозволило РФ продемонструвати силу та наростити вплив у регіоні. В додачу, російська пропаганда звинуватила у організації заворушень НАТО та «українські центри ІІСО, які провокували масові безлади» [33, с.328].

Гібридна агресія РФ продовжувалася і в Європі. РФ традиційно підтримує радикальні та сепаратистські рухи, надає практичну підтримку екстремістським та деструктивно налаштованим силам із метою дестабілізації ЄС та його держав-членів [230]. Спецслужби РФ використовують кримінальні угруповання для підризу внутрішньої безпеки країн – ставку на організовану злочинність Кремль зробив в спецоперації з окупації АР Крим [26]. Директор МІ-5 К. МакКаллум зазначав, що ГРУ активно вербує криміналітет у Великій Британії для «створення хаосу на європейських вулицях», здійснення підпалів так актів саботажу [350]. З одного боку широкомасштабна агресія РФ і призвела до появи такого феномену в Україні, як «патріотично налаштовані злочинці», які сприяють у відстоюванні державності, спричинила втечу ряду кримінальних авторитетів за кордон, зруйнувала «старі» маршрути контрабанди наркотиків. З іншого – для організованих злочинних угруповань (їх налічувалося 499 у 2021 р.), війна відкрила нові можливості. У фокусі правоохоронців залишаються виробництво і розповсюдження синтетичних наркотиків, контрабанда і торгівля людьми, зростання незаконного обігу зброї [90]. Було би наївно припускати, що частина діючих кримінальних угруповань фінансово не пов'язані з РФ та залишаються поза впливом спецслужб ворога. РФ продовжує провокувати міжрелігійну ворожнечу в Україні, проводить залякування віруючих, маніпулює релігійною свідомістю, свідомо ображає почуття віруючих, оголошує «сектантами» усі релігійні організації, крім «офіційних російських» [17]. Агресор

продовжує захоплення церков на окупованих територіях. Приклади діяльності радикального крила російської православної церкви у РФ та випадки його протистояння правоохоронцям [105], дають підстави не виключати ймовірність сценарію, що спецслужби ворога можуть спробувати відтворити в Україні події американського Маунт-Кармел. Вже у 2023 р. СБУ спільно з Національною поліцією викрила та нейтралізувала діяльність 20 осередків псевдорелігійної секти «АллатРа», яка співпрацювала з спецслужбами ворога пропагувала кремлівські ідеї, виправдовувала агресію та закликала до атак на цивільну інфраструктуру [107]. Існування «філій» цієї секти у Європі, Центральній Азії та США підкреслює, що внутрішні загрози вже не є суто національним питанням, а отримують міжнародний вимір.

Не варто забувати і систематичні звинувачення російських пропагандистів, МО та МЗС РФ, у «розробці етнічно орієнтованої біологічної зброї» в Україні [65]. Враховуючи цю агресивну кампанію з дезінформації, зацікавленість РФ у розробці технологій генетичної модифікації мікроорганізмів та відсутність дієвих міжнародних засобів контролю за діяльністю РФ в цій галузі, у фахівців виникає обґрунтоване занепокоєння можливими російськими діями. Державний департамент США, детально обґрунтувавши абсурдність російських заяв, повідомив «Росія має історію звинувачень інших у тому, що робить вона сама, і нічим не відрізняються її нещодавні претензії щодо біологічної зброї в Україні. США вважають, що РФ продовжує підтримувати наступальну програму біологічної зброї в порушення своїх зобов'язань згідно з Конвенцією про біологічну зброю» [257]. З висновками американських експертів погоджуються вітчизняні фахівці: «існує висока ймовірність застосування рф як проти цивільного населення на окупованих територіях, так і проти військових біологічної зброї» [93]. Безперечно, можливість застосування РФ біологічної зброї, під легендою «дій терористів» чи «витоку з секретної лабораторії» призведе до ситуації, де державі доведеться застосовувати усі спроможності для забезпечення карантинного режиму. З огляду на ризик нових мутацій вірусів грипу та спалахів епідемій (Zika, Ebola, мавпяча віспа), державна

політика має передбачати готовність до пандемій, потенційно масштабніших за COVID-19, із залученням ЗС до підтримки національної стійкості.

Відповідно до чинного законодавства, в мирний час ЗСУ можуть залучатися для посилення охорони державного кордону, для безпеки та захисту критичної інфраструктури [50], для участі в антитерористичних операціях [45]. В умовах оголошення надзвичайного стану для реагування на масштабні ситуації техногенного або природного характеру, у разі масового переходу державного кордону з території суміжних держав [53], також підрозділи ВСП можуть брати участь у боротьбі з ворожими ДРГ [64]. Ці механізми ґрунтуються на принципах цивільного контролю та правового регулювання. Рішення щодо застосування ЗСУ у випадку внутрішнього збройного конфлікту чи масштабних проявів тероризму ухвалює особисто Президент України згідно зі своїми конституційними повноваженнями.

Разом з тим, у сучасних умовах внутрішня безпека України нерозривно пов'язана з гібридними та воєнними загрозами з боку РФ, що зумовлює необхідність передбачити можливість правового використання потенціалу ЗСУ у межах внутрішньодержавних завдань. У порівнянні з кращими практиками провідних демократичних держав, внутрішньодержавна роль ЗСУ потребує подальшого уточнення, відсутня комплексна нормативна система (аналог американської DSCA або британської MACA), яка б чітко регулювала процедури залучення війська в мирний час для підтримки цивільної влади – у сферах боротьби із гібридними загрозами, охорони критичної інфраструктури, забезпечення масових заходів або реагування на кризові ситуації невоєнного характеру. Отже, актуальним залишається завдання подальшої нормативної деталізації підстав, порядку, обмежень і форм міжвідомчої координації щодо участі ЗСУ у внутрішній безпеці з урахуванням стандартів НАТО, вимог верховенства права та практик демократичного контролю.

Висновки до розділу 3.

Період після завершення «холодної війни» характеризується подальшою трансформацією внутрішніх функцій ЗС у провідних демократичних країнах. Відхід від традиційної моделі армії як інструменту ведення масштабної війни між двома ворогуючими воєнно-політичними блоками супроводжувався поступовим розширенням її ролі у внутрішній безпеці – спочатку як резерву для реагування на надзвичайні ситуації, а згодом як структурного елементу національних стратегій реагування на асиметричні та системні загрози. Теракти «9/11» у США стали точкою зміни парадигми, спричинивши появу нових відомчих структур та підрозділів, актуалізувавши готовність армії до реагування на теракти із застосуванням ЗМУ, участь ЗС у охороні критичної інфраструктури, боротьбі з тероризмом, а також у посиленні прикордонного режиму та захисті населення під час масових криз.

Демократичні держави, зокрема США, Велика Британія, Франція, адаптували свої ЗС до нових умов, розширивши спектр їхніх внутрішніх функцій через запровадження нормативних механізмів підтримки цивільної влади (типу МАСА або DSCA), посилену міжвідомчу координацію, посилення та інтеграцію зусиль розвідувальних спільнот та гнучке планування безпеки. ЗС стали ключовим інструментом реагування на неочікувані виклики – внутрішньодержавний тероризм, масові міграційні кризи, пандемії, енергетичні та соціальні потрясіння. Водночас зросла політична чутливість щодо прямої участі армії в поліцейських функціях.

Кореляція між рівнем застосування ЗС і природою внутрішніх загроз виявила чітку закономірність: що складнішою та більш неконвенційною є загроза, тим вища потреба в залученні армії, за умови її діяльності у рамках правового поля, збереження аполітичності війська та дотримання принципів демократичного нагляду й відповідальності влади. Зокрема, у США де-факто закріпилася нова роль ЗС як підтримки в охороні кордонів, а у Європі – гаранта безпеки та стабільності в умовах ісламського терору, на тлі зростання нелегальної міграції та різнопланових економічно-соціальних криз.

Україна, адаптуючись до євроатлантичних стандартів, наблизилася внутрішнє правове регулювання до моделей НАТО, обмеживши внутрішнє використання армії гуманітарними цілями та чітко розмежувавши функції ЗС і правоохоронних органів. Досвід подій Євромайдану засвідчив суспільний консенсус щодо неприйнятності політизації армії. Втім доктринальні зміни країн НАТО у сфері внутрішньої безпеки, що відбулися після терактів «9\11» не були належним чином враховані, що зумовило відставання у формуванні правових механізмів для залучення ЗСУ до протидії терористичним загрозам. Законодавча інтеграція ЗСУ у систему внутрішньої безпеки відбулася реактивно та постфактум – у відповідь на гібридну агресію РФ 2014 року. Станом на 2022 р. роль ЗСУ у виконанні внутрішніх завдань здійснювалась у межах особливих правових режимів із орієнтацією на дотримання демократичного контролю, водночас розвиток гібридних загроз актуалізує необхідність перегляду підходів до застосування збройних сил з урахуванням нових форм впливу, що виходять за межі традиційного воєнного протистояння.

Таким чином, трансформація завдань збройних сил у постбіполярну епоху супроводжувалась переглядом функцій армій, оновленням правових основ, посиленням міжвідомчої інтеграції та переходом до моделі гнучкості, в якій армія відіграє не лише оборонну, а й роль гаранта внутрішньої безпеки та стабільності у відповідь на розвиток широкого спектру викликів у XXI ст.

ВИСНОВКИ :

У дисертаційній роботі розв'язано актуальне наукове завдання щодо теоретичного осмислення історичного досвіду використання збройних сил провідними державами світу для нейтралізації внутрішніх загроз та вироблення відповідних практичних рекомендацій для України. Результати дослідження підтверджують досягнення поставленої мети й вирішення завдань та дають підстави сформулювати висновки. У роботі:

1. Обґрунтовано, що науковий інтерес до проблем внутрішньодержавного застосування збройних сил зазнав істотного зростання з кінця ХХ ст., що було зумовлено необхідністю концептуального осмислення нових викликів безпеці – зокрема після терактів «9\11», агресії РФ проти України у 2014 році, глобальної пандемії COVID-19 – а також необхідністю формулюванням нових гіпотез щодо природи, ризиків та соціальних наслідків розширення ролі армії в умовах зміненої архітектури національної та глобальної безпеки. Переважна більшість дослідників, які вивчають проблему внутрішніх функцій ЗС, фахово пов'язані із науково-аналітичними інституціями в галузях безпеки або є представниками провідних академічних установ США та країн ЄС. Тож академічна традиція формується переважно в країнах із сталою традицією демократичного цивільного контролю, а тематика досліджень часто відображає національний досвід, конституційно-правові обмеження та геополітичні виклики конкретної країни. У вітчизняній історіографії, незважаючи на актуальність проблеми, питання внутрішнього застосування армії до 2014 р. не дістало належної уваги. Вже після початку агресії РФ з'явилися ґрунтовні дослідження, присвячені осмисленню безпекових аспектів використання армії в умовах гібридних загроз.

У сучасному науковому дискурсі, що носить міждисциплінарний характер, виокремлено кілька аналітичних напрямів дослідження. *Функціональний напрям* зосереджується на типології завдань, які виконуються арміями у межах реагування на конкретні внутрішні виклики, а також на дослідженні зон перетину між функціями армії та правоохоронних органів. *Нормативно-правовий напрям* вивчає

законодавчі механізми регулювання діяльності ЗС на національній території у мирний час. *Напрямок цивільно-військових відносин* аналізує відношення між доцільністю використання ЗС та необхідністю забезпечення прозорості, підзвітності, недопущення милітаризації суспільства. *Історичний досвід* внутрішньодержавного використання ЗС, попри наявність окремих досліджень, залишався недостатньо опрацьованим у сучасній науковій літературі. Більшість праць фокусуються на окремих національних епізодах чи кризових ситуаціях, без створення цілісної порівняльної картини трансформації внутрішніх функцій армій у довготривалій історичній перспективі та узагальненої концепції, яка системно поєднує еволюцію форм та напрямів застосування ЗС у внутрішньому безпековому вимірі.

Поєднання класичних методологічних інструментів і сучасних аналітичних концепцій було використано для забезпечення належного рівня обґрунтованості та актуальності результатів та рекомендацій. Залучення широкого кола автентичних джерел, які раніше не використовувалися у вітчизняній історіографії – від розсекречених звітів розвідувальних служб та військових відомств до матеріалів урядових спецрозслідувань, а також власного досвіду автора як військового кореспондента – забезпечило комплексне, репрезентативне та емпірично вивірене висвітлення проблематики. Ретроспективний аналіз використання армій у безпековому, політичному й соціальному контексті не лише розширює розуміння механізмів цивільно-військової взаємодії, але й формує концептуальне підґрунтя для адаптації сучасних моделей національної безпеки до викликів сьогодення.

2. Продемонстровано, що застосування армії США для вирішення внутрішніх проблем у період «холодної війни» характеризувалося прагненням зберегти баланс між ефективністю кризового реагування та дотриманням положень Закону «*Pro Posse Comitatus*», який суворо обмежував використання федеральних Збройних сил на території країни. Армія виконувала завдання із забезпечення виконання законів про десегрегацію, підтримки правопорядку під час масових заворушень, расових бунтів і антивоєнних протестів. Особливістю американського підходу стало посилення парламентського контролю та постійне вдосконалення нормативної бази й процедур у напрямі мінімізації застосування сили та недопущення порушення

прав і свобод громадян. Доведено, що в ході «холодної війни» внутрішні функції армії трансформувалися в межах *моделі обмеженої участі та функціонального розширення*, яка остаточно закріпилася у період «війни з наркотиками». Військові підрозділи надавали технічну, логістичну та консультативну підтримку цивільним службам без прямої участі у виконанні правоохоронних повноважень (обшуки, затримання, арешти), що стало стійким елементом американської безпекової культури. Дієва система протидії і обмежень, закріплена в федеральній інституційній архітектурі США, дозволила використовувати ЗС, як багатоцільовий механізм підтримки суспільства в умовах нових складних викликів: міграційних криз, транскордонної організованої злочинності, а також під час зупинки роботи життєво важливих для економічної стабільності держави федеральних служб.

3. Визначено специфіку застосування ЗС Великої Британії у забезпеченні внутрішньої безпеки, яка відзначалася обмеженістю військових повноважень у мирний час. В усталеній британській історичній традиції та політичній культурі застосування армії всередині країни завжди розглядалося як крайній захід, коли ресурси цивільних інституцій вичерпані. Армія, зазвичай, виконувала суто допоміжні функції: забезпечення підтримки під час національних страйків через залучення технічного персоналу та транспорту. Відзначено, як національна особливість – цільове та вибіркове залучення спецпідрозділів SAS для швидкоплинних операцій у особливо небезпечних умовах, в т.ч. для звільнення заручників. Окреслено, що масштабною, довготривалою та винятковою формою внутрішнього використання ЗС Великої Британії став конфлікт у Північній Ірландії, у межах якого були задіяні десятки тисяч військовослужбовців. У ході операції «Banner» армія зіткнулася з необхідністю виконання нетипових для неї стабілізаційних і поліцейських функцій. У контексті інституційної кризи місцевої поліції RUC та складного політико-релігійного конфлікту, Британська армія діяла з відносною оперативною автономією, що спершу зумовило оперативні прорахунки, проте згодом сприяло виробленню гнучких підходів до контртерористичних операцій і налагодження міжвідомчої координації. В часи «холодної війни», Велика Британія виробила *модель мінімального втручання*, в якій ЗС виконують

підтримувальні функції, зберігаючи жорстку межу між військовими і поліцейськими завданнями, однак законодавчо залишаються інструментом кризового силового реагування.

4. Розкрито, що армія СРСР, попри офіційну риторiku про її виключно зовнішню оборонну функцію та всупереч офіційній марксистсько-ленінській догматиці про позбавленість внутрішніх функцій у «армії соціалістичного типу», фактично слугувала інструментом реалізації внутрішньодержавної політики. До самого розпаду СРСР його військо виконувало головну задачу держави – збереження політичного устрою та забезпечення верховенства КПРС. Збройні підрозділи систематично виконували такі завдання тоталітарного режиму, які справедливо можна вважати війною зі своїм народом. Установлено, що регулярно застосування армії для придушення політичних демонстрацій (Тбілісі, 1956), робітничих страйків (Новочеркаськ, 1962), виступів за громадянські свободи (Кривий Ріг, 1963), соціальних протестів (Алмати, 1986), міжетнічних конфліктів (Тбілісі, 1989), а також національно-визвольних рухів у республіках свідчило про репресивно-каральну сутність РА. В умовах тоталітарної політичної системи не існувало інститутів цивільного нагляду за діяльністю армії, втручання у внутрішні справи було рішенням партійного керівництва, і жодна демократична процедура його не регулювала. У рамках ідеологічного заперечення внутрішніх функцій, сама дискусія про рамки силового застосування армії була табуована, що призвело до відсутності публічної чи нормативної регламентації таких дій. Залучення армії до виконання репресивних функцій у мирний час підірвало її авторитет, спричинивши наприкінці 1980-х років глибоку внутрішню кризу, пов'язану з падінням дисципліни та довіри з боку населення. Відмова партійного керівництва публічно взяти відповідальність за злочинні накази щодо застосування армії, колективна психологічна травма та втрата бойового духу особового складу після участі в силових придушеннях протестів (відомих як «тбіліський синдром»), деморалізація офіцерського корпусу та ерозія вертикалі командування сприяли глибокій кризі легітимності радянської влади. У підсумку радянська військово-політична система, внаслідок зловживання ресурсами армії у внутрішній політиці, втратила як

лояльність війська, так і здатність забезпечувати силовий контроль на завершальному етапі існування СРСР.

5. Доведено, що після терористичних актів «9\11» провідні демократичні держави опинилися перед необхідністю кардинального переосмислення ролі ЗС у здійсненні внутрішньої безпеки. Масштаби, асиметричність та транснаціональний характер загроз, можливість застосування терористами ЗМУ, у поєднанні з недостатністю спроможностей цивільних структур, зумовили системне розширення функціонального профілю армій. Відбулася нормативна легітимація участі ЗС у нейтралізації внутрішніх загроз, зокрема в рамках попередження терактів, захисту критичної інфраструктури, ресурсної підтримки правоохоронних органів, інтеграції військової розвідки у механізми міжвідомчої аналітики, ознаменувавши новий етап в еволюції цивільно-військових відносин у демократичному світі. Військова безпекова антитерористична архітектура провідних країн формувалася відповідно до традицій їхніх інституційних моделей: у Франції домінує *модель постійної військової присутності* та патрулювання громадських місць (Операція «Sentinelle»), у Великій Британії – *модель швидкої мобілізації резервних сил* у випадку надзвичайних ситуацій (Операція «Temperer»), тоді як США спираються на *інтеграційну стратегію із розбудовою нових державних структур* (МНБ та USNORTHCOM), яка поєднує цивільне лідерство та залучення ЗС в рамках проактивного стратегічного планування, проведення навчань та надання доступу до унікальних технічних ресурсів військового відомства для попередження терористичних загроз.

6. Обґрунтовано стійку кореляцію між рівнем залучення ЗС із характером загроз національній безпеці: з посиленням неконвенційних викликів – таких як масова міграція, транснаціональна злочинність, надзвичайні ситуації економічного або природного характеру, пандемії – демократичні держави демонструють зростаючу схильність до використання армії в межах чітко регламентованих правових процедур «Військової підтримки цивільної влади» (МАСА). Ці процедури встановлюють межі діяльності ЗС у силових та несилових завданнях, чітко визначають порядок оцінки запитів на допомогу та фінансового відшкодування.

Ключовий принцип нормативного регулювання полягає у тому, що ЗС задіюються у допоміжній ролі, коли ресурси інших відомств недоступні або недостатні; лише у відповідь на офіційний запит або при настанні надзвичайних умов, що вимагають невідкладних дій для порятунку людських життів. В ХХІ ст. відмічено усвідомлене стримування урядів від залучення армій до виконання прямої правоохоронної діяльності, що зумовлено підвищеною політичною чутливістю демократичного суспільства до неприпустимості мілітаризації публічного простору в умовах соціальної поляризації протестів. Встановлено, що зростаюча складність та змішування внутрішніх та зовнішніх загроз вимагають від армії не розширення силових повноважень, а глибокої інституційної інтеграції в систему цивільного управління, у межах якої ЗС виконують переважно спеціальну експертизу, логістичні, інженерні або стабілізаційні функції. Такий підхід дозволяє зберігати аполітичність, адаптивність і мобільність армії, водночас не порушуючи принципи верховенства права. Сучасна модель участі ЗС у нейтралізації внутрішніх загроз залежить від багаторівневої міжвідомчої координації і суспільного консенсусу щодо допустимих меж їхнього залучення, що зумовлює потребу в постійному оновленні стратегій безпеки відповідно до динаміки нових гібридних загроз. Відтак у ХХІ ст. армія в демократичних країнах додатково стає компонентом системи кризового управління, що здатний діяти у тісній взаємодії з правоохоронними та гуманітарними структурами без втрати оборонного функціоналу та відомчої ідентичності.

7. У дослідженні обґрунтовано, що на ранньому етапі незалежності Україна здійснила важливий крок у напрямі демократизації сектору безпеки, задекларувавши цивільний контроль над Збройними Силами України та їхню деполітизацію, а також обмеживши внутрішні функції військових виключно завданнями гуманітарного характеру – ліквідацією наслідків стихійних лих, катастроф та екологічною діяльністю. Такий підхід відповідав нормам європейських безпекових стандартів і був інституційно спрямований на подолання радянської моделі мілітаризованої держави. Водночас, на тлі кардинальної трансформації безпекової архітектури після «9\11», Україна не здійснила необхідного

концептуального зсуву: нормативна база залишалась фрагментарною, а відсутність системних реформ не дозволила адаптувати ЗСУ до сучасних викликів, таких як міжнародний тероризм чи внутрішня дестабілізація. Події АТО стали критичною точкою, що виявила відсутність готовності армії до дій усередині країни й ініціювала нормативну, організаційну та стратегічну перебудову. Інтенсифікувався процес адаптації до євроатлантичних стандартів, зокрема через впровадження механізмів ЦВС, посилення міжвідомчої координації, обмін практичним досвідом з країнами НАТО. До 2022 р. в Україні спостерігалось покрокове наближення ЗСУ до західної моделі, втім, попри ці позитивні зрушення, сьогодні зберігається суттєвий нормативний вакуум у сфері реагування на низку викликів – передусім гібридних загроз, що виходять за межі класичних військових сценаріїв.

Історичний досвід свідчить, що в умовах безпекових криз відсутність чітко визначених нормативних рамок та спеціальної підготовки ЗС можуть призвести до ситуативних рішень, які, в умовах операційної невизначеності, створюють ризики для балансу між ефективністю реагування та дотриманням громадянських прав і демократичних процедур. З огляду на досвід гібридної агресії РФ, що включав тероризм та агентурну дестабілізацію, а також виклики типу пандемії, масових міграцій – створення всеохоплюючої концепції внутрішнього застосування армії у правовій та організаційній площині є не просто актуальним, а системно необхідним для забезпечення сталості й ефективності національної безпеки.

Практичні рекомендації.

З огляду на актуальність питання використання армій у забезпеченні внутрішньої безпеки держави, результати дисертаційного дослідження дають підстави для формулювання низки практичних рекомендацій щодо удосконалення нормативного регулювання, міжвідомчої координації та системи підготовки ЗСУ. Асиметричний характер сучасних гібридних загроз, які охоплюють тероризм та підривну діяльність, кібератаки та інформаційні впливи, використання новітніх технологій, зумовлює необхідність формування гнучкої моделі збройних сил, здатних до багатовекторної адаптації, міжвідомчої інтеграції та оперативного

реагування в умовах стратегічної невизначеності, де стирається класичне розмежування між воєнними й невоєнними конфліктами. В рамках цього пропонується:

1. Розробити цілісну та чітко регламентовану *правову модель залучення ЗСУ до підтримки цивільних органів влади в мирний час*, спираючись на практики демократичних держав, зокрема механізми DSCA та MACA. Така модель повинна передбачати: єдину стандартну процедуру подання запиту на військову підтримку; визначення органів і рівнів затвердження запиту (РНБО України, Кабінет Міністрів, МОУ);

- прозорі критерії оцінки доцільності залучення армії (включаючи обґрунтування, очікувану мету, тривалість, обсяг залучених сил і засобів, а також оцінку ризиків і потенційних наслідків) та чіткі критерії відсутності альтернатив з боку цивільного сектору;

- чіткі обмеження у сферах застосування ЗС (заборона виконання арештів та обшуків, безумовне дотримання прав людини та міжнародного гуманітарного права, пріоритетність несилових інструментів реагування; тимчасовий характер залучення);

- обов'язкову підготовку публічного звіту після проведення операцій, як механізму забезпечення прозорості, підзвітності та контролю з боку Верховної Ради й громадянського суспільства.

Запровадження такої моделі вимагає внесення цілеспрямованих змін і конкретизації положень у низці базових нормативно-правових актів, зокрема: Законів України «Про національну безпеку України», «Про правовий режим надзвичайного стану», «Про Збройні Сили України», «Про боротьбу з тероризмом» тощо.

2. Із урахуванням досвіду США, зокрема діяльності Національної програми навчань США (National Exercise Program), як інструменту перевірки готовності державних структур до внутрішніх загроз, доцільно *впровадити системну практику міжвідомчих навчань ЗС України з правоохоронними, рятувальними та іншими цивільними органами*. Така підготовка має включати польове відпрацювання

сценаріїв взаємодії у кризових умовах, командно-штабні тренування із розгортанням мобільних штабів та створенням міжвідомчих координаційних центрів.

Проведення штабних симуляцій дозволить розробити та затвердити стандартні операційні процедури для реагування на типові кризові сценарії: терористичні атаки, активність НЗФ, епідемії, міграційні кризи та інші внутрішні загрози, що потребують залучення військових підрозділів.

3. У контексті розбудови системи протидії загрозам національній безпеці доцільно передбачити можливість цільового залучення окремих підрозділів як засобу швидкого та пропорційного реагування у випадках внутрішніх криз, що виходять за межі компетенції чи ресурсної спроможності правоохоронних органів. Ця модель може включати *формування сил оперативного реагування на внутрішні загрози та застосування:*

- сил спеціального призначення для нейтралізації загроз, пов'язаних із терористичними актами або захопленням критичної інфраструктури за досвідом SAS;
- спеціалізованих територіальних військово-цивільних підрозділів, які, за досвідом США, включатимуть постійні компоненти швидкого розгортання, будуть інтегровані в систему реагування разом з органами місцевого самоврядування, НГУ, ДСНС, Нацполіцією;
- підрозділів Військової поліції у випадку колапсу охорони правопорядку, як тимчасовий стабілізаційний механізм, спрямований на забезпечення базового рівня правопорядку, охорону важливих об'єктів і підтримання громадської безпеки до моменту відновлення дієздатності правоохоронних органів.

4. У контексті перспективи доктринальних змін, актуалізується необхідність *відкритої суспільної дискусії* щодо переосмислення внутрішніх функцій армії. Йдеться не про формальне розширення повноважень ЗСУ, а про формування прозорих рамок застосування армії виключно як інструменту останньої інстанції в умовах, коли інші державні інститути втрачають спроможність до ефективного реагування. У цьому контексті ключовим є забезпечення рівноваги між вимогами

національної безпеки та збереженням засад правової держави, а також підтримка традиційно високого рівня довіри громадськості до війська. Особливої ваги набуває розробка ефективних запобіжників від потенційного політичного зловживання військовою силою, включно з принципом мінімального втручання, обмеженням у часі та масштабах застосування, підпорядкуванням усіх дій принципам публічного інтересу та демократичного контролю.

Досвід провідних демократичних держав демонструє, що внутрішнє застосування армії має супроводжуватися інформаційною кампанією із поясненням необхідності військової присутності, парламентським та громадським наглядом в т.ч. інститутів із захисту прав людини (Омбудсмана). Таким чином передбачається розвиток механізмів правової, суспільної та етичної відповідальності за застосування ЗС в умовах внутрішніх криз.

5. Євроатлантична інтеграція України передбачає не лише політичну конвергенцію з державами-членами НАТО, а й глибинне засвоєння усталених принципів цивільного контролю, сценарного планування реагування на внутрішні загрози, багаторівневої міжвідомчої взаємодії та гнучкого застосування армії в умовах нейтралізації внутрішніх загроз. Важливим інструментом цієї інтеграції виступає інтернаціоналізація оборонного досвіду, яка повинна реалізовуватись через участь у міжнародних навчаннях з відпрацюванням кризового реагування на внутрішні інциденти; приєднання до програм стратегічної стійкості; спільну розробку доктринальних та нормативних документів. Практична адаптація Української армії до умов гібридної війни створила унікальний досвід, який має значну цінність для країн НАТО, особливо для тих, що межують з РФ. Вітчизняний досвід забезпечення нейтралізації внутрішніх загроз може стати основою для оновлення концептуальних положень у державах Альянсу, відкриває перспективи для використання дієвих безпекових практик у форматі двосторонньої адаптації та навчального обміну.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аллеров Ю. В., Кривенко О. В. Роль і місце Національної гвардії України у структурі сектору національної безпеки і оборони України. *Наука і оборона*. 2018. № 3. С. 3-9. DOI: 10.33099/2618-1614-2018-4-3-3-9 (дата звернення: 20.01.2025).
2. Антитерор : [докум. фільм] / авт. О. Поронюк, М. Гуцуляк. Україна : Прес-центр Західного ОК, 2002. 16 хв.
3. Антитерористичний центр при Службі безпеки України. Наказ «Про визначення районів проведення антитерористичної операції та термінів її проведення» від 07.10.2014 №33/6/а. Перший заступник Голови СБУ, керівник АТЦ при СБУ В. Грицак. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0033950-14#Text> (дата звернення: 09.02.2025).
4. Антонюк Я., Трофимович В., Трофимович Л. Доля співробітників Служби безпеки ОУН на теренах Радянського Союзу (1950–1980-ті рр.). *Сторінки історії*. 2023. № 56.
5. Белоцерковський В. Робітничі виступи в СРСР на початку 60-их років. *Сучасність*. 1978. Ч. 10 (214).
6. Біла книга антитерористичної операції на Сході України (2014–2016) / під заг. ред. І. Руснака. К.: НУОУ ім. І. Черняховського, 2017. 162 с.
7. Білюга А. Д. Залучення військових контингентів країн-членів НАТО для боротьби з міжнародним тероризмом (2001–2021 рр.) : дис. ... д-ра філософії : 253 «Військове управління (за видами збройних сил)» / Національний університет оборони України ім. Івана Черняховського. Київ, 2023. 260 с.
8. Білявський Г., Падун М., Фурдуй Р. Екологічні проблеми в сучасному світі і в Україні. Основні заходи щодо дотримання норм екологічної безпеки в ЗС України. *Північні військові відомості*. 2002. 28 липня. № 31. С. 12
9. Бінковський О. А., Томків І. О. Удосконалення взаємодії Державної прикордонної служби України з військовими формуваннями та відповідними правоохоронними органами держави в інтересах забезпечення безпеки

державного кордону України. *Сучасні проблеми забезпечення національної безпеки держави* : тези III Міжнародної науково-практичної конференції (26 листопада 2020 року) / Київ: Інститут УДО України КНУ імені Тараса Шевченка, 2020. С. 145.

10. Богайчук В. Політика і армія: проблеми взаємозв'язку. *Політичний менеджмент*. 2005. № 5. С. 31–38.
11. Бондарук Л. Кенгірське повстання як прояв кризи радянської табірної системи. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2009. № 33. С. 168-195. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/41466> (дата звернення: 20.07.2024).
12. Борбасов С. Алматыдағы 1986 жылғы Желтоқсан көтерілісі. *Отан тарихы*. 2022. № 3 (99). С. 155–164.
13. Бочарніков В. П., Свешніков С. В. Погляди на характер сучасних воєнних конфліктів. *Наука і оборона*. 2017. № 1. С. 3–8.
14. Бучин М. А., Ковальчук А. Є. Особливості та основні наслідки впливу пандемії COVID-19 на світову та національну політику. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. Вип. 3. № 55. С. 36–46. [https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3\(55\).269538](https://doi.org/10.20535/2308-5053.2022.3(55).269538) (дата звернення: 09.04.2025).
15. Бучин М. А., Мархайчук Н. О. Міграція як інструмент гібридної війни. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2022. № 3. № 55. С. 42–47. DOI: 10.20535/2308-5053.2022.3(55).269540 (дата звернення: 09.04.2025)
16. Бучин М. А., Мархайчук Н. О. Міграція як інструмент гібридної війни Російської Федерації у ХХІ столітті. *Регіональні студії*. 2022. № 31. С. 86–90. DOI:10.32782/2663-6170/2022.31.16 (дата звернення: 09.04.2025).
17. Бучма О. В. Релігія як зброя війни Росії проти України: фокус на православ'ї. *Український державний університет імені Михайла Драгоманова*. 2024. Вип. 52. С. 8–11.
18. Вірусологічна лабораторія виконала 1000 тестів COVID-19 : [репортаж] / ЦТРС МО України; журн. О. Мазурін, В. Назаркевич. 2020, 13 травня. URL:

<https://www.youtube.com/watch?v=DZLOsVZQ3VU> (дата звернення: 09.04.2025).

19. Вітер О. Армія має бути з народом і поза політикою. *Голос України (газета Верховної Ради України)*. № 8464. 6 лютого 2014. С 2.
20. Власюк В. В., Карман Я. В. Деякі основи поняття «гібридна війна» в міжнародному праві. *Право і громадянське суспільство*. 2015. № 1. С. 226–234.
21. Вуличні заворушення на Rapid Trident – 2020. Тренування за сценарієм навчань : [репортаж] / ЦТРС МОУ ; журн. О. Мазурін, В. Назаркевич. 25 вересня 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=EYyStONQd1M> (дата звернення: 09.04.2025).
22. Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – війна за життя (2014–2022 рр.): періодизація. *Українознавство*. 2022. № 1 (82). С. 51–76.
23. Генерал-лейтенант Сергій Наєв: «Об'єднані сили мають поставити крапку в російській агресії проти України». Офіційний сайт Міністерства оборони України. 2018. URL: <https://www.mil.gov.ua/special/news.html?article=42527> (дата звернення: 09.04.2025).
24. Герасимов А. П., Куплевацька О. Формування Сил спеціальних операцій: аналітична записка. Національний інститут стратегічних досліджень. 2017. URL: https://www.niss.gov.ua/doslidzhennya/nacionalna-bezpeka/formuvannya-sil-specialnikh-operaciy-analitichna-zapiska#_ftn5 (дата звернення: 09.09.2024).
25. Говоруха В., Бабков Ю. До питання визначення функцій воєнної організації держави. *Наука і оборона*. 2001. № 2. С. 14–19.
26. Горбулін В. Крим. Війна: передумови російської агресії. Рада національної безпеки і оборони України. 2016. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2399.html?PRINT> (дата звернення: 18.03.2025).
27. Гриценко А. Чи може українська армія виконувати внутрішні функції? *Національна безпека і оборона*. 2000. № 1. С. 48–52.
28. Гриценко А., Перепелиця Г. Про функції воєнної організації держави. *Наука і оборона*. 1999. № 1. С. 28–33.

29. Гусєв В. І., Мазурін О. В. Збройні сили СРСР у вирішенні внутрішньодержавних проблем наприкінці існування Радянського Союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Держава та армія.* 2003. № 474. С. 102–109.
30. Гусєв В. І., Мазурін О. В. Збройні сили України у вирішенні нагальних внутрішньодержавних проблем. Ефективність державного управління. Українська академія державного управління при Президентіві України, ЛРІ ДУ. Львів, 2003. Вип. 3. С. 154–160.
31. Гуцало М. Державна політика протидії тероризму: стан, проблеми, перспективи. *Державна політика протидії тероризму: пріоритети та шляхи реалізації* : зб. матеріалів «круглого столу» / за ред. М. Г. Гуцало. К. : НІСД, 2011. С. 10–14.
32. Гуцало М. Європейська політика безпеки у сфері протидії тероризму. *Національна безпека і оборона.* 2009. № 7. С. 147–154
33. Деменко О. Ф. Республіка Казахстан у нових геополітичних реаліях. Україна дипломатична. 2022. С. 326–337.
34. Державне бюро розслідувань. За матеріалами ДБР судитимуть керівництво ФСБ та Росгвардії і колишнє керівництво СБУ. Державне бюро розслідувань. 24 вересня 2024 . URL: <https://dbr.gov.ua/news/za-materialami-dbr-suditimut-kerivnictvo-fsb-ta-rosgvardii-i-kolishne-kerivnictvo-sbu> (дата звернення: 09.02.2025).
35. Державне бюро розслідувань. Повідомлення про зміну раніше повідомленої підозри та про нову підозру Якименку О. Г. Слідчий ДБР А. Рубан. Київ, 21 червня 2024. 78 с.
36. Дольчук А. В. До питання про наукову оцінку червневих подій 1963 року у Кривому Розі // *Україна: минуле і сучасність* : зб. наук. праць / за ред. І. Д. Камчугової, В. О. Комарова [та ін.] Кривий Ріг, 2001. С. 216–232.
37. Дотримання прав ув'язнених в Україні – 2014 : доповідь "Донецького Меморіалу" / упоряд. О. П. Букалов. Харків : Права людини, 2015. 52 с.

38. Єрмоленко А. Системні недоліки розвитку Збройних Сил України на сучасному етапі. *Політичний менеджмент*. 2006. № 2. С. 54-66.
39. Єфімов Г. Воєнна організація держави: проблеми становлення та розвитку, термінологічний аспект. *Збірник наукових праць Харківського університету Повітряних сил*. 2013. № 2. С. 250–255.
40. Єфімов Г. Організація протидії міжнародному тероризму – актуальне завдання цивільно-військових відносин сучасності щодо забезпечення національної безпеки України. *Державне будівництво*. 2007. № 2. С. 49–54.
41. Журавльов М. В. Актуальні проблеми реалізації Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України в умовах проведення антитерористичної операції на сході України: історико-правовий аспект (2014–2018). *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 7. С. 526–529. DOI: 10.32782/2524-0374/2023-7/120 (дата звернення: 09.02.2025).
42. Загорулько А. Теоретико-правовий аналіз визначення поняття «внутрішня безпека України». *Вісник Національного університету цивільного захисту України*. 2019. № 2(11). С. 66–74.
43. Закон України «Про внесення змін до законів України щодо боротьби з тероризмом» : від 05.06.2014 р. № 1313-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 29. Ст. 946.
44. Закон України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України на тимчасово окупованих територіях у Донецькій та Луганській областях» : від 18.01.2018 р. № 2268-VIII (втратив чинність на підставі Закону № 2217-IX від 21.04.2022). Відомості Верховної Ради України. 2018. № 10. Ст. 54.
45. Закон України «Про боротьбу з тероризмом» № 638-IV. Відомості Верховної Ради України. 2003. № 25. Ст. 180.
46. Закон України «Про Військову службу правопорядку у Збройних Силах України» : від 20.06.2002 р. № 3099-III. Відомості Верховної Ради України. 2002. № 32. Ст. 225.

47. Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо зовнішньополітичного курсу України» : від 08.06.2017 р. № 2096-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2017. № 30. Ст. 329.
48. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про Збройні Сили України» ». Відомості Верховної Ради України. 2000. № 48. Ст. 410.
49. Закон України «Про внесення змін до Конституції України» : від 07.02.2019 р. № 2680-VIII. Офіційний портал Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2680-VIII> (дата звернення: 09.03.2025).
50. Закон України «Про Збройні Сили України» . Відомості Верховної Ради України. 1992. № 9. Ст. 108
51. Закон України «Про національну безпеку України». Відомості Верховної Ради. 2018. № 31, Ст.241.
52. Закон України «Про Національну гвардію України» (втратив чинність на підставі Закону N 1363-XIV від 11.01.2000) . Відомості Верховної Ради України. 1992. № 1. Ст. 1.
53. Закон України «Про правовий режим надзвичайного стану» від 16.03.2000 № 1550-III. Відомості Верховної Ради України. 2000. № 23. Ст. 176.
54. Залужний В., Шаптала С. Реформування воєнної організації держави: трансформація завдань і функцій Міністерства оборони України та Генерального штабу Збройних Сил України. *Наука і оборона*. 2021. № 4. С. 4–12.
55. Заросило В. О. Питання необхідності зміни функцій Військової служби правопорядку Збройних Сил України та заміни її на військову поліцію. І *Правоохорона*. 2023. № 2 (60). С. 94.
56. Захисник Вітчизни: [телепрограма]. Вип. 8. Етер від 31.03.2013/ ЦТРС МО України ; кер. проєкту А. Черняк.
57. Знак В. Основні етапи співпраці України і НАТО (1991–2021). *Гуманітарні студії: історія та педагогіка*. 2022. № 1. С. 64-88

58. Інтерв'ю із экс-начальником Генштабу В. Заманою та ін. [матеріали з різних джерел].// Сергій Гай-Нижник: дослідницький портал. 2014. URL: [https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/2014\(07\)31.zamana.php](https://hainyzhnyk.in.ua/doc2/2014(07)31.zamana.php) (дата звернення: 09.02.2025)
59. Італійські інструктори навчають майбутню військову поліцію : [репортаж] / ЦТРС МОУ ; журн. М. Маркевич, О. Мазурін. 7 жовтня 2016. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=QKffJMwtxHE> (дата звернення: 09.04.2025).
60. Когут А. А. Особливості депортації українського населення під час операції «Запад» (за документами ГДА СБУ): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2020. 316 с.
61. Когут П. В. Внутрішньодержавна роль Збройних сил США у «війні з наркотиками» в 1971–1991 роках . *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2024. Вип. 66. С. 234–244.
62. Когут П. В. Збройні сили Італії у нейтралізації загроз внутрішній безпеці держави: історичний досвід та сучасні виклики. *Вісник науки та освіти*. 2025. № 2 (32). С 1649-1665
63. Коли ворог – вода... : [докум. фільм] / авт. О. Мазурін ; реж. С. Сосновська. Україна : Львів. обл. держ. телерадіокомпанія, 2008. 15 хв.
64. Коломієць В. М. Формування органів правопорядку у Збройних Силах України: історико-правові аспекти. *Наукові записки. Серія: Право*. 2019. Сп. Вип. 7. С .4-9.
65. Котляр Т., Садівничий В. О. «Біологічна зброя» у пропагандистській антиукраїнській війні: мас-медійний чинник. *Збірник наукових праць II Всеукраїнської науково-практичної конференції*, 25–26 травня 2023 р. / відп. за вип. В. О. Садівничий. Суми: Сумський ДУ, 2023. С. 53–58.
66. Көкебаева К., Шілдебай С.Қ., Стамшалов Е.И. 1967 жылғы Шымкент көтерілісі. *Электрондық Ғылыми Журнал «edu.e-history.kz»*. 2022. Т. 9, № 3. С. 98–111. DOI: 10.51943/2710-3994_2022_31_3_98-111 (дата звернення: 09.04.2025).
67. Красота І. В. Інженерні війська Збройних Сил України: розбудова та застосування (1992–2018 рр.) : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 20.02.22 –

військова історія. Київ : Нац. ун-т оборони України ім. І. Черняховського, 2020. 22 с.

68. Крисаченко В. Офіційний історичний наратив Росії як інструмент агресії: конструювання та об'єктивація. *Українознавство*. 2020. № 3 (76). С. 124–147.
69. Кузьмін С. А., Азаров М. Ю. Сучасний стан терористичної загрози в Україні. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2012. № 2. С. 43–48.
70. Кузьмук О. Збройні Сили України на початку ХХІ сторіччя. *Наука і оборона*. 1999. № 4. С. 3–7.
71. Левик Б. С. Пострадянські республіки в умовах геополітичних викликів наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст.: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02 . Львів: Національна академія наук України, Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича, 2016. 483 с.
72. Магда Є. М. Гібридна війна: сутність та структура феномену. *Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки*. 2014. № 4. 15 с. URL: http://journals.iir.edu.ua/index.php/pol_n/article/view/2489 (дата звернення: 29.09.2024).
73. Мазурін О. В. Біотероризму протидіють саме вони: [відеорепортаж]. ЦТРС МО України та Львівська обласна державна ТРК. 21 травня 2012. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=-6lYBkVKles> (дата звернення: 03.09.2024).
74. Мазурін О. В. Взаємодія збройних сил і громадянського суспільства в умовах сучасних війн і збройних конфліктів (П.2. Р.ІІІ) // Науково-дослідна робота: шифр «Суспільство», номер державної реєстрації 0123U102207/ Наук. керівн. Каляєв А.О. Відп. виконавець Шаповалова І.Б. Львів: НАСВ. 2023. 178 с.
75. Мазурін О. В. Збройні сили Франції у протидії міграційним загрозам внутрішній безпеці в ХХІ ст. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку*. Матеріали XLVII-ої Міжнародної науково-практичної конференції. 2024-08-07. С. 195-201.

76. Мазурін О. В. Історичний досвід застосування Збройних Сил США у вирішенні міграційних проблем у роки Холодної війни. *Військово-науковий вісник*. 2023. № 39. С. 111–125.
77. Мазурін О. В. Особливості використання збройних сил США для стримування незаконної імміграції під час президентства Дональда Трампа (2017–2021) . *Новітня доба*. 2023. Вип. 11. С. 195–206.
78. Мазурін О. В. Танки «Абрамс» у Вейко – чому і як збройні сили США були застосовані у протистоянні з тоталітарною сектою «Гілка Давидова». *Актуальні питання гуманітарних наук: науковий журнал Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 65, Т. 2. С. 45–51.
79. Мазурін О. В. Участь Збройних Сил США в гуманітарній підтримці «Маріельської переправи» The 2nd International Scientific and Practical Conference «*Scientific Research in the Modern World*». December 7–9, 2022. Toronto, Canada: Perfect Publishing, 2022. Р. 494–504.
80. Мазурін О. В. Участь Збройних Сил США в операціях «Babylift», «New Life» та «New Arrivals». СХІV Міжнародна науково-практична конференція «*Нові напрями розвитку науки під час воєнного стану*», 12 грудня 2022 р., Одеса. С. 243–248.
81. Малахов Г. Нова стратегія протидії тероризму в США. *Інформація і право*. 2022. № 1(40). С. 119–123.
82. Мателешко Ю. Особливості політики «м'якої сили» Росії щодо України (1991–2013 рр.). *Геополітика України: історія і сучасність*. 2020. № 2 (25). С. 70–79.
83. Менделєєв Д. [псевдо.]. Бойові свині Саламатіна. *Дзеркало тижня*. 22 червня 2012 р. URL: https://zn.ua/ukr/internal/boyovi_svini_salamatina.html (дата звернення: 29.09.2024).
84. Міністерство оборони України створить Ситуаційний центр до Євро-2012. *Укрінформ*. 2012. URL: https://www.ukrinform.ua/rubric-other_news/1308527-

ministerstvo_oboroni_ukraini_stvorit_situatsiyniy_tsentr_do__evro_2012.html
(дата звернення: 29.09.2024).

85. Мірчук П. Українська Повстанська Армія 1942–1952. Мюнхен, 1953. 319 с.
86. Міфтахов Б. Трансформація пріоритетів безпекової політики ФРН в умовах нових викликів та загроз. *Міжнародні відносини. Серія: Політичні науки*. 2015. № 9. С. 7–14.
87. Назаркевич В. У навчальному центрі ВСП у Львові за стандартами НАТО за понад 3 роки підготовлено півтори тисячі військовослужбовців. *АрміяInform*. 2021. 12 січня. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/01/12/u-navchalnomu-czentri-vsp-u-lvovi-za-standartamy-nato-za-ponad-3-roky-pidgotovleno-pivtory-tysyachi-vijskovosluzhbovcziv/> (дата звернення: 09.04.2025).
88. Наше головне й спільне завдання — вберегти людей — у складі спільних патрулів беруть участь воїни Військової служби правопорядку ЗС України. *Офіційний сайт Міністерства оборони України* [за мат. АрміяInform та ВСП ЗС України]. URL: <https://www.mil.gov.ua/special/news.html?article=56531> (дата звернення: 09.04.2025).
89. Нікітенко О. І. Внутрішня безпека як стан захищеності життєво важливих інтересів особи, суспільства і держави. *Актуальні проблеми права: теорія і практика: зб. наук. пр.* Луганськ: Східноукраїнський національний університет імені Володимира Даля, 2013. Вип. 26. С. 109–115.
90. Нові лінії фронту: організована злочинність в Україні у 2022 році. The Global Initiative Against Transnational Organized Crime. Женева, 2023. 60 с.
91. Онищук М. І., Мельников О. Г., Храбан І. А. Збройні сили ФРН в умовах нових викликів і загроз. *Збірник наукових праць Військового інституту Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2014. Вип. 46. С. 107–112.
92. Павленко А. Виняткова функція армії: світовий досвід і Україна. *Народна армія*. 2005. № 149. 12 серпня. С. 4.
93. Панчак О., Михайліченко Т. Біологічна зброя як загроза для епідемічної безпеки України. *Правові питання епідемічної безпеки під час воєнного стану:*

- матеріали міжнар. круглого столу (16 черв. 2022 р.) / [уклад.: Т. О. Михайліченко, П. П. Нога]. Харків: Право, 2022. С. 139.
94. Пахомов В. В., Каріх І. В., Дегтяр Р. О. Військова поліція. *Правові горизонти*. 2017. Вип. 5 (18). С. 120–124.
 95. Пивовар С. Ф. Збройні інтервенції в геополітиці Російської Федерації. *Modern scientific research: achievements, innovations and development prospects*. Proceedings of the 11th International scientific and practical conference. Berlin : MDPC Publishing, 2022. P. 283–290.
 96. ПЛР-лабораторія військових медиків тестує на COVID-19 : [сп. репортаж] / ЦТРС МОУ ; журн. О. Мазурін, В. Назаркевич. 4 травня 2020. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=2ax8KX45Lx8> (дата звернення: 09.04.2025).
 97. Повітряні сили ЗСУ: озброєння та техніка. *Офіційний сайт Міністерства оборони України*. URL: <https://www.mil.gov.ua/ministry/ozbroennya-ta-technika/povitryani-sili.html> (дата звернення: 09.02.2025).
 98. Позняков О. Вони багато що вміють. *ЦДО МО України «Народна армія»*. 1998. 30 квітня (№ 82). С. 1.
 99. Пономаренко Г. Система управління у сфері забезпечення внутрішньої безпеки в державі. *Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ*. 2007. № 37. С. 177–182.
 100. Постанова Верховної Ради України «Про Концепцію (основи державної політики) національної безпеки України». Відомості Верховної Ради України. — 1997. № 10. Ст. 85.
 101. Постанова Верховної Ради України «Про військові формування на Україні». Відомості Верховної Ради України. 1991. № 38. Ст. 506.
 102. Постанова Верховної Ради України «Про Воєнну доктрину України»(втратила чинність на підставі Постанови ВР N 2400-IV від 01.02.2005) . Відомості Верховної Ради України. 1993. № 43. Ст. 409.
 103. Постанова Верховної Ради України «Про засудження застосування насильства, що призвело до загибелі людей» від 20 лютого 2014 року № 740-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 10. Ст. 126.

104. Прокудін О. С. Розуміння поняття внутрішньої безпеки України від протиправних посягань у сучасній науці. *Судова та слідча практика в Україні*. 2016. № 1. С. 96–98.
105. Росгвардія штурмом взяла Середньоуральський монастир. Опального схиігумена Сергія затримали. *Релігійно-інформаційна служба України*. 2020. 29 грудня. URL: https://risu.ua/viznachenodatuobrannya-novogo-serbskogo-patriarha_n114724 (дата звернення: 02.02.2025).
106. Російсько-український конфлікт: стан, наслідки, перспективи розвитку подій. Аналітична доповідь Центру Разумкова. *Національна безпека і оборона*. 2004. № 6 (54). С. 3–40.
107. СБУ викрила на антиукраїнській діяльності лідерів псевдорелігійної секти АллатРа. *Офіційний вебсайт Служби безпеки України*. 02 листопада 2023. URL: <https://ssu.gov.ua/novyny/sbu-vykryla-na-antyukrainskii-diialnosti-lideriv-psevdorelihiinoi-sekty-allatra-video> (дата звернення: 12.09.2024).
108. СБУ оголосила про початок в Україні антитерористичної операції. *Судова влада України за матеріалами офіційного сайту СБУ*. 20 лютого 2014. URL: <https://kt.od.court.gov.ua/sud1516/news/90976/> (дата звернення: 09.09.2024).
109. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. Харків : Фоліо, 2017. 496 с.
110. Серветник Ю., Бзот В., Дзеверін І. Роль, місце та завдання Сил спеціальних операцій Збройних Сил України у загальнодержавній системі боротьби з тероризмом. *Системи озброєння і військова техніка*. 2009. № 2. С. 151–155.
111. Ситник Г. Державне управління у сфері національної безпеки (концептуальні та організаційно-правові засади) : підручник / Г. П. Ситник. К. : НАДУ, 2012. 544 с.
112. Ситник Г., Орел М. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України : підручник / за ред. Г. П. Ситника. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с.

113. Сороківська-Обіход А. Російсько-грузинський військовий конфлікт 2008 року: інформаційно-психологічне протистояння : дис. ... д-ра філософії : 032 – історія та археологія. Львів, 2022. 235 с.
114. Стельмах А., Мазурін О. «Перспектива 2012», Чернівці. Дії 80 полку ВДВ : [відеорепортаж]. 10 жовтня 2012. URL: <https://youtu.be/wSBeq7mNYPg?si=tMYFINbREUmXZ46n> (дата звернення: 04.04.2025).
115. Стрімкий тризуб – 2012. [докум. фільм] / авт. О. Поронюк, М. Гуцуляк, О. Мазурін. Регіональний медіа-центр МО України у м. Львів, 2012. 22 хв.
116. Строгий В. І. Запобігання радикалізму і тероризму: міжнародний досвід і національний вимір. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2013. № 2. С. 515–521.
117. Техногенна катастрофа на Львівщині. *Новини. УНІАН*. 18 липня 2007. URL: <https://www.unian.ua/health/country/54591-tehnogenna-katastrofa-na-lvivschini-hronika.html>(дата звернення: 08.04.2025).
118. Тиса – завжди наготові : [докум. фільм] / авт. О. Поронюк, М. Гуцуляк. Україна : Прес-центр Західного ОК, 2002. 15 хв.
119. Требін М. П. Армія і політика: історична ретроспектива взаємодії. *Вісник Національної юридичної академії України ім. Я.Мудрого*. 2010. № 1. С. 141–153
120. Трофимович Л. В. Роль Збройних Сил США у стримуванні біологічних загроз та підтримці системи громадського здоров'я на початку ХХІ ст. *Вісник науки та освіти*. 2024. № 12 (30). С. 1711–1722.
121. Трофимович Л. В., Когут П. В. Історичний досвід участі Збройних Сил Іспанії у боротьбі з внутрішньодержавним тероризмом. *Військово-науковий вісник*. 2024. № 41. С. 144–161
122. Трофимович. Л. В. Досвід збройних сил Польщі у стримуванні незаконної міграції та протидії гібридним загрозам на східних кордонах ЄС. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2025. № 2(32) С 1238-1252
123. Турчинов О. В. Подальше звільнення окупованих територій у межах формату АТО — неможливе. *Рада національної безпеки і оборони України*. 2016. 13

- червня. URL: <https://www.rnbo.gov.ua/ua/Diialnist/2790.html> (дата звернення: 09.04.2025).
124. Турчинов О. Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про особливості державної політики із забезпечення державного суверенітету України над тимчасово окупованими територіями в Донецькій та Луганській областях». *Офіційний портал Верховної Ради України*. [без офіційної дати]. URL: <https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc34?id=&pf3511=62638&pf35401=435285> (дата звернення: 09.04.2025).
 125. У районі проведення ООС розпочато вакцинацію від COVID-19. *АрміяInform*. 25 лютого 2021. URL: <https://armyinform.com.ua/2021/02/25/u-rajoni-provedennya-oos-rozpochato-vakczynacziyu-vid-covid-19/> (дата звернення: 09.04.2025).
 126. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року 'Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України'» : від 14.04.2014 р. № 405/2014 / виконуючий обов'язки Президента України, Голова Верховної Ради України О. Турчинов. Київ, 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/405/2014#Text> (дата звернення: 09.04.2025).
 127. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 25 березня 2021 року 'Про Стратегію воєнної безпеки України'» : від 25.03.2021 р. № 121/2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/121/2021#Text> (дата звернення: 09.04.2025).
 128. Указ Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 30 квітня 2018 року 'Про широкомасштабну антитерористичну операцію в Донецькій та Луганській областях'» : від 30.04.2018 р. № 116/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/116/2018#Text> (дата звернення: 09.04.2025).
 129. Українські та польські військові будуть взаємодіяти під час Євро-2012. УНІАН. 11.04.2012. URL: <https://www.unian.ua/vinnica/635408-ukrajinski-ta->

- polski-viyskovi-budut-vzaemodiyati-pid-chas-evro-2012.html (дата звернення: 09.02.2025).
130. Фінал «Rapid Trident – 2017». [сп. репортаж] / Центр. телерад.-студія. МОУ; журн. О. Мазурін, Д. Гойко. 2017. 25 вересня. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=fHlxc9uL1zc> (дата звернення: 02.02.2025).
 131. Ховрич С. Періодизація московсько-української війни XXI ст. і ймовірні сценарії її розвитку й завершення. *Copernicus Political and Legal Studies*. 2023. Vol. 2, No. 2. P. 33–46.
 132. Хоменко С. «ХНР»: Харківська невдала республіка. *BBC News Україна*. 2015. 6 квітня. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150406_kharkiv_sx (дата звернення: 09.04.2025).
 133. Хронологія відносин Україна – НАТО. *Посольство України при НАТО*. URL: <https://ukraine-nato.mfa.gov.ua/ukrayina-nato/hronologiya-vidnosin-ukrayina-nato> (дата звернення: 02.09.2024).
 134. Чобіт І. Історичний досвід створення та функціонування органів цивільно-військового співробітництва (друга половина XX – початок XXI століття): дис. ... д-ра філософії: 032 – історія та археологія / НАСВ. Львів, 2022. 237 с.
 135. Шекета М. «Зелена книга» Ірландської Республіканської Армії: політико-економічні цілі організації. *Вісник НЮУ імені Ярослава Мудрого. Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія*. 2021. № 2(49).
 136. Шемратов Д. Чимкентський бунт. *Караван*. 2003. 14 лютого [передрук]. URL: <https://titus.kz/?previd=22255> (дата звернення: 09.03.2025).
 137. Цина А. Ю., Тітова А.. Діяльність та співпраця військовослужбовців НАТО і України у сфері здоров'язбереження громадян у період пандемії // *Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції* (м. Полтава, 9 грудня 2020 року). Полтава: Полтавський інститут економіки і права, 2020. С. 469–479.
 138. Як армійська авіація Сухопутних військ може допомагати прикордонникам? : [відеорепортаж] / журн. В. Назаркевич, О. Мазурін. ЦТРС МОУ, 14 грудня 2015. URL: https://www.youtube.com/watch?v=vLVHGCm_Uhg (дата звернення: 09.03.2025).

139. 1980 – Crisis at Ft. Chaffee. *Arkansas Times*. September 23, 2004. URL: <https://arktimes.com/news/cover-stories/2004/09/23/1980-crisis-at-ft-chaffee> (date of access: 09.09.2024).
140. 41st Military government company headquarters. Final Report, «Operation Mercy», 13 Nov 1956–12 Mar 1957, Camp Kilmer, New Jersey. *Ike Skelton Combined Arms Research Library*. Call number: N 7642.2. 156 P.
141. Adams S. Letter to James Warren (1776). Samuel Adams Heritage Society. URL: <http://www.samuel-adams-heritage.com/documents/samuel-adams-to-james-warren-1776.html> (date of access: 09.09.2024).
142. Aljinovich T. F Enlisted Air Traffic Controllers During the Air Traffic Control Strike, 1981-1983. Research paper. Air University, Maxwell AFB, 1996.
143. Anderson G., Silano R. After Action Report: Operations New Life / New Arrivals, US Army Support to the Indochinese Refugee Program, 1 April 1975 – 1 June 1976. Washington, DC: Department of the Army, Office of the DCOS for operations and plans, 1977. 270 p.
144. Anderson I. Foot and Mouth Disease 2001 Inquiry Report. Department for Environment, Food and Rural Affairs (DEFRA), 2002. 113 P.
145. Anderson K. JTF North Deploys Soldiers to Support Border Patrol in NM, Ariz . The United States Army. April 4, 2012. URL: https://www.army.mil/article/76607/jtf_north_deploys_soldiers_to_support_border_patrol_in_nm_ariz (date of access: 09.09.2024).
146. Andrews P. News From the Front: Operation Sentinel. French Homeland Security Operation: Insights from Colonel Pierre-Olivier Marchand. Center for Army Lessons Learned. December 2018. URL: https://usacac.army.mil/sites/default/files/publications/NFTF_Sentinel.pdf (date of access: 16.02.2025)
147. Anisin A. Military Defection During the Collapse of the Soviet Union. *Central European Journal of International and Security Studies*. 2022. Vol. 16, No. 2. P. 26–53.
148. Apple R. W. Jr. British Firemen Strike, and Country Tries to Bear It. *The New York Times*. November 15, 1977. URL: <https://www.nytimes.com/1977/11/15/>

- archives/british-firemen-strike-and-country-tries-to-bear-it.html (date of access: 09.09.2024).
149. Associated Press. AP tally: Arrests at widespread US protests hit 10,000. AP News. June 4, 2020. URL: <https://apnews.com/article/american-protests-us-news-arrests-minnesota-burglary-bb2404f9b13c8b53b94c73f818f6a0b7> (date of access: 07.09.2024).
 150. Astashin N. The Establishment, Airlift, and Deployment of a Task Force for a Post-Riot Area: The Soviet Experience in Temirtau, 1959. *SSRN's Research Paper Series*. April 4, 2016. DOI: 10.2139/ssrn.2757538 (date of access: 11.09.2024).
 151. Atlamazoglou S. An Elite French Counterterrorism Unit Gained Worldwide Fame for a Daring Raid on a Hijacked Plane 28 Years Ago. *Business Insider*. 2022. URL: <https://www.businessinsider.com/french-gign-raid-freed-hijacked-air-france-flight-2022-4> (date of access: 11.09.2024).
 152. Banks W. The Normalization of Homeland Security After September 11: The Role of the Military in Counterterrorism Preparedness and Response. *Louisiana Law Review*. 2004. Vol. 64, No. 4. URL: <https://digitalcommons.law.lsu.edu/lalrev/vol64/iss4/2> (date of access: 13.09.2024).
 153. Banks W., Dycus S. *Soldiers on the Home Front: The Domestic Role of the American Military*. Cambridge: Harvard University Press, 2016. 360 p.
 154. Banks, W., de Nevers, R., & Wallerstein, M. *Combating Terrorism*. SAGE, 2008. 356 p.
 155. Baron K. NORAD/NORTHCOM's Command Center Scrambled into Action by Boston Bombing. *Foreign Policy*. April 2013. URL: <https://foreignpolicy.com/2013/04/16/noradnorthcoms-command-center-scrambled-into-action-by-boston-bombing/> (date of access: 11.09.2024).
 156. Baron S. *Bloody Saturday in the Soviet Union: Novocherkassk, 1962*. Stanford: Stanford University Press, 2001. 264 p. DOI: 10.1515/9781503619258 (date of access: 16.02.2025).

157. Barylski R. V. The Soviet Military before and after the August Coup: Departization and Decentralization. *Armed Forces & Society*. 1992. Vol. 19, No. 1. P. 27–45. DOI: 10.1177/0095327x9201900102 (date of access: 16.02.2025).
158. Baskir L. M. Reflections on the Senate Investigation of Army Surveillance. *Indiana Law Journal*. 1974. Vol. 49, Iss. 4. Article 3.
159. BBC News. 1972: 'Bloody Sunday' Report Excuses Army. *BBC News*. April 19, 1972. [«On this day» series archives]. URL: http://news.bbc.co.uk/onthisday/hi/dates/stories/april/19/newsid_2491000/2491125.stm (date of access: 13.09.2024)
160. BBC News. Fire Strike 'Would Threaten Iraq Action'. *BBC News*. September 5, 2002. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/2238303.stm (date of access: 13.09.2024)
161. BBC News. France to Deploy Soldiers After Spate of Attack. *BBC News*. December 23, 2014. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-30586798> (date of access: 13.09.2024)
162. BBC News. Troops to Tackle Fire Strike. *BBC News*. September 3, 2002. URL: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/2233609.stm (date of access: 13.09.2024)
163. Beckford M. Secret Plan to Put 5,000 Troops on British Streets to Fight Jihadis. *Mail Online*. July 25, 2015. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3174590/Secret-plan-5-000-heavily-armed-troops-streets-Britain-fight-jihadis-event-terror-attack.html> (date of access: 13.09.2024)
164. Bentley D. Operation SEA SIGNAL: US Military Support for Caribbean Migration Emergencies. *Strategic Forum*. Washington DC: National Defense University, Institute for National Strategic Studies, 1996. No. 73.
165. Bigelow M. E. A Short History of Army Intelligence. *Military Intelligence*. 2012. Vol. 38, No. 3. P. 7–81.
166. Bland S., Lockey D., Davies G., Kehoe A. Military Perspective on the Civilian Response to the London Bombings July 2005. *Journal of the Royal Army Medical Corps*. 2006. Vol. 152, No. 1. P. 13–16. DOI: 10.1136/jramc-152-01-03 (date of access: 16.02.2025).

167. Blank S. The Soviet Army in Civil Disturbances, 1988–1991 // The Military History of the Soviet Union / eds. R. Higham, F. W. Kagan. New York: Palgrave Macmillan, 2002. P. 275–297. DOI: 10.1007/978-1-137-12029-8_16 (date of access: 16.02.2025).
168. Bonneau H. Le GIGN, unité militaire des forces spéciales du ministère de l'Intérieur. *Revue Défense Nationale*. 2017. № 1. P. 53–56.
169. Boyle J. France to Try Algerian Over 1995 Paris Bombings. *Reuters*. September 30, 2007. URL: <https://www.reuters.com/article/uk-france-trial-idUKL2883608520070930> (date of access: 01.09.2024).
170. Bradbury S. G. Memorandum Opinion on the Domestic Use of Military Force in the U.S. U.S. Department of Justice [Principal Deputy Assistant Attorney General]. Oct. 6, 2008. URL: <https://www.justice.gov/sites/default/files/opa/legacy/2009/03/09/memoolcopiniondomesticusemilitaryforce10062008.pdf> (date of access: 01.09.2024).
171. Bramall E. The Place of the British Army in Public Order. *Journal of the Royal Society of Arts*. 1980. Vol. 128, No. 5288 P. 480–492.
172. Brief History of Chicago's 1968 Democratic Convention. *CNN*. 1997. URL: <https://edition.cnn.com/ALLPOLITICS/1996/conventions/chicago/facts/chicago68/index.shtml> (date of access: 01.09.2024).
173. Brooke-Holland L. Deploying the Armed Forces in the UK. House of Commons Library, July 28, 2022. URL: <https://researchbriefings.files.parliament.uk/documents/CBP-9601/CBP-9601.pdf> (date of access: 07.04.2025).
174. Broughey, M. V. Soldiers deploy to MBTA subway stations following the Boston Marathon bombing. The United States Army. April 26, 2013. URL: https://www.army.mil/article/102044/soldiers_deploy_to_mbtasubway_stations_following_the_boston_marathon_bombing (date of access: 09.04.2025).
175. Brown R., Robert W., Dries J. National Guard Weapons of Mass Destruction Civil Support Teams: are they ready and capable to support the global war on terrorism. U.S. Army War College, Army Environmental Policy Institute. 2004. 27 p.

176. Burrows T. SAS Train Police Firearms Officers to Shoot Terrorists in the Head. *Mail Online*. January 2, 2016. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-3381805/SAS-train-police-firearms-officers-shoot-terrorists-head-chiefs-insist-s-no-shoot-kill-policy.html> (date of access: 09.04.2025).
177. Bush G. Law and Order in the City and County of Los Angeles, and Other Districts of California: Proclamation 6428 on May 1, 1992 (106 STAT. 5261). U.S. Statutes at Large. 1992. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-106/pdf/STATUTE-106-Pg5261-2.pdf> (date of access: 07.04.2025).
178. Bush G. W. Homeland Security Presidential Directive HSPD–8: National Preparedness. December 17, 2003. C. 1745. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/PPP-2003-book2/pdf/PPP-2003-book2-doc-pg1745.pdf> (date of access: 09.04.2025).
179. Bush G. W. Remarks by the President In Photo Opportunity with the National Security Team. The White House. September 12, 2001. URL: <https://georgewbush-whitehouse.archives.gov/news/releases/2001/09/20010912-4.html> (date of access: 09.04.2025).
180. Bush G. W. Remarks Following a Meeting with the National Security Team and an Exchange With Reporters. Weekly Compilation of Presidential Documents. September 12, 2001. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/WCPD-2001-09-17/pdf/WCPD-2001-09-17-Pg1311.pdf> (date of access: 09.04.2025).
181. Butterworth P., Schultz J., Schultz M. More Than a Labor Dispute: The PATCO Strike of 1981. *Essays in Economic & Business History*. 2005. Vol. 23. P. 125–139.
182. Campisi E. Guantánamo: Safe Haven or Traumatic Interlude? *Latino Studies*. 2005. Vol. 3, No. 3. P. 375–392. DOI: 10.1057/palgrave.lst.8600156 (date of access: 16.02.2025).
183. Central Intelligence Agency. AERODYNAMIC Vol. 25 (Operations). Unrest in Southeastern Ukraine and the Western Caucasus. 25 Dec 1962. *CIA Records*, 11 January 1963. [Secret. Declassified, 2007]. № OBB 6153
184. Central Intelligence Agency. CIA Report. USSR (Georgian SSR). Subject: Political Disturbances of March 1956 in Tbilisi. March 6, 1959. *General CIA Records*.

[Declassified: 5.08.2010; Published: 22.11.2016]. № CIA-RDP80T00246A047200470001-6.

185. Central Intelligence Agency. Dimensions of Civil Unrest in the Soviet Union. 1 April 1983. FOIA Africa, Russia/Eurasia, *Other NIC Publications*, National Intelligence Council. [Declassified: 25.02.1994]. № NIC M-83-10006. 40 p.
186. Central Intelligence Agency. What is going on in the Soviet Union. 26 May 1988. *General CIA Records*. [Declassified: 6.08.2012. Published: 27.11.2016]. № CIA-RDP99-01448R000301410006-4. 18 p.
187. Chicago Tribune. It's Time to Rethink the Battle Plans. *Chicago Tribune*. Updated: August 11, 2021. URL: <https://www.chicagotribune.com/1997/08/24/its-time-to-rethink-the-battle-plans-2/> (date of access: 07.02.2025).
188. Chrisafis A. Thousands of Troops on Paris Streets but Are They France's New Maginot Line? *The Guardian*. April 15, 2016. URL: <https://www.theguardian.com/world/2016/apr/15/paris-attacks-operation-sentinel-soldiers-patrolling-streets-france-safer> (date of access: 08.04.2025).
189. Clarke J. L. Europe's Armed Forces in Civil Security. *Connections: The Quarterly Journal*. 2013. Vol. 12, No. 2. P. 69–82.
190. Clarke J. L. What Roles and Missions for Europe's Military and Security Forces in the 21st Century? Garmisch-Partenkirchen: George C. Marshall European Center for Security Studies, 2005. No. 7. 83 p.
191. Clarke J. L. What Should Armies Do? : Armed Forces and Civil Security. 1st ed. London : Routledge, 2016. 176 p. DOI: 10.4324/9781315547435 (date of access: 16.02.2025).
192. Clements T. S. The Role of the Army in the War on Drugs. Carlisle Barracks, PA: U.S. Army War College, 1988. 50 p.
193. Coakley R. W. The Role of Federal Military Forces in Domestic Disorders, 1789-1878. Diane Publishing, 1996. 372 p.
194. Cobain I., Dodd V., Siddique H. London Tube Bombing: PM Says Terror Threat Level Raised to Critical. *The Guardian*. September 15, 2017. URL:

<https://www.theguardian.com/uk-news/2017/sep/15/parsons-green-district-line-suspended-in-west-london-over-incident> (date of access: 09.04.2025).

195. Comptroller General of the United States. Training and Equipping the Army National Guard for Maintaining Order During Civil Disturbances. Report No. B-160779. September 8, 1972. 34 p. URL: <https://www.gao.gov/assets/b-160779.pdf> (date of access: 09.04.2025).
196. Cornelius W. A. Death at the Border: Efficacy and Unintended Consequences of US Immigration Control Policy. *Population and Development Review*. 2001. Vol. 27, No. 4. P. 661–685.
197. Crick E. Reagan's Militarisation of the 'War on Drugs'. *Swansea: Global Drug Policy Observatory*. 2016. 6 p. URL: <https://gdpo.swan.ac.uk/?p=440> (date of access: 09.04.2025).
198. Cullison T. R., Morrison J. S. Department of Defense Contributions to the U.S. COVID-19 Response, at Home and Abroad. Center for Strategic and International Studies. 2021. URL: <https://www.csis.org/analysis/departement-defense-contributions-us-covid-19-response-home-and-abroad> (date of access: 09.04.2025).
199. D'Agostino D. M. US Northern command has a strong exercise program, but involvement of interagency partners and states can be improved. GAO-09-849. Washington, DC: US Government Accountability Office, 2009. 89 p.
200. D'Agostino D. M. Observations on the costs and benefits of an increased Department of Defense role in helping to secure the southwest land border . GAO-11-856R. Washington, DC: US Government Accountability Office, 2011. 35 p.
201. Dahl E. J. The Plots that Failed: Intelligence Lessons Learned from Unsuccessful Terrorist Attacks Against the United States. *Studies in Conflict & Terrorism*. 2011. Vol. 34, No. 8. P. 621–648. DOI: 10.1080/1057610x.2011.582628 (date of access: 16.02.2025).
202. Dahlgreen W. Calais Crisis: French and British Public Support Sending in the Army. *YouGov*. August 09. 2015. URL: <https://yougov.co.uk/politics/articles/12980-calais-crisis-french-and-british-support-sending-a> (date of access: 09.04.2025).

203. Daly K. 1992: Rioting in Los Angeles. *Leatherneck*. 2020. Vol. 103, No. 10. P. 30–35. URL: https://www.mca-marines.org/wp-content/uploads/LNECK_OCT2020web.pdf (date of access: 09.04.2025).
204. Davies C. Autumn 2000: When Fuel Shortages Brought UK to Virtual Standstill. *The Guardian*. September 23, 2021. URL: <https://www.theguardian.com/business/2021/sep/23/autumn-2000-fuel-shortages-uk-standstill-price-protest-panic-buying> (date of access: 09.04.2025).
205. Davis R. Combating Terrorism: Observations on the Nunn-Lugar-Domenici Domestic Preparedness Program. Statement of Richard Davis, Director, National Security and International Affairs Division. U.S. Government Accountability Office. October 2, 1998. 17 p.
206. De Villepin D. Interview de M. Dominique de Villepin, Premier Ministre. *Vie Publique*. 2005. URL: <https://www.vie-publique.fr/discours/150074-interview-de-m-dominique-de-villepin-premier-ministre-tf-le-7-novem> (date of access: 09.04.2025).
207. De Waal T. Black Garden: Armenia and Azerbaijan through Peace and War. New York: NYU Press, 2003. 360 p.
208. Defense Daily. JFCOM Lays Out 2008 Plans for Noble Resolve. *Defense Daily*. Feb. 5, 2008. URL: <https://www.defensedaily.com/jfcom-lays-out-2008-plans-for-noble-resolve/homeland-security/> (date of access: 16.02.2025)
209. Delk J. MOUT: A Domestic Case Study. The 1992 Los Angeles Riots // In: Glenn R. W. (Ed.), *The City's Many Faces: Proceedings of the RAND Arroyo-MCWL-J8 UWG Urban Operations Conference*. April 13-14, 1999. Santa Monica, CA: RAND Corporation, 2000. 680 p.
210. Denevi T. Fear and Loathing at Richard Nixon's Inauguration. *TIME*. URL: <https://time.com/5506809/richard-nixon-inauguration/> (date of access: 16.02.2025)
211. Derry Journal Newsroom. 50 years on: Operation Motorman remembered. *Derry Journal*. July 29, 2022. URL: <https://www.derryjournal.com/news/people/50-years-on-operation-motorman-remembered-3786963> (date of access: 09.04.2025).

212. Dietrich N., Eck K., Ruffa C. How governance shaped military responses to the COVID-19 pandemic. *European Political Science Review*. 2023. Vol. 15, No. 4. P. 628–640. DOI: 10.1017/S1755773923000024 (date of access: 16.02.2025).
213. Directorate of Intelligence. Unrest in the Caucasus and the Challenge of Nationalism. Research Paper. *General CIA Records*. Document No. CIA-RDP91B00776R000600150001-9. Publication Date: August 1, 1988. Declassified on October 16, 2012. 44 p.
214. Directorate of Intelligence. Unrest in the Soviet Union: Measuring Social Instability. Feb 1990. *Princeton Collection CIA*. [Declassified 1999] № 2350 (SOV 90-10004). 8 p.
215. District of Columbia National Guard. 9/11 Response. District of Columbia National Guard. URL: <https://dc.ng.mil/About-Us/Heritage/History/9-11-Response/> (date of access: 03.04.2025).
216. Dodd V. Scotland Yard Creates SAS-Style Unit to Counter Threat of Terrorist Gun Attack. *The Guardian*. June 29, 2015. URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/2015/jun/29/scotland-yard-creates-sas-style-unit-to-counter-threat-of-terrorist-gun-attack> (date of access: 05.04.2025).
217. Donnelly W. M., Goodall J. L. H., Cosley K. E., Margis M. J., Setzekorn E. B., Summers Lowe M. M., Yarborough W. M. The United States Army and the COVID–19 Pandemic. January 2020–July 2021. U.S. Army Center of Military History. Washington, D.C.: U.S. Army, 2021.
218. Doubler M. D. Operation Jump Start: The National Guard on the Southwest Border, 2006–2008 . National Guard Bureau, Office of Public Affairs, Historical Services Division. 2008. URL: <https://www.nationalguard.mil/portals/31/Documents/About/Publications/Documents/Operation%20Jump%20Start.pdf> (date of access: 09.04.2025).
219. Dunlop J. B. The Moscow Bombings of September 1999. Examinations of Russian Terrorist Attacks at the Onset of Vladimir Putin’s Rule. (Soviet and Post-Soviet Politics and Society). Stuttgart : Ibidem Verlag, 2012. 251 p.

220. Dunn T. J. The militarization of the US–Mexico border in the twenty-first century and implications for human rights // In: Handbook on human security, borders and migration / Ed. by N. Ribas-Mateos, T. J. Dunn. Cheltenham, UK: Edward Elgar Publishing, 2021. P. 35–53.
221. Durville E., Le Tourneau F.-M. Avantages et limites de l'utilisation des forces armées dans la répression d'une activité illégale en Guyane française. *Notes de recherche*. 2022. URL: <https://hal.science/hal-03895820/> (date of access: 09.04.2025).
222. Dzvinchuk D., Radchenko O. A paradigm shift in international security as a consequence of the Russia-Ukraine war. *Journal of Modern Science*. 2024. Vol. 59, No.5. P. 54–72. DOI: 10.13166/jms/194477 (date of access: 09.04.2025).
223. Edmunds T. What Are Armed Forces For? The Changing Nature of Military Roles in Europe. *International Affairs*. 2006. Vol. 82, No. 6. P. 1059-1075. URL: <http://www.jstor.org/stable/4122085> (date of access: 09.04.2025).
224. Eisenhower D. D. Diary notes dictated by President Eisenhower on October 8, 1957, concerning meeting with Governor Faubus at Newport, Rhode Island, September 14, 195. *DDE's Papers as President, Administration Series*, Box 23, Little Rock Ark (2); NAID #186622. URL: <https://www.eisenhowerlibrary.gov/sites/default/files/research/online-documents/civil-rights-little-rock/1957-10-08-diary-notes-faubus-meeting.pdf> (date of access: 09.04.2025).
225. Eisenhower D. D. Executive Order 10730. Desegregation of Central High School; September 23, 1957. General Records of the United States Government; Record Group 11; National Archives. URL: <https://www.archives.gov/milestone-documents/executive-order-10730> (date of access: 07.04.2025).
226. Ekstrand L. E. Report to the Chairman, Subcommittee on Information, Justice, Transportation and Agriculture, Committee on Government Operations, House of Representatives. Border Control. Revised Strategy Is Showing Some Positive Results. U.S. General Accounting Office, Washington, D.C., Gaithersburg, MD, 1994. 32 p.

227. Elsea J. The Posse Comitatus Act and Related Matters: A Sketch. — Congressional Research Service, the Library of Congress, June 2005. 70 p.
228. Esper M. Secretary of Defense Esper Addresses Reporters Regarding Civil Unrest. U.S. Department of Defense Official Website. June 3, 2020. URL: <https://www.defense.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/2206685/secretary-of-defense-esper-addresses-reporters-regarding-civil-unrest/> (date of access: 09.04.2025).
229. État-major des armées. Le commandement : dans les coulisses du CPCO. Chemins de mémoire. *Ministère des Armées*. URL: <https://www.cheminsdememoire.gouv.fr/fr/le-commandement-dans-les-coulisses-du-cpc/> (date of access: 09.04.2025).
230. European Parliament. Motion for a Resolution on Russiagate: Allegations of Russian Interference in the Democratic Processes of the European Union (B9-0127/2024). *European Parliament*. 2024. URL: https://www.europarl.europa.eu/doceo/document/B-9-2024-0127_EN.html (date of access: 09.04.2025).
231. European Union Naval Force Mediterranean. EUNAVFOR MED Operation Sophia: Mandate Extended Until 31 December 2018. Press Release 494/17. July 25, 2017. URL: <https://www.operationsophia.eu/wp-content/uploads/2018/04/pdf-1.pdf> (date of access: 16.02.2025)
232. Farr J., Hole E., Gully J. H. Systems Approach to the Army's Evolving Role in Support of Civil Authorities. 2006. P. 42–48. URL: <https://www.researchgate.net/publication/290932843> (date of access: 16.02.2025).
233. Fielding R., Bashista R., Ahern S. A., Duggan C., Giacobbe C., Lawn M., Hart F. After Action Report for the Response to the 2013 Boston Marathon Bombings. Boston: City of Boston, 2014. 130 p. URL: <https://www.researchgate.net/publication/290932843> (date of access: 16.02.2025).
234. Findings of the Commission of the USSR Congress of People's Deputies to Investigate the Events Which Occurred in the City of Tbilisi. May 1989. *Wilson Center Digital Archive*. URL: <https://digitalarchive.wilsoncenter.org/>

document/findings-commission-ussr-congress-peoples-deputies-investigate-events-which-occurred-city (date of access: 16.02.2025).

235. Fischer B. At Cold War's End: US Intelligence on the Soviet Union and Eastern Europe, 1989–1991. Central Intelligence Agency, 1999. 450 p.
236. Fisher D. USNORTHCOM Vision Focuses on Defending Homeland. *U.S. Northern Command*. 2005. URL: <https://www.northcom.mil/Newsroom/News/Article/Article/563209/usnorthcom-vision-focuses-on-defending-homeland/> (date of access: 16.02.2025).
237. Forces News. MOD Team Tackle Coronavirus Fake News and Scams. *Forces News*. April 9, 2020. URL: <https://www.forcesnews.com/news/mod-team-tackle-coronavirus-fake-news-and-scams> (date of access: 16.02.2025).
238. France 24. Mobilisation de l'armée pour les Gilets jaunes : un choix risqué pour Macron. *France 24*. March 21, 2019. URL: <https://www.france24.com/fr/20190321-gilets-jaunes-mobilisation-armee-choix-risque-macron> (date of access: 16.02.2025).
239. Franklin B. A. Army Troops in Capital as Negroes Riot. *The New York Times*, April 6, 1968. URL: <https://archive.nytimes.com/www.nytimes.com/library/national/race/040668race-ra.html> (date of access: 15.02.2025).
240. French Defense Mission. The French Armed Forces. *Embassy of France to the United States*. May 2021. 20 p. URL: https://franceintheus.org/IMG/pdf/FAFU/FAFU_008b.pdf (date of access: 14.02.2025).
241. French Foreign Legion. 1er REG & 1er REC: Operation Sentinelle in Nice 2016. *French Foreign Legion Information*. September 5, 2016. URL: <http://foreignlegion.info/2016/09/05/1reg-1rec-operation-sentinelle-nice-2016/> (date of access: 16.02.2025).
242. Friedersdorf C. When the Army Planned for a Fight in U.S. Cities. *The Atlantic*. January 16, 2018. URL: <https://www.theatlantic.com/politics/archive/2018/01/amid-white-flight-the-army-planned-for-a-fight-in-us-cities/550523/> (date of access: 16.02.2025).

243. Friedman B., Gillooly J. Police Militarization: 1033 Program Analysis. New York: Policing Project at NYU School of Law, National Police Foundation, Emory University, 2021. 46 p.
244. Friends Committee on National Legislation. 1033 Program & Police Militarization. *Friends Committee on National Legislation*. March 23, 2018. URL: https://www.fcnl.org/sites/default/files/documents/1033_and_police_militarization_fact_sheet_3_23_18.pdf (date of access: 21.02.2025).
245. Gad M., Kazibwe J., Quirk E., Gheorghe A., Homan Z., Bricknell M. Civil–military cooperation in the early response to the COVID-19 pandemic in six European countries. *BMJ Military Health*. 2021. Vol. 167, No. 4. P. 234–243. DOI: 10.1136/bmjmilitary-2020-001721 (date of access: 01.03.2025).
246. Garamone J. Austin Approves Homeland Security Request for Troops at Border. *U.S. Department of Defense Official Website*. May 2, 2023. URL: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/3382272/austin-approves-homeland-security-request-for-troops-at-border/> (date of access: 16.02.2025).
247. Garamone J. DoD Details National Guard Response to Capitol Attack. *DoD News*. January 8, 2021. URL: <https://www.nationalguard.mil/News/Article/2466077/dod-details-national-guard-response-to-capitol-attack/> (date of access: 16.02.2025).
248. Garamone J. DoD Officials Testify on Military Support to Southwest Border . *U.S. Department of Defense*. January 29, 2019. URL: <https://www.jcs.mil/Media/News/News-Display/Article/1743584/dod-officials-testify-on-military-support-to-southwest-border/> (date of access: 16.02.2025).
249. Garamone J. Guardsmen Protected Americans' Rights of Speech and Assembly, Esper Says. *U.S. Department of Defense Official Website*. July 9, 2020. URL: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/2269021/guardsmen-protected-americans-rights-of-speech-and-assembly-esper-says/> (date of access: 16.02.2025).

250. Gardina J. Toward Military Rule? A Critique of Executive Discretion to Use the Military in Domestic Emergencies. *Marquette Law Review*. 2008. Vol. 91, No. 4. P. 991–1028.
251. Gates R., Pace P., Keating T. J. Department of Defense Homeland Defense and Civil Support Joint Operating Concept. USNORTHCOM strategy and policy division. Peterson AFB: Colorado. 2007. 124 p.
252. Genini D. Countering hybrid threats: How NATO must adapt (again) after the war in Ukraine. *New Perspectives*. 2025. Vol. 0. P. 1–28. DOI: 10.1177/2336825X251322719 (date of access: 16.02.2025).
253. Gibbons W. C. The US Government and the Vietnam War: Executive and Legislative Roles and Relationships, Part IV: July 1965–January 1968. Vol. 4370. Princeton: Princeton University Press, 2014. 969 p.
254. Gibbons-Neff T. et al. Former Commanders Fault Trump's Use of Troops Against Protester. *The New York Times*. June 2, 2020. URL: <https://www.nytimes.com/2020/06/02/us/politics/military-national-guard-trump-protests.html> (date of access: 16.02.2025).
255. Gibson-Fall F. Military responses to COVID-19, emerging trends in global civil-military engagements. *Review of International Studies*. 2021. Vol. 47, No. 2. P. 155–170. DOI: 10.1017/S0260210521000048 (date of access: 16.02.2025).
256. Glass A. Bush Creates Homeland Security Department, Nov. 26, 2002. *Politico*. URL: <https://www.politico.com/story/2018/11/26/this-day-in-politics-november-26-1012269> (date of access: 16.02.2025).
257. Global Engagement Center. The Kremlin's Never-Ending Attempt to Spread Disinformation about Biological Weapons. *U.S. Department of State*. 2023, March 14. URL: <https://www.state.gov/the-kremlins-never-ending-attempt-to-spread-disinformation-about-biological-weapons/> (date of access: 02.03.2025).
258. Goss T. Who's in Charge? New Challenges in Homeland Defense and Homeland Security. *Homeland Security Affairs*. 2006. Vol. 2, No. 1. 14 p.
259. Gourley S. R. Empire Challenge: Forging Joint and Allied ISR Interoperability. *Defense Media Network*. April 28, 2011. URL:

<https://www.defensemedianetwork.com/stories/empire-challenge-2/> (date of access: 02.03.2025).

260. Greenhill K. M. Engineered Migration and the Use of Refugees as Political Weapons: A Case Study of the 1994 Cuban Balseros Crisis. *International Migration*. 2002. Vol. 40, No. 4. P. 39–74.
261. Greenhill K. M. Weapons of Mass Migration: Forced Displacement, Coercion, and Foreign Policy. Ithaca, NY: Cornell University Press, 2010. 368 pages. DOI: 10.7591/9780801458668 (date of access: 03.03.2025).
262. Gretskey S. Civil war in Tajikistan and its international repercussions. *Critique: Critical Middle Eastern Studies*. 1995. Vol. 4, No. 6. P. 3–24. DOI: 10.1080/10669929508720063 (date of access: 02.03.2025).
263. Grimmett R. F. Authorization for Use of Military Force in Response to the 9/11 Attacks (P.L. 107-40): Legislative History. CRS Report for Congress. 2006. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/pdfs/ADA458316.pdf> (date of access: 12.03.2025).
264. Halloran R. Army Spied on 18,000 Civilians in 2-Year Operation. *The New York Times*. January 18, 1971. URL: <https://www.nytimes.com/1971/01/18/archives/army-spied-on-18000-civilians-in-2year-operation-army-fed-names-of.html> (date of access: 11.03.2025).
265. Hauser C. What Is the Insurrection Act of 1807, the Law Behind Trump’s Threat to States? *The New York Times*. June 2, 2020. URL: <https://www.nytimes.com/article/insurrection-act.html> (date of access: 11.03.2025).
266. Hiemstra N. Pushing the US-Mexico Border South: United States’ Immigration Policing Throughout the Americas. *International Journal of Migration and Border Studies*. 2019. Vol. 5, No. 1/2. C. 44. DOI: 10.1504/ijmbs.2019.099681 (date of access: 12.03.2025)..
267. Himmrich, J. A ‘Hybrid Threat’? European militaries and migration. *Dahrendorf Forum Working Paper*. 2018. No. 02 URL: <https://www.stiftung-mercator.de/content/uploads/2020/12/Militarising-Migration-Julia-Himmrich.pdf> (date of access: 12.03.2025).

268. Hoffman J. R. Statement by Assistant to the Secretary of Defense for Public Affairs on Support to Civil Authorities. *U.S. Department of Defense*. June 2, 2020. URL: <https://www.defense.gov/News/Releases/Release/Article/2206031/statement-by-assistant-to-the-secretary-of-defense-for-public-affairs-on-suppor/> (date of access: 12.03.2025).
269. Hollingsworth B. S. About an Oath: The Mississippi National Guard at the Battle of Ole Miss. U.S. Army Command and General Staff College, 2020. 52 p.
270. Hopkins N., Norton-Taylor R., White M. UK on Missile Terror Alert. *The Guardian*. February 12, 2003. URL: <https://www.theguardian.com/uk/2003/feb/12/terrorism.world1> (date of access: 19.02.2025).
271. Human Rights Watch. Kazakhstan: Killings, Excessive Use of Force in Almaty. *Human Rights Watch*. 2022. URL: <https://www.hrw.org/news/2022/01/26/kazakhstan-killings-excessive-use-force-almaty> (date of access: 09.04.2025).
272. Hunt J. DOD Involvement in Drug Interdiction: Success or Failure. Carlisle: US Army War College, 1991. 26 P.
273. Huntington, S. New Contingencies, Old Roles. *Joint Force Quarterly*. 2003. No. 2 (Autumn). P. 38–44. URL: <https://ndupress.ndu.edu/portals/68/Documents/jfq/jfq-2.pdf> (date of access: 01.08.2024).
274. Hurley K. Calais Crisis: We Must Send in the Army to Protect Our Borders. *The Telegraph*. July 30, 2015. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/uknews/immigration/11774442/We-must-send-in-the-army-to-end-the-Calais-crisis.html>
275. Huse W. D. Sick-Out at LSS in 1981 Calls Out National Guard. *Foster's Daily Democrat*. June 24, 2006. URL: <https://www.fosters.com/story/news/local/2006/06/24/sick-out-at-lss-in/52578752007/> (date of access: 09.04.2025).
276. Inspector General. Audit of the U.S. Army Corps of Engineers Border Infrastructure Contract. Report No. DODIG-2022-034 . U.S. Department of Defense. November 15, 2021. 126 p.
277. Inspector General. Evaluation of the United States Military Support of Department of Homeland Security Southern Border Security Operations Under Title 10 Authority (DODIG-2020-115) . U.S. Department of Defense. August 14, 2020.

URL: <https://www.dodig.mil/reports.html/Article/2316046/evaluation-of-the-united-states-military-support-of-department-of-homeland-security> (date of access: 09.04.2025).

278. Jacobs J. B. The Role of Military Forces in Public Sector Labor Relations. *Industrial and Labor Relations Review*. 1982. Vol. 35, No. 2. P. 163–180. DOI: 10.2307/2522316 (date of access: 12.03.2025).
279. Johnson L. B. Executive Order 11365. Establishing the National Advisory Commission on Civil Disorders. August 29, 1967. *The American Presidency Project*. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/executive-order-11365-establishing-national-advisory-commission-civil-disorders> (date of access: 09.04.2025).
280. Johnson L. B. Executive Order 11111: Providing Assistance for the Removal of Obstructions of Justice and Suppression of Unlawful Combinations Within the State of Alabama. September 10, 1963. *The American Presidency Project*. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/executive-order-11111-providing-assistance-for-the-removal-obstructions-justice-and> (date of access: 09.04.2025).
281. Johnson L. B. Executive Order 11403. Providing for the Restoration of Law and Order in the Washington Metropolitan Area. *The American Presidency Project*. April 5, 1968. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/node/306278> (date of access: 09.04.2025).
282. Johnson L. B. Speech to the Nation on Civil Disorders. July 27, 1967. *The American Presidency Project*. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/the-presidents-address-the-nation-civil-disorders> (date of access: 09.04.2025).
283. Johnson T. A. The War on Terrorism: A Collision of Values, Strategies, and Societies. CRC Press, 2008. 392 p.
284. Joint Chiefs of Staff. Joint Publication 3-28: Defense Support of Civil Authorities . Washington, D.C.: Joint Staff, 29 October 2018. URL: https://irp.fas.org/doddir/dod/jp3_28.pdf. (date of access: 08.04.2025).

285. Kahn R. Charlottesville, Ferguson and “Laws Affecting Memory” in the United States. *SSRN Electronic Journal*. 2018. URL: <https://ssrn.com/abstract=3247308> (date of access: 07.04.2025).
286. Kaldor M. Commentary on Kögler: Analysing the Ukraine war through a ‘new wars’ perspective. *European Journal of Social Theory*. 2023. Vol. 26, No. 4. P. 479–489.
287. Kaldor M. In defence of new wars. *Stability: International Journal of Security and Development*. 2013. Vol. 2, No. 1. DOI: 10.5334/sta.at (date of access: 12.03.2025).
288. Kalkman J. P. The expanding domestic role of western armed forces and its implications. *Journal of Homeland Security and Emergency Management*. 2019. Vol. 16, No. 1. DOI: 10.1515/jhsem-2018-0052 (date of access: 12.03.2025).
289. Kaźmierczak D., Laskowski M. Social cohesion in hybrid conflicts: Cases of migration crisis at the Polish-Belarusian border and migration flows from Ukraine. *Przegląd Wschodnioeuropejski*. 2024. Vol. 15, No. 2. P. 117–129. DOI: 10.31648/pw.10868 (date of access: 12.03.2025).
290. Keller B. Soviet Crackdown: Lithuania; The Crushing of Lithuania's Independence Drive: A Precise Script Is Detected. *The New York Times*. January 16, 1991. URL: <https://www.nytimes.com/1991/01/16/world/soviet-crackdown-lithuania-crushing-lithuania-s-independence-drive-precise.html> (date of access: 09.04.2025).
291. Kelpie C. Ballymurphy Inquest: Coroner Finds 10 Victims Were Innocent. *BBC News NI*. May 12, 2021. URL: <https://www.bbc.com/news/uk-northern-ireland-56986784> (date of access: 07.04.2025).
292. Kennedy J. F. Executive Order 11053: Providing Assistance for the Removal of Unlawful Obstructions of Justice in the State of Mississippi. September 30, 1962. *The American Presidency Project*. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/documents/executive-order-11053-providing-assistance-for-the-removal-unlawful-obstructions-justice> (date of access: 04.04.2025).
293. Kennedy J. F. Executive Order 11118: Providing Assistance for Removal of Unlawful Obstructions of Justice in the State of Alabama. September 10, 1963. The

American Presidency Project. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/node/236089> (date of access: 09.04.2025).

294. Kennedy, J. F. Executive Order 11111: Providing Assistance for the Removal of Obstructions of Justice and Suppression of Unlawful Combinations Within the State of Alabama. June 11, 1963. *The American Presidency Project*. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/node/236076> (date of access: 03.04.2025).
295. Kirk J. A. Little Rock and the History of the Civil Rights Movement. *Historically Speaking*. 2007. Vol. 9, No. 1. P. 28–31. DOI: 10.1353/hsp.2007.0016 (date of access: 12.03.2025).
296. Knight B. Bundeswehr Joins Police for Anti-Terror Drills. *Deutsche Welle*. March 7, 2017. URL: <https://www.dw.com/en/bundeswehr-joins-police-for-anti-terror-exercises/a-37843161> (date of access: 12.03.2025).
297. Kohn R. The Erosion of Civilian Control of the Military in the United States Today. *Naval War College Review*. 2002. Vol. 55, No. 3 (Summer). P. 8–59. URL: <https://www.jstor.org/stable/45236385> (date of access: 12.03.2025).
298. Kohn R. The Washington Administration's Decision to Crush the Whiskey Rebellion. *The Journal of American History*. 1972. Vol. 59, No. 3. P. 567–584.
299. Kohn R. Using the Military at Home: Yesterday, Today, and Tomorrow. *Chicago Journal of International Law*. 2003. Vol. 4, No. 1. Article 12. URL: <https://chicagounbound.uchicago.edu/cjil/vol4/iss1/12> (date of access: 12.03.2025).
300. Kopel D. B., Blackman P. M. Can Soldiers Be Peace Officers - The WACO Disaster and the Militarization of American Law Enforcement. *Akron Law Review*. 1996. Vol. 30, No 4. P. 619–659.
301. Kosnik M. E. The Military Response to Terrorism. In: *United States Military History 1865 to the Present Day*. Routledge, 2017. P. 111–137.
302. Kotlowski D. Alcatraz, Wounded Knee, and Beyond: The Nixon and Ford Administrations Respond to Native American Protest. *Pacific Historical Review*. 2003. Vol. 72, No. 2. P. 201–227. DOI: 10.1525/phr.2003.72.2.201 (date of access: 12.03.2025).

303. Kozlov V. A., McClarnand E. Mass Uprisings in the USSR: Protest and Rebellion in the Post-Stalin Years. Routledge, 2015. 336 p. DOI: 10.4324/9781315702506 (date of access: 12.03.2025).
304. Larzelere A. The 1980 Cuban Boatlift. Washington, DC: National Defense University Press. 1988. 558 p.
305. Lațici T. The Role of Armed Forces in the Fight Against Coronavirus. *European Parliamentary Research Service (EPRS)*. 2020. URL: [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649401/EPRS_BRI\(2020\)649401_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2020/649401/EPRS_BRI(2020)649401_EN.pdf) (date of access: 12.03.2025).
306. Latour X. Les forces de sécurité françaises et la lutte contre l'immigration clandestine. *Revue critique de droit international privé*. 2016. Vol. 105. No 4. P. 637–647. DOI: 10.3917/rcdip.164.0637 (date of access: 12.03.2025).
307. Laurence J., Vaïsse J. Understanding Urban Riots in France. *Brookings Institution*. December 1, 2005. URL: <https://www.brookings.edu/articles/understanding-urban-riots-in-france/> (date of access: 12.03.2025).
308. Lauve R. F. Statement of Ronald F. Lauve, Senior Associate Director, General Government Division, before the Subcommittee on Crime, House Committee on the Judiciary on Military Cooperation with Civilian Law Enforcement Agencies. Washington, D.C.: U.S. Government Accountability Office, 1983. 6 p. URL: <https://www.gao.gov/assets/122004.pdf> (date of access: 12.03.2025).
309. Law S. Army's Secret Plans to Deploy Troops on Streets in Wake of No-Deal Brexit. *The Daily Mail*. November 18, 2018. URL: <https://www.dailymail.co.uk/news/article-6402523/Armys-secret-plans-troops-streets-wake-No-Deal-Brexit.html> (date of access: 14.03.2025).
310. Leander A. Wars and the Un-making of States: Taking Tilly Seriously in the Contemporary World. Contemporary Security Analysis and Copenhagen Peace Research. London: Routledge, 2003. P. 85-96.
311. Lewis J. M., Hensley T. R. The May 4 Shootings at Kent State University: The Search for Historical Accuracy. *Ohio Council for the Social Studies Review*. 1998. Vol. 34, No. 1 P. 9-21

312. Lewis N. A. Memos Reveal Scope of Power Bush Sought in Fighting Terror. *The New York Times*. March 2, 2009. URL: <https://www.nytimes.com/2009/03/03/us/politics/03legal.html> (date of access: 10.03.2025).
313. Liberti F., Blain C. France's National Security Strategy. *Elcano Newsletter*. 2011. № 73, Vol. 23. P. 1–5.
314. Lipman J. A Refugee Camp in America: Fort Chaffee and Vietnamese and Cuban Refugees, 1975–1982. *Journal of American Ethnic History*. 2014. Vol. 33, No. 2. DOI: 10.5406/jamerethnhist.33.2.0 (date of access: 20.02.2025).
315. Lipman J. The South Vietnamese who fled the fall of Saigon – and those who returned. *The Conversation*. September 20, 2017. URL: <https://theconversation.com/the-south-vietnamese-who-fled-the-fall-of-saigon-and-those-who-returned-82812> (date of access: 10.03.2025).
316. Los Angeles Times staff. How the L.A. Times Covered the 1965 Watts Riots. *Los Angeles Times* [digital archives]. URL: <https://documents.latimes.com/1965-watts-riots/> (date of access: 10.03.2025).
317. Luck O. A Witness at Wounded Knee, 1973. Princeton University Library Chronicle. 2006. Vol. 67, No. 2. P. 330–358.
318. Lutterbeck D. The Paradox of Gendarmeries: Between Expansion, Demilitarization and Dissolution. *Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces..* 2013. SSR Paper 8. DOI: 10.5334/bbs (date of access: 13.03.2025).
319. MacAskill E. British Army Reluctant to Post Troops on UK Streets After Terror Attacks. *The Guardian*. July 26, 2015. URL: <https://www.theguardian.com/uk-news/2015/jul/26/british-army-reluctant-post-troops-uk-terror-attack> (date of access: 10.03.2025).
320. Macron E. Adresse aux Français: COVID-19. *Élysée*. March 16, 2020. URL: <https://www.elysee.fr/emmanuel-macron/2020/03/16/adresse-aux-francais-covid19> (date of access: 10.03.2025).
321. Maggie B. SAS snatch team recall six-minute blitz to rescue guard at Peterhead jail 25 years on. *Daily Record*. September 16, 2012. URL:

<https://www.dailypress.com/news/scottish-news/sas-snatch-team-recall-six-minute-1326796> (date of access: 10.03.2025).

322. Manasijevski J. The Militarization of the EU's Approach Towards Migration. *Contemporary Macedonian Defence*. 2019. Vol. 37. P. 45–53.
323. Marshall G. The Armed Forces and Industrial Disputes in the United Kingdom. *Armed Forces & Society*. 1979. Vol. 5, No. 2 (Winter). P. 270–280.
324. Matthews M. M. The US Army on the Mexican Border: A Historical Perspective. The Long War Series. Occasional Paper, 22. Fort Leavenworth, Kansas: Combat Studies Institute Press. 2007. 110 p.
325. Mazurin O. The Armed Forces of Ukraine Domestic Roles in 1991-2001. *Science and Industry: Abstracts of the 34th International Scientific and Practical Conference*. Berlin: Littera Verlag, 2022. P. 107-111
326. Mazurin O. The US Armed Forces Scientific Institutions in Countering the COVID-19 Pandemic. *Theory and Practice*. 2022. Vol. 12. DOI: 10.34858/SSTP.1.2022.10. (date of access: 13.03.2025).
327. Mazzetti M., Johnston D. Bush Weighed Using Military in Arrests. *The New York Times*. July 24, 2009. URL: <https://www.nytimes.com/2009/07/25/us/25detain.html> (date of access: 10.03.2025).
328. McCleery M. J. Debunking the Myths of Operation Demetrius: The Introduction of Internment in Northern Ireland in 1971. *Irish Political Studies*. 2012. Vol. 27, No. 3. P. 411–430. DOI: 10.1080/07907184.2011.636804 (date of access: 10.03.2025).
329. McDonald H. Were Bloody Sunday Soldiers Involved in 'Ballymurphy Massacre'? *The Guardian*. June 20, 2010. URL: <https://www.theguardian.com/uk/2010/jun/20/ballymurphy-massacre-bloody-sunday> (date of access: 10.03.2025).
330. McDonald H., Bowcott O., Mulholland H. Bloody Sunday Report: David Cameron Apologises for 'Unjustifiable' Shootings. *The Guardian*. June 15, 2010. URL: <https://www.theguardian.com/uk/2010/jun/15/bloody-sunday-report-saville-inquiry> (date of access: 10.03.2025).

331. Meikle J. London Riots: Army Should Be Last Resort, Say Experts. *The Guardian*. August 9, 2011. URL: <https://www.theguardian.com/uk/2011/aug/09/london-riots-army-last-resort> (date of access: 10.03.2025).
332. Mer et Marine. La Marine va déployer le Mistral à la Réunion et le Dixmude aux Antilles. *Mer et Marine*. April 3, 2020. URL: <https://www.meretmarine.com/fr/defense/la-marine-va-deployer-le-mistral-a-la-reunion-et-le-dixmude-aux-antilles> (date of access: 10.03.2025).
333. Métivier L. Guyane: Qu'est-ce que l'opération Harpie? *Outre-mer la 1ère*. May 11, 2022. URL: <https://la1ere.francetvinfo.fr/guyane-qu-est-ce-que-l-operation-harpie-1282548.html> (date of access: 10.03.2025).
334. Michaud J., Moss K., Licina D., Waldman R., Kamradt-Scott A., Bartee M., Lim M., Williamson J., Burkle F., Polyak C., Thomson N., Heymann D., Lillywhite L. Militaries and global health: peace, conflict, and disaster response. *The Lancet*. 2019. Vol. 393, No. 10168. P. 276–286.
335. Military Police Association. *Military Police Journal*. 1968. Vol. 17, No. 11. 1968. URL: <https://cgsc.contentdm.oclc.org/digital/collection/p15040coll5/id/2653> (date of access: 10.03.2025).
336. Miller A. May 1970 Student Antiwar Strikes - mapping american social movements project. *UW Departments Web Server*. URL: https://depts.washington.edu/moves/antiwar_may1970.shtml#intro (date of access: 09.04.2025).
337. Mills G. D. Reassessing the Chemical, Biological, Radiological, Nuclear Response Enterprise. *InterAgency Journal*. 2018. Vol. 9, No. 4. P. 49–73. URL: <https://thesimonscenter.org/wp-content/uploads/2018/11/IAJ-9-4-2018-pg49-73.pdf> (date of access: 09.04.2025).
338. Ministère des Armées. Dossier de Presse: Opération Résilience. April 20, 2020. 27 p. URL: https://archives.defense.gouv.fr/content/download/581623/9918949/20200420_NP_EMA%20CABCOM_DP%20RESILIENCE_V10.pdf (date of access: 09.04.2025).

339. Minorities at Risk Project. Chronology for Corsicans in France. *UNHCR Refworld*. 2004. URL: <https://www.refworld.org/docid/469f388a1d.html> (date of access: 20.02.2025).
340. Morales F. U.S. Military Civil Disturbance Planning. *CovertAction Quarterly*. 2000. No. 69 (Spring/Summer). P. 80–86. URL: <https://covertactionmagazine.com/wp-content/uploads/2020/01/CAQ69-2000-1.pdf> (date of access: 01.04.2025).
341. Morin R. AP Was There: Paratroops with bayonets escort Little Rock 9. *Associated Press*. September 25, 2017. URL: <https://apnews.com/article/21adb488a04242c3a2d921f13debf420> (date of access: 09.03.2025).
342. Münkler H. The wars of the 21st century. *Revue Internationale de la Croix-Rouge. International Review of the Red Cross*. 2003. Vol. 85, No. 849. P. 7–22. DOI: 10.1017/S0035336100103508 (date of access: 20.02.2025).
343. National Army Museum. Iranian Embassy Siege. *National Army Museum*. URL: <https://www.nam.ac.uk/explore/iranian-embassy-siege> (date of access: 20.02.2025).
344. National Association of Letter Carriers. The Great Postal Strike. *The Postal Record*. March 2020. Vol. 133, No. 3. P. 14-31. <https://www.nalc.org/news/the-postal-record/2020/body/March-2020-Postal-Record-1.pdf> (date of access: 24.02.2025)
345. National Commission on Terrorist Attacks Upon the United States. The 9/11 Commission Report. July 22, 2004. 500 p. URL: <https://www.9-11commission.gov/report/911Report.pdf> (date of access: 20.02.2025).
346. National Guard Press Release: Details on Recent Deployment. *U.S. National Guard Bureau*. June 15, 2020. URL: <https://www.nationalguard.mil/News/Press-Releases/Article/2212969/>(date of access: 09.04.2025).
347. Neumann P. R. The Myth of Ulsterization in British Security Policy in Northern Ireland. *Studies in Conflict & Terrorism*. 2003. Vol. 26, No. 5. P. 365–377. DOI: 10.1080/10576100390227971(date of access: 09.04.2025)..
348. Newsweek. My God, They're Killing Us: Our 1970 Coverage of Kent State. *Newsweek*. May 4, 2015 [updated March 28, 2016]. URL: <https://www.newsweek.com/my-god-theyre-killing-us-our-1970-coverage-kent-state-328108>(date of access: 09.04.2025).

349. Newton J. Did Bill Barr Learn the Wrong Lesson from the L.A. Riots? *Politico Magazine*. June 9, 2020. URL: <https://www.politico.com/news/magazine/2020/06/09/william-barr-los-angeles-riots-307446>(date of access: 09.04.2025).
350. Nicholls D. Russian spies targeting UK with Cold War-style sabotage, warns MI5 boss. *The Telegraph*. October 8, 2024.. URL: <https://www.telegraph.co.uk/news/2024/10/08/russian-spies-mission-generate-mayhem-britain-m15/> (date of access: 20.02.2025).
351. Nixon R. Proclamation 3972—Work Stoppages in the Postal Service. March 23, 1970. *The American Presidency Project*. URL: <https://www.presidency.ucsb.edu/node/306219>(date of access: 09.04.2025).
352. Office of the Inspector General for Defense. The Threat and Local Observation Notice (TALON) Report Program (Report No. 07-INTEL-09 / Project No. D2006-DINT02-0128.000). June 27, 2007. URL: <https://irp.fas.org/agency/dod/talon.pdf> (date of access: 09.04.2025).
353. Office of the United Nations High Commissioner for Human Rights. Kazakhstan: UN Experts Condemn Lethal Force Against Protesters, Misuse of Term ‘Terrorist’. *OHCHR*. 2022. URL: <https://www.ohchr.org/en/press-releases/2022/01/kazakhstan-un-experts-condemn-lethal-force-against-protesters-misuse-term> (date of access: 09.04.2025).
354. O'Neill C. Glasgow in Spring 1975: Army Troops Clear 70,000 Tonnes of Rubbish and Rats During Dustcart Driver Strikes. *Glasgow Live*. August 9, 2020. Updated March 31, 2021. URL: <https://www.glasgowlive.co.uk/news/history/1975-glasgow-dustmen-strikes-rats-17323843>(date of access: 09.04.2025).
355. Onion A., Sullivan M., Mullen M., Zapata C. Selma to Montgomery March. *History.com*. 2020. URL: <https://www.history.com/topics/black-history/selma-montgomery-march> (date of access: 09.04.2025).
356. Onwuegbuzie A., Leech N., Collins K. Innovative Data Collection Strategies in Qualitative Research. *Qualitative Report*. 2010. Vol. 15, No. 3. P. 696–726.

357. Operation Noble Eagle 2001. *Official Website of the National Guard*. URL: <https://www.nationalguard.mil/Resources/Image-Gallery/Historical-Paintings/Heritage-Series/Noble-Eagle/> (date of access: 09.04.2025).
358. Opillard F., Palle A., Michelis L. Discourse and Strategic Use of the Military in France and Europe in the COVID-19 Crisis. *Tijdschrift Voor Economische En Sociale Geografie*. 2020. Vol. 111, No. 3. P. 239–259.
359. Parks M. Soviet tells of blocking slaughter of Armenians: General reports his soldiers have suppressed dozens of massacre attempts by Azerbaijanis. *Los Angeles Times*. 1988. November 27. URL: <https://www.latimes.com/archives/la-xpm-1988-11-27-mn-1060-story.html> (date of access: 09.04.2025).
360. Pasquier P., des Déserts M. D., Meaudre E., Escarment J. Les actions du service de santé des armées face à la crise COVID-19: sur mer et au-delà des mers, toujours au service des hommes! *Bulletin de l'Académie Nationale de Médecine*. 2022. Vol. 206, No. 8. P. 983–990. DOI: 10.1016/j.banm.2022.04.026. (date of access: 24.11.2024)
361. Phillips A. The Difference Between Democratic and Republican Reactions to Protests: Elevate George Floyd or Antifa? *The Washington Post*. June 1, 2020. URL: <https://www.washingtonpost.com/politics/2020/06/01/difference-between-democratic-republican-reactions-protests-elevate-george-floyd-or-antifa/> (date of access: 09.04.2025).
362. Pitts W. D. A Guantanamo Diary – Operation Sea Signal. *Joint Force Quarterly*. 1995. No. 9. P. 114–120.
363. Pons H. R. The Paris Attacks: Charlie Hebdo, November 2015, and Beyond. *Chancellor's Honors Program Projects*. 2016. URL: https://trace.tennessee.edu/utk_chanhonoproj/1932 (date of access: 09.04.2025).
364. Premier ministre. Instruction interministerielle relative à l'engagement des armées sur le territoire national lorsqu'elles interviennent sur réquisition de l'autorité civile (N°10100/SGDSN). November 14, 2017. URL: http://reglementation-polmer.chez-alice.fr/Textes/circulaire_1010044386_du_14.11.2017.pdf (date of access: 09.04.2025).

365. Public Enemy Number One: A Pragmatic Approach to America's Drug Problem. *Nixon Foundation*. June 29, 2016. URL: <https://www.nixonfoundation.org/2016/06/26404/> (date of access: 02.02.2025).
366. Q&A on the Pentagon's "Total Information Awareness" Program. *American Civil Liberties Union*. April 20, 2003. URL: <https://www.aclu.org/documents/qa-pentagons-total-information-awareness-program> (date of access: 09.04.2025).
367. Radio France Internationale . Military to Be Deployed on Saturdays for French Yellow Vests Protests. *RFI*. March 20, 2019. URL: <https://www.rfi.fr/en/france/20190320-military-be-deployed-saturdays-french-yellow-vests-protests> (date of access: 09.04.2025).
368. Ressler D. Commentary: Data, AI, and the Future of US Counterterrorism: Building an Action Plan. *CTC Sentinel*. 2021. Vol. 14, Iss. 8 (October). P. 31–40.
369. Raugh D. L. Is the Hybrid Threat a True Threat? *Journal of Strategic Security*. 2016. Vol. 9, No. 2. P. 1–13. DOI: 10.5038/1944-0472.9.2.1507 (date of access: 22.11.2024).
370. Rault C. The French Approach to Counterterrorism . *CTC Sentinel*. 2010. Vol. 3, Iss. 1. P. 22–25.
371. Reagan R. National Security Decision Directive Number 221: Narcotics and National Security. 1986. [Secret. Declassified and Approved for Release April 19, 2013]. URL: <https://www.cia.gov/readingroom/docs/CIA-RDP89T01399R000100040020-8.pdf> (date of access: 09.04.2025).
372. Report of the National Advisory Commission on Civil Disorder [Chair. O. Kerner]. Washington, D.C.: US Government Printing Office, 1968. 431 p. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/national-advisory-commission-civil-disorders-report> (date of access: 09.04.2025).
373. Reynolds N. E. A skillful show of strength: U.S. Marines in the Caribbean, 1991–1996. History and Museums Division, HQ U.S. Marine Corps, 2003. 156 p.
374. Roche S., de Maillard J. Crisis in Policing: The French Rioting of 2005. *Policing*. 2009. Vol. 3, No. 1. P. 34–40. DOI: 10.1093/police/pan073 (date of access: 22.11.2024).

375. Rothwell J., et al. Brexit Latest News: Gavin Williamson Puts Army on Standby as Cabinet Agrees to Implement 'No Deal' Plans in Full. *The Telegraph*. December 18, 2018. URL: <https://www.telegraph.co.uk/politics/2018/12/18/brexit-latest-news-theresa-may-step-no-deal-plans-cabinet-meeting/> (date of access: 22.11.2024).
376. Rouland M. R., Fearer, C. E. Calling Forth the Military: A Brief History of the Insurrection Act. *Joint Force Quarterly*. 2020. № 99. P.124-135.
377. Ruane M. E. Fifty years ago some called D.C. "the colored man's paradise." Then paradise erupted. *The Washington Post*, March 26, 2018.
378. Rudenya D. The 1968 Riots: Protesting the Democratic Convention. *ESSAI*. 2014. Vol. 12, No. 1. P. 33.
379. Sanders A. Operation Motorman (1972) and the search for a coherent British counterinsurgency strategy in Northern Ireland. *Small Wars & Insurgencies*. 2013. Vol. 24, No. 3. P. 465-492. DOI: 10.1080/09592318.2013.802609 (date of access: 22.11.2024).
380. Sanders A. Northern Ireland: The Intelligence War 1969–75. *The British Journal of Politics and International Relations*. 2011. Vol. 13, No. 2. P. 230–248. DOI: 10.1111/j.1467-856x.2010.00416.x (date of access: 22.11.2024).
381. Sarkozy N. The French White Paper on Defence and National Security. Paris: Odile Jacob Documentation Française, 2008. 332 p.
382. SAS Operations: Peterhead Prison Siege. *Elite UK Forces*. URL: <https://www.eliteukforces.info/special-air-service/sas-operations/peterhead/> (date of access: 22.11.2024).
383. Satter D. The Mystery of Russia's 1999 Apartment Bombings Lingers – the CIA Could Clear It Up. *National Review Online*. Hudson Institute. 2017. February 2. URL: <https://www.hudson.org/national-security-defense/the-mystery-of-russia-s-1999-apartment-bombings-lingers-the-cia-could-clear-it-up> (date of access: 22.11.2024).
384. Scheerhout J. Strangeways Prison Riots 25 Years On: Warders Wanted to Storm Prison but Home Office Urged 'Softly Softly' Approach. *Manchester Evening News*.

- March 26, 2015. URL: <https://www.manchestereveningnews.co.uk/news/strangeways-prison-riots-25-years-8928849> (date of access: 01.04.2025).
385. Scheips P. J. The Role of Federal Military Forces in Domestic Disorders, 1945-1992. Washington: US Army Center of Military History, 2005. 535 p.
 386. Schmidt E. W. The California Army National Guard and the Los Angeles Riot, April and May 1992. U.S. Army War College, 1993. 54 p. URL: https://archive.org/details/DTIC_ADA264662 (date of access: 01.04.2025).
 387. Schnaubelt C. M. Lessons in Command and Control from the Los Angeles Riots. *Parameters*. 1997. Vol. 27, No. 2. P. 88–109.
 388. Schnabel A., Krupanski M. Evolving Internal Roles of the Armed Forces: Lessons for Building Partner Capacity. *PRISM*. 2014. Institute for National Strategic Security, National Defense University Vol. 4, No. 4. P. 118–137.
 389. Schnabel A., Krupanski M. Mapping Evolving Internal Roles of the Armed Forces. *Geneva Geneva Centre for the Democratic Control of Armed Forces*. 2012. 75 p. DOI: 10.5334/bbr (date of access: 01.04.2025).
 390. Scranton W. W. Report of the President's Commission on Campus Unrest. Washington, D.C.: U.S. Government Printing Office, 1970. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED083899.pdf> (date of access: 01.04.2025).
 391. Secretary of Defense Esper Addresses Reporters Regarding Civil Unrest. *U.S. DoD Official Website*. June 3, 2020. URL: <https://www.defense.gov/News/Transcripts/Transcript/Article/2206685/secretary-of-defense-esper-addresses-reporters-regarding-civil-unrest/> (date of access: 01.04.2025).
 392. Sen S. Role of the Army in Combating Terrorism. *The Police Journal: Theory, Practice and Principles*. 1991. Vol. 64, No. 1. P. 58–62. DOI: 10.1177/0032258x9106400109 (date of access: 01.04.2025).
 393. Shear M. D., Cooper H. Trump Bars Refugees and Citizens of 7 Muslim Countries. *The New York Times*. January 27, 2017. URL: <https://www.nytimes.com/2017/01/27/us/politics/trump-syrian-refugees.html> (date of access: 01.04.2025).

394. Shireley L. A. National Guard Civil Support Teams: A 24/7 Response to Weapons of Mass Destruction. *University of St. Thomas Law Journal*. 2009. Vol. 6, No. 3. P. 647–669.
395. Siddique H., French M. Bloody Sunday Inquiry: Key Findings. *The Guardian*. 2010. June 15. URL: <https://www.theguardian.com/uk/2010/jun/15/bloody-sunday-inquiry-key-findings> (date of access: 09.04.2025).
396. Smith D. Little Rock Nine: the day young students shattered racial segregation. *The Guardian*. 2017. September 24. URL: <https://www.theguardian.com/world/2017/sep/24/little-rock-arkansas-school-segregation-racism> (date of access: 02.04.2025).
397. Smith E. B. Guard's COVID-19 Response is Largest Since Hurricane Katrina. *U.S. Army National Guard Bureau*. 2020. May 12. URL: https://www.army.mil/article/235525/guards_covid_19_response_is_largest_since_hurricane_katrina (date of access: 09.04.2025).
398. Spencer E. The Difficult War: Perspectives on Insurgency and Special Operations Forces. Dundurn, 2009. 283 p.
399. Squier M. Role of the US Military in the «Drug War». Individual Essay. Carlisle, Pennsylvania: The United States Army War College, 1987. 23 p.
400. Stevenson J. The Role of the Armed Forces of the United Kingdom in Securing the State Against Terrorism. *Connections*. 2005. Vol. 4, No. 3. P. 121–133.
401. Stolba R. J. Drug Control: heavy investment in military surveillance not paying off. Washington, D.C.: GAO, 1993. 44 p. URL: <https://www.gao.gov/assets/nsiad-93-220.pdf> (date of access: 09.04.2025).
402. Strods H., Kott M. The File on Operation «Priboi»: A Re-assessment of the Mass Deportations of 1949. *Journal of Baltic Studies*. 2002. Vol. 33, No. 1. C. 1–36. DOI: 10.1080/01629770100000191 (date of access: 09.04.2025).
403. Taylor B. The Russian Siloviki & Political Change. *Daedalus*. 2017. Vol. 146, No. 2. P. 53–63. DOI: 10.1162/DAED_a_00434 (date of access: 17.03.2025).

404. Taylor B. Russian Civil-Military Relations after the October Uprising. *Survival*. 1994. Vol. 36, No. 1. P. 3–29. DOI: 10.1080/00396339408442721 (date of access: 09.04.2025).
405. Taylor B. The Soviet Military and the Disintegration of the USSR. *Journal of Cold War Studies*. 2003. Vol. 5, No. 1 (Winter). C. 17–66. URL: <https://www.jstor.org/stable/26925260> (date of access: 09.04.2025).
406. Taylor D. B. George Floyd Protests: A Timeline. *The New York Times*. 2021. November 5. URL: <https://www.nytimes.com/article/george-floyd-protests-timeline.html> (date of access: 09.04.2025).
407. Testimony T. S. Border Security: efforts to combat illegal flow of people and goods across the u.s.-mexico border. US Government Accountability Office. 2012. URL: <https://www.gao.gov/assets/gao-12-657t.pdf> (date of access: 09.04.2025).
408. Tether T. Statement Submitted to the Subcommittee on Terrorism, Unconventional Threats and Capabilities, Armed Services Committee, U.S. House of Representatives. July 21, 2005. URL: [https://www.darpa.mil/attachments/TestimonyArchived\(July%2021%202005\).pdf](https://www.darpa.mil/attachments/TestimonyArchived(July%2021%202005).pdf) (date of access: 09.04.2025).
409. Thayer R. L. Deployment of US Troops Along US-Mexico Border Will Stretch Into a Fourth Year, Pentagon Announces. *Stars and Stripes*. July 6, 2021. URL: <https://www.stripes.com/theaters/us/2021-07-06/us-mexico-border-troops-immigration-crisis-2071343.html> (date of access: 07.04.2025).
410. The NYT Staff. Army Tested Secret Civil Disturbance Plan at Wounded Knee, Memos Show. *The New York Times*. 1975, December 2. P. 32. URL: <https://www.nytimes.com/1975/12/02/archives/army-tested-secret-civil-disturbance-plan-at-wounded-knee-memos.html> (date of access: 08.02.2025).
411. The Riots of the Long, Hot Summer. *Encyclopedia Britannica*. 2017. URL: <https://www.britannica.com/story/the-riots-of-the-long-hot-summer> (date of access: 09.02.2025).
412. Travis A. Thatcher had secret plan to use army at height of miners' strike. *The Guardian*. January 3, 2014. URL: <https://www.theguardian.com/politics/>

- 2014/jan/03/margaret-thatcher-secret-plan-army-miners-strike (date of access: 12.02.2025).
413. Travis D. Saving Samuel Huntington and the Need for Pragmatic Civil–Military Relations. *Armed Forces & Society*. 2016. Vol. 42, No. 1. P. 25–42. DOI: 10.1177/0095327X15590415 (date of access: 12.02.2025).
 414. Treverton G. F., Thvedt A., Chen A. R. et al. Addressing Hybrid Threats. Helsinki: European Centre of Excellence for Countering Hybrid Threats, 2018. 98 p.
 415. Trump D. J. Remarks on the Nationwide Demonstrations and Civil Unrest Following the Death of George Floyd in Minneapolis, Minnesota. 1 June 2020. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/DCPD-202000421/html/DCPD-202000421.htm> (date of access: 09.04.2025).
 416. Tussing B. B. New Requirements for a New Challenge: The Military’s Role in Border Security. In: *The U.S. Army War College Guide to National Security Issues*. Vol. 2: National Security Policy and Strategy / ed. by J. B. Bartholomees Jr. 4th ed. Carlisle, PA : Strategic Studies Institute, U.S. Army War College, 2010. P. 347–366. URL: <https://www.jstor.org/stable/resrep12024.25> (date of access: 01.04.2025).
 417. U.S. Army Corps of Engineers. The 20th Anniversary of September 11. Office of History's Series of Articles Remembering the Responses to the Attacks of September 11, 2001. *Headquarters U.S. Army Corps of Engineers*. URL: <https://www.usace.army.mil/About/History/Historical-Vignettes/Relief-and-Recovery/144a-September-11-Profile/> (date of access: 11.02.2025).
 418. U.S. Army. National Guard Weapons of Mass Destruction Civil Support Team Fact Sheet. *U.S. Army Fort Benning and The Maneuver Center of Excellence*. 2010. URL: <https://www.moore.army.mil/infantry/ocoi/content/pdf/National%20Guard%20Weapons%20of%20Mass%20Destruction%20Civil%20Support%20Team%20fact%20sheet.pdf> (date of access: 06.02.2025).
 419. U.S. Army. Operation Lantern Spike: After Action Report for the Military Surveillance of Martin Luther King and Civil Rights Protestors from March 28 to

- April 12, 1968. URL: <https://archive.org/details/operation-lantern-spike-aar-1968-mlk-surveillance/page/n19/mode/2up> (date of access: 07.03.2025).
420. U.S. Coast Guard. USCG Historian's Office. *U.S. Coast Guard official web-site*. URL: <https://www.history.uscg.mil/Browse-by-Topic/Conflicts/War-On-Terror/igphoto/2002850046/> (date of access: 03.02.2025).
 421. U.S. Committee on House Administration. DoD Inspector General Concealed January 6 Evidence. U.S. House of Representatives. November 2024. URL: <https://cha.house.gov/2024/11/dod-inspector-general-concealed-january-6-evidence> (date of access: 09.04.2025).
 422. U.S. Congress. Senate Committee on the Judiciary, Subcommittee on Constitutional Rights. *Army Surveillance of Civilians: A Documentary Analysis*. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1972. URL: <https://bkofsecrets.wordpress.com/wp-content/uploads/2009/06/armyciviliansurveillance.pdf> (date of access: 05.02.2025).
 423. U.S. Congress. 18 U.S. Code § 1385 - Use of Army, Navy, Marine Corps, Air Force, and Space Force as posse Comitatus . — URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/18/1385> (date of access: 07.04.2025).
 424. U.S. Congress. An Act authorizing the employment of the land and naval forces of the United States in cases of insurrections. Ninth Congress. Sess. II, Ch.39.— March 3, 1807. URL: <https://maint.loc.gov/law/help/statutes-at-large/9th-congress/session-2/c9s2ch39.pdf> (date of access: 07.04.2025).
 425. U.S. Congress. An Act to enforce the Provisions of the Fourteenth Amendment to the Constitution of the United States, and for other Purposes. Forty-Second Congress. Sess. I. CH. 22. April 20, 1871. URL: https://home.ubalt.edu/id86mp66/BeyondConfed/KKK%20Act_Civil%20Rights%201871.pdf (date of access: 20.01.2024).
 426. U.S. Congress. Defense Against Weapons of Mass Destruction Act. H.R.3730. 1996. URL: <https://www.congress.gov/bill/104th-congress/house-bill/3730> (date of access: 07.04.2025).

427. U.S. Congress. House of Representatives. Defense Department Authorization and Oversight: Hearings on H.R. 2287 (H.R. 2969), Before the Committee on Armed Services, Ninety-eighth Congress, First Session, Parts 7-8. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1983. 1404 p.
428. U.S. Congress. Intelligence Reform and Terrorism Prevention Act of 2004. (Public Law 108–458). December 17, 2004. URL: https://www.dni.gov/files/NCTC/documents/RelatedContent_documents/Intelligence_Reform_Act.pdf (date of access: 07.04.2025).
429. U.S. Congress. National Defense Authorization Act for Fiscal Years 1990 and 1991 (H.R. 2461). Public Law 101-189. Enacted Nov. 29, 1989. URL: <https://www.congress.gov/bill/101st-congress/house-bill/2461> (date of access: 07.04.2025).
430. U.S. Congress. Public Law 97-86. Department of Defense Authorization Act, 1982. U.S. Statutes at Large. 1981. Vol. 95. P. 1129–1132.
431. U.S. Congress. Role of the Department of Defense in Drug Interdiction: Hearings Before the Committee on Armed Services, United States Senate, One Hundredth Congress, Second Session, June 8, 14, 1988 and a Joint Hearing Before the Committee on Armed Services, United States Senate and the Committee on Armed Services, House of Representatives, One Hundredth Congress, Second Session, June 15, 1988. Washington, DC: U.S. Government Printing Office, 1988. 356 p.
432. U.S. Congress. Secure Fence Act of 2006. Public Law 109–367. October 26, 2006. 120 Stat. 2638. URL: <https://www.congress.gov/109/plaws/publ367/PLAW-109publ367.pdf> (date of access: 20.01.2024).
433. U.S. Congress. Title 10 and Title 32, U. S. Code. United States Statutes at Large. Volume 70A: Washington: US Government Printing Office, 1956. URL: <https://www.govinfo.gov/content/pkg/STATUTE-70/pdf/STATUTE-70A-Pg1.pdf> (date of access: 09.02.2025).
434. U.S. Congress. Title 10 U.S. Code. Chapter 15: Military Support for Civilian Law Enforcement Agencies. Armed Forces, General Military Law, Part I—Organization

- and General Military Powers. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/10/subtitle-A/part-I/chapter-15> (date of access: 09.02.2025).
435. U.S. Congress. Title 10 U.S. Code. Chapter 13: Insurrection. Armed Forces, General Military Law, Part I—Organization and General Military Powers. URL: <https://www.law.cornell.edu/uscode/text/10/subtitle-A/part-I/chapter-13> (date of access: 01.04.2025).
 436. U.S. Congress. USA PATRIOT Act. Public Law 107-56. October 26, 2001. URL: <https://www.congress.gov/107/plaws/publ56/PLAW-107publ56.pdf> (date of access: 01.04.2025).
 437. U.S. Constitution. Article I, Section 8, Clause 15. URL: https://constitution.congress.gov/browse/essay/artI-S8-C15-1/ALDE_00001077/ (date of access: 01.04.2025).
 438. U.S. Department of Defense Inspector General. Review of the Department of Defense's Role, Responsibilities, and Actions to Prepare for and Respond to the Protest and Its Aftermath on January 6, 2021. DoD Inspector General Reports. November 16, 2021. 152 p.
 439. U.S. Department of Defense, Office of Inspector General. Special Report: Lessons Learned From the Audit of DoD Support for the Relocation of Afghan Nationals. Report No. DODIG-2022-114. August 5, 2022. URL: <https://www.dodig.mil/reports.html/Article/3120932/special-report-lessons-learned-from-the-audit-of-dod-support-for-the-relocation/> (date of access: 11.02.2025).
 440. U.S. Department of Defense. Department of Defense Implementation Plan for Pandemic Influenza. Washington, D.C.: Department of Defense, August 2006. 86 p. URL: https://www.esd.whs.mil/Portals/54/Documents/FOID/Reading%20Room/Personnel_Related/DoD_PI_Implementation_Plan_August_2006_Public_Release.pdf (date of access: 05.02.2025)
 441. U.S. Department of Defense. DoDD 3025.1: Military Support to Civil Authorities (MSCA). Jan. 15, 1993. URL: <https://www.hsdl.org/?abstract&did=438853> (date of access: 02.02.2025).

442. U.S. Department of Defense. DoDD 3025.15: Military Assistance to Civil Authorities. Feb. 18, 1997. URL: <https://www.hsdl.org/?abstract&did=438857> (date of access: 02.02.2025).
443. U.S. Department of Defense. DoDD 3025.18: Defense Support of Civil Authorities (DSCA). Washington, D.C. 2010. URL: <https://www.esd.whs.mil/portals/54/documents/dd/issuances/dodd/302518p.pdf>. (date of access: 07.02.2025).
444. U.S. Department of Defense. Joint Publication 3-07: Military Operations Other Than War. Washington, D.C., June 16, 1995. URL: https://www.bits.de/NRANEU/thers/jp-doctrine/jp3_07.pdf (date of access: 12.02.2025).
445. U.S. Department of Defense. Joint Publication 3-28: Defense Support of Civil Authorities. October 29, 2018. 164 p. URL: https://www.jcs.mil/Portals/36/Documents/Doctrine/pubs/jp3_28.pdf?ver=2019-01-16-132205-820 (date of access: 03.02.2025).
446. U.S. Department of Defense. National Defense Strategy. Washington, D.C.: June 2008. 32 p. URL: <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2008NationalDefenseStrategy.pdf> (date of access: 17.02.2025).
447. U.S. Department of Homeland Security. National Planning Scenarios: created for use in national, federal, state, and local homeland security preparedness activities. 2005. Version 20.2 (Draft). 157 p. URL: https://info.publicintelligence.net/national_planning_scenarios.pdf (date of access: 11.02.2025).
448. U.S. Department of Justice. Nunn-Lugar-Domenici Domestic Preparedness Program: Program Overview. *U.S. DOJ Office of Justice Programs*. September 2001. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/nunn-lugar-domenici-domestic-preparedness-program-program-overview> (date of access: 07.02.2025).
449. U.S. Department of the Army. Army Field Manual No. 19-15: FM 19-15 Civil Disturbances. Headquarters, Department of the Army, Washington, DC, 25 November 1985. URL: <https://documentafterlives.newmedialab.cuny.edu/content/army-field-manual-no-19-15-fm-19-15-civil-disturbances> (date of access: 06.04.2025).

450. U.S. Department of the Army. Civil Disturbance Plan "GARDEN PLOT". September 10, 1968. 256 p. [Confidential. Declassified on March 10, 1988. Released by U.S. Army Center for Military History March 24, 2009]
451. U.S. Department of the Army. Field Manual FM 19-15: Civil Disturbances and Disasters. Department of the Army Headquarters, March 1968. URL: <https://www.ojp.gov/pdffiles1/Digitization/82714NCJRS.pdf> (date of access: 07.04.2025).
452. U.S. Department of the Army. FM 100-19: Domestic Support Operations. April 1993. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/tr/pdf/ADA352239.pdf> (date of access: 07.04.2025).
453. U.S. Department of the Army. FM 100-5: Operations. 1993. 163 p. URL: <https://www.bits.de/NRANEU/others/amd-us-archive/fm100-5%2893%29.pdf> (date of access: 07.04.2025).
454. U.S. Department of the Army. FM 3-28: Civil Support Operations. Washington, D.C. : Headquarters, Department of the Army, 2010. 280 p.
455. U.S. Department of the Army. Task Force Resettlement Operation: After Action Report, Fort Chaffee, Arkansas, 7 May 1980 – 19 February 1982. Ike Skelton Combined Arms Research Library Digital Library, 1982. URL: <https://cgsc.contentdm.oclc.org/digital/collection/p4013coll11/id/1299/> (date of access: 09.04.2025).
456. U.S. Department of the Army. The Postal Work-Stoppage, March 17-26, 1970 (US Army Operation Graphic Hand). 1970. [Released May 8, 2009]. 72 p. URL: https://www.governmentattic.org/2docs/PostalWorkStoppage_GraphicHand_1970.pdf (date of access: 08.04.2025).
457. U.S. Department of the Army. US Army After Action Report: Operation Graphic Hand, 1970. Released date: May 8, 2009. 221 p. URL: https://www.governmentattic.org/2docs/Army-AAR_Op-GraphicHand_1970.pdf (date of access: 09.04.2025).

458. U.S. DHS. Counter Terrorism and Homeland Security Threats. *U.S. Department of Homeland Security*. URL: <https://www.dhs.gov/counter-terrorism-and-homeland-security-threats> (date of access: 09.04.2025).
459. U.S. DHS. Office of Intelligence and Analysis. *U.S. Department of Homeland Security*. URL: <https://www.dhs.gov/office-intelligence-and-analysis> (date of access: 08.04.2025).
460. U.S. DHS. United States Northern Command. *Department of Homeland Security*. URL: <https://www.dhs.gov/united-states-northern-command> (date of access: 07.04.2025).
461. U.S. Government Accountability Office. Southwest Border Security: Additional Actions Needed to Better Assess Fencing's Contributions to Operations and Provide Guidance for Identifying Capability Gaps. U.S. GAO Report No. GAO-17-532. June 2017. URL: <https://www.gao.gov/products/gao-17-532> (date of access: 05.04.2025).
462. U.S. Marshals Service. U.S. Marshals and the Pentagon Riot of October 21, 1967. *U.S. Federal Government, U.S. Department of Justice, U.S. Marshals Service*. 2000. URL: <https://www.usmarshals.gov/who-we-are/history/historical-reading-room/us-marshals-and-pentagon-riot-of-october-21-1967> (date of access: 02.05.2024).
463. U.S. National Geospatial-Intelligence Agency. History. *National geospatial-intelligence agency official website*. URL: <https://www.nga.mil/about/history.html> (date of access: 09.04.2025).
464. U.S. National Guard. Marathon Terror: Massachusetts National Guard Supports Boston Police. *U.S. National Guard official website*. URL: <https://www.nationalguard.mil/News/Article/574396/marathon-terror-massachusetts-national-guard-supports-boston-police/> (date of access: 09.04.2025).
465. U.S. Northern Command. COVID-19 Response. *USNORTHCOM Official website*. URL: <https://www.northcom.mil/COVID19/> (date of access: 09.04.2025).
466. UK Government. Policy Paper: 2015 to 2020 Government Policy: Military Aid to the Civil Authorities for Activities in the UK. *UK Government*. August 4, 2016. URL: <https://www.gov.uk/government/publications/2015-to-2020-government->

policy-military-aid-to-the-civil-authorities-for-activities-in-the-uk (date of access: 09.04.2025).

467. UK Government. UK to Provide Engineering Support to Poland Amid Border Pressures. *UK Government*. November 11, 2021. URL: <https://www.gov.uk/government/news/uk-to-provide-engineering-support-to-poland-amid-border-pressures> (date of access: 09.04.2025).
468. UK Ministry of Defence. Annual Report and Accounts 2020–21: For the Year Ended 31 March 2021. London: House of Commons, 2021. 276 p.
469. UK Ministry of Defence. Annual Report and Accounts 2021–22: For the Year Ended 31 March 2022. London: House of Commons, 2022. 240 p.
470. UK Ministry of Defence. Defence Doctrine (JDP 0-01), 5th Edition. December 8, 2014. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/389755/20141208-JDP_0_01_Ed_5_UK_Defence_Doctrine.pdf (date of access: 09.04.2025).
471. UK Ministry of Defence. Defence Doctrine (JDP 02) Operations in the UK: The Defence Contribution to Resilience. 2nd Edition. September 2007. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a79b232e5274a684690b6d1/JDP02_Ed2.pdf (date of access: 09.04.2025).
472. UK Ministry of Defence. Keeping the Nation Safe: Ministry of Defence Police Rise to the Challenge. *UK Government*. URL: <https://www.gov.uk/government/news/keeping-the-nation-safe-ministry-of-defence-police-rise-to-the-challenge> (date of access: 09.04.2025).
473. UK Ministry of Defence. List of Royal Navy and Royal Fleet Auxiliary Ships Engaged in Humanitarian Operations Over the Past Five Years (Ref No. 20160219-2015-00632). *UK Ministry of Defence*. 2015. URL: <https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a8197f6ed915d74e62331ab/20160219-2015-00632.pdf> (date of access: 09.04.2025).
474. UK Ministry of Defence. Military Support to 2012 Olympic Games Announced. *UK Government*. December 15, 2011. URL: <https://www.gov.uk/government/>

news/military-support-to-2012-olympic-games-announced (date of access: 09.04.2025).

475. UK Ministry of Defence. Operation BANNER: An analysis of military operations in Northern Ireland (Army Code 71842). Ministry of Defence, 2006. 98 p.
476. UK Ministry of Defence. Operational Deaths Post World War II: 3 September 1945 to 17 February 2016. Defence Statistics (Health). *UK Government*. March 31, 2016. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/media/5a819a9be5274a2e87dbe84f/20160331_UK_Armed_Forces_Operational_deaths_post_World_War_II_Tables_and_Figures_O.xlsx (date of access: 11.04.2025).
477. UK Ministry of Defence. Strategic Defence Review: White Paper Introduction by Rt. Hon. G. Robertson July 1998. URL: <https://www.resdal.org/Archivo/gb-intro.htm> (date of access: 09.04.2025).
478. UK Parliament. Anti-terrorism, Crime and Security Act 2001. December 14, 2001. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2001/24/contents> (date of access: 09.04.2025).
479. UK Parliament. Civil Contingencies Act 2004. London: The Stationery Office. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/2004/36/contents> (date of access: 11.02.2025).
480. UK Parliament. Emergency Powers Act 1964. UK Public General Acts. URL: <https://www.legislation.gov.uk/ukpga/1964/38/enacted> (date of access: 09.04.2025).
481. UK Parliament. House of Commons Defence Committee. Operation Isotrope: The Use of the Military to Counter Migrant Crossings (Fourth Report of Session 2021–22, HC 1069). 2022. URL: <https://committees.parliament.uk/publications/9245/documents/160092/default/> (date of access: 09.04.2025).
482. UK Parliament. Northern Ireland (Special Powers Act). Hansard. Written Answers. November 28, 1969. URL: <https://api.parliament.uk/historic-hansard/written-answers/1969/nov/28/northern-ireland-special-powers-act> (date of access: 09.04.2025).

483. UK Parliament. Strangeways Prison. House of Commons Debates. April 26, 1990. URL: <https://hansard.parliament.uk/Commons/1990-04-26/debates/b98ffd4c-ffca-45c9-ae88-0d8b0584ab6b/StrangewaysPrison> (date of access: 09.04.2025).
484. UK Parliament. Strike: London Docks. House of Commons Debates. July 26, 1949. URL: <https://hansard.parliament.uk/commons/1949-07-26/debates/ea4ad54e-eced-4dc6-96d4-5f27ac709d81/StrikeLondonDocks> (date of access: 09.04.2025).
485. UK Parliament. Written evidence submitted to the Defence Committee. UK Parliament. 2020. June 29. 29 p. URL: <https://committees.parliament.uk/writtenevidence/8426/default/> (date of access: 09.04.2025).
486. UK Secretary of State for the Home Department. CONTEST: The United Kingdom's Strategy for Countering Terrorism. London: HM Government, 2023. 116 p. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/1186413/CONTEST_2023_English_updated.pdf (date of access: 09.04.2025).
487. Vance C. Final Report of Cyrus R. Vance, Special Assistant to the Secretary of Defense Concerning the Detroit Riots, July 23 through August 2, 1967. U.S. Department of Defense. 1967. URL: <https://www.ojp.gov/ncjrs/virtual-library/abstracts/final-report-cyrus-r-vance-special-assistant-secretary-defense> (date of access: 09.04.2025).
488. Vankovska B., Kirkova R. Military Responses to the Global Migrant Crisis. *Security Dialogues*. 2018. Vol. 9, No. 2. P. 59–71.
489. Vergun D. DOD Official: National Guard Is First Choice in Response to Civil Unrest. *U.S. Department of Defense Official Website*. 2020. URL: <https://www.defense.gov/News/News-Stories/Article/Article/2207351/dod-official-national-guard-is-first-choice-in-response-to-civil-unrest/> (date of access: 09.04.2025).
490. Vogel S. The Pentagon Stormed – How 1967 Siege of U.S. Military Nerve Centre Compares with Attack on Capitol. *MilitaryHistoryNow.com*. 2021. URL: <https://militaryhistorynow.com/2021/01/17/the-pentagon-stormed-how-1967-siege->

of-u-s-military-nerve-centre-compares-with-attack-on-capitol/ (date of access: 02.05.2024).

491. Walker P., Milmo D. Army on Standby as Petrol Tanker Drivers Vote on Strike Action. *The Guardian*. March 25, 2012. URL: <https://www.theguardian.com/uk/2012/mar/25/army-standby-petrol-tanker-strike> (date of access 12.04.2024).
492. Waring M. The Domestic Deployment of the British Army. *The RUSI Journal*. 2013. Vol. 158, No. 3. P. 62–69. DOI: 10.1080/03071847.2013.807587 (date of access 12.04.2024).
493. Warner G. The Falls Road Curfew Revisited. *Irish Studies Review*. 2006. Vol. 14, No. 3. P. 325–342. DOI: 10.1080/09670880600802438 (date of access 12.04.2024).
494. Weapons of Mass Destruction Civil Support Teams (WMD-CST). *CBRNE Central*. URL: <https://cbrnecentral.com/profiles/name/weapons-of-mass-destruction-civil-support-teams-wmd-cst/> (date of access 12.04.2024).
495. Weeter G. K. Drug Control: Status Report on DoD Support to Counternarcotics Activities. Washington, DC: General Accounting Office, National Security and International Affairs Division, 1991. 42 p. URL: <https://www.gao.gov/assets/nsiad-91-117.pdf> (date of access: 17.09.2024).
496. Weeter G., Stolba R. Impact of DoD's Detection and Monitoring on Cocaine Flow. Washington, D.C.: General Accounting Office, 1991. 36 p. URL: <https://www.gao.gov/assets/nsiad-91-297.pdf> (date of access: 17.09.2024).
497. Weiss T. The blurring border between the police and the military: A debate without foundations. *Cooperation and Conflict*. 2011. Vol. 46, No. 3. P. 396–405. URL: <https://www.jstor.org/stable/45084648> (date of access: 13.06.2024).
498. White T. L. The Role of Joint Task Force Six in Homeland Security: Strategy Research Report. Army War College, Carlisle Barracks, PA. 2004. 34 p. URL: <https://apps.dtic.mil/sti/citations/ADA424341> (date of access: 23.02.2024).
499. Wilén N. The Military in the Time of COVID-19: Versatile, Vulnerable, and Vindicating. *PRISM*. 2020. Vol. 9, No. 2. P. 21–33.

500. Winkler A. M. The Philadelphia Transit Strike of 1944 . *The Journal of American History*. 1972. Vol. 59, No. 1. P. 73. DOI: 10.2307/1888387 (date of access: 20.01.2024).
501. Wires N. French Army Fears Overstretch Among Soldiers Patrolling Paris Olympics. *France 24*. April 6, 2023. URL: <https://www.france24.com/en/live-news/20230406-french-army-fears-overstretch-at-2024-paris-olympics> (date of access: 13.06.2024).
502. Yoo J. C., Delahunty R. J. Memorandum for Alberto R. Gonzales, Counsel to the President. October 23, 2001. 37 p. URL: <https://www.justice.gov/sites/default/files/olc/legacy/2009/08/24/memomilitaryforcecombatus10232001.pdf> (date of access: 11.06.2024).
503. Zirnite P. Reluctant Recruits: The U.S. Military and the War on Drugs. Washington, D.C.: Washington Office on Latin America (WOLA), August 1997. 51 p.

ДОДАТКИ

Додаток А

Акти впровадження результатів дисертаційного дослідження

МІНІСТЕРСТВО
ОБОРОНИ УКРАЇНИ
УПРАВЛІННЯ
МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ
Код 26640501

№ 255/882 - 25 " 12 2024 року

ДОВІДКА

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження майора
Мазуріна О.В. за темою «Історичний досвід використання збройних сил
провідних країн у нейтралізації загроз внутрішній безпеці держави
(друга половина XX - початок XXI ст.)»

Результати наукових напрацювань, пропозиції та рекомендації, розроблені під час проведення дисертаційного дослідження майора Мазуріна О.В. за темою «Історичний досвід використання збройних сил провідних країн у нейтралізації загроз внутрішній безпеці держави (друга половина XX - початок XXI ст.)» демонструють важливість якісних громадських комунікацій при залученні армії до завдань із нейтралізації внутрішніх загроз. Дослідження підтверджує роль мас-медіа як ключового інструменту публічного контролю за використанням збройних сил у кризових внутрішньодержавних ситуаціях. Особлива увага приділяється забезпеченню суспільної обізнаності про правові підстави залучення збройних сил та специфіку виконуваних ними завдань.

Матеріали дисертаційного дослідження використані у підготовці аналітичних матеріалів Інформаційного агентства, Центра інформаційних ресурсів та Центральної телерадіостудії Міністерства оборони України. Теоретичні положення, що стосуються необхідності формування об'єктивного уявлення громадськості про діяльність збройних сил, а також важливості дотримання балансу між забезпеченням безпеки та захистом громадянських свобод знайшли практичне застосування у рамках проведення планових тематичних заходів, присвячених питанням національної безпеки.

Начальник Управління масової інформації
полковник

Олександр ГАЙН

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Національної академії з
навчальної роботи

полковник

Олексій КРАСЮК

17.11.2024

АКТ

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження
майора Мазуріна О.В. за темою «Історичний досвід використання
збройних сил провідних країн у нейтралізації загроз внутрішній
безпеці держави (друга половина XX - початок XXI ст.)»

Комісія у складі:

голови: завідувача кафедри гуманітарних наук Інституту
морально-психологічного забезпечення працівника
Збройних Сил України КАЛЯЄВА А.О.

членів: професора кафедри гуманітарних наук Інституту
морально-психологічного забезпечення працівника
Збройних Сил України ХАРУКА А.І.

професора кафедри гуманітарних наук Інституту
морально-психологічного забезпечення працівника
Збройних Сил України ВИЗДРИКА В.С.

у період з 11 по 14 листопада 2024 року розглянула матеріали
дисертаційного дослідження майора Мазуріна О.В. за темою «Історичний
досвід використання збройних сил провідних країн у нейтралізації загроз
внутрішній безпеці держави (друга половина XX - початок XXI ст.)»

Встановила:

1. Матеріали дисертаційного дослідження майора Мазуріна О.В. за
темою «Історичний досвід використання збройних сил провідних країн у
нейтралізації загроз внутрішній безпеці держави (друга половина XX - початок
XXI ст.)» на підставі протоколу засідання кафедри гуманітарних наук Інституту
морально-психологічного забезпечення від 26.11.2024 №5 внесені у методичні
розробки навчальних дисциплін: «Розвиток армій та військової справи у XX –
на початку XXI ст.» теми № 5 «Нові виклики світовій безпеці та їх вплив на
тактику і стратегію», а також «Політологія та соціологія» теми № 6 «Збройні
сили в політичній системі суспільства», теми № 7 «Міжнародна політика та

Продовження додатку А

міжнародні відносини в сучасному світі». У подальшому використовуватиметься як методичний матеріал для лекційних занять.

2. Дисертаційне дослідження про «Історичний досвід використання збройних сил провідних країн у нейтралізації загроз внутрішній безпеці держави (друга половина XX - початок XXI ст.)» вважати реалізованим.

Голова комісії: працівник ЗСУ

Анатолій КАЛЯЄВ

Члени комісії: працівник ЗСУ

Андрій ХАРУК

працівник ЗСУ

Віталій ВИЗДРИК

ЗАТВЕРДЖУЮ

Заступник начальника Національної академії з
навчальної роботи

полковник

Олексій КРАСЮК

27.11.2024

АКТ

про впровадження матеріалів дисертаційного дослідження майора
Мазуріна О.В. за темою "Історичний досвід використання збройних сил
провідних країн у нейтралізації загроз внутрішній безпеці держави (друга
половина XX - початок XXI ст.)"

Комісія у складі:

голови: начальника кафедри воєнної історії факультету бойового
застосування військ полковника КУЦЬКОЇ О.М.

членів: старшого викладача кафедри воєнної історії факультету
бойового застосування військ підполковника
СОРОКІВСЬКОЇ-ОБІХОД А.І.

викладача кафедри воєнної історії факультету бойового
застосування військ майора КМІН А.О.

доцента кафедри воєнної історії факультету бойового
застосування військ працівника Збройних Сил України
ПІАЗОВОЇ Т.І.

у період з 11 по 18 листопада 2024 року розглянула матеріали
дисертаційного дослідження майора Мазуріна О.В. за темою "Історичний досвід
використання збройних сил провідних країн у нейтралізації загроз внутрішній
безпеці держави (друга половина XX - початок XXI ст.)".

Встановила:

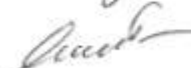
1. Матеріали дисертаційного дослідження майора Мазуріна О.В. за темою
"Історичний досвід використання збройних сил провідних країн у нейтралізації
загроз внутрішній безпеці держави (друга половина XX - початок XXI ст.)" на
підставі протоколу засідання кафедри воєнної історії факультету бойового
застосування військ від 18.11.2024 № 6 внесені у методичні розробки навчальної
дисципліни "Історія війн та воєнного мистецтва" тема № 3. Розвиток воєнного
мистецтва у війнах і збройних конфліктах другої половини XX століття, тема
№ 4. Воєнне мистецтво та характерні риси війн початку XXI століття (підготовка
здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти зі спеціальностей 253–

Продовження додатку А

Військове управління (за видами збройних сил), 254–Забезпечення військ (сил), 255–Озброєння та військова техніка, 141–Електроенергетика, електротехніка та електромеханіка, 034 – Культурологія (2022 року набору)).

В подальшому використовується як методичний матеріал для лекційних занять.

2. Дисертаційне дослідження “Історичний досвід використання збройних сил провідних країн у нейтралізації загроз внутрішній безпеці держави (друга половина ХХ - початок ХХІ ст.)” вважати реалізованим.

Голова комісії:	полковник		Олеся КУЦЬКА
Члени комісії:	підполковник		Аріадна СОРОКІВСЬКА-ОБІХОД
	майор		Анастасія КМІН
	працівник ЗСУ		Тетяна ПЛАЗОВА

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Статті у наукових фахових виданнях України та іноземних виданнях

1. Мазурін О.В. Історичний досвід Збройних сил Великої Британії у боротьбі із внутрішньодержавним тероризмом. *Південний архів (історичні науки) : збірник наукових праць*. 2023. Вип. 44. С. 11-18. DOI: 10.32999/ksu2786-5118/2023-44-2
2. Мазурін О.В. Історичний досвід застосування збройних сил США у вирішенні міграційних проблем у роки холодної війни. *Військово-науковий вісник*. 2023. Вип. 39. С. 111-125. DOI: 10.33577/2313-5603.39.2023.111-125
3. Мазурін О.В. Роль збройних сил США у розв'язанні кубинської імміграційної кризи 1994 року. *Вісник науки та освіти*. 2023. № 1 (7). С. 732–742. DOI: 10.52058/2786-6165-2023-1(7)-732-742
4. Мазурін О.В. Особливості використання збройних сил США для стримування незаконної імміграції під час президентства Дональда Трампа (2017–2021). *Новітня доба*. 2023. Вип. 11. С. 195-206. DOI: 10.33402/nd.2023-11-195-206
5. Мазурін О.В. Танки «Абрамс» у Вейко – чому і як збройні сили США були застосовані у протистоянні з тоталітарною сектою «Гілка Давидова». *«Актуальні питання гуманітарних наук» Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка*. 2023. Вип. 65. Т. 2. С. 45-51. DOI:10.24919/2308-4863/65-2-5
6. Мазурін О. В. Історичний досвід застосування наукових установ Збройних сил США у протидії пандемії COVID-19. *«Theory and Practice» Pomeranian University in Shupsk*. 2022 .Vol 12. P. 163-178. DOI: 10.34858/SSTP.1.2022.10

Статті, які додатково відображають результати дослідження

5. Мазурін О.В. «Соціальна роль» чи внутрішні функції: Збройні сили СРСР у 80-90-х роках XX ст. *Військово-науковий вісник*. 2003. Вип. 5. С.141 -149.
6. Гусєв В.І. Мазурін О.В. Збройні сили України у вирішенні нагальних внутрішньодержавних проблем. *Ефективність державного управління: Збірник наукових праць Львівського регіонального інституту державного управління Української Академії державного управління при Президентові України*. 2003. Вип. 3. С. 154 -160.
7. Гусєв В.І. Мазурін О.В. Збройні сили СРСР у вирішенні внутрішньодержавних проблем наприкінці існування Радянського союзу. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка» Держава та армія*. 2003. № 474. С.102 -109.
8. Гусєв В.І. Мазурін О.В. Боротьба з тероризмом як нове завдання збройних сил деяких розвинених країн світу. *Наукові записки Національного університету «Острозька Академія»: історичні науки*. 2004. Вип. 4. С. 506 -514.

Матеріали апробаційного характеру

1. Мазурін О. В. Досвід використання Сухопутних військ Збройних Сил Польщі у протидії пандемії COVID-19 // *Застосування Сухопутних військ Збройних Сил України у конфліктах сучасності: збірник тез доповідей науково-практичної конференції* (м. Львів, 18 листопада 2021 р.). Львів: Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, 2021. С. 161–162
2. Мазурін О. В. The Armed Forces of Ukraine domestic roles in 1991–2001 // *Science and Industry: Abstracts of the 34th International Scientific and Practical Conference* (Berlin, 1–2 June 2022). Berlin: Littera Verlag, 2022. P. 107–111.
3. Мазурін О. В. The Red Army as an Economic Oppression Tool of the Soviet State in 1917–1922 // *Розвиток науки та техніки під час воєнного стану: матеріали СХІІІ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Херсон, 25 жовтня 2022 року). Херсон: 2022. С. 134–138.

4. Мазурін О. В. Участь збройних сил США в гуманітарній підтримці «Маріельської переправи» // *Scientific Research in the Modern World: Abstracts of the 2nd International Scientific and Practical Conference* (Toronto, 7–9 December 2022). Toronto: Perfect Publishing, 2022. Р. 494–504.

5. Мазурін О. В. Участь збройних сил США в операціях «Babylift», «New Life» та «New Arrivals» // *Нові напрями розвитку науки під час воєнного стану: матеріали СХІV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції* (м. Одеса, 12 грудня 2022 року). Одеса: 2022. С. 239–243.

6. Мазурін О. В. Why the History of the Harkis Is Pertinent to Contemporary Times? // *Історичні та соціально-політичні аспекти трактування колабораціонізму: матеріали науково-практичного семінару* (м. Київ, 24 березня 2023 року). Київ: ВІКНУ імені Тараса Шевченка, 2023. С. 80–84.

7. Мазурін О. В. «RATE» – інноваційна технологія контролю здоров'я військовослужбовців Збройних Сил США // *Зброяря: історія розвитку озброєння та військової техніки: матеріали IV Міжнародної наукової конференції* (м. Львів, 21 лютого 2024 року). Львів: НАСВ, 2024. С. 180–182.

8. Мазурін О. В. Військові технології на захисті кордону – досвід США // *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXXII Міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2024* (м. Харків, 22–25 травня 2024 року). Харків: НТУ «ХПІ», 2024. С. 1585.

9. Мазурін О. В. Збройні сили Франції у протидії міграційним загрозам внутрішній безпеці в ХХІ ст. // *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XLVII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Краків, 7 серпня 2024 року). Краків: ВАДНД, 2024. С. 197–201.